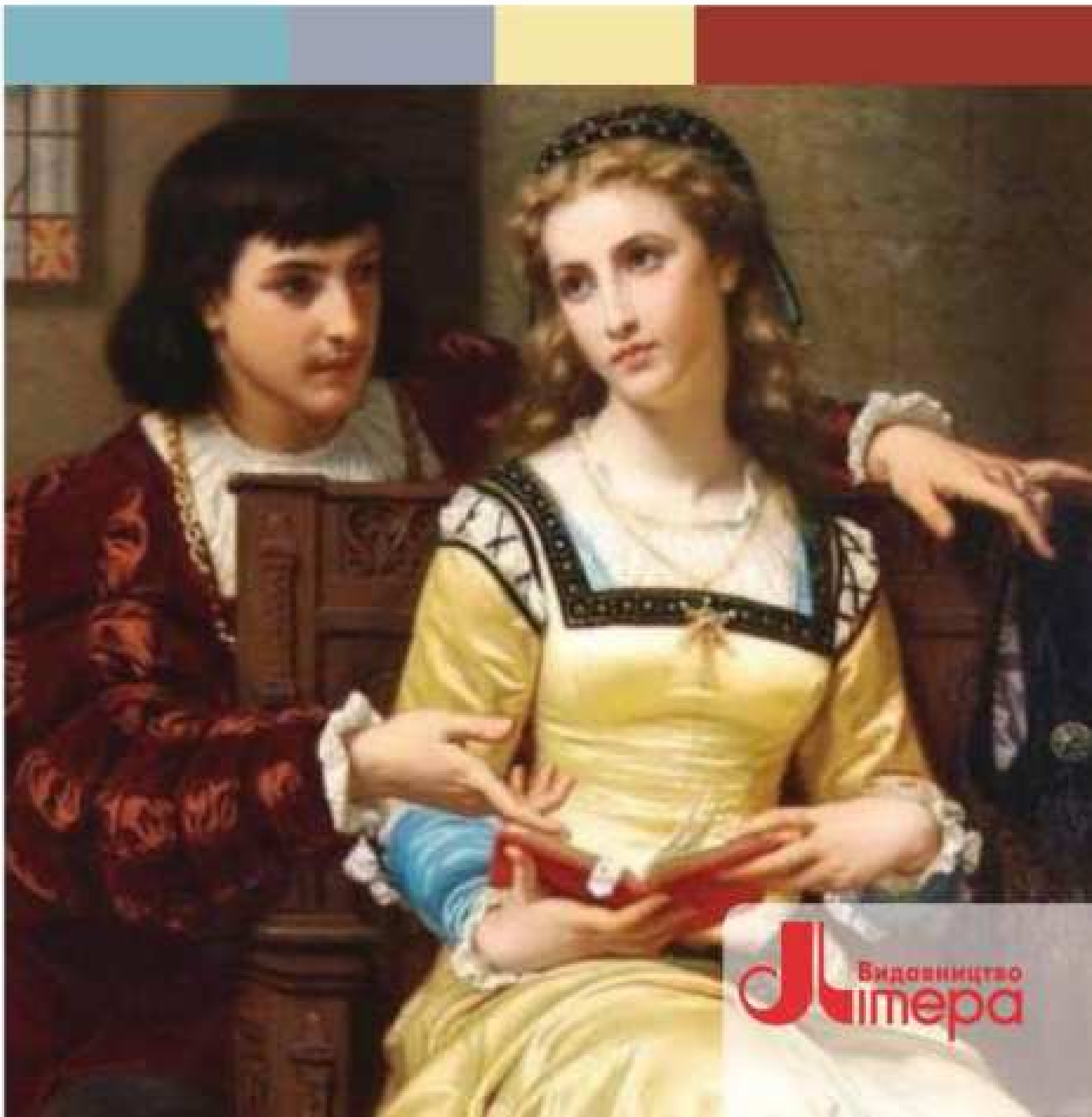
Юрій Ковбасенко, Олександр Первак,
Світлана Дячок

Зарубіжна література

8 клас

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Видавництво Літера

Юрій Ковбасенко
Олександр Первак
Світлана Дячок

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

8 клас

Київ
Літера ЛТД
2025

УДК [37.091.64:82](075.3)
К-56

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2025 № 347)

Відповідно до Модельної навчальної програми «Зарубіжна література. 5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Ніколенко О. М., Ісаєва О. О., Клименко Ж. В., Мацевко-Бекерська Л. В., Юлдашева Л. П., Рудніцька Н. П., Туряниця В. Г., Тіхоненко С. О., Вітко М. І., Джангобекова Т. А.)

Зображення використовуються згідно
з ліцензією Shutterstock / FOTODOM UKRAINE
Обл.-вид. арк. 20,00

Методичний супровід та електронний додаток до підручника
http://zarlit-8k-nus.e-litera.com.ua/

ISBN 978-966-945-482-9

© Ковбасенко Ю. І., Первак О. П., Дячок С. О., 2025
© «Літера ЛТД», 2025

Дорогі восьмикласники й восьмикласниці!

Цьогоріч ви починаєте вивчати світовий літературний процес у його реальному хронологічному розвитку. Це надзвичайно цікаво й пізнавально – спостерігати за тим, як певне літературне явище породжує якесь продовження, «відлуння». Наприклад, ознайомившись у розділі «Ідеали античності з нами» з героїчною поемою «Енеїда» римського поета Вергілія, ви краще зрозумієте причини, які спонукали українського поета Івана Котляревського через півтора тисячоліття створити наш, український, жартівливий епос про «Енея, парубка моторного».

Ви розглянете твори Середньовіччя та Відродження, що їх мають знати всі освічені люди, а тим більше європейці, якими є українці й українки. Водночас на вас чекають і твори останніх десятиліть – найкращі світові бестселери.

Тож зичимо вам корисного та приємного читання, плідного діалогу з текстами, який допоможе краще зрозуміти світ.

А зорієнтуватися в підручнику вам допоможуть умовні позначення й рубрики, що містять важливі настанови для належної підготовки до сприйняття, аналізу та інтерпретації літературних творів.

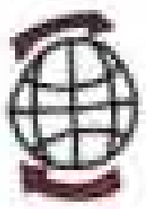
Запитання і завдання, які доцільно опрацьовувати в парі або групах.

Займіть позицію – обґрунтуйте ваші думки.

Мистецька палітра – учіться розуміти мову мистецтва.

Електронний додаток – скористайтеся е-додатком до підручника або інтернетом для виконання завдань та отримання важливої інформації.

Україна і світ – про зв'язок зарубіжної літератури з Україною.

Література і медіа – будьте медіаграмотними. Сприймайте інформацію критично.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Книги – це кораблі думки, що мандрують хвилями часу і дбайливо несуть свій дорогоцінний вантаж від покоління до покоління.

Френсіс Бекон, англійський філософ

◂ Арістотель за робочим столом. Мініатюра. 1457

Людство завжди прагнуло дати лад усьому навколо себе, неначе розкласти по полич-ках. Скажімо, задовго до теперішніх часів наші далекі пращури помітили, що Сонце завж-ди перетинає небо від обрію до обрію. Тож протилежні сторони світу, звідки воно щоранку сходить і щовечора заходить, поділили на «схід» і «захід» (а згодом визначили ще спрямовані до полюсів Землі «північ» і «південь»).

Відтак стало легше орієнтуватися в просторі. Адже без такого «впо-рядкування» сторін світу ми зараз не мали б ані географічних карт, ані звичного компаса (за допомогою якого, до речі, Христофор Колумб від-крив Америку). Та й сьогодні не працював би жоден GPS-пристрій і веб-сервіс Google Maps…

Звісно, прагнення людей систематизувати набуті знання стосується не лише географії, що довів давньогрецький учений-енциклопедист Арістотель, коли узагальнив і класифікував досягнення тогочасної нау-ки й філософської думки. Зокрема, у своїх літературознавчих працях він запропонував умовний розподіл художніх творів на групи за спіль-ними рисами і певною внутрішньою спорідненістю. Таку сукупність художніх творів, подібних між собою за змістом та/або формою, нази-вають **літературним родом.**

Рід літератури – узагальнена назва сукупності літературних творів, подібних між собою за змістом і формою, а також засобами мовного оформлення та художнього зображення. За родами літературу поділяють на **епос, лірику, драму.**

Чому саме «рід»? Згадайте-но ваш рід: братів і сестер, батьків, дядьків і тіток, дідусів і бабусь. Ви всі є родичами, оскільки маєте спільних предків, часто схожі між собою зовнішньо, рисами характеру тощо. Так само «спорідне-ними» є твори в межах **трьох головних літе-ратурних родів: епосу, лірики, драми.**

В основі **епосу** лежить розповідь про подію. Характерними ознаками епосу є насиченість творів подіями, наявність кількох або багатьох героїв, які діють упродовж тривалого або важливого за значенням проміжку часу.

Епічні твори здебільшого прозові за формою та обов'язково мають сюжет (систему подій) із його головними елементами (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка). У попередніх класах ви ознайомилися з епічними творами: оповіданнями, нарисами, новелами, повістями та романами. А ось епічний твір «Іліада», як ви пересвідчитеся, написаний віршовою мовою. Тож можлива і віршова форма. В епосі передусім зображено світ, який оточує людину.

Натомість у **лірриці** увагу зосереджено на розкритті внутрішнього світу людини, її почуттях, переживаннях, думках і настроях. Зазвичай ліричні твори є віршованими, не мають чітко окресленого подієвого сюжету, у них наявний т. зв. ліричний герой. Розрізняють такі види лірики: **інтимну** (про дружбу й кохання), **пейзажну** (тут зображено довкілля, передусім природу), **громадянську й патріотичну** (про служіння громаді, суспільству й батьківщині), **філософську** (роздуми про загальні закони людського життя та світобудови) тощо.

Драматичні твори призначені передусім для втілення на сцені, тож у них життя й характери героїв розкриваються переважно через мовлення (діалоги й монологи) дійових осіб, а також через дії акторів. У драматичному творі наявний сюжет, в основу якого покладено **конфлікт**. Драма – особливий вид мистецтва, який водночас належить як літературі, так і театру. Жанрами драми є трагедія, комедія (як жанр), водевіль та ін. Драматичні твори бувають прозовими або віршованими.

Конфлі́кт (від лат. conflictus) – зіткнення, що приводить дійових осіб до боротьби, розгортається в подіях п'єси та завершується в її межах.

Тисячолітня історія художньої літератури довела, що найвизначніші духовні й художні пам'ятки людства так чи так пов'язані між собою. Це дало підстави вести мову про існування літератури не лише окремого народу чи епохи, а й усього людства, тобто про **всесвітню літературу**. Уперше це словосполучення вжив на початку XIX ст. видатний німецький письменник і мислитель Йоганн Вольфганг Ґете.

Отже, **всесвітня література – це сукупність (зокрема і взаємозв'язки) літератур народів усього світу.** А оскільки з плином часу література постійно розвивається і змінюється, то закономірно виникло поняття **«літературний процес»**, який розглядають як у межах національної літератури (**національний літературний процес**), так і у всесвітньому масштабі (**всесвітній / світовий літературний процес**).

Літературний процес – це поступальний розвиток літератури від найдавніших часів до сьогодення.

На літературний процес впливають багато чинників, зокрема розвиток суспільства, культури, науки й мистецтва, історична ситуація, релігійна і філософська думка, навіть фольклор і міфологія.

З одного боку, є риси, спільні для всіх національних літератур (виокремлення словесного мистецтва з первісної, нероздільно єдиної міфологічної та фольклорної творчості; шлях писемності від анонімної до авторської тощо). З іншого – національні літератури не подібні одна до одної, кожна з них має неповторне «обличчя». Будь-яка національна

ВСТУП

Літературна епоха (доба) – період історико-літературного процесу, окреслений певними вирішальними моментами в історії літератури, які виразно відрізняють його від інших періодів.

література, яка хоче тримати хвилю й не опинитися на узбіччі світового літературного процесу, обов'язково має враховувати найвищі здобутки літератури всесвітньої. Водночас жодній із націй не можна відмовлятися від власної, самобутньої культурної традиції, бо це шлях до розчинення в океані чужих культур, втрати національної ідентичності, а отже – до перебування на периферії культури, в «естетичній тіні» інших націй.

Літературний процес має свої закономірності й цикли. Ці закономірності відображає **зміна літературних епох.**

Основні літературні епохи

Важливою ознакою світового літературного процесу є його **тяглість, неперервність**. Наприклад, поеми елліна Гомера «Іліада» і «Одіссея» (прибл. VIII ст. до н. е.) лягли в основу епосу римлянина Вергілія «Енеїда» (29–19 рр. до н. е.). І хто б міг тоді провидіти, що майже через два тисячоліття саме ці твори безпосередньо вплинуть на появу **нової української літератури?** А сталося саме так, оскільки датою її народження вважають 1798 рік, коли побачили світ перші розділи «Енеїди» полтавця Івана Котляревського.

Отже, всю глибину коріння могутнього дерева української культури по-справжньому може збагнути лише високоосвічена людина, яка знає і зарубіжні (зокрема античні) літературу й культуру. Читаючи «Енеїду» Котляревського, ми згадуємо і Гомера з Вергілієм, тим самим рятуючи культурну спадщину античності від забуття, продовжуючи її життя та забезпечуючи їй безсмертя.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чому всю величезну сукупність творів світової літератури розподіляють на літературні роди?
2. Які критерії використовують для розмежування літературних родів?
3. Що розуміють під термінами «епос», «лірика» і «драма»?
4. Які ознаки характеризують епос, лірику і драму?
5. Що таке літературний процес?
6. Які літературні епохи ви знаєте?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

За матеріалом, вивченим у попередніх класах на уроках зарубіжної та української літератур (або за творами, прочитаними самостійно), наведіть 2–3 приклади і заповніть у зошиті таблицю.

Автор / авторка твору	*Назва твору*	*Літературний рід*

КУЛЬТУРА АНТИЧНОСТІ

Із безмірно багатої греко-римської літератури лишилися лише невеличкі уламки й шматочки, але вони оновили європейську людність... Вони й досі є непохитною основою нашої цивілізації.

За Іваном Франком

◀ **Античний театр в Афінах. Греція**

- **У чому полягає сила і велич античної культури?**
- **Як антична культура пов'язана з Україною?**

У се на світі має свій початок, першооснову: рослина – корінь, річка – джерело, людина – дитинство. Але якщо життя окремої людини вимірюється десятками років, то життя всього людства – тисячоліттями. І своєрідним «дитинством» європейських народів є прадавні часи, які називають **«епохою античності»** (від лат. antiquus – давній), коли було створено культуру й літературу Давньої Греції і Давнього Риму.

Епоха (доба) античності в Європі (у басейні Середземного моря) почалася приблизно наприкінці II тис. до н. е. і завершилася падінням Риму (476 р. н. е.). Цю епоху умовно поділяють на три періоди: 1) Давня Греція; 2) еллінізм; 3) Давній Рим.

Отже, **антична культура (культура Давньої Греції та Давнього Риму)** розвивалася приблизно від II тис. до н. е. до середини V ст. н. е.

У прадавні часи на побережжі Середземного моря з'явилися племена, які називали себе еллінами (а свої землі – **Елладою**). Згодом ця їхня самоназва поступилася більш звичній для нашого вуха – **«греки»**.

Єдиної держави Греції на той час не було. Греки мешкали в сільській місцевості й у містах-державах (т. зв. **полісах** [1]): Афінах, Спарті, Фівах та ін. Центри еллінської цивілізації були розташовані як на півострові Пелопоннес, так і на численних островах, що омиваються водами Середземноморського басейну.

[1] **По́ліс** – від грец. πόλις походять сучасні слова «поліція», «поліклініка» та ін.

Зручне розташування античних поселень із виходом до моря та природні гавані, які утворювала берегова лінія, сприяли розвитку мореплавства й торгівлі, а отже і розквіту полісних держав. На цю важливу особливість життя давніх греків звернув увагу філософ Платон: *«Ми, люди... тіснимося навколо нашого моря, немов... жаби навколо болота»*.

У світовій історії рідко кому з народів таланило залишити по собі такий помітний слід, як це вдалося давнім грекам і римлянам: *«От був народ! Що римляни, що греки. На всі віки нащадкам запасли...»* (*Л. Костенко*). З відомою українською поетесою важко не погодитися – хоча б тому, що художні надбання цих давніх народів суттєво вплинули і впливають нині (навіть через тисячоліття!) на літературу й культуру не лише Європи, а й усього світу.

Наприклад, давньогрецькі поеми «Іліада» й «Одіссея» було створено приблизно в IX–VIII ст. до н. е., проте і сьогодні читацтво хвилюють яскраві описи подій під мурами Трої чи тривалих небезпечних мандрів Одіссея на шляху до рідної Ітаки. Та й народження **нової української літератури** теж пов'язане з античністю. «Енеїда» Івана Котляревського, про яку згадували в попередньому розділі, побачила світ 1798 р., проте назву, сюжет і головного героя для неї український поет запозичив із поеми римлянина Вергілія (70–19 рр. до н. е.).

▼ Монументальне живописне полотно «Парнас» (1900) пензля видатного польського художника Генріха Семирадського являє собою театральну завісу (куртину), яка понад 120 років прикрашає сцену Львівської національної опери. Зображені перед вівтарем бога Аполлона музи – покровительки мистецтв Ерато, Терпсихора, Евтерпа, Полігімнія, Калліопа, Мельпомена, Талія, Кліо та інші алегоричні фігури символізують Творчість, Життя і Театр – все, що наповнювало смислом світ античної людини.

■ Чи досі ці ідеали надихають?

То в чому ж причини такої «живучості» та безумовного авторитету античної літератури? Чи вони криються виняткова в незаперечній художній довершеності творів давніх греків і римлян, чи в чомусь іще?

Звісно, єдино правильної та вичерпної відповіді на це запитання немає, проте її пошук допомагає краще збагнути **характерні особливості античної літератури**. Тож розглянемо її початки.

Роди й жанри античної літератури

Видатний давньогрецький учений-енциклопедист Арістотель запропонував поділ літератури на **три роди – епос, лірику** і **драму**.

Літературні роди, своєю чергою, поділяли на жанри. Ось деякі приклади жанрів:

епос – героїчна поема («Іліада» й «Одіссея» Гомера);

байка (переважно твори Езопа);

лірика – елегія (патріотичні твори Тіртея), **ямби** (мужні рядки Архілоха);

драма – трагедія (твори Есхіла, Софокла, Еврипіда), **комедія** (твори Арістофана).

Біля початків давньогрецької літератури стоїть загадкова й велична постать Гомера, напівлегендарного епічного співця («аеда»). Йому приписують авторство неперевершених поем «Іліада» й «Одіссея». Здавалося б, у суворому героїчному епосі, де описані битви та подвиги, усього розмаїття людських почуттів і переживань відтворити неможливо. Проте навіть у сценах найзапекліших баталій лунає крилате Гомерове слово про душі й серця його героїв. Так, Ахілл, здолавши в поєдинку могутнього Гектора, не відчуває ані радості перемоги над своїм ворогом, ані задоволення від здійсненої помсти.

Його огортає смуток за загиблим другом Патроклом: *«...Чом же тепер так оцим моє милеє журиться серце? / В судинах лежить неоплаканий друг, непохований, мертвий. / Друг мій Патрокл, якого мені не забути, аж поки / Я пробуваю живий...»*.

▶ Адольф Вільям Бугро. Гомер на горі Іді. 1874

Іда – найвища гора Криту, в якій розташована печера, де народився Зевс.

Надзвичайній популярності Гомерових поем сприяв їхній **гуманістичний пафос**, зокрема співчуття людському горю і засудження війни з її жорстокістю. Дехто здивується: хіба можна створювати героїчний епос, провідною темою якого є оспівування бойових подвигів героїв, і водночас засуджувати війну? Гомерові це вдалося. Мало того, він це зробив, уклавши в уста найвойовничішого героя – Ахілла – слова, які він каже своїй матері Фетіді: *«Хай же загине навік між людей і богів ворожнеча / І гнів, що й розумних не раз до лихої призводить нестями»*.

Серед причин великої популярності античної літератури називають також її **філософічність**. Здобутки еллінської філософії є незаперечними, досить згадати імена видатних мислителів: Сократа й Платона, Геракліта й Піфагора, Епікура й Демокріта, Діогена й Арістотеля. Та й саме слово «філософія» народилося в Елладі й означає буквально «любов до мудрості». Всесвітньої слави зажили крилаті вислови еллінських філософів: *«Пізнай самого себе»*, *«Стримуй гнів»*, *«У багатолюдності немає добра»*, *«Поручайся лише за самого себе»*, *«Головне в житті – фінал»*, *«Нічого занадто»*, *«Міра понад усе»*.

Еллінська література надзвичайно розмаїта за своєю **проблематикою** – від закліку бути стійкими й незламними в захисті батьківщини (Тіртей), сповідування філософії життєвої насолоди (Анакреонт) і до проникнення в психологію людини, з відтворенням у віршах ледь вловимих душевних порухів.

Найвищим злетом античної літератури вважають давньогрецьку трагедію, її розвиток у творчості Есхіла, Софокла й Евріпіда (V ст. до н. е.) – митців, які у своїх драмах торкалися найважливіших проблем буття людини.

▲ Античне місто Тіра на Одещині

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Античний світ: мова й література

Популярності античної літератури сприяло те, що давньогрецька й латина раніше були мовами міжнаціонального спілкування народів Європи, Африки й Азії. Спочатку Еллада поширила свою мову, зокрема й на теперішні українські землі. Археологічні розкопки й дослідження пам'яток античності на Миколаївщині й Одещині – міст-держав Ольвії і Тіри – підтверджують їхній високий рівень культури. Зв'язок між сучасністю та багатим культурним минулим України підкреслює зображення на гривні руїн Херсонеса, де Володимир Великий прийняв хрещення. А згодом території від Африки на заході і до Ольвії на сході, від Британських островів на півночі й до Юдеї на півдні підкорив Рим. Звісно, усі народи Римської імперії послуговувалися латиною. У Візантійській імперії, що межувала з Руссю-Україною, аж до її падіння в 1453 р. панувала грецька мова. Та й тепер ми використовуємо два алфавіти: кирилицю (від греків Кирила і Мефодія) і латиницю.

▶ Давньогрецький поет Есхіл (525–456 рр. до н. е.) на античній бронзовій медалі

▶ Ян Коссірс. Прометей викрадає вогонь для людей. Між 1636 і 1638

Світова література завдячує Есхілові, який створив образ нескореного титана Прометея. Герой трагедії «Прометей закутий» сміливо кинув виклик несправедливій владі Зевса й зазнав покарання, та хоч *«карався, мучився, але не каявся» (Т. Шевченко)*. Образ Прометея надихав багатьох митців і мільйони борців проти національного, соціального та будь-якого іншого гніту.

Римляни ж були зовсім не схожими на підкорених ними витончених еллінів. Філософ Цицерон якось сказав, що греки вчили геометрію, щоб пізнавати красу світу, а римляни – щоб вимірювати завойовані ними землі.

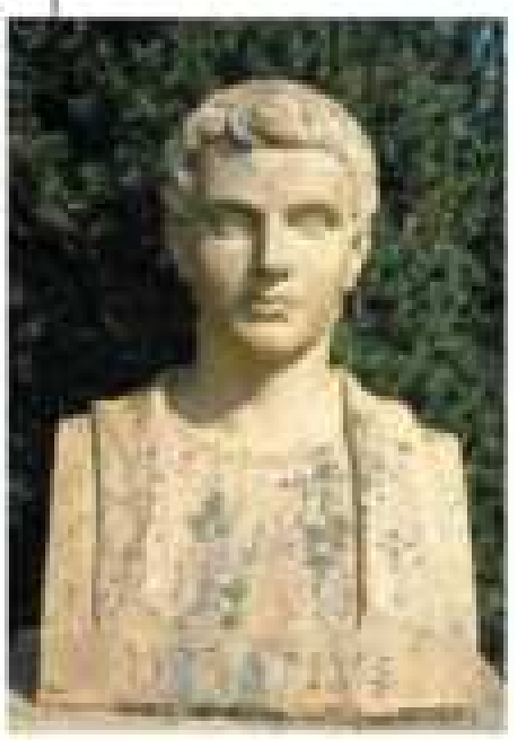
Римська література спочатку відчутно поступалася грецькій. Комедіографи Риму відверто зізнавалися, що після греків у драмі нічого нового не скажеш. Засновник національного епосу Вергілій у «Енеїді» відтворив на римському ґрунті епічні поеми «Іліаду» і «Одіссею» Гомера, частково наслідуючи і художню манеру грецького поета. А видатний римський поет Горацій в оді[1] «До Мельпомени» («Пам'ятник») своїм досягненням уважав те, що *«вперше скласти зумів по-італійському еолійські пісні»*[2]. Найбільшою заслугою Горація, за його зізнанням, було те, що він, римлянин, нарешті зумів досягти висоти поетичної майстерності попередників-греків.

Проте відмінність між естетичними вподобаннями греків і римлян чи не найяскравіше втілилася в їхньому ставленні до театру.

Глядачі-елліни не любили дивитися у виставах на сцени насильства, передовсім убивства. Такі епізоди не ставили на орхе́стрі (нині – сцена), а зацікавлення й жах публіки викликали суто театральні прийоми: приміром, з-поза ске́не (нині куліси) на орхестру виносили меч, намазаний червоною фарбою, немов кров'ю, або ж хор повідомляв, що когось із героїв убито. Адже головним для еллінів було досягти ка́тарсису (грец. «очищення»), тобто відчуття, коли трагічний конфлікт не пригнічує своєю безвихіддю, а просвітлює глядача, неначе очищує його душу.

[1] **Ода** – урочистий ліричний вірш, присвячений якійсь видатній події, відомій особі тощо.

[2] **Еолійські пісні** – давньогрецька поезія, створена на еолійському діалекті.

▲ Горацій. I ст. до н. е.

Натомість у римському Колізеї публіка була зовсім іншою. Вона саме для того й приходила, аби «насолодитися» сценами насильства, її цікавили смертельні бої гладіаторів, а понад усе – вигляд справжньої крові.

Давньогрецький театр був надзвичайно важливим засобом виховання еллінів. Міста-держави будували чудові амфітеатри й навіть доплачували гроші (т. зв. теорикон) небагатим громадянам, щоб ті могли відвідувати вистави. У Римі ж театр перетворився на місце розваги, а театральні дійства часто виносили за межі міста, вважаючи видовищем, що не дає римлянам жодної користі. В Елладі провідну роль відігравала трагедія, а в Римі – комедія. Чому так? Адже трагедія примушувала глядача переживати й думати, а переважна більшість римлян прагнула відпочивати й розважатися, вимагаючи від влади «хліба й видовищ». Греки так серйозно ставилися до п'єс, що під час прем'єри трагедії Есхіла «Перси» чоловіки в патріотичному пориві хапалися за мечі. А спартанці, ці суворі й загартовані воїни, які заробляли продажем бранців, могли відпустити полоненого афінянина без жодного викупу, якщо той міг розповісти їм бодай один рядок із трагедії Евріпіда.

◀ Римський амфітеатр у Вероні, Італія. I ст. н. е.

Античність і Україна

Давні греки всі відомі їм території називали одним словом – ойкумена (від грец. οἰκέω – «ойкос» – дім), бо ставилися до них як до затишної рідної домівки. Ойкуменою вони вважали, зокрема, й нині українські землі, наприклад свою колонію Ольвію, залишки якої збереглися на правому березі Бузького лиману, біля села Парутине на Миколаївщині.

Заснували Ольвію вихідці з еллінського Мілета ще в VI ст. до н. е. А український острів Зміїний, що в Одеській області (саме той, біля якого героїчні захисники України у квітні 2022 р. потопили російський крейсер «Москва»), за міфом, морська богиня Фетіда підняла з глибин для свого сина Ахілла, тому елліни називали його «островом Ахілла». Острів Зміїний мав дуже важливе значення в часи великої колонізації греками Північного Причорномор'я у VIII–VI ст. до н. е. Тут причалювали їхні кораблі: мореплавці, торговці, військові моряки навідувались до храму Ахілла, покровителя Чорного моря і приносили йому жертви.

Зв'язок України з античністю незаперечний. Поет Євген Маланюк називав Україну «степовою Елладою», а відомий німецький учений Й. Г. Гердер вважав, що «Україна стане новою Грецією – у цій країні чудовий клімат, щедра земля, і її великий музично обдарований народ прокинеться для нового життя».

В Елладі до театру йшли всією сім'єю на цілий день, беручи із собою їжу та напої. Нікому й на думку не спадало залишити виставу до її закінчення.

Натомість у Римі не було дивиною, коли глядачі йшли геть просто під час вистави на очах у шокованого автора, якщо поряд розгорталися цікавіші для них кулачні чи ведмежі бої... Тому римські драматурги, чудово знаючи «рівень» публіки, у відповідних місцях своїх творів писали: «*А зараз можете поаплодувати*». Такі написи збереглися до наших днів...

Здавалося, після завоювання Греції Римом настали «темні віки» суцільного невігластва, неосвіченості, презирства до інтелекту, культури й літератури. Слова «грек» і «вчений» у Римі набули негативного змісту.

Проте що це? Сам римський імператор Марк Аврелій починає писати вірші... грецькою мовою! Навіть жахливий Нерон, ім'я якого стало

Жан-Огюст Домінік Енгр. Апофеоз Гомера. 1827

Французький живописець Жан-Огюст Домінік Енгр, який вважав, що від Гомера бере початок західноєвропейська культура, створив монументальне полотно «Апофеоз Гомера». У центрі картини на тлі грецького храму – тріумфальна постать Гомера, увінчаного золотим лавровим вінком. Біля його ніг – алегоричні фігури «Іліади» й «Одіссеї». Довкола трону зображено видатних художників, літераторів і політиків, починаючи від найдавніших часів і до XVII ст., зокрема Есхіла, Софокла, Еврипіда, Вергілія, Данте, Рафаеля, Мікеланджело, Мольєра та ін.

символом необмеженого свавілля та жорстокості, прихильно ставився до грецької культури. Краще за Горація не скажеш: *«Греція, скорена воїном диким, його ж підкорила, / Лацій суворий зріднила з мистецтвом...»*.

Та минув час, і визріло «золоте гроно» римських поетів: Катулл, Вергілій, Горацій, Овідій. Саме вони довели людству, що у відомому афоризмі «Roma – caput mundi» («Рим – голова світу») слово «голова» нарешті почало означати не лише адміністративний центр наймогутнішої держави, а й центр світової культури. **Період із кінця I ст. до н. е. – початку I ст. н. е. в історію увійшов як «золотий вік» римської літератури.**

Найголовнішою заслугою античної літератури й культури є увага до людини, її внутрішнього світу й місця у світі, що її оточує. Передусім це й зробило античні твори актуальними для будь-якої епохи. Тож не дивно, що ідеал гармонійно розвиненої особистості, довершеної як фізично, так і духовно, також виник саме в добу античності. Тому якби було потрібно дібрати епіграф до всієї античної літератури, то ним могли б стати рядки з трагедії Софокла «Антігона», усесвітньо відомі як «гімн людині»: *«Дивних багато у світі див, найдивніше з них – людина...»*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що в перекладі означає слово «античний»? Який період охоплює доба античності?
2. Які народи представляють античну культуру? Якими мовами створювалась антична література?
3. Назвіть роди та жанри літератури, що виникли в добу античності.
4. Чому від античної культури, за висловом І. Франка, «лишилися лише невеличкі уламки й шматочки»?
5. Як античність впливає на сучасність?
6. Як виникнення української літератури пов'язане з добою античності?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Створіть стрічку часу на тему «Античність» у робочому зошиті або скористайтесь візуальними редакторами, онлайн-сервісами, ШІ.
2. Поясніть, чому не збігаються хронологічно періоди найбільшого розквіту грецької і римської літератур.
3. Підготуйте мініповідомлення: 3–4 цікаві факти про культуру і літературу епохи античності.
4. Підготуйте презентацію: «"Острів Ахілла" (острів Зміїний) як місце покарання агресорів» (про затоплення російського крейсера «Москва» 14 квітня 2022 р.).

МІФИ ТРОЯНСЬКОГО ЦИКЛУ

Усі віки ми чуєм брязкіт зброї,
були боги в нас і були герої,
який нас ворог тільки не терзав!
Але говорять: «Як руїни Трої».
Про Київ так ніхто ще не сказав...

Ліна Костенко,
українська поетеса

◂ Сучасний вигляд Трої. Пагорб Гіссарлик. Туреччина

■ Поміркуйте, чому антична міфологія є своєрідним ключем до скарбниці культурних надбань, мистецтва та літератури всієї Європи.

Щоб зрозуміти мову античної (та й сучасної) літератури і мистецтва загалом, необхідно орієнтуватися в міфології. Бо міфи – основа й невичерпне джерело багатьох сюжетів, тем, образів і мотивів літератури. Недаремно відомий аргентинський письменник Хорхе Луїс Борхес сказав: «Література починається міфом і закінчується міфом».

■ Як ви розумієте образний вислів Х. Л. Борхеса?

Цикли давньогрецьких міфів

Як ви вже знаєте, міфи є формою світогляду і слугували засобом пізнання та пояснення всього, що становило життя прадавніх людей. Знаєте ви й про те, що міфів було дуже багато, але деякі з них стали особливо популярними. Наприклад, подвиги героїв[1] (скажімо, Геракла чи Тезея) відображались не в одному міфі, а в багатьох. Або в низці міфів ішлося про подію, значущу для міста-поліса або всієї Еллади. Як нитка тримає перлинки в намисті, так і герой чи подія об'єднували, пов'язували міфи в певну сукупність, яку елліни уявляли як своєрідне «коло». Українське слово «коло» (круг) еллінською звучить як «кіклос», ми ж кажемо «цикл».

Найвідомішими є троянський і фіванський цикли, а також цикл міфів про аргонавтів. Найбільше на світове мистецтво вплинув **троянський цикл**, пов'я-

[1] В античні часи слово «герой» означало народженого від бога та смертної жінки або від богині та смертного чоловіка. Наприклад, Ахілл був героєм, бо народився від шлюбу богині Фетіди зі смертним Пелеєм. Звісно, це не заважало йому бути сміливим, мужнім і здійснювати видатні, героїчні вчинки, тобто бути «героєм» у сучасному сенсі цього слова.

заний із містом Троєю (друга його назва – Іліон, звідси назва поеми Гомера «Іліада»). Він переплетений майже з усіма міфами, особливо з циклами про богів і героїв.

Цикл міфів – це сукупність міфів, об'єднаних спільним місцем дії, героєм або важливою подією.

Міфи троянського циклу

Згідно з еллінськими міфами, Мати-Земля Гея попросила свого онука Зевса звільнити її від непосильного тягаря – безлічі людей, яких стало так багато, що вже несила їх тримати на собі, навіть дихати важко.

Вони постійно дряпали її тіло плугами, кололи заступами й мотиками в пошуках корисних копалин, нищили її волосся (ліси й чагарники), закупорювали артерії та вени (загачували ріки та струмки). До речі, і нині уособлення цієї прадавньої метафори – смертоносні катаклізми, пов'язані із земною корою (цунамі й виверження вулканів, землетруси й вибухи метану в шахтах), – називають **«помстою Геї»**.

Тоді Зевс, зваживши на прохання Геї, вирішив улаштувати **Троянську війну**, де мали загинути безліч людей. Богиня чвар і розбрату Еріда на весіллі Пелея і Фетіди (майбутніх батьків Ахілла) посварила Геру, Афіну й Афродіту, підкинувши яблуко з написом «найвродливішій» (т. зв. **яблуко розбрату**). Кожна з трьох богинь небезпідставно вважала, що воно адресоване саме їй, тому вони звернулися до троянського царевича Паріса, щоб той їх розсудив. Паріс віддав яблуко Афродіті, бо за це богиня пообіцяла йому за дружину найвродливішу з-поміж смертних жінок.

Нею виявилася Єлена, дружина спартанського царя Менелая. Тож Паріс викрав заміжню жінку й відвіз її до Трої, порушивши священний закон гостинності (Менелай прийняв його в Спарті після кораблетрощі, до якої потрапив троянець), та ще й завдавши смертельної образи обдуреному Менелаєві. Тому спартанський цар зненавидів і Паріса, і Трою.

▲ Сандро Боттічеллі. Суд Паріса. Приблизно 1485–1488

Троянську війну, що відбулася у XII ст. до н. е., давні греки вважали останньою подією міфічного віку і першою подією історичного періоду. Володар Мікен Агамемнон і цар Спарти Менелай за підтримки союзників стотисячним військом на більш ніж тисячі кораблях виступили проти Трої, щоби підпорядкувати собі торгові морські шляхи. Троя тоді була чи не найбагатшим містом світу, тож заздрісні ахейці прагнули заволодіти її скарбами.

Тривалий час цю подію вважали міфом або вигадкою Гомера. Але Троянська війна отримала цілком реальне історичне підґрунтя, коли німецький археолог-аматор Генріх Шліман у 1871 р. знайшов руїни стародавнього міста Троя.

Була ще одна, не менш вагома, підстава розпочати Троянську війну. Усім відомий міф про Прометея, якого покарав Зевс за викрадення для людей вогню з Олімпу. Титан був прикутий до кавказької скелі, куди щодня прилітав Зевсів орел і клював печінку Прометея. За ніч печінка поновлювалася, тож муки мали тривати вічно. Та чи не головною причиною покарання Прометея було те, що він знав майбутню долю Зевса. Яка ж таємниця була вартою тисячолітніх тортур?

За пророцтвом, син Фетіди від її шлюбу із Зевсом міг стати сильнішим за батька й посісти його трон. Саме так учинив Зевс зі своїм батьком Кроносом, захопивши владу на Олімпі. Тому Зевс, прагнучи уникнути злої долі, вирішив негайно одружити Фетіду зі смертним, щоб вона народила смертного сина, який не стане загрозою царю богів. Попри небажання Фетіди її чоловіком став цар Пелей, і вона народила Ахілла. Та Зевсові того було замало – він хотів не просто Ахіллової смерті, а смерті якнайшвидшої. І найкращим місцем для цього стала Троя. Без участі Ахілла Трою завоювати було неможливо, а він сам був приречений загинути під її мурами: Зевс боявся за олімпійський трон...

Усупереч волі Зевса Фетіда хотіла зробити свого сина безсмертним і невразливим для зброї, скупавши немовля у священних водах підземної річки Стікс. Фетіда також спробувала врятувати сина, заховавши

◀ Антуан Борель. Фетіда занурює Ахілла у води Стіксу. 1788

Під час купання залишилася не омитою чарівними водами п'ята немовляти, за яку Фетіда його тримала, щоби не впустити в річку (і нині сухожилля біля п'яти називають «ахілловим»). Саме туди згодом поцілив стрілою Паріс, що призвело до загибелі героя. Вислів «ахіллесова п'ята» означає «найвразливіше місце».

його на острові Скірос у царя Лікомеда, де він жив поміж його дочок і ходив у жіночому одязі, намагаючись уникнути участі у війні. Але провидець Калхант сказав, що без Ахілла похід на Трою буде невдалим. Тому ахеї відправили на Скірос посольство на чолі з гарним дипломатом, «велемудрим» Одіссеєм. Побачивши в палаці Лікомеда гурт дівчат, ахейські «купці» розклали всілякі жіночі прикраси. Царівни ними зацікавилися, і лише одна була байдужою. Тоді Одіссей поклав до товарів розкішно оздоблений меч. Цього разу царські дочки занудьгували, а та, яка стояла осторонь, кинулася до зброї. Так і впізнали переодягненого Ахілла. За іншим варіантом міфу, Одіссей зненацька просурмив бойовий сигнал. Усі Лікомедові доньки кинулися навтьоки, а одна з них (це був Ахілл) схопилася за меч. Одіссей розповів Ахіллесу, яка велика війна намічається під Троєю, і той погодився взяти в ній участь.

Отже, ахейці зібралися, однак їхні вітрильники стояли, бо не було вітру. Тоді Калхант сказав, що боги пошлють вітер тільки після жертвоприношення доньки Агамемнона Іфігенії. Дівчину хитрістю заманили до Авліди (містечко біля бухти, де стояв ахейський флот), пообіцявши одружити з Ахіллом. Іфігенія їхала на своє весілля, але на неї чекала страта. В останню мить Артеміда замість дівчини прийняла в жертву лань, а Іфігенію забрала у свій храм до Тавриди (давня назва Криму).

Подув попутний вітер, і ахеї попливли до Трої. Мури міста були міцними, бо їх будували Посейдон і Аполлон. Крім того, троянці мали союзників. Війна затяглася на десять років, багато троянських міст ахеї завоювали та пограбували, однак Іліона взяти так і не змогли. Кульмінацією останнього року війни став двобій Ахілла й Гектора, де троянець загинув, утім і ахеєць пережив його ненадовго.

За одним із міфів, Ахілл після смерті став богом і жив на острові Левкой, де був його храм. Нині цей острів має назву Зміїний (Україна, Одеська обл.). Біля Зміїного є родовище нафти, що добре «узгоджується» з легендою про славнозвісний щит Ахілла, викуваний Гефестом, який притягує до себе багатства. За переказами, цей щит є на Зміїному і донині, бо жерці храму Ахілла добре його заховали.

▲ Поєдинок Ахілла з Гектором. Антична ваза. V ст.

Коли Паріс загинув, Єлену видали заміж за його брата Деїфоба. Проте вона хотіла повернутися до своїх, тому допомогла Діомеду й Одіссею пробратися вночі до Трої, щоб у храмі Афіни викрасти статую богині. Було відомо, що доки статуя була в Трої, ніхто міста завоювати не міг. Єлена провела героїв таємним ходом. Коли ж на ранок стало відомо, що святиню викрадено, троянці не сумнівалися: настав час поразки.

Та за кілька днів греки несподівано зняли облогу, і їхні кораблі вийшли в море. Троянці вибігли з міста, але на полі бою не було жодного ахейця. І ось диво: за курганом-похованням Ахілла стояв величезний дерев'яний (т. зв. **троянський**) кінь. Поширилася чутка, що це жертва богам, тож треба забрати трофей до міста. Але жрець Лаокоон, який був там із двома синами, побоювався ворожого підступу, тому умовляв спалити коня. Вислів Лаокоона, ужитий Вергілієм у «Енеїді» (кн. II, 49), став крилатим: «Timeo Danaos et dona ferentes» («Боюся данайців, із дарами прибулих»).

▲ Лаокоон і його сини. 50 р. до н. е.

Раптом виповзли з моря дві величезні змії, накинулися на жерця і на очах у занімілого натовпу задушили Лаокоона та його синів. Вирішивши, що це боги покарали жерця за блюзнірство, троянці потягнули коня до міста.

За пророцтвом, доки Посейдонів мур буде цілим, ніхто не зможе проникнути до Трої. Ясновидиця Кассандра також благала не завозити коня, до того ж він не проходив крізь ворота. Однак мур розібрали, і кінь усе-таки опинився в місті. Так троянці самі підготували власну загибель. У порожньому череві коня сиділи дванадцятеро найвідважніших ахеїв разом з Одіссеєм, який і вигадав цю хитрість. Уночі захмелілі троянці поснули, адже бенкет з нагоди «виграної війни» був гучним. Щойно стемніло, ахеї повернулися до берега й заховалися за найближчим острівцем. А тим часом Одіссей із вояками вилізли з коня, перебили сонних вартових і відчинили браму Трої. Ахеї вдерлися до міста, й почалася різанина, через яку загинули і старий Пріам, і його малолітній онук Астіанакс, Гекторів син. Жінок убивали або забирали в рабство, оскверняли храми, все нищили й палили.

Так греки зробили з Трої «скирту гною» (І. Котляревський).

Імовірно, образ троянського коня — художнє змалювання осадної вежі, за допомогою якої розбивали мури фортець. Дерев'яна конструкція мала таран, інколи подібний за формою до голови барана. Корпус обтягували кінськими шкурами в багато шарів, щоб убезпечити від стріл обслугу воєнної машини. Іноді механізм захисту мав щось на зразок кабіни, де розміщувався з десяток воїнів.

Вислів «троянський кінь» відтоді використовують для позначення підступного вчинку, згубного подарунка, прихованої загрози (наприклад, «троянном» називають вірусну комп'ютерну програму).

Дивом урятувалися лише Еней, його родина й гурт троянців, які, за волею Зевса, згодом заснували могутній Рим («Нову Трою»), який помстився грекам і зробив з Еллади римську провінцію – Ахайю.

Про те, як ахеї з-під стін Трої повертался додому, існує безліч переказів. Найвідомішою є розповідь про мандри і пригоди велемудрого Одіссея на шляху до рідної Ітаки та його вірну дружину Пенелопу, що геніально втілена в поемі Гомера «Одіссея».

Таким у загальних рисах є троянський цикл еллінських міфів.

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Британський історик Майкл Вуд зняв на телеканалі BBC шестисерійний детективно-історичний серіал «У пошуку Троянської війни» (1985). Учений досліджує легендарне місто Трою, зокрема питання, чому воно є центром культури і мікенської епохи, і сучасного західного світу.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що ви знаєте про міфи й міфологічний світогляд? Назвіть основні цикли давньогрецьких міфів. Чи перетинаються вони між собою?
2. За одним із міфів, боги розпочали Троянську війну, щоби під стінами Трої знищити всіх героїв, тобто завершити «добу героїв». Як ви думаєте, що спонукало олімпійців так зробити? Чим їм завадили герої? Відповідь аргументуйте.
3. Прочитайте матеріал підручника і назвіть три умови, без виконання яких греки не змогли б здолати Трої. Хто їм допомагав у цьому?
4. Визначте ключові образи і символи троянського циклу міфів.
5. Які крилаті вислови, народжені грецькою міфологією, ви знаєте?
6. Чому, на вашу думку, один із найнебезпечніших комп'ютерних вірусів називають «трояном»?
7. Де на території нашої держави ми можемо натрапити на відлуння давньогрецької міфології, зокрема троянського циклу міфів? Наведіть конкретні приклади.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Прочитайте 2–3 міфи троянського циклу, підготуйте переказ прочитаного тексту. Проілюструйте матеріал за допомогою опорної схеми (кластера, колажу, карти знань тощо).
2. Створіть свій мистецький твір (оповідання, ілюстрацію тощо), використовуючи сюжети троянського циклу міфів.

ТРОЯ

Троя була великим і могутнім містом. Заснував його Ил, правнук героя Дардана, сина Зевса, і плеяди[1] Електри. Дардан прийшов з Аркадії до царя Тевкра. Тевкр віддав за Дардана дочку свою, а в придане дав йому частину своєї землі, на якій і засновано місто Дарданію. Внуком Дардана був Трос, а його сином був Ил. Він у Фрігії якось узяв участь у змаганні героїв і скоро переміг їх одного за одним. У нагороду за цю перемогу одержав він п'ятдесят дів і п'ятдесят юнаків. Дав йому цар Фрігії також перисту корову і сказав, щоб він ішов за коровою і там, де зупиниться корова, заснував місто. Велику славу обіцяв оракул, зі слів царя Фрігії, цьому місту. Ил зробив так, як сказав йому цар Фрігії. Пішов він за коровою, а вона зупинилася саме на пагорбі богині Ате. На цьому пагорбі й почав Ил будувати місто. Він здійняв руки до неба і благав Зевса послати йому знамення того, що громовержець благословив його справу. Уранці, вийшовши зі свого шатра, Ил побачив перед собою вирізьблений із дерева образ Афіни Паллади; це й був той палладій[2], який мав охороняти нове місто.

[1] **Плеяди** – сім богинь-сестер, перетворених на сузір'я (українська народна назва – Волосожари), коли їх переслідував мисливець Оріон.

[2] **Палладій** – статуя Афіни, символ чудотворної дії, покровительства богині.

◀ Антична монета тетрадрахма (454–404 рр. до н. е.) із зображенням Афіни в шоломі

За царювання Ила була обнесена муром тільки та частина Трої, яка розміщувалася на пагорбі, а підгірна частина міста була незахищена. Мур навколо цієї частини міста побудували Посейдон і Аполлон. Незламний мур вивели Посейдон і Аполлон навколо Трої. Тільки в одному місці можна було зруйнувати мур – там, де працював герой Еак, що допомагав богам у праці.

На початок Троянської війни містом правив Ілів онук Пріам – єдиний, хто залишився з царських дітей після того, як Трою завоював Геракл.

Багатим був Пріам. Розкішний і величний був палац його, у якому жив він із дружиною своєю Гекабою. Разом із Пріамом жили й п'ятдесят його синів та дочок. Серед Пріамових синів особливо славився своєю хоробрістю й силою благородний Гектор.

Могутня була Троя, і троянці були дуже войовничими. Зате й велика слава та багатюща здобич чекала на тих грецьких героїв, хто переможе троянців і заволодіє Троєю.

За перекладом О. Іванченка

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Хто був засновником Трої? Чому заснування міста було дивовижним?
2. Яке знамення Зевса свідчило про його прихильність до будівництва міста?
3. Завдяки кому більша частина муру навколо Трої залишалася незламною?
4. Чому Троя була «ласим шматком» для завойовників?

ПАРІС ВИКРАДАЄ ЄЛЕНУ

Багато часу минуло відтоді, як один із синів Пріама, троянський царевич Паріс, присудив золоте яблуко Афродіті за винагороду – любов найвродливішої жінки світу Єлени, дружини царя Спарти Менелая. Богиня нагадувала своєму улюбленцеві про Єлену і допомогла збудувати корабель. Паріс зібрався відплисти до Спарти.

Даремно застерігав його Гелен, віщий син Пріама. Він пророкував загибель Парісові. Нічого не хотів слухати Паріс. Він зійшов на корабель і вирушив у далеку путь безкраїм морським простором. Розпач охопив Кассандру, коли побачила вона, як віддалявся швидкохідний корабель Паріса від рідних берегів. Простерши до неба руки, вигукнула віща Кассандра:

– О, горе, горе великій Трої і всім нам! Бачу я: охоплений полум'ям священний Іліон, скривавлені лежать повалені в прах його сини! Я бачу: ведуть у неволю чужинці заплаканих троянських жон і дів!

Так вигукувала Кассандра, але ніхто не зважив на її пророцтво. Ніхто не зупинив Паріса.

А він плив усе далі й далі. Знялася на морі страшна буря. Не спинила й вона Паріса. Минув він багату Фтію, Саламін і Мікени, де жили його майбутні вороги, і прибув, нарешті, до берегів Лаконії. Причалив

▶ Гевін Гамільтон. Паріс викрадає Єлену. 1782–1784

Паріс у гирлі Евроту і вийшов із своїм другом Енеєм на берег. Із ним пішов він до царя як гість, що не замишляв нічого злого.

Радо привітав Менелай Паріса і Енея. На честь гостей приготував він багату трапезу. Під час цієї трапези вперше побачив Паріс прекрасну Єлену. Сповнений захоплення, дивився він на неї, милуючись її неземною красою.

Полонилася красою Паріса і Єлена, він був прекрасний у своєму багатому східному вбранні. Минуло кілька днів. Менелаєві треба було їхати на Кріт. Від'їжджаючи, просив він Єлену дбати про гостей, щоб нічого їм не бракувало. І гадки не мав Менелай, якої кривди завдадуть йому ці гості.

Коли Менелай поїхав, Паріс зараз же вирішив скористатися з його від'їзду. З допомогою Афродіти він умовив ніжними речами прекрасну Єлену покинути дім чоловіка і втекти з ним у Трою. Дала згоду Єлена Парісу. Потай повів Паріс прекрасну Єлену на свій корабель; викрав він у Менелая дружину, а з нею і його скарби. Усе забула Єлена – чоловіка, рідну Спарту і дочку свою Герміону заради любові до Паріса.

Покинув корабель Паріса гирло Евроту, повізши із собою багату здобич. Швидко нісся корабель по морських хвилях назад до троянських берегів. Радів Паріс, із ним була найвродливіша зі смертних жінок, Єлена.

Як ось, коли корабель плив далеко від берегів у відкритому морі, зупинив його могутній бог моря Нерей. Він виплив із морської глибини і провістив загибель Парісові і всій Трої. Збентежились Паріс і Єлена, але Афродіта заспокоїла їх і примусила забути це грізне провіщення. Три дні плив корабель під охороною Афродіти спокійним морем. Швидко гнав його попутний вітер. Щасливо прибув він до троянських берегів.

За перекладом О. Іванченка

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що пророкували Гелен і Кассандра, коли Паріс вирушив до Спарти?
2. Як Паріс порушив закони гостинності?
3. Яке провіщення почули Паріс і Єлена? Чому вони його забули?
4. Поміркуйте, хто винен у тому, що сталося – боги чи Паріс із Єленою. Чи збігається міфологічний погляд і сучасне сприйняття подій?

СМЕРТЬ АХІЛЛА

Страшним гнівом палав Ахілл проти троянців, прагнучи жорстоко помститися на них за смерть друзів, Патрокла й Антілоха. Як лютий лев, бився Ахілл, кладучи одного за одним героїв Трої. Троянці поспішили заховатися за мурами Трої. Несамовитий Ахілл переслідував їх аж до брами. Гнала його невблагання доля на вірну загибель. Він удерся б

і в Трою, та з'явився бог Аполлон і спинив героя. Сердитий на бога за те, що Аполлон врятував від нього Гектора й троянців, Ахілл погрожував богові, що вразить його списом, і готовий був напасти.

Розгнівався Аполлон, забув він і те, що обіцяв колись, на весіллі Пелея і Фетіди, охороняти Ахілла. Оповившись темною хмарою, для всіх незримий, скерував він Парісову стрілу, і вразила вона Ахілла в п'яту, куди тільки й можна було вразити великого героя. Смертельною була для Ахілла ця рана. Відчув наближення смерті Ахілл. Вирвав він із рани стрілу і впав на землю. Гірко докоряв він богу Аполлонові за те, що він згубив його. Знав Ахілл, що без допомоги бога не міг убити його ніхто із смертних. Ще раз зібрав свої сили Ахілл. Грізний, наче приречений умерти лев, підвівся він із землі і вразив ще багатьох троянців. Та ось похололи його руки й ноги. Все ближчає смерть. Поточився Ахілл і сперся на спис. Грізно крикнув він троянцям:

– Горе вам, погинете ви! І після смерті мститиму вам!

Від цього поклику кинулися тікати троянці. Але щодалі слабнув Ахілл. Залишили його останні сили, і впав він на землю. Загримів на ньому його золотий панцир, і здригнулася земля. Помер Ахілл. Але й до мертвого не насмілювалися наблизитись троянці. Вони боялися його й мертвого, такий жах навіяв він їм за життя. Потроху перебороли вони страх, і запеклий бій закипів навколо тіла найбільшого з героїв. Кров лилася рікою. Здавалося, ніколи не скінчиться бій. Коли це вдарив грім Зевса, знялася буря і зупинила троянців. Не хотів Зевс, щоб заволоділи троянці тілом Ахілла. Підняв могутній Аякс Теламонід тіло Ахілла і поніс до кораблів, а його захищав Одіссей, відбиваючи троянців, що наступали.

▲ Джованні Антоніо Пелегріні. Ахіллес над тілом Патрокла. Бл. 1700

Обмили тіло героя греки, умастили запашними маслами і поклали на пишно оздобленому ложі. Обступивши ложе, голосно оплакували греки свого найбільшого героя і рвали з горя волосся. Почула їхній плач богиня Фетіда. Піднялася вона з морської глибини зі своїми сестрами нереїдами. Дізнавшись, що загинув її улюблений син, Фетіда видала з вуст такий зойк скорботи, що здригнулися всі греки... Сімнадцять днів оплакували Фетіда, нереїди і греки Ахілла. З високого Олімпу спустилися музи. Вони співали на честь померлого похоронний гімн. Оплакували героя і безсмертні боги на Олімпі. На вісімнадцятий день споруджено було похоронне багаття. На ньому спалено було тіло Ахілла. Багато жертв принесли на честь найбільшого з героїв греки. Всі вони брали участь у похованні, одягнувши розкішні панцирі. Коли догоріло вогнище, зібрали кістки Ахілла і поклали їх у золоту урну,

яку подарував Фетіді бог Діоніс. У цій саме урні лежали і кістки Патрокла. В одному склепі поховані були Ахілл, Патрокл і Антілох, син Нестора. Високу могилу насипали над ним греки, далеко її видно було з моря, вона свідчила про велику славу похованих під нею героїв. А після похорону влаштовані були на честь померлого ігрища.

За перекладом О. Іванченка

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Якими були роль і заслуги Ахілла в перемогах ахейців над троянцями?
2. Чому гнів засліпив Ахілла? Які необачні вчинки призвели героя до загибелі? Визначте, які риси характеру Ахілла розкрилися під час Троянської війни.
3. Чому Парісу вдалося здолати Ахілла?
4. Знайдіть у тексті опис емоцій, як греки сприйняли загибель Ахілла.

ПАДІННЯ ТРОЇ (ТРОЯНСЬКИЙ КІНЬ)

Ніяк не могли греки оволодіти містом. Тоді Одіссей умовив греків діяти хитрощами. Він порадив спорудити такого величезного дерев'яного коня, щоб у ньому могли сховатись наймогутніші грецькі герої. Усе ж інше військо мало відплисти від берега Троади і заховатися за островом Тенедосом. Коли троянці ввезуть коня в місто, тоді вночі вийдуть герої, відкриють браму міста грекам, які таємно повернуться назад. Одіссей запевняв, що тільки таким способом можна здобути Трою.

Віщий Калхас, якому послав знамення Зевс, також умовляв греків удатися до хитрощів. Нарешті, погодились греки на пропозицію Одіссея. Знаменитий митець Епей зі своїм учнем, за допомогою богині Афіни-Палладі, спорудив величезного дерев'яного коня. Усе нутро коня наповнилось озброєними воїнами. Епей так щільно закрив отвір, яким увійшли герої, що не можна було навіть подумати, що в коневі є воїни. Потім греки спалили всі будівлі у своєму таборі, посідали на кораблі і відпливли у відкрите море.

Із високих мурів Трої обложені бачили незвичайний рух у грецькому таборі. Довго не могли вони зрозуміти, що там таке діється. Раптом, на велику свою радість, побачили вони, що з табору греків здіймаються густі клуби диму. Збагнули вони, що греки покинули Троаду. Радіючи, повиходили всі троянці з міста й пішли до табору. Табір справді був покинутий, тільки де-не-де догоряли ще будівлі. З цікавістю бродили троянці по тих місцях, де стояли недавно шатра Діомеда, Ахілла, Агамемнона, Менелая та інших героїв. Вони були певні, що скінчилася тепер облога, минули всі біди і можна взятися до мирної праці.

▶ Джованні Доменіко Тієполо. Хода троянського коня в Трою. 1773

Раптом здивовані троянці спинилися: вони побачили дерев'яного коня. Дивилися вони на нього і ніяк не могли здогадатись, що це за дивовижна споруда. Одні з них радили скинути коня в море, а інші – везти до міста й поставити на акрополі. Почалася суперечка. Тут перед суперечниками з'явився Лаокоон, жрець бога Аполлона. Він почав умовляти своїх співгромадян знищити коня. Певний був Лаокоон, що в коневі сховані грецькі герої, що це якась воєнна хитрість, вигадана Одіссеєм. Лаокоон не вірив, що греки покинули Троаду назавжди. Лаокоон благав троянців не довіряти коневі... Схопив величезний спис Лаокоон і кинув ним у коня. Здригнувся кінь від удару, і глухо забряжчала всередині його зброя. Та затьмарили боги розум троянців, – вони все-таки постановили везти коня в місто. Мало здійснитись веління долі.

Коли троянці стояли навкруги коня, пастухи привели зв'язаного полоненого грека Сінона. Розповів їм Сінон вигадану історію, яку придумав для нього Одіссей, щоб обдурити троянців. Начебто задумав згубити його Одіссей, принісши в жертву богам. Але Сінон розірвав мотузки, втік і заховався в густих заростях очерету. Коли ж греки відпливли, він добровільно віддався в руки пастухів. Повірили троянці хитрому грекові і звільнили його. Сінон сказав, що коня залишили греки, щоб уласкавити грізну Афіну-Палладу, розгнівану викраденням палладія з Трої. Кінь цей, за словами Сінона, буде могутнім захистом Трої, якщо троянці ввезуть його до міста. Повірили і в цьому троянці Сінонові. Спритно зіграв він ту роль, яку доручив йому Одіссей. Ще дужче переконало троянців у тому, що Сінон говорив правду, велике чудо, послане Афіною-Палладою. Два дивовижні змії кинулися на двох синів Лаокоона і обвилися навколо них. Своїми гострими зубами терзали вони тіла Лаокоона і його двох синів. Силкується зірвати із себе зміїв нещасний і визволити від них дітей своїх, та марно. Так загинув Лаокоон, бо хотів, усупереч волі богів, врятувати рідну землю.

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Леся Українка, видатна українська письменниця, створила драматичну поему «Кассандра» (1901–1907) за мотивами цього міфу. Вона зобразила гірку долю віщуни Кассандри, до пророкувань якої ніхто не дослухався. Ця давня історія і сьогодні набуває нового звучання, відкриваючи інші грані розуміння.

▲ Сцена з вистави «Кассандра». Національний академічний драматичний театр ім. Івана Франка. 2021

Джерело: ft.org.ua/

Загибель Лаокоона ще дужче переконала троянців, що вони повинні ввезти дерев'яного коня в місто. Розібрали вони частину міського муру, бо величезного коня не можна було провезти через браму, і з тріумфом, співами й музикою потягли коня канатами в місто. Чотири рази зупинявся, вдаряючись об мур, кінь, коли тягли його через пролом, і грізно гриміла в ньому від поштовхів зброя греків, але не чули цього троянці. Нарешті притягли вони коня в акрополь. Віща Кассандра вжахнулась, побачивши в акрополі коня. Вона віщувала загибель Трої, але сміхом відповіли їй троянці, адже її провіщенням ніколи не вірили.

У глибокій мовчанці сиділи в коні герої, пильно прислухаючись до кожного звуку, який доносився ззовні. Чули вони, як кликала їх, називаючи на ймення, пишнокудра Єлена, наслідуючи голос їхніх дружин. Насилу втримав одного з героїв Одіссей, затиснувши йому рота, щоб він не відповів. Чули герої тріумфування троянців і шум веселих бенкетів, що справлялися по всій Трої з нагоди закінчення облоги. Нарешті настала ніч. Усе змовкло. Троя поринула в глибокий сон. Біля дерев'яного коня почувся голос Сінона, – він дав знати героям, що тепер можуть вони вийти...

Обережно, намагаючись не робити шуму зброєю, повиходили з коня герої; першими вийшли Одіссей з Епеєм. Розсипались по заснулих вулицях Трої герої. Запалали будинки кривавою загравою, освітлюючи близьку до загибелі Трою.

На допомогу героям з'явилися й інші греки. Через пролом вдерлися вони до Трої. Почалася жахлива битва. Троянці захищалися, хто чим міг. Вони кидали в греків палаючі колоди, столи, начиння, билися рожнами, на яких щойно жарили м'ясо для бенкету. Нікого не щадили греки. Із зойками бігали по вулицях Трої жінки й діти. Нарешті підступили греки до палацу Пріама, захищеного муром з баштами. З мужністю відчаю захищалися троянці. Вони перекинули на греків цілу башту. Із ще більшою запеклістю пішли на штурм греки. Вибив сокирою браму палацу син Ахілла Неоптолем і перший удерся в нього. За ним удерлися до палацу й інші герої та воїни. Сповнився палац Пріама зойком жінок і дітей. Біля вівтарів богів зібралися дочки й невістки Пріама, вони думали знайти тут захист. Пріам, озброївшись, хотів обо-

ронити їх або загинути в бою, але благала Гекаба старого царя шукати захисту біля вівтаря. Хіба міг він, немічний старець, боротися з могутніми героями!..

Загинув Пріам у тому палаці, де жив стільки років, правлячи великою Троєю. Не врятувався ніхто з синів Пріама. Навіть онук його, син Гектора – Астіанакс, був убитий: його скинули з високих мурів Трої, вирвавши з рук нещасної Андромахи. Убив Менелай у палаці сплячого Деїфоба, дружиною якого після смерті Паріса стала Єлена. У гніві убив би і прекрасну Єлену Менелай, але стримав його Агамемнон. А богиня Афродіта знову пробудила в грудях Менелая любов до Єлени. З тріумфом повів він її до свого корабля...

З усіх героїв Трої врятувався тільки Еней, який виніс на руках із Трої свого старого батька Анхіза і маленького сина Асканія. Пощадили греки і троянського героя Антенора. Його пощадили греки за те, що він завжди радив троянцям віддати грекам пишнокудру Єлену і викрадені Парісом скарби Менелая.

Довго палала ще Троя. Клуби диму здіймалися високо до неба. Оплакували боги загибель великого міста. Далеко видно було пожежу Трої. По стовпах диму і величезній заграві вночі дізналися навколишні народи, що впала Троя, яка довго була наймогутнішим містом в Азії.

За перекладом О. Іванченка

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яким було справжнє призначення троянського коня?
2. Чому троянці не дослухалися до Лаокоона і Кассандри?
3. Оцініть вчинок Сінона. Це героїзм чи зрада людей, які йому повірили і вирішили допомогти?
4. Визначте роль богів у Троянській війні. Поміркуйте, чому боги оплакували загибель Трої, хоча вони ж і вирішили знищити місто.
5. Поміркуйте, у чому полягає гуманістичний зміст і вплив на сучасність давньогрецьких міфів про Трою.

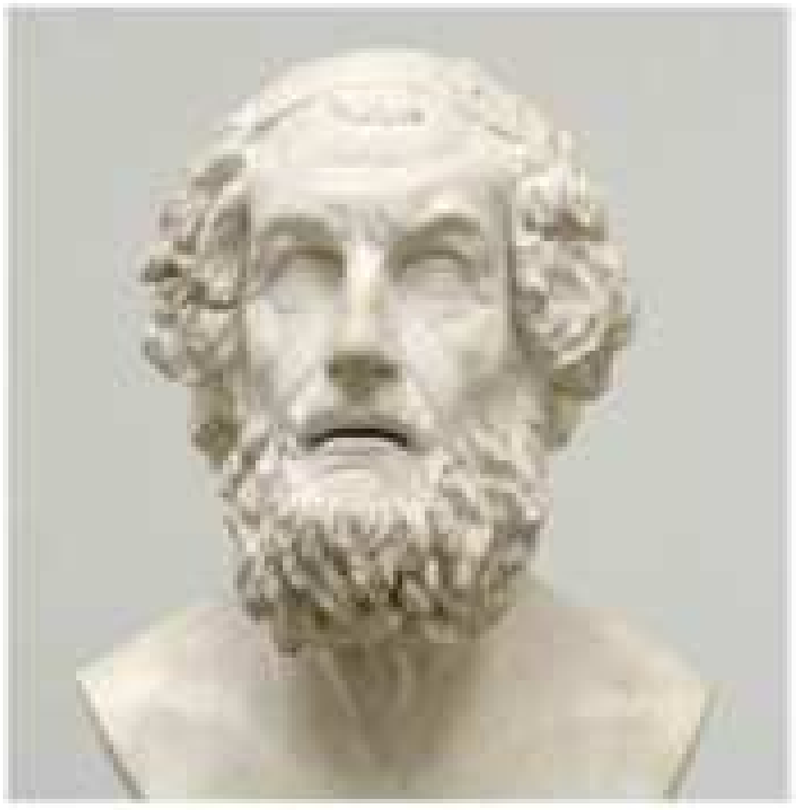
ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Складіть розповідь про долю одного з персонажів троянського циклу міфів.
2. Заповніть у зошитах аналітичну таблицю.

Історична основа оповідок про Трою	*Міфологічна основа оповідок про Трою*

3. **А** Підготуйте повідомлення або презентацію про екранізації троянського циклу міфів. **Б** Придумайте, якою може бути комп'ютерна гра за мотивами троянського циклу міфів.

ГОМЕР. «ІЛІАДА»

Цьому поетові Еллада завдячує своїм духовним розвитком.

Платон,
давньогрецький філософ

- **Поміркуйте, чому давні греки прирівняли Гомера до бога й збудували йому храм.**
- **Чому Платон так високо оцінив значення Гомера для античного світу?**
- **Чи можна поширити думку Платона на наш час? Чому?**

▲ Погруддя Гомера в Музеї копій класичної скульптури у Мюнхені

Що ми знаємо про Гомера? Те саме, що й елліни, – майже нічого. Правда, вони вірили, що Гомер був реальною особою, яка жила за тих часів, коли ще пам'ятали добу героїв, тому він оспівав її в героїчних піснях про Троянську війну. Гомер, як дехто вважав, був незрячим, тож у супроводі поводиря ходив від оселі до оселі, виконуючи свої поеми, чим і заробляв на життя... Де він народився? Цього греки не знали, хоча сім міст змагалися за право називатися його батьківщиною. Адже для еллінів він був богом та Поетом і мав, як і належало богові й Поетові, власний храм – Гомерейон.

Перший наставник і провідник поетів

Безсмертя Гомерові принесли два твори – «Іліада» і «Одіссея». Це **епічні (героїчні) поеми**, що їх ще називають **«епопеями»**.

Приблизно на початку **I тис. до н. е.**, тобто через два століття після Троянської війни, міфи та оповідки про неї лягли в основу героїчних пісень, які складали й виконували по всій Елладі аеди (автори-виконавці).

Вважають, що у IX–VIII ст. до н. е. (тобто через пів тисячоліття після падіння Трої) геніальний аед (Гомер?) відібрав поміж багатющого епічного матеріалу та сплавив воєдино ті фрагменти, які згодом дістали назву **«Іліада»** та **«Одіссея»**.

Оскільки поеми Гомера стали дуже популярними, їх також почали виконувати

Епічна поема (епопея) (грец. еророї̈а, від epos – слово, розповідь та роіеб – творю) – це монументальний художній твір, переважно віршований, у якому широко зображено й уславлено яскраві характери та визначні історичні, переважно героїчні, події минувшини, а також висвітлено важливі проблеми загальнонародного значення.

ще й рапсоди (це не автори – виконавці власних творів, як аеди, а виконавці чужих текстів). Водночас у початкових текстах поем вони щось постійно змінювали і додавали. Поступово зміст першоджерел розмивався, розчинявся в інтерпретаціях, тобто спотворювався. Тому бажання зберегти оригінальний текст «Іліади» й «Одіссеї» спонукало в середині VI ст. до н. е. створити комісію, яка письмово зафіксувала тексти поем у тому вигляді, в якому вони дійшли до сьогодення: **«Іліада»** складається з **15 693 віршів** і описує події 50 днів десятого року Троянської війни, а **«Одіссея»** – з **12 110 віршів** і описує сорок останніх днів десятирічного повернення Одіссея до Ітаки. До речі, у підручнику використано саме цей (т. зв. канонічний) текст «Іліади» Гомера в найкращих українських перекладах.

А в **III ст. до н. е.** греки поділили поеми Гомера на **24 пісні** кожну, за кількістю літер давньогрецького алфавіту, тим самим натякаючи, що в них, як в абетці між літерами *«альфа»* і *«омега»* (грец. «від А до Ω» відповідає нашому «від А до Я»), зосереджено «початок і кінець» усього...

Які літературні відкриття зробив Гомер у цих творах? Передовсім, величність теми (Троянська війна як уособлення кінця монументальної героїчної епохи) потребувала особливої оповіді – повільної та фундаментальної. Для цього якнайкраще підходив **гекса́метр** (від двох грецьких коренів: hex – шість і metron – одиниця вимірювання, міра; тобто шестимірник).

Ще однією характерною ознакою цих поем є стиль оповіді, що дістав назву **«епічного (гомерівського) спокою»**. Водночас цей «спокій», неспішний плин викладу, зовсім не означає байдужості автора до зображуваного. Навпаки, прямі оцінки Гомера становлять приблизно п'яту частину (!) всього тексту «Іліади». А в цих висловлюваннях, безумовно, відчувається авторське ставлення до зображуваного.

Гекса́метр – віршовий розмір в античній поезії, шестимірник; передають як шестистопний дактиль, який в окремих стопах іноді замінюють спондеєм (довгим складом замість двох коротких UU), остання стопа завжди двоскладова –U (хорей). Метрична схема гекзаметра з найуживанішою цезурою (паузою) посередині третьої стопи така:
–UU/–UU/–//UU/–UU/–UU/–U.

Гомер має чітку етичну позицію: війна – це горе, лихо для людей, «нелюдська сила». Яскраво негативне ставлення до війни виявляється, наприклад, у сцені, коли сам Зевс лає свого сина, бога несправедливої війни Ареса, пораненого Діомедом: *«...Найненависніший ти із богів, що живуть на Олімпі! / Любі тобі лише звади та війни, та січі криваві...»*. Цікаво, що «Іліада» містить прямі докори богам за їхню причетність до Троянської війни, бо винними герої поеми вважають не людей, а саме богів: *«...Пріам же покликав Єлену: / "Мила дитино моя, тут проходячи, трохи спинися, – / В нашій біді ти не винна: **боги, гадаю, в ній винні**"»*.

Гомерівському епосу притаманний також **епічний об'єктивізм** (А. Білецький). Здавалося б, Гомер, як еллін, повинен вихваляти «своїх»

Епічний об'єктивізм – неупереджене, об'єктивне ставлення до подій і всіх героїв твору.

ахейців і водночас зневажати «чужих» троянців. Але в його поемах цього й близько немає, автор ставиться однаково до всіх. Ось типовий приклад – зустріч царя Трої Пріама з Ахіллом, який у поєдинку вбив Гектора, Пріамового сина: *«Довго Пріам Дарданід дивувався тоді із Ахілла, / Зросту його і красі, до богів-бо усім був подібний. / Так же й Ахілл з Дарданіда Пріама собі дивувався, / Спостерігавши вигляд поважний і слухавши мову»*.

Гомер ідеалізує Ахілла й Гектора і попри те, що воїни були з протилежних таборів, обох наділяє найкращими рисами. Їм притаманні мужність, твердість у бою, готовність краще померти, ніж зганьбити себе, свій рід і плем'я негідним вчинком. Усе це можна назвати одним словом – героїзація. Гектор, навіть знаючи про свою неминучу загибель, не захотів ховатися за міцними мурами Трої, а свідомо пішов на смерть, не зважаючи на благання дружини й старих батьків: *«...Сором страшенний / Був би мені від троян і троянок у довгім одінні, / Як боягузом би став далеко від бою ховатись. / Та не дозволить і дух мій цього...»*.

Ідучи на смерть, він думає не про порятунок власного життя, а про славу поміж нащадків. Такі самі риси властиві й Ахіллові: недаремно Гомер жодного разу не згадав, що ватажок ахейців, за міфом, невразливий для зброї, окрім п'яти («ахіллесової п'яти»). Якби це було так, то негайно зник би увесь його героїзм, оскільки серед троянців «він би став схожим на різника, який зайшов у отару овець» (В. Пащенко). А в «Іліаді» якраз навпаки: Гектор нагадує Ахіллові про його неминучу загибель, і той теж не тікає геть із-під мурів Іліону, а зустрічає свою долю, дивлячись смерті в очі.

Проте Гомер оспівав не лише героїку битв. Поема **«Одіссея»** розповідає про **повернення царя Ітаки Одіссея на рідний острів**. Воно розтягнулося аж на десять років. Безліч небезпечних і неймовірних пригод пережив Одіссей: урятувався від страшного одноокого велетня-дикуна Поліфема, потрапив у полон до чарівниці Кірки, у країні кіммерійців (до речі, це території сучасної України) спустився до Аїду, де зустрівся з тінню свого батька, побував у країні лотофагів. Але, хай як добре йому іноді бувало на чужині (скажімо, у Кірки чи німфи Каліпсо), він тужить за батьківщиною, «прагне узріти хоч дим, що над рідним підноситься краєм»... Тож **Гомер оспівує патріотизм, любов до рідної домівки.** Одіссей та його довгий і небезпечний шлях до Ітаки є алегорією людини, що шукає шлях не лише додому, а й до самої себе. За влучним висловом польського поета Леопольда Стаффа, який народився у Львові, «кожен із нас Одіссей на шляху до своєї Ітаки...».

Гомерівський епітет – поетичне означення, яке характеризується **постійністю**, закріпленістю за певними словами або іменами (*крилате слово, розоперста Еос* тощо), а також **складеністю**, об'єднанням двох і більше коренів (*прудко+ногий Ахіллес, вело+мудрий Одіссей, шоломо+сяйний Гектор* та ін.). Найяскравіше постійність гомерівських епітетів виявляється під час зміни ситуації. Скажімо, Ахіллеса називають *прудконогим* і тоді, коли він швидше за вітер мчить полем бою, і тоді, коли сидить або навіть лежить у себе в наметі. Гектор свого ворога Ахілла називає *богоподібним*, а Ахілл Гектора – *богосвітлим*.

◂ Лоуренс Альма Тадема. Читання Гомера. 1885

Якби не Гомер, то, можливо, історія людства пішла б іншими шляхами. Адже не випадково у великого завойовника Александра Македонського в коштовно оздобленій скриньці поруч із кинджалом лежала «Іліада», яку полководець постійно возив із собою. Під час Східного походу Македонський наказав знайти під Троєю гробницю Ахілла, якого він вважав своїм предком. Великий полководець відвідав знайдену гробницю й оплакав свою долю, бо, на відміну від Ахілла, не мав свого Гомера, який увічнив би його подвиги в пам'яті людства. І, на знак пошани до великої поеми, Александр наказав відбудувати Трою.

А наші пращури вірили, що троянець Гектор похований у печерах Київської лаври, і навіть знаходили докази цьому в славетному «Слові о полку Ігоревім»...

Проте з плином часу ставлення до творів Гомера змінювалося, їх уже сприймали як чарівні казки, що нічого спільного з реальним життям і реальною історією не мають. Так було до того часу, поки не знайшлася людина, яка повірила в написане Гомером. Озброївшись текстами «Іліади» й «Одіссеї», а також географічними картами, дослідники відтворили маршрути ахейців Середземним морем, які перетнулися в одній точці – на пагорбі Гіссарлик (сучасна Туреччина).

Гомерівське питання

Доки одні греки звеличували Гомера, інші доводили, що ніякого Гомера не було і, взагалі, одна людина не здатна написати дві такі різні поеми. Особливою дошкульністю в критиці Гомера вирізнявся філософ-ритор Зоїл. Відтоді будь-якого упередженого й злого критика називають зоїлом. Так народилося знамените **гомерівське питання**: хто ж насправді написав «Іліаду» й «Одіссею»? Упродовж століть точилися дискусії, кожна група сперечальників наводила неспростовні докази своєї слушності. Одні говорили, що слово «гомер» не є власною назвою, а означає «сліпий» або «заручник», і, мовляв, таких гомерів в Елладі було дуже багато... А хтось стверджував, що ці поеми написала жінка, бо світ «Одіссеї» показаний саме «жіночими очима»...

Що тут можна сказати? Хіба так уже й важливо, був Гомер чи були «гомери»? Головне, що в людства є два шедеври: «Іліада» й «Одіссея».

Саме туди й поїхав археолог-аматор, комерсант Генріх Шліман, аби відшукати Трою. І людство знову повірило, що Гомер оповідав правду. Пізніше послідовники Шлімана розкопали й інші місця, описані в гомерівських поемах, де знайшли глиняні таблички з лінійними написами. Ось тільки прочитати їх ніяк не вдавалося, хоч до цієї роботи долучилися найкращі дешифрувальники наймогутніших розвідок світу! І ось, коли, здавалося б, усі надії було втрачено, молодому англійському науковцеві Майклу Вентрісу 1952 р. вдалося прочитати частину цих записів, що стало світовою сенсацією. У табличках ішлося про Троянську війну... Зараз ми знаємо навіть день, коли впала Троя, – 5 червня 1208 р. до н. е. (за іншими джерелами – бл. 1260 р. до н. е.). Але сам факт доведення, що ця війна справді відбувалася, набагато важливіший за точну її хронометрію.

Утім, хай навіть у реальному житті не було б ані такої війни, ані Трої, ані її героїв... Але є світ художнього твору, світ фантазії, світ поетичного генія богонатхненного Гомера, а це – головне.

Тож нам залишається лише повторити слідом за давньогрецьким поетом Філіппом Фессалоніком:

Вигаснуть зорі скоріш на склепінні широкого неба,
Гелій освітить скоріш Ночі святої лице,
Хвиля солона скоріш буде людям напоєм солодким,
Мертвий з Аїду скоріш вернеться знов до життя,
Ніж славнозвісне ім'я меонійця Гомера забудуть,
Ніж його древні пісні кануть у млу забуття.

Переклад Андрія Содомори

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Що ви знаєте про Гомера і його поеми?
2. Що таке героїчний епос, епопея і постійний епітет? Де ще вам трапляються ці поняття?
3. У чому полягає суть гомерівського питання?
4. Хто довів історичний факт існування Трої і Троянської війни?
5. Який цикл еллінських міфів ліг в основу поем Гомера?
6. Укладіть «коло знань» на тему «Літературні відкриття Гомера».

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Прочитайте переказ «Іліади» та уривки з пісень поеми. Випишіть із художнього тексту постійні (гомерівські) епітети.
2. Використайте репродукції картин відомих художників за сюжетом «Іліади» і створіть лепбук, колаж або відео, які б послідовно відтворювали основні події поеми.

ІЛІАДА (переказ)

Хріс, жрець Аполлона, просить Агамемнона в таборі ахеїв повернути йому полонену доньку Хрісеїду. Коли ватаг ахеїв брутально відмовляє, Аполлон насилає на військо греків моровицю. Ахілл скликає раду, щоб знайти спосіб запобігти нещастю. На раді жрець Калхас каже, що моровиця скінчиться лише тоді, коли бранку Хрісеїду повернуть до батька. Розлючений словами жерця, якого підтримав Ахілл, Агамемнон погоджується повернути полонянку, але наказує замість неї відібрати в Ахілла його полонянку Брісеїду. Ображений Ахілл віддає Брісеїду та відмовляється воювати й просить захисту у своєї матері Фетіди. Фетіда благає Зевса заступитися за Ахілла й покарати ахеїв.

Протягом чотирьох днів відбуваються чотири битви. Із троянських лав виходить Паріс і викликає на поєдинок найхоробрішого з ахеїв – виступає Менелай, чоловік викраденої Єлени. Побачивши його, Паріс ховається, але, присоромлений Гектором, погоджується на двобій. Цей поєдинок має стати закінченням війни; нагорода переможцеві – Єлена з усіма скарбами, які вона привезла до Трої. Паріс і Менелай б'ються, але Афродіта потай переміщає любого їй Паріса з поля битви до його опочивальні. Менелай даремно шукає супротивника; результат двобою залишається невизначеним. Гектор закликає троянських жінок помолитись Афіні, щоб вона захистила троянців.

Андромаха, дружина Гектора, благає його не йти на бій, а подбати про неї та їхнього маленького сина. Але Гектор повертається на поле бою.

На бенкеті Зевс радиться з богами, чим завершити справу: розпочати нову битву чи примирити народи, повернувши Єлену Менелаєві та

▶ Джованні Баттіста Гауллі. Сварка Ахілла і Агамемнона. 1695

врятувавши Трою. Битва триває. Зевс зважує долі супротивників на терезах. Доля греків опустилася донизу – без участі Ахілла ахеї не переможуть. Троянці розташовуються табором навколо грецьких кораблів. Зранку ахеї, засмучені невдачами, радяться, що робити. Нестор пропонує Агамемнонові помиритися з Ахіллом, до нього виряджають посланців із дарунками. Але той їх не приймає і не хоче миритися з Агамемноном, та ще й збирається наступного дня вирушити додому. Звістка про невдачу переговорів ще більше засмучує ахеїв.

◂ Ахілл отримує зброю Гефеста. Деталь розпису гідрії (посудини для води). 575–550 рр. до н. е.

Зранку спалахнув жорстокий бій. Нестор вмовляє Патрокла, щоб той допоміг ахейцям, одягнувши обладунок Ахілла та налякавши троянців гаданим «поверненням Ахілла» на бойовище. Тим часом Гектор приступом бере стіну ахейського табору, заганяє ворогів поміж ряди їхніх кораблів, які хоче спалити, але ахеї одчайдушно обороняться. Щоб допомогти їм, Гера приспала Зевса. Ахеї починають переважати, та ненадовго: Зевс прокинувся й відновив попереднє співвідношення сил. Троянці перемагатимуть доти, доки не виступить Ахілл, бо лише йому призначено подолати ворогів. Бій переноситься вже на кораблі: вогонь загрожує грецькій флотилії.

Дізнавшись про все це від Патрокла, Ахілл нарешті погоджується відпустити друга на бойовище. Патрокл в обладунку Ахілла нападає зі своїм військом на стомлених троянців, примушує їх відступити й жене аж до мурів Трої, забувши, що обіцяв Ахіллові не робити цього. Але Аполлон біля стін Трої відбирає в Патрокла силу. Гектор вбиває Патрокла й забирає з його тіла обладунок Ахілла.

Розпач Ахілла від звістки про смерть друга безмежний. Утішаючи сина, богиня Фетіда обіцяє йому зброю, яку викує сам Гефест, бог ковальського мистецтва. На зборах ахейських вождів відбувається примирення Ахілла з Агамемноном, після чого Ахілл, оплакавши Патрокла, виїжджає на бій. Зевс дозволяє богам узяти участь у битві троянців з ахеями.

Ахілл б'ється спершу з Енеєм, якого рятує Посейдон, потім із Гектором, невидимим із волі Аполлона. Ріка Скамандр переповнюється трупами вбитих Ахіллом троянців. Розгніваний невблаганністю героя, Скамандр виходить із берегів, заливає водою поле бою і ледве не топить

Ахілла. Щоб приборкати річкового бога, Гера наказує Гефестові підпалити ріку. Після цього налякований бог повертається у своє річище.

Тим часом троянці, які не загинули від руки Ахілла, ховаються за мурами свого міста. Поза мурами залишається сам Гектор. На Зевсових терезах доля Гектора опускається вниз, до Аїду. У двобої з Ахіллом він гине. Ахілл тягне тіло Гектора за колісницею навколо Троянського муру.

Пріам, батько Гектора, іде до ворожого табору й благає Ахілла віддати йому тіло сина. Наступного ранку Пріам із тілом Гектора повертається додому.

Поема закінчується описом плачу за Гектором та картиною його поховання.

ІЛІАДА

■ Чому Гомер звертається до Музи з проханням надихнути його? Про яке почуття йдеться в зачині поеми?

Заспів

Гнів оспівай, о богине, нащадка Пелея Ахілла
Згубний, що дуже багато ахеям лиха накоїв,
Душ багато героїв славетних в Аїд він спровадив,
Їхні тіла на поживу собакам і птицям покидав.
Так от над ними збувалася Зевсова воля святая.
Сталося це з того часу, коли розійшлись, посварившись,
Цар аргів'янських народів Атрид[1] і Ахілл богорідний.

Переклад Петра Ніщинського

[1] **Атрид** – син Атрея, Агамемнон.

Двобій Ахілла і Гектора

...До нього Ахілл наближався,
Мов Еніалій – Арей войовничий – в шоломі гривастім.
Ясень страшний пеліонський на правім рамені у нього
Злегка похитувавсь, мідь його зброї блищала світлистим
Сяйвом вогню чи промінням яскравого сонця на сході.
Гектор же, щойно побачив його, затремтів. Не посмів він
Ждать його й кинувсь тікать, за собою лишаючи браму.
Слідом погнався Пелід, на швидкі покладаючись ноги,
Так же, як сокіл у горах, з пернатих усіх найбистріший,
Легко під хмарами гонить сполохану горлицю дику,
Й мечеться та на всі боки, а сокіл із клекотом хижим
Швидко її настигає, здобичі прагнучи серцем.
Рвавсь так Ахілл уперед, та вздовж іліонського муру
З трепетом Гектор тікаючи, дужими рухав коліньми.
Мимо дозорного пагорба й смоков, овіяних вітром,
Бігли вздовж муру міського обидва шляхом вони битим.
До струменистих джерел вже добігли вони. Дві криниці
Витоки звідти дають течії вирового Скамандру.

Теплою перша струмує водою, і завжди парує
Хмара над нею густа, як дим лісового пожару.
Друга ж і влітку холодним як лід струменіє потоком,
Наче той град крижаний або снігу завія студена.
Поряд із ними – просторі, обкладені каменем гладко,
Гарні водойми, що в них блискуче вбрання своє мили
Жони прекрасні хоробрих троян та їх доньки вродливі
В мирні часи, як сюди не приходили вої ахейські.
Мимо промчали вони, той – рятуючись, той – здоганявши.
Сильний попереду мчав, настигав же, як вихор, багато
Дужчий від нього, – не бик-бо жертовний, не шкура бичача
Ціллю була їм, як це в бігових перегонах буває, –
Тут же ішлося за Гектора душу, впокірника коней.
Як в бігових перегонах, змагання мету обминувши,
Однокопитні проносяться коні, й їх жде нагорода –
Мідний триніг або жінка – на шану померлого мужа, –
Так вони тричі оббігли навколо Пріамове місто
В дужім бігу, аж стали дивитись на них і богове.
Отже, почав тоді мовити батько людей і безсмертних:
«Горе! На власні очі я гнаного круг Іліона
Любого воїна бачу, журбою за Гектора тяжко
Серце моє засмутилося! Скільки биків круторогих
Він на ущелинах Іди в верхів'ях і в високоверхій
Трої мені попалив! Сьогодні ж Ахілл богосвітлий
Гониться швидко за ним круг священного міста Пріама.
Отже, богове, подумайте й пильно тепер обміркуйте,
Чи врятувати від смерті його, чи дозволить Пеліду
Все ж подолать його, хоч він великою доблестю славен».
В відповідь мовить богиня йому ясноока Афіна:
«Батечку наш темнохмарний, о що ти сказав, громовладче!
Смертного мужа, якому давно вже приречена доля,
Від неминучої смерті хотів би ти все ж увільнити.
Дій, як волієш, та ми, усі інші боги, з цим не згодні».
Відповідаючи, так їй сказав на це Зевс хмаровладний:
«Тритогенеє, дитя моє любе, не бійся! Хоч часом
І не ласкаво я мовлю, до тебе я завжди прихильний.
Зробиш, як розум підказує, хай тебе це не спиняє».
Те, що він мовив Афіні, було і самій їй до серця, –
Кинулась швидко вона із високих вершин олімпійських.
А прудконогий Ахілл безустанно за Гектором гнався.
Наче на оленя юного пес по узгір'ях полює,
Вигнавши з лігва, й жене по ярах та ущелинах диких,
Той, хоч умкне на хвилину, у хащах густих затаївшись,
Пес по сліду його знайде й женеться за ним, поки схопить.
Так від Пеліда не міг прудконогого й Гектор умкнути.
Скільки не кидався він, щоб Дарданської брами добігти
І заховатись під захистом міцно збудованих мурів,
Де б і трояни його захистили, стріляючи зверху,

Стільки й Пелід забігав наперед і на голу рівнину
Знов одганяв його, сам же міської тримався твердині.
Як уві сні не впіймать чоловікові іншого мужа –
Ані цей утекти, ані той наздогнати не може, –
Так ні настигнуть Ахілл, ані Гектор не міг і умкнути.

Зевс кинув на золоті терези два жереби смерті – Гектора й Ахілла. Жереб Гектора пішов униз, до Аїду. Афіна сповістила Ахілла, що Аполлон більше не допомагатиме Гекторові, і, прийнявши подобу Гекторового брата Деїфоба, переконала троянця битися з Ахіллом.

Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосяйний:
«Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не смівши
Стріти твій напад. А зараз – дух мій мене спонукає
Стати грудьми проти тебе – здолаю чи смертю загину.
Але звернімось до вічних богів: вони кращими будуть
Свідками нам і нашу пильніше доглянуть умову.
Не оскверню я тебе, коли над тобою звитягу
Дасть мені Зевс, і душу із тіла твого відберу я.
Тільки славетне озброєння з тебе зніму я, Ахілле,
Тіло ж ахеям верну. Так само й зі мною ти вчиниш».
Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Не говори мені, Гекторе клятий, про жодні угоди!
Як не бува між людьми і між левами клятв непорушних,
Як між вовками й ягнятами згоди не буде ніколи,
А без кінця споконвік одне з одним вони ворогують, –
Так і між нами не бути любові, не бути ніяким
Клятвам нерушним, аж поки один з нас чолом не поляже
Й крові його Арей не нап'ється, боєць войовничий.
Всю спогадай свою доблесть. Слід нині тобі особливо
Списником бути несхибним і дужим бійцем войовничим.
Більше тобі не втекти. Незабаром Паллада Афіна
Списом моїм подолає тебе. Спокутуєш нині
Сум мій по друзях моїх, повбиваних лютим тобою!»
Мовивши так, розмахнувсь і свого довготінного списа
Кинув, та вгледів його й ухилився осяйливий Гектор,
Вчасно присів, і спис мідногострий, над ним пролетівши,
В землю уп'явся. Вирвавши спис той, Паллада Афіна
Потай від Гектора, люду вождя, повернула Ахіллу.
Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:
«Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,
Ти не від Зевса дізнався про долю мою, як хвалився.
Був балакун ти, словами готовий мене ошукати,
Щоб з переляку я сили позбувся й снаги бойової!
Не утікатиму я, не вженеш мені списа у спину!
Прямо іду проти тебе, проймеш мені груди, як тільки
Дасть тобі бог. А тим часом і сам ти мого стережися

■ Яку роль у долях героїв відіграють олімпійські боги?

■ Укладіть список богів – покровителів Ахілла і Гектора.

Мідного списа. Бодай би цілком ти прийняв його в тіло!
Легшою стала б, напевно, війна й для троян із твоєю
Смертю. Для них-бо усіх найбільше являєш ти лихо!»
Мовивши так, розмахнувсь, і свого довготінного списа
Кинув, і прямо у щит Ахіллові вцілив несхибно.
Але далеко одскочив той спис од щита. І розсердивсь
Гектор, як глянув, що спис пролетів із руки його марно.
Став він, збентежений: іншого-бо не було в нього списа.
Голосно він білощитного став Деїфоба гукати,
Щоб йому ратище дав, а того не було уже й близько.
Все зрозумів тоді Гектор, і так він до себе промовив:
«Горе мені! Мабуть, справді до смерті боги мене кличуть!
Я-бо гадав, що герой Деїфоб недалеко від мене,
Він же за мурами, в місті, й мене обманула Афіна!
Ось вже зловісна наблизилась смерть, і нікуди від неї
Не утекти. Як видно, давно уже це до вподоби
Зевсу й його дальносяжному синові, котрі раніше
Допомагали мені. І от доля уже настигає.
Але нехай уже не без борні, не без слави загину,
Діло зробивши велике, щоб знали про нього й потомки!»
Мовивши так, він з піхов загострений вихопив меч свій,
Довгий, важенний, що при стегні його дужім був завжди,
Зщулився і кинувся, наче орел отой високолетний,
Що на рівнину раптово із темної падає хмари
Ніжне ягнятко вхопити або полохливого зайця, –
Кинувся так же і Гектор, підносячи гострений меч свій.
Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,
Міддю окутий шолом, розвівалась над ним золотиста
Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.
Так же, як сяє між зір незліченних у темряві ночі
Геспер, що в небі немає від нього яснішої зірки,
Сяяло так і відточене вістря на списі Ахілла,
Що у правиці стрясав ним, готуючи Гектору лихо
І виглядаючи, де б йому ніжне уразити тіло.
Але ховалося тіло вождя під озброєнням мідним,
Славним, здобутим, коли подолав він Патроклову силу.
Там лиш, де кості-ключиці поєднують шию з плечима,
Горло біліло, – найшвидше душі там сягає загибель, –
Саме туди своїм списом ударив Ахілл богосвітлий,
І пройняло його вістря у ніжную шию навиліт.
Мідноважкий не пробив, проте, Гектору ясен горлянки,
Щоб у розмові з Пелідом мінятися міг він словами.
В куряву впав він, і крикнув, зрадівши, Ахілл богосвітлий:
«Гекторе, вбивши Патрокла, – невже врятуватись самому
Ти сподівався? Й мене не страшився, бо я був далеко?
Дурню ти! На допомогу йому набагато сильніший

Пітер Пауль Рубенс. Перемога Ахілла над Гектором. 1630

Ззаду, поміж кораблів глибодонних, товариш лишався –
Я, що коліна розслабив твої! Тебе розтерзають
Птахи з ганьбою і пси, а його поховають ахеї».
Весь знемагаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних,
Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахеїв,
Матимеш золота й міді за це ти від мене багато:
Щедрі дарунки мій батечко дасть тобі й мати шановна,
Тільки верни моє тіло додому, щоб Трої синове
Й жони троянські, вогнем попаливши, його поховали».
Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Псе, не благай мене задля колін і батьків моїх рідних.
Тільки б дав волю я серцю і гніву своєму, то м'ясо
Рвав би із тебе й сирим пожирав би, – таке ти накоїв!
Нині ніхто вже від псів голови не врятує твоєї,
Хоч би і в десять, і в двадцять разів привезли мені більший
Викуп, і, зваживши на терезах, обіцяли ще стільки,
Й золотом чистим вагу твого тіла звелів замінити
Син Дарданів Пріам, – і тоді твоя мати шановна,
Що народивсь ти від неї, на ложі тебе не оплаче, –
Пси лиш та хижі птахи розірвуть на шматки твоє тіло!»
Смертю конаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Бачу, що добре я знаю тебе і дарма намагався
Переконати, бо серце у грудях у тебе залізне!
Та начувайся, щоб гніву богів не зазнати за мене
В день, коли славний Паріс і Феб-Аполлон дальносяжний
Вб'ють біля Скейської брами тебе, хоч який ти хоробрий».
Мовив він так, і смерть йому пітьмою очі окрила,
Вийшла із тіла душа й подалась до оселі Аїда,
З плачем за долю свою, покидаючи юність і силу,
А до померлого все ж промовив Ахілл богосвітлий:
«Смертю умри! А я свою стріну загибель тоді, як
Зевс та інші безсмертні мені її схочуть послати!»
Мовлячи це, із убитого витяг він мідного списа

Й набік одкинув, а зброю його, закривавлену вельми,
Зняв із плечей. Звідусіль позбігались синове ахейські
І дивувались, красу споглядаючи й постать могутню
Гектора. Й жоден із них не минув його списом кольнути.
Дехто іще, на сусіда свого позираючи, мовив:
«Леле! А Гектор сьогодні на дотик неначебто м'якший,
Аніж коли на човни до нас полум'я кидав палюче!»
Мовлячи так, його ратищем кожен старався вколоти.
Зняв тоді зброю його прудконогий Ахілл богосвітлий,
Серед ахеїв він став і слово промовив крилате:
«Друзі мої, ахеїв вожді і порадники мудрі!
Нині, коли мені вічні богове дали подолати
Мужа, що більше нам лиха накоїв, ніж інші всі разом,
Спробуймо збройно на місто ударить, щоб знати напевно,
Що у троян тих на думці і що вони мають робити –
Чи покидать по загибелі Гектора місто високе,
Чи залишатися й твердо стоять, хоч його вже й немає.
Нащо, проте, цими мислями любе тривожити серце?
При кораблях-бо лежить неоплаканий, без поховання,
Мертвий Патрокл. Не забуду його, поки я між живими
Перебуваю і поки мене мої носять коліна.
Й хоч у Аїді про мертвих маємо ми забувати,
Свого товариша любого й там пам'ятатиму завжди!
Нині ж, пеан заспівавши, вернімось, юнацтво ахейське,
До кораблів глибодонних і трупа з собою візьмімо.
Слави сягли ми великої – Гектор поліг богосвітлий,
Той, що у Трої на нього усі, як на бога, молились!»
Мовивши так, він на Гектора діло замислив негідне:
Попробивав на обох йому дужих ногах сухожилля
В п'ятах, де щиколоть; ремені в них протягнувши бичачі,

▼ Франц фон Мач. Тріумф Ахілла.
Фреска в палаці Ахілейон. 1892

До колісниці припнув, голові ж дав в пилу волочитись.
На колісницю зійшов, славну зброю убитого взявши,
Коней стьобнув батогом, і охоче вони полетіли.
Куряви хмара знялась над волоченим тілом, звихрилось
Чорне волосся, і вся голова його, досі прекрасна,
В поросі билась густім. Ворогам-бо його на наругу
Зевс хмаровладний віддав у ріднім вітчизнянім краї.
Пилом бруднилась його голова. А мати, на сина
Глянувши, стала ридати й, далеко від себе жбурнувши
Світлу намітку свою, вививать почала свої коси.
Жалібно й любий ридав його батько, й усюди навколо
Плач і сумне голосіння лунали по цілому місту.

Переклад Бориса Тена

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Порівняйте поведінку Гектора й Ахілла під час двобою.
2. Які умови двобою герої висувають один одному? Чия позиція вам ближча? Чому?
3. Чому Ахілл зміг подолати Гектора? Чи вважаєте ви цей двобій справедливим? Відповідь аргументуйте.
4. Кому, ахеям чи троянцям, симпатизує грек Гомер? Яку назву така позиція отримала в літературознавстві?

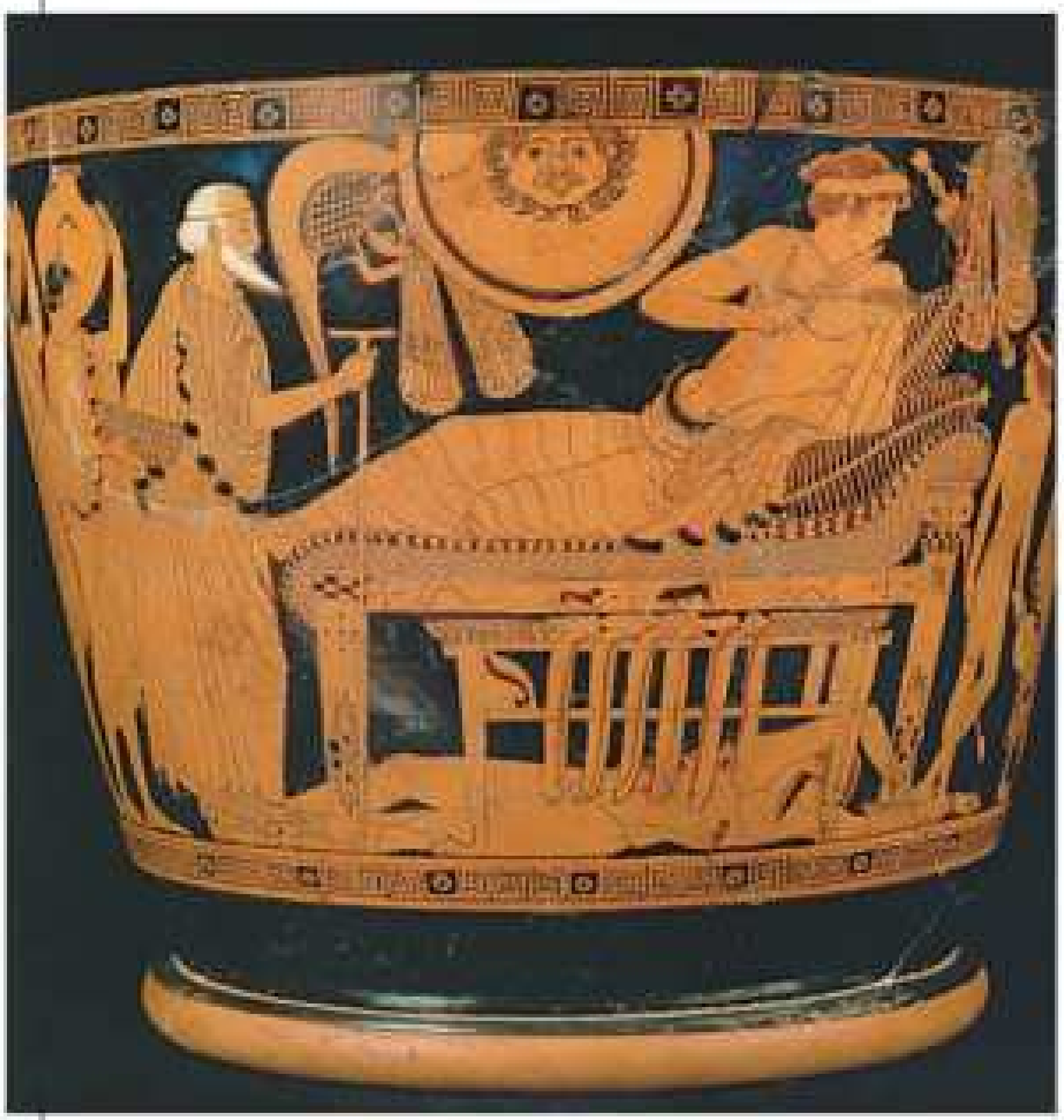
ПРАЦЮЄМО ВДОМА

Порівняйте образи Ахілла і Гектора, визначивши спільні й відмінні риси героїв. Свої спостереження / міркування узагальніть у таблиці.

Українські перекладачі творів античних митців

Священник Української автокефальної православної церкви **Микола Хомичевський** узяв псевдонім **Борис Тен**, натхнений давньогрецькою назвою Дніпра — «Бористен». Після розгрому УАПЦ московською владою його заслали на Далекий Схід. Роки Другої світової війни він провів на фронті та в полоні в німецькому таборі. Борис Тен присвятив 31 рік перекладу обох поем Гомера, які вважають найкращими серед перекладів слов'янськими мовами. Переклад «Одіссеї», на який пішло шість років, він вивіряв під звуки органної музики. Борис Тен вважав: «Немає для української мови неперекладних творів, є лише неспроможні перекладачі».

Петро Ніщинський, через несприятливі обставини, не зміг повністю розкрити свій талант. Після навчання в Афінському університеті він викладав грецьку мову, писав музику, організовував музичні колективи й перекладав українською твори давньогрецьких класиків: «Антігону» Софокла, «Одіссею» Гомера, шість пісень із «Іліади», а також переклав «Слово о полку Ігоревім» на грецьку мову.

◄ Пріам просить Ахілла про викуп тіла Гектора. Червонофігурний скіфос. 490–480 рр. до н. е.

Зображення на скіфосі (давньогрецькій керамічній чаші для пиття) – сцена зустрічі Ахілла і Пріама, про це йдеться у 24-й пісні «Іліади». Пріам входить до намету зі своїм почтом, який несе дари для викупу. Ахілл бенкетує, умостившись на ложі й відвернувши голову, щоб не бачити старого царя. У руках в Ахілла жертовний ніж, яким він збирається відрізати шматок м'яса, що звисає зі столу. А під столом лежить закривавлений труп Гектора.

Пріам у Ахілла

...На землю тоді Пріам з колісниці зіскочив
І, візника залишивши Ідея на місці, щоб бистрих
Коней і мулів стеріг, подався їздець староденний
Прямо до дому, де Зевсові любий Ахілл мав оселю.
Там він застав його й друзів, що одаль сиділи. Лиш двоє –
Автомедонт благородний і Алкім, Ареєва паросць, –
Услугували йому. Вечеряти щойно скінчив він –
Їжі спожив і пиття. Перед ним іще стіл залишався.
В дім непомітно ввійшов великий Пріам і, схилившись,
Став обнімати коліна Ахіллові, ще й цілувати
Руки страшні, що в нього численних синів повбивали.
Так, наче муж, що, в рідному краї убивши людину,
На чужину утікає в нестямі і, раптом зайшовши
В дім до мужа багатого, подив усіх викликає,
Так здивувався Ахілл, боговидого старця впізнавши,
Враз здивувались і інші, й одні позирнули на одних.
Тільки Пріам, озвавшись, промовив до нього з благанням:
«Батька свого спогадай, до богів подібний Ахілле!
Так же, як я, стоїть він на старості скорбнім порозі.
Може, в цю саму хвилину сусіди йому учиняють
Утиски й нікому ту небезпеку й біду відвернути.
Все ж він, принаймні почувши про те, що живий ти і цілий,
Серцем радіє своїм і щоденно плекає надію

■ Простежте, як змінюються емоції Ахілла. Поясніть, що відбувається з героєм. Чи можна сказати, що він переживає катарсис?

Любого бачити сина, коли він повернеться з Трої.
Я ж, нещасний без краю, найкращих синів породив я
В Трої розлогій, а нині нікого мені не лишилось.
Аж п'ятдесят їх у мене було до приходу ахеїв,
З них дев'ятнадцять від лона були однієї дружини,
Решту – інші жінки у моїх породили покоях,
Та багатьом із них лютий Арей вже знесилив коліна.
Хто ж був єдиний у мене, що й Трою, й самих захищав нас,
Той в обороні вітчизни недавно тобою убитий –
Гектор. Тож задля нього й до цих кораблів я ахейських
Нині з благанням прийшов і викуп приніс незліченний.
Бійся, Ахілле, богів і згляньсяся ласкаво на мене,
Батька свого спогадавши, бо жалю ще більше я гідний,
Те-бо терплю, чого інший ніхто не зазнав земнородний, –
Рук убивці синів своїх я доторкаюсь губами!»
Мовив це, й пам'ять про батька збудив, і викликав сльози.
Взявши за руку, лагідно все ж одхилив той старого.
Так спогадавши обидва, – той Гектора-мужезвитяжця,
Плакав невтішно, до ніг Ахіллових тужно припавши,
Сам же Ахілл свого батька оплакував, ще й за Патроклом
Тяжко журився, – і стогін їх сумно лунав по покоях.
А після того, як слізьми наситивсь Ахілл богосвітлий,
З серця ж його і грудей одлягло скорботне бажання,
З крісла він швидко підвівся й за руку підводить старого,
Сиве чоло пожалівши й на бороду зглянувшись сиву,
І, промовляючи, з словом до нього звернувся крилатим:
«О бідолашний, багато печалі душею зазнав ти!
Як же наблизитись до кораблів ти наважився ахейських
Сам, перед очі того, хто стільки синів твоїх славних
Зброї позбавив? Мабуть, і серце у тебе залізне.
Та заспокойся і в крісло сідай. Хоч як боляче нам,
Глибоко в серці сховаймо свою ми журбу і скорботу.
Не допоможуть нічого найревніші сльози й ридання.
Долю таку вже богове нам, смертним, напряли, нещасним, –
Жити весь вік у журбі, самі лиш вони безпечальні.
Глиняні глеки подвійні у Зевса стоять при порозі,
Повні дарів: нещастя – в одному, а в другому – блага.
Той, кому їх у суміші Зевс подає громовладний,
Інколи горя, а інколи й радості має зазнати.
Той же, кому тільки лихо пошле, здобуває ганьбу лиш,
Голод нужденний скрізь гонить його по землі богосвітлій,
От і блукає він скрізь, і в богів, і в людей у зневазі.
Так і Пелея боги дарами блискучими зроду
Обдарували; поміж людей він усіх виділявся
Щастям, багатством, ще й був владарем у мужів мірмідонських,
Смертний, дружиною мав од богів він богиню безсмертну.
Та недолю й йому приділили богове – не мав він
В домі своєму дітей, владущого роду нащадків.

Син у Пелея один лише, коротковічний; я й нині
Старості не доглядаю його й од вітчизни далеко
В Трої сиджу – і тобі, і дітям твоїм лиш на горе.
Чули ми, старче, раніше колись і ти був щасливий:
Скільки обмежує Лесбос, оселя Макарова, з моря,
З півночі ж – гори Фрігійські та хлань Геллеспонту безкрая –
Скрізь визначався ти, старче, як кажуть, синами й багатством.
Та як наслали на тебе це лихо богове небесні,
Вічно під містом твоїм лиш січі та людоубивства.
Мусиш терпіти, журби не тримай безнастанної в серці,
Не допоможе нічого печаль за сином убитим, –
Не воскресиш його, тільки ще більшого горя зазнаєш!»
В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
«Ні, я не сяду, годованцю Зевсів, допоки мій Гектор
Десь у наметі лежить непохований. Дай його швидше,
Хай я на власні очі побачу. А сам ти від мене
Викуп багатий прийми, що привіз я. Нехай він на радість
Буде тобі, щоб вернувсь ти до рідного краю щасливо,
Ти-бо дав жити мені і сонячне бачити світло».
Глянув на нього спідлоба і мовив Ахілл прудконогий:
«Не досаджай мені, старче, бо вирішив серцем і сам я
Гектора тіло вернути, – від Зевса приходила з вістю
Мати до мене моя, від морського народжена старця.
Знаю-бо й те я, Пріаме, цього не сховаєш від мене, –
Хтось із богів тебе до кораблів супроводив ахейських.
З смертних ніхто б не насмілився, навіть юнак нерозважний,
В стан наш вступити – ні від сторожі б не міг він сховатись,
Ані так легко затвори на брамах відсунути наших.
Тож не хвилюй уже більше моє ти печалями серце,
Щоб у наметі цім, старче, хоч ти і з благанням приходиш,
Я не відмовив тобі і Зевсову б волю порушив».
Мовив він так, і, злякавшись, послухав старий тої мови,
Син же Пелеїв, як лев, за двері з намету подався,
Та не один, за ним поспішили соратників двоє –
Автомедонт благородний і Алкім, що їх поміж друзів
Більше від інших Ахілл шанував по Патроклі убитім.
Випрягли коней і мулів вони, від ярма одв'язавши,
І, до намету з окличником старця Пріама ввійшовши,
В крісло його посадили, і з міцноколісного воза
Викуп за голову Гектора зносити стали безцінний.
Два лиш плащі залишили вони і хітон добротканий,
Щоб, загорнувши в них тіло, додому його виряджати.
Сам же покликав служниць помити його й намастити,
Тільки десь далі поклавши, щоб сина Пріам не побачив.
Міг-бо не стримати гніву старий у засмученім серці,
Сина побачивши, сам же Ахілл, умить спалахнувши,
Зопалу вбить його міг би й порушити Зевсову волю.
Тіло помили служниці, і, маслом його намастивши,

В чистий вгорнули хітон, і плащем його зверху накрили.
Потім Ахілл підняв його сам і, на мари поклавши,
З товаришами поставив на добре гембльованім возі.
Заголосивши тоді, до друга взивав він і мовив:
«О, не гнівися, Патрокле, як навіть в Аїді почуєш,
Що богосвітлого Гектора тіло віддав дорогому
Батькові я, – не нікчемний він дав мені викуп за нього.
Гідну й для тебе я долю із нього вділю, як належить».
Мовив це, й знов до намету вернувся Ахілл богосвітлий.
Сів у крісло, оздоблене гарно, що встав був із нього,
При протилежній стіні, і так до Пріама промовив:
«Син твій, старче, померлий до тебе вернувсь, як велів ти, –
Вже він на марах лежить. На світанку його ти побачиш
І повезеш. А зараз пора про вечерю згадати.
Не забувала про їжу й сама пишнокоса Ніоба,
Що аж дванадцять дітей у неї загинуло в домі –
Шестеро дочок і шість синів у квітучому віці.
Стрілами тих юнаків Аполлон повбивав срібнолукий
В гніві на матір Ніобу, дівчат – Артеміда мислива,
Саме за те, що з Лето ясноликою хтіла рівнятись:
Двох-бо дітей породила Лето, а у неї – багато.
Хоч їх лиш двоє було, а тих багатьох повбивали.
Дев'ять днів у крові ті валялися трупи, й ховати
Їх не було кому: всіх обертав у каміння Кроніон.
Тільки десятого дня їх небесні боги поховали.
Слізьми знеможена вкрай, про їжу згадала Ніоба.
Нині у скелях далеких, у горах безлюдних Сіпілу,
Де, як розказують, захисток мають для себе божисті
Німфи, що вздовж берегів Ахелою ведуть хороводи, –
В камінь богами обернена, там вона вічно сумує,
Отже, про їжу пора нам подумати, мій богосвітлий
Старче, встигнеш і потім оплакати милого сина,
В Трою привізши, і там многослізний він буде для тебе!»
Мовив і, скочивши, білу вівцю Ахілл прудконогий
Сам заколов; білували ж, як личить, і справили друзі,
М'ясо усе на шматки порубали й, рожнами проткнувши,
Смажити стали старанно й готове з рожнів познімали.
Автомедонт заходився ще й хліб по столі розставляти
В кошиках гарних, а м'ясо ділив сам Ахілл богосвітлий.
Руки до поданих страв одразу ж усі простягнули.
Потім, коли уже голод і спрагу вони вдовольнили,
Довго Пріам Дарданід дивувався тоді із Ахілла,
Зросту його і красі, до богів-бо усім був подібний.
Так же й Ахілл з Дарданіда Пріама собі дивувався,
Спостерігавши вигляд поважний і слухавши мову.
Як навтішались вони, один одного так споглядавши,
Перший промовив тоді староденний Пріам боговидий:
«Спати пусти мене швидше, годованцю Зевсів, щоб, лігши,

Сном утішатись солодким могли ми на ложах спокійних.
Ні на хвилину повік не заплющував я над очима
З дня, коли духу позбувся мій син під руками твоїми,
Тільки стогнав я весь час і муки терпів незліченні,
В куряві й бруді з одчаю валяючись серед подвір'я.
Тільки ось нині я їжі спожив і вином іскрометним
Горло своє покропив, а то зовсім не їв я нічого».
Так він сказав. Ахілл тоді друзям звелів і служницям
Ліжка стелить в передсінку, пурпурними їх подушками
Викласти, ще й килимами чудовими постіль заслати,
І покривала вовняні подать їм укритися зверху.
Вийшли із світлом ясним у руках із покоїв служниці
Й два для них ложа небавом старанно вони постелили.
З жартом звернувся тоді до Пріама Ахілл прудконогий:
«Ляжеш ти, старче мій любий, знадвору, щоб часом з ахеїв
Хтось не ввійшов сюди радитись, – часто до мене заходять
Радити раду мужі, як звичай того вимагає.
Тож, як у пітьмі нічній хто-небудь тебе тут побачить
І Агамемнону зразу ж розкаже, людей вожаєві,
Може, напевно, затриматись видача мертвого сина,
Ти ж мені нині усе розкажи і повідай одверто:
Скільки ти днів богосвітлого Гектора маєш ховати,
Щоб не виходив на битву я сам і воїнів стримав».
В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
«Якщо даси нам ховать богосвітлого Гектора тіло,
Ласку велику цим нині ти явиш до мене, Ахілле:
Замкнені ми в Іліоні, ти знаєш, а дерево треба
Здалеку, з гір нам возить, та й трояни залякані дуже.
Дев'ять би днів нам хотілось оплакувать Гектора в домі
І поховать на десятий та справити тризну для люду.
На одинадцятий – пагорб насипати зверху могильний,
А на дванадцятий – бій відновити, якщо вже так треба».

◀ Тіло Гектора повертають до Трої (деталь рельєфу із римського саркофага). Бл. 180–200 рр. н. е., мармур

Знову йому відповів прудконогий Ахілл богосвітлий:
«Хай так і буде, старче Пріаме, як ти того хочеш.
Я припиняю війну на час, що його зажадав ти».

Переклад Бориса Тена

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Українське відлуння

Мабуть, найнесподіванішою ілюстрацією до «Іліади» та «Одіссеї» є Національний дендрологічний парк «Софіївка» (1796), розташований у м. Умані Черкаської області. Понад двісті років тому обабіч річки Кам'янки на безлісій місцевості, перерізаній ярами та балками, було створено це природне диво. Парк нагадує куточок давньої Еллади. Тож ми можемо проплисти підземною річкою Ахеронт (Стікс), побувати в гротах богині Фетіди, Ахіллової матері, та німфи Каліпсо, відвідати терасу Муз і поблукати Єлисейськими полями – прогулянка парком заохочує до мандрівки сторінками гомерівського епосу.

Дивовижні пейзажі, екзотичні рослини, античні скульптури, водойми, каскади, фонтани, кам'яні гроти – все це гармонійно поєднується та створює неповторну атмосферу овіяного міфами світу давніх греків.

■ Скориставшись інтернетом, здійсніть віртуальну мандрівку парком «Софіївка».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чому Ахілл спочатку відмовився виконати передсмертне прохання Гектора й не віддав рідним його тіло для поховання, а згодом змінив своє рішення – повернув Пріамові тіло Гектора і погодився припинити війну на час похорону троянського героя?

2. Чому суворий Ахілл плаче разом із батьком убитого ним Гектора? Чи свідчить це про слабкість ахейця? Чому?

3. У чому полягає гуманістичний зміст «Іліади»?

4. Підсумуйте, що ви дізналися з поеми «Іліада» про світосприйняття давніх греків, їхні обряди та звичаї.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Напишіть твір (есе) на тему: «Гомер кожній людині дає рівно стільки, скільки вона спроможна взяти».

2. А Підготуйте повідомлення «Гомер у мистецтві» на прикладі одного з творів живопису, скульптури, музики або літератури. Б Підготуйте мультимедійну презентацію «Поеми Гомера та їхні герої на теренах України».

ТІРТЕЙ. «Добре вмирати тому...»

Будемо батьківщину і дітей боронити відважно...
Тіртей

◂ Битва міфічних грецьких героїв. Малюнок на античній вазі

- Яку роль відіграє поезія у вашому житті? Чому?
- Які патріотичні вірші ви читали?

У Давній Греції те, що людина мала запам'ятати, часто набувало віршованої форми. Адже ритмізований текст легше пригадувати, а думка, втілена в поетичну форму, стає більш авторитетною. Тому віршованими були не лише сюжети про подвиги героїв, а й наукові твори й навіть практичні поради: як доглядати за виноградом, коли й що сіяти тощо. Словом, усе життя еллінів було «опоетизоване».

Із давньогрецької лірики

Після гомерівського епосу літературна пальма першості в Елладі перейшла до **лірики** (VII–VI ст. до н. е.). Греків почали цікавити не стільки ідеалізовані події минувшини, скільки внутрішній світ сучасної людини, який значно краще втілюється в **ліричній поезії**, ніж у героїчних епічних поемах.

Термін «лірика» походить від слова «ліра», бо спочатку вірші виконували в супроводі *ліри* (значно рідше – інших музичних інструментів). За міфом, найпершу у світі ліру для бога мистецтв Аполлона зробив Гермес із панцира черепахи. Потім вона перейшла до Орфея, а після його смерті, на прохання Муз, Зевс помістив на небо, де ми й сьогодні можемо її споглядати як сузір'я Ліри.

Спочатку елліни називали ліричну поезію **«мелікою»** (від грец. melos – пісня), де музика й тексти зливалися, доповнюючи одне одного, тобто являли собою синтез, нерозривну єдність. Записувати тексти меліки в Елладі почали лише з VIII ст. до н. е. Але мелодії, на жаль, ніхто не фіксував, тому можемо лише уявляти, як божественно звучала еллінська поезія в довершеному музичному супроводі. До меліки греки ставилися надзвичайно серйозно. Наприклад, рабам заборонено було її виконувати під страхом смерті.

Види і жанри давньогрецької лірики

Сучасні літературознавці поділяють еллінську лірику на два основні різновиди: 1) **пісенну (ме́ліка)** – співали в супроводі музичних інструментів; 2) **декламаційну** – читали спочатку під музику, а згодом без неї. Меліку поділяли на сольну (або монодичну) та хорову. Однак цей поділ був умовним, бо, наприклад, гімни співали як окремі солісти, так і хор, як *a капела*, так і під супровід ліри. Гімни виконували на честь богів. Кожен бог мав свій різновид цього урочистого твору: на честь Аполлона лунав **пеа́н**; Діоніса – **дифірáмб**; бога шлюбу Гімена – **гіменéй** тощо. Згодом хорові пісні почали складати на честь героїв і людей. Улюбленими жанрами декламаторів були **елéгії** і **я́мби**.

■ На основі прочитаного тексту зробіть опорну схему «Види і жанри давньогрецької лірики».

А от **декламаційну** лірику елліни взагалі не вважали лірикою. Водночас вони так любили музику, що навіть декламаційну лірику часто виконували в інструментальному супроводі. Щоправда, ці інструменти були не такими милозвучними, як ліра. Наприклад, ямби інколи лунали під брязкіт металевої пластинки, прив'язаної до підошви виконавця, якою той відбивав ритм по каменю (таке виконання чимось нагадувало сучасний реп). А іноді виконання ямбів супроводжувалося різкими звуками дудки «ямбіке», із назвою якої пов'язують походження слова «ямб». Інше тлумачення відсилає до імені служниці Ямби. За міфом, Ямба грубими жартами розсмішила невтішну богиню Деметру, яка розшукувала свою доньку Персефону. Ця зорієнтованість на різкість, грубість узгоджується з викривальним характером багатьох творів ямбічної поезії. В Елладі **ямбами** називали дошкульні або жартівливі вірші (нині ж ямб – це віршовий розмір). «Батьком» ямбів уважають Архілоха, поета-воїна.

▶ Александр-Огюст Гірш. Калліопа, що навчає Орфея. 1865

Орфей – фракійський співак, син Калліопи, музи епічної і героїчної поезії. Аполлон подарував йому ліру, а музи навчили грати.

Еле́гія – вірш в античній поезії, непарні рядки якого були написані гекзаметром (шестимірником), парні – пентаметром (п'ятимірником); в українській літературі передається шестистопним і п'ятистопним дактилем. У літературознавстві має назву елегійного двовірша.

Популярним жанром декламаційної лірики була також **елегія**, розвиток якої в античній літературі пов'язаний з іменами поетів Тіртея, Горація, Овідія та ін.

Тіртей (VII ст. до н. е.)

Навряд чи можна було знайти в усій Елладі місце, де б до мистецтв ставилися гірше, ніж у Спарті. За переказами, суворі спартанці ще за часів законодавця Лікурга визнали їх зайвими й непотрібними... Але було мистецтво, до якого було особливе ставлення, – це мистецтво слова.

Спарта вела безкінечні війни, тож, здавалося, в найбільшій пошані там були боги війни. Однак перед битвою спартанці приносили жертви не Аресу чи Афіні, а музам, богиням мистецтв. Адже молилися вони не про перемогу, в якій були впевнені, а про поета (на кшталт Гомера), який зміг би їхню перемогу гарно оспівати...

Саме таким поетом і був Тіртей. В елегіях він створив образ ідеального воїна, який вважає своїм громадянським обов'язком битися з ворогами до перемоги або загинути в бою за вітчизну, але в жодному разі не втікати від небезпеки на чужину.

Твори Тіртея мають характерну будову: визначена на початку тема розвивається та завершується поетичним закликом. Вірші поета, пройняті ідеями патріотизму і військової доблесті, прості, лаконічні й водночас стримані, але виразні своєю лексикою.

Так склалося, що найголовнішим суперником Спарти були Афіни. До речі, саме безкінечні війни цих двох потужних центрів давньогрецької цивілізації й призвели до занепаду еллінського світу та завоювання його Римом. Римляни завжди сповідували гасло «розділяй і володарюй». За часів, коли жив Тіртей, Спарта воювала з Мессенією, і жодна сторона довго не могла перемогти. Тому спартанці мусили відрядити послів за порадою до **дельфійського оракула** [1]. Отримане пророцтво оракула вкрай обурило спартанців, бо віщувало, що перемогти мессенців вони могли лише тоді, коли попросять для себе полко-

МИСЛИМО КРИТИЧНО

Легенда про афінське походження поета є малоймовірною, оскільки спартанці ніколи не призначили б своїм полководцем іноземця, та й ще з фізичною вадою – це їм забороняв закон.

Можливо, твердження про афінське походження Тіртея було пов'язане зі схожістю двох географічних назв: місто Афідна було в Лаконіці, а в Аттиці – Афіни. Мабуть, афінянам дуже кортіло приєднати до блискучої плеяди своїх поетів ще й талановитого Тіртея *(за В. Пащенком)*.

[1] **Дельфійський оракул** – жрець, який пророкував майбутнє в храмі Аполлона в Дельфах; священне місце, де відбувалося пророкування.

водця у своїх одвічних суперників афінян. Горді й самолюбиві спартанці довго на це не погоджувалися, але суперечити волі Аполлона не наважилися.

Афінян теж здивували поява ненависних спартанців і прохання надати їм свого воєначальника. Порадившись, афіняни вирішили не гнівити богів і виконати веління оракула й водночас зробити все можливе, щоб жодної користі від їхнього полководця спартанці не мали. Тож і віддали посланцям як «воєначальника» кульгавого шкільного вчителя і поета Тіртея. Побачивши, кого саме їм прислали афіняни, спартанці затамували глибоку образу.

У вирішальній битві, коли спартанці під натиском мессенського війська збиралися відступити назад до Спарти, з останніх рядів вийшов Тіртей і почав декламувати свої войовничі елегії. І сталося диво. Спартанські воїни надихнулися поетовими словами, які лунали над полем бою, й, сповнені презирства до смерті та любові до батьківщини, переможно кинулися на ворога.

◄ Сучасна ілюстрація грецького гопліта IV ст.

► Ілюстратор Ангус Макбрайд. Битва спартанців

А Тіртею, як «винуватцеві» цієї перемоги, вони надали громадянство в Спарті... То чи не відтоді перед кожною битвою спартанці почали приносити жертву музам, а не богам війни?..

Це був **античний переказ** («анекдот», як казали елліни). Насправді ж Тіртей був сильним, мужнім і витривалим воїном-спартанцем. До того ж, він був ще й воєначальником. Про це свідчить повчальна тональність його елегій, у яких він звертається до співвітчизників як командувач до підлеглих. Тоді для чого ж у наведеному вище «анекдоті» мускулястого і атлетичного спартанця Тіртея «перетворили» на хирлявого афінського поета? Відповідь очевидна: для протиставлення *фізичної слабкості* і *поетичної сили*, тобто щоб підкреслити не фізичну силу Тіртея, а неймовірну, здатну надихати силу впливу його віршів, які допомогли виграти важку війну, які підтверджували знамениту формулу «слово — це зброя».

Із плином часу постать Тіртея стала уособленням поета-воїна. Прості й ефективні прийоми його спілкування зі слухачами згодом використали в ораторському мистецтві.

Лаконічність – стислість і чіткість у вираженні думки; за переказом, цією якістю славилися спартанці, жителі давньої Лаконії.

- Знайдіть у творі тезу, аргументи на її підтвердження та висновок.
- Чи можна сказати, що елегію написано лаконічною мовою?
- Знайдіть у перекладі твору відомі вам засоби художньої виразності.

* * *

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.
Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі
Ниви покинуть і йти жебракувати в світи,
З матір'ю милою, з батьком старим на чужині блукати,
Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.
Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить,
Лихо та злидні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
Він осоромить свій рід і безчестям лице своє вкриє,
Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.
Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю –
Будемо батьківщину і дітей боронити відважно.
В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.
О юнаки, у рядах тримайтесь разом серед бою,
Не утікайте ніхто, страхом душі не сквернiть.
Духом могутнім і мужнім ви груди свої загартуйте,
Хай життєлюбних між вас зовсім не буде в бою.
Віком похилих, у кого слабі вже коліна, ніколи
Не покидайте старих, з битви утікши самі.
Сором несвітський вам буде тоді, як раніше за юних
Воїн поляже старий, в перших упавши рядах, –
Голову білу безсило схиляючи, сивобородий,
Дух свій відважний оддасть, лежачи долі в пилу,
Рану криваву свою не забувши руками закрити, –
Страшно дивитись на це, соромно бачить очам
Тіло старе без одежі! А от юнакові – все личить,
Поки ще днів молодих не осипається цвіт.
Чоловікам він був милий, жінок чарував за життя він –
Буде прекрасний тепер, впавши у перших рядах.
Отже, готуючись, кожен хай широко ступить і стане,
В землю упершись міцніш, стиснувши міцно уста.

Переклад Григорія Кочура

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Ідея патріотизму – вічна й невмируща. За зразком маршових пісень Тіртея складено похідні віршомовки військових частин усіх армій світу, й української також. А деякі підрозділи української армії мають імена античних героїв.

Античний ідеал героя в поезії Тіртея

Тіртей в елегіях створив новий ідеал героя. У чому полягає ця новизна? Елегія «Добре вмирати тому...» суголосна з «Іліадою». Спільним для обох творів є зображення війни, уславлення мужності хоробрих і незламних воїнів, оспівування їхніх військових подвигів.

Водночас між ними є й суттєва відмінність. Персонажі Гомера (Ахілл, Одіссей, Агамемнон, Менелай та ін.) воюють заради особистої слави, власного збагачення або виконуючи волю богів. Натомість герої елегій Тіртея воюють, захищаючи «рідну країну», свою вітчизну, тобто вони є не шукачами збагачення та слави, а патріотами своєї батьківщини.

Це було новим словом в античній літературі, яке знайшло відгук серед авторського кола пізніших часів.

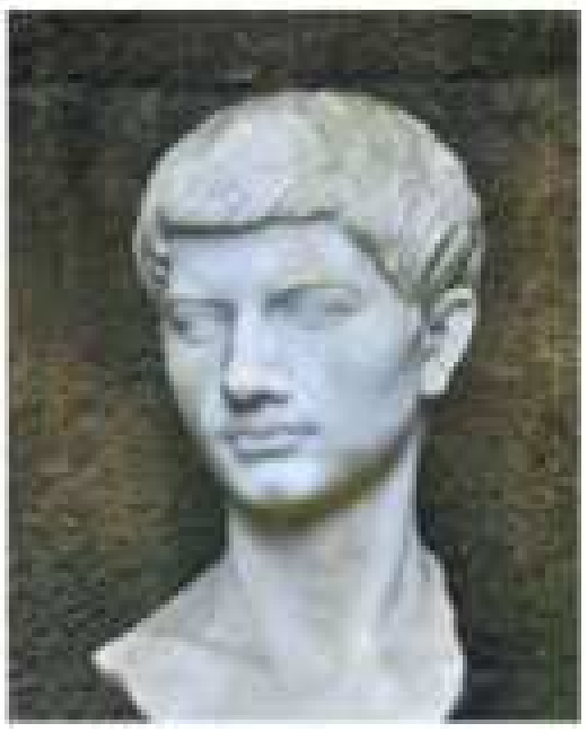
ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Із яких джерел бере початок лірика? За яким принципом античні філософи розрізняли лірику декламаційну та пісенну (мелос)?
2. До якого виду лірики належить творчість Тіртея?
3. Якою постає людина у вірші Тіртея? Чи можемо ми нею пишатися?
4. У чому особливість побудови цієї поезії? Навіщо Тіртей змальовує долю двох воїнів: утікача та полеглого в бою? Як називають такий прийом?
5. Чи міг Тіртей під час вирішального бою спартанців декламувати саме цей вірш?
6. Порівняйте ліричного героя Тіртея з воїнами Гомера (Ахілл, Гектор та ін.). Що їх об'єднує? Чим вони відрізняються?
7. Уявіть зустріч Гомера і Тіртея. Про що могли б поспілкуватися поети? Підготуйте в парах діалог митців.
8. Чи змінилося б сприйняття творів Тіртея, якби їхнього автора (фізично досконалого спартанця) в античних анекдотах не «перетворили» на «немічного афінянина»?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Підготуйте виразне читання вірша Тіртея.
2. Спираючись на вірш Тіртея, сформулюйте кодекс честі еллінського воїна. Чи актуальний він у наш час?
3. Підготуйте мініповідомлення про відомих давньогрецьких поетів і поетес.
4. Скориставшись інформацією, викладеною в розділі підручника, і додатковими матеріалами з інших джерел, підготуйте розповідь про реальне місце народження Тіртея.

ПУБЛІЙ ВЕРГІЛІЙ МАРОН. «Енеїда»

Вергілій – це той, хто співав славу Риму, хто втілював цю славу у своїх невмируших рядках, і слава Риму живе до сьогодні передовсім завдяки його таланту.

Павло Филипович, український поет

- **Чи знаєте ви, що означає вислів «золота доба»?**
- **Де вам траплявся цей вислів?**

▲ Бюст Вергілія біля входу в його склеп у Неаполі

Вергілій жив у важкі для Риму часи. Тривала нескінченна громадянська війна, палали лани та села, лилася кров, брат ішов на брата...

Чим міг допомогти своїй державі фізично слабкий, а згодом ще й хворий на сухоти поет? Лише своїм талантом і творчістю. І він зробив усе для звеличення Риму, для майбуття своєї батьківщини. Сходження Вергілія до вершин слави чимось нагадує шлях казкового героя, який виконує три важкі завдання. У цьому розділі ви дізнаєтесь, що саме виконав поет, а також чому ті часи, коли творили Вергілій, Горацій і Овідій, називають «золотою добою» давньоримської літератури.

Публій Вергілій Марон (70–19 рр. до н. е.)

Про життя Вергілія відомо небагато. Народився перший поет Риму на півночі Італії, неподалік міста Мантуя, у заможній селянській родині. Його батько не цурався жодної роботи: був і гончарем, і пасічником, і торговцем лісом, і землеробом у невеличкому маєтку, який згодом успадкував син.

Батьки хотіли, щоб Публій здобув гарну освіту, став політиком і потрапив до кола римських аристократів. Тому він навчався спочатку в Кремоні, а згодом у найкращих риторичних школах Мілана, Рима й Неаполя, опанував філософію і грецьку культуру. Проте міське життя скромного юнака не вабило, тож він повернувся до рідного села, аби господарювати й займатися літературною працею.

Та незабаром його маєток конфіскували на користь ветеранів армії Цезаря. І тоді Вергілій згадав про свого молодшого шкільного товариша Октавія, якого Юлій Цезар називав своїм сином і якому судилося стати наймогутнішим імператором Риму – Октавіаном Августом. Він

▶ Вергілій та музи Кліо й Мельпомена. Мозаїка III ст. н. е. Туніс

допоміг поетові повернути успадковану від батька садибу. Згодом ця ситуація повторилася ще раз, то чи міг Вергілій бути невдячним своєму благодійникові, що так багато для нього зробив?

«Буколіки» (або «Еклоги» – вибрані вірші; 39 р. до н. е.) були першою з-поміж трьох знаменитих поем Вергілія. У цьому творі він оспівав пастушаче життя, мирні пейзажі та красу італійської природи. Ідеалізовані персонажі (пастухи) уславлюють Октавіана як посланця богів і миротворця, а також римську землю, «великую матір врожаїв», та її трудівників. Широковідома IV еклога містить передбачення про майбутнє народження хлопчика, який мав повернути людству «золоту добу». Християни тлумачили цей епізод як провіщення, пов'язане з народженням Ісуса Христа непорочною дівою Марією. Саме через це згодом Вергілія назвали «християнином до Христа», а славетний Данте в «Божественній комедії» обрав його своїм провідником по Пеклу та Чистилищу. Успіх «Буколік» був приголомшливий, відтоді Вергілія визнали першим поетом Риму.

На хвилі загальної популярності він отримав від Октавіана замовлення на створення дидактичного (повчального) епосу. Той власноруч зачинив ворота храму бога часу Януса[1], що були відчинені майже століття, сповістивши в такий спосіб Рим про настання довгоочікуваного миру. За час тривалої війни більшість римлян звикла до меча й відвикла від плуга, і це треба було виправляти.

Тож Вергілій віддав сім років життя створенню поеми **«Георгіки»** («Землеробські вірші»; 36–29 рр. до н. е.) про тонкощі праці землеробів. Вона містить поради, як готувати насіння до сівби та на якому ґрунті воно краще зійде, як робити щеплення фруктових дерев, як розводити коней і бджіл тощо. Провідна, наскрізна тема поеми – «*Laboir omnia vincit*» («Праця долає все»). Поема «Георгіки», справжній гімн людській праці, мала неабиякий успіх. І тоді Октавіан доручив Вергілію написати найголовніший твір – героїчну поему **«Енеїда»**. Над нею поет працював упродовж цілого десятиліття (29–19 рр. до н. е.). Писати «на замовлення» набагато складніше, ніж «за натхненням». Октавіан хоча й делікатно, але постійно підганяв Вергілія, бо конче потребував твору, який би узаконив його одноосібне право на римський трон.

[1] За старовинним ритуалом, римські володарі відчиняли двері храму Януса з початком війни і зачиняли після її закінчення.

▲ Жан-Батіст Жозеф Вікар. Вергілій читає «Енеїду» Августу й Октавії. 1800

Тонкий задум полягав у тому, щоб переконати більшість римлян, що знаменитий рід Юліїв, до якого належав усиновлений Цезарем Октавіан, мав давнє походження – від Юла (Іула), сина троянця Енея, засновника Риму. Тож і виходило, що тільки Октавіану належало спадкове право керувати державою, заснованою його далеким пращуром Енеєм. Власне, для цього він і замовив Вергілію «Енеїду», де все це було б викладено не прямо, а метафорично, у вишуканій поетичній формі. І поет погодився написати такий твір.

Однак величний задум потребував величного взірця, тож Вергілій вирішив орієнтуватися на поеми Гомера «Іліада» (про війну під Троєю) та «Одіссея» (про довгі мандри Одіссея). Водночас поет наче міняє Гомерові сюжети місцями: «Енеїда» починається з мандрів (як «Одіссея») Енея, що шукає нової домівки, а закінчується описом його битв (як «Іліада»).

Вергілієва поема складається з 12 книг, які налічують 9996 віршів. Перша частина твору присвячена мандрам Енея від Трої до Італії (книги 1–6), друга (книги 7–12) – описує битви в Італії.

На той час великі твори не були популярними. Тому, створюючи «Енеїду», Вергілій, на думку дослідників його творчості, «гріб проти течії, постійно оглядаючись на Гомера». А гребти проти течії завжди важко. Проте зрештою Вергілій уславив не так Октавіана, як Рим, тобто створив національний героїчний епос. Тож **головний герой «Енеїди» – велика Римська держава, а не персонаж, ім'ям якого названо твір.**

Використання Вергілієм творчого доробку Гомера дає підставу назвати «Енеїду» «одіссеєю» мандрів Енея та «іліадою» його битв.

Як і в Гомерових поемах, провідна тема «Енеїди» закладена вже в перших рядках заспіву: *«Ратні боріння й героя вславляю, що перший із Трої, / Долею гнаний, прибув до Італії, в землі лавінські...»*.

Але якщо Гомер писав про Троянську війну, не стаючи ні на бік ахейців, ні на бік троянців, то Вергілій оспівував саме велич Риму. Принципову відмінність між епосами Гомера й Вергілія добре видно з порівняння щитів Ахілла та Енея. Якщо на першому зображено Всесвіт, яким його уявляли елліни, то на другому представ-

лено історію Риму: *«Римського роду тріумфи... і незчисленні усі послідовно проваджені війни»*. Для остаточного завершення «Енеїди» Вергілій відвідав місця, де відбувалась описана Гомером Троянська війна. Він вірив у те, що подорож додасть йому творчої наснаги. Проте зміна клімату стала для нього фатальною. Поет помер, полинувши в безсмертя. Наостанок він наказав спалити незавершену «Енеїду».

На щастя, друзі зберегли рукопис...

ЕНЕЇДА (переказ)

Прямуючи з Трої до Італії, флот Енея потрапляє в бурю, наслану Юноною. Енея рятує Нептун, і сім кораблів, що вціліли, пристають до африканського берега. Тут цариця Дідона, яка втекла з Фінікії, збудувала Карфаген, де гостинно прийняла троянців. Еней розповідає про останні дні Трої, зокрема про жерця Лаокоона й троянського коня. Енею наснився Гектор, який попередив про небезпеку. Еней мужньо захищав місто й бачив загибель багатьох троянців, але Венера наказала йому покинути Трою, бо він мусив заснувати майбутню могутню державу.

▶ Федеріко Бароччі. Втеча Енея з Трої. 1598

Зі старим батьком Анхізом на плечах, сином Асканієм-Юлом і дружиною Креусою Еней залишає охоплене вогнем місто.

Еней з уцілілими троянцями збудували кораблі й вирушили в путь. Довгих шість років вони не мали прихистку. Троянці бачили Сциллу та Харибду, гарпій, острів циклопів і осліпленого Одіссеєм Поліфема, підібрали Одіссеєвого воїна, якого загубили ахейці, тікаючи від розлюченого циклопа. Еней одружився із закоханою в нього Дідоною. Але Юпітер через Меркурія передав йому свій наказ: покинути Карфаген і Дідону й вирушити до Італії. Еней виконує наказ, і Дідона в розпачі вкорочує собі віку. Буря пригнала кораблі Енея до Сицилії. Троянки, яким набридли мандри, підпалили кораблі. Еней залишив на Сицилії старих і знесилених, а з рештою на трьох кораблях вирушив до Італії, де висадився біля м. Куми і в храмі Аполлона зустрівся зі жрицею Сивілою. За її порадою він спустився до підземного царства (як свого часу Одіссей).

◀ Лука Джордано.
Еней долає Турна. 1688

У країні вічного блаженства Елісії Еней зустрівся з тінню батька (під час мандрів Анхіз помер), яка пророкує Риму славне майбутнє. Еней повернувся на землю і вирушив до Лацію, де правив Латин. Він відрядив до царя послів за дозволом оселитися тут і заснувати місто. Латин зрадів, бо за пророцтвом його донька Лавінія одружиться з іноземцем і їхні нащадки пануватимуть у світі.

Однак Юнона була проти, бо тоді Еней заснував би нову Трою, що здолає Карфаген. Вона відчинила двері храму латинян, зачинені в мирні часи. Нащадок греків Турн, володар сусідніх земель, який теж сватався до Лавінії, напав на троянців. На прохання Венери Вулкан викував Енею обладунок. Юпітер скликав раду богів, але примирити Юнону з Венерою йому не вдалося. І Юпітер довірився долі. Знову дві сили зійшлися в герці. Нарешті у двобої Еней переміг Турна.

РОЗВИВАЄМО ЧИТАЦЬКУ ГРАМОТНІСТЬ

- Розгляньте маршрут подорожі Енея і визначте, в яких країнах він побував.
- Поясніть, із якою метою Еней здійснив таку мандрівку.
- Дізнайтеся з мережі «Інтернет» про культурний проєкт «Маршрут Енея». Чому сім його головних об'єктів внесено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО? Як у маршруті поєднано культуру і комерцію?

Джерело: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aeneae_exsilia.svg

УКРАЇНСЬКЕ ВІДЛУННЯ

Багаторічну роботу над українським перекладом Вергілієвої «Енеїди» **Микола Зеров** – видатний український поет-неокласик, перекладач (знавець 20 мов), літературознавець, учений – завершував 1937 р. в сталінському концтаборі на Соловецьких островах. Того самого року разом із багатьма діячами української культури його розстріляли.

Дві третини перекладеної Миколою Зеровим «Енеїди» нині втрачено – вони, на жаль, зникли в лабіринтах совєтських каральних спецслужб. Збереглися лише фрагменти, які перекладач опублікував ще до арешту. Григорій Кочур, послідовник видатного майстра перекладу, порівнював творчість Зерова із розкішним, але недобудованим домом.

Микола Зеров

ВЕРГІЛІЙ

Мужик із Мантуї, повільний і смаглявий,
З дитинства ніжного колисаний селом,
Звеличив кий, і плуг, і мідяний шолом
І знявся до вершин нечуваної слави.

Бо крізь огонь і дим усобиці іржавий
Побачив кращий вік і проспівав псалом,
Як спочиває світ під цезарським орлом
У лагіднім ярмі безсмертної держави.

Той час минув – і Рим, і цезарів діла
Рука історії до трун поволокла,
Де сплять усіх часів ілюзії й корони.

Та він живе, і дзвін гучних його поем
Донині сниться нам риданнями Дідони,
Бряжчанням панцирів і сплесками трирем[1].

[1] **Трире́ма** – бойовий корабель римлян із трьома рядами (ярусами) веслярів на бортах.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Із яких джерел черпав натхнення Вергілій? Які твори стали вершиною його літературного таланту? Доведіть, що саме поеми Гомера слугували взірцем для написання «Енеїди».
2. У чому особливість побудови поеми «Енеїда»? Із якою метою Вергілій змальовує мандрівку Енея та його бойові подвиги?
3. Кого передусім звеличує Вергілій в «Енеїді»: Енея, Октавіана Августа чи когось іншого?
4. Уявіть зустріч Гомера і Вергілія. Про що могли б поспілкуватися поети? Підготуйте в парах діалог митців.
5. Як у вірші М. Зерова слова **кий** (знаряддя пастуха), **плуг** (знаряддя землероба), **мідяний шолом** (знаряддя воїна) стосуються творчих досягнень Вергілія?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Підготуйте стислий усний переказ «Енеїди».
2. Порівняйте зміст «Енеїди» Вергілія зі змістом «Іліади» Гомера. Заповніть таблицю, зазначивши спільні та відмінні риси.
3. Знайдіть у тексті «Енеїди» «гомерівські» епітети.

ІДЕАЛИ АНТИЧНОСТІ З НАМИ

■ Про що йдеться в заспіві поеми? Яка його роль у композиції твору?

■ Чи є в поемі традиційне звертання до Музи? Чим воно відрізняється від звертання Гомера?

■ Знайдіть на зображенні скульптури Берніні пенатів. Поясніть, чому Анхіз рятує їх як найбільшу цінність.

[1] **Пена́ти** – божества, заступники дому, від яких, за давніми віруваннями, походив добробут родини або громади. Звідси: «повернутися до рідних пенатів» – повернутися додому.

▶ Джованні Лоренцо Берніні. Еней, Анхіз та Асканій. 1619

ЕНЕЇДА

ЗАСПІВ

Зброю співаю і мужа, що перший з надмор'їв троянських,
Долею гнаний нещадно, на берег ступив італійський.
Горя він досить зазнав, суходолами й морем блукавши,
З волі безсмертних богів та мстивої серцем Юнони,
Лиха він досить зазнав у бою, поки місто поставив,
Лацію давши пенатів[1], а з ними – і плем'я латинське,
І Альба-Лонгу стару, і мури високого Рима.
Музо, повідай мені, чим саме розгнівана тяжко
Чи то покривджена чим, цариця богів засудила
На незліченні труди та нещастя побожного духом
Батька й вождя, як богиня, – і гнівом таким пойнялася!
Місто старинне було – фінікійського люду оселя –
Звалось воно Карфаген на лівійському березі, проти
Тібрових гирел, багате на скарб і завзяття воєнне.
Кажуть, Юнона його шанувала найбільше у світі,
Навіть і Самос забувши для нього; там зброя богині,
Там колісниця її. А на серці в богині бажання,
Щоб Карфаген цей, як Доля дозволить, був паном народів.
Але прочула вона, що від крові троянської плем'я
Вже виростає нове, що міста поруйнує тірійців.
З'явиться люд, підкоритель земель, войовничий та гордий,
Згине в пожарі могутність лівійська: так випряли Парки.
Все те Сатурнія знає і кров ще пригадує свіжу,
Що попід мурами Трої лила за улюблених аргів.
Ще ж не зів'яли в душі причини скорботи і гніву,
Ще, притаївшися, в серці живуть її й вирок Паріса –
Прикра зневага краси божественної, – й рід ненависний,
І Ганімеда, на небо узятого, шана висока.

Тямлячи все те, вона троянців, хвилею битих –
Все, що зосталось від люті данайців і зброї Ахілла, –
Не підпускала до краю латинського; довго і гірко,
Пасерби Долі, вони усіма проблукали морями.
Стільки страждання лягло на підвалини Римського роду!

ПРОРОЦТВО АНХІЗА ПРО МАЙБУТНЮ СЛАВУ РИМУ

Батько Анхіз на той час у глибокій долині уважно
Переглядав до наземного світу призначені душі.
Пильно очима водив по власному племені; бачив
Щастя потомків і долю, і лік їх увесь незчисленний;
Постаті кращих героїв і подвиги ввік незабутні.
Та як побачив Енея, що йшов через луки назустріч,
Руки простяг він до нього обидві; на радощах слізьми
Лиця старі окропив, і голосом зрушеним мовив:
«Так, ти нарешті прийшов. Твоя щира до батька прихильність
Всі подолала завади, усі перешкоди. Я можу
Глянути в очі тобі і голос почути знайомий.
Правда, я так і гадав. Я думав, прибудеш ти, сину.
Дні з нетерпінням я числив, і от моя мрія збулася...
Через які ж ти моря переплив? По яких суходолах
Ти перейшов? І в яких побував небезпеках, коханий?..»
«Батьку, – промовив Еней, – твій образ, такий сумовитий,
Часто являвся мені і кликав за брами підземні...
Наші човни на Тірренському морі. Дай стиснути руку,
Дай же, мій батьку, обняти тебе... Не тікай від обіймів».
Так говорив він і сльози струмив із очей неутішних.
Тричі хотів він обвити руками Анхізову шию, –
Тричі з обіймів йому уривався укоханий образ –
Так, ніби вітер легкий, ніби сонна примара крилата.
От уже бачить Еней захисну та глибоку долину,
Гаєм поросту зеленим і тихого шелесту повну,
Де супокійні оселі потік обмиває Летейський.
Над берегами, над плесом людські племена і народи
В'ються, літають, немовби улітку погожої днини
Бджоли по луках зелених, над цвітом рясним, розмаїтим
І коло білих лілей: бринять і гудуть сіножаті.
Глянув Еней і, здригнувшись на вигляд, питається в батька:
«Що то за хвилі тремтять в далині і що то за люди
Геть понад плесом літають і луг укривають зелений?»
Відповідає Анхіз: «То душі, що вдруге судилось
Тіло земне їм узять. До Летейської хвилі припавши,
В водах спасенних її вони п'ють забуття довгочасне.
Хочу уже я давно тобі показати наочно
Рід твій майбутній і славних нащадків твоїх полічити.
Щоби зо мною радів ти, Латинського краю дійшовши...
Нині Дарданського роду в майбутньому суджену славу,

Кращих нащадків твоїх італійського племені й крові,
Світлих героїв, що наше імення у спадщину візьмуть,
Все я тобі покажу й прочитаєш ти власную долю...
Бачиш того юнака, що, списом підпираючись, ходить,
Він щонайближчий до світла. Він паростком першим, на славу
Роду твого італійського, ввійде в повітря нагірне.
Сільвій ім'я його буде, твоє порідця останнє,
Старощів пізніх твоїх нагорода, Лавінія-мати
В лісі догляне його і на батьківське царство поставить.
Нині зверни свої очі, поглянь на цей рід незліченний.
Все твої римські нащадки: тут Цезар, тут Юліїв плем'я,
Що попід небо високе величчям своїм піднесеться.
От перед нами і той, що так часто тобі віщували –
Август – герой і нащадок богів, що знову появить
Вік золотий у краю Італійськім, на нивах, де вперше
Щедрий Сатурн царював. І війною собі поневолить
Він гарамантів та індів, що в землях живуть краєсвітніх
За годовими кругами, по той бік од наших сузір'їв,
Де небодержець Атлант розпечені осі тримає.
Вже і тепер пам'ятаючи прикре богів віщування,
З жахом чекають його меотійці і царства Каспійські,

▲ Пітер Пауль Рубенс. Ромул і Рем. Бл. 1616

Легенда про заснування Рима

Після падіння Трої Еней із троянцями прибули до Лацію, де Еней узяв собі за дружину дочку місцевого царя та успадкував трон. Його син Аскалій-Юл заснував місто Альба-Лонга. Царя Нумітора, нащадка Енея, повалив його брат Амулій. Побоюючись помсти, Амулій примусив дочку Нумітора Рею-Сільвію дати обітницю безшлюбності й стати жрицею-весталкою. У Сільвії від бога Марса народилися два сини-близнюки Ромул і Рем. Жорстокий Амулій наказав кинути їх у річку. Та кошик із дітьми хвилею винесло на берег, де їх вигодувала своїм молоком вовчиця. Потім братів виховував царський вівчар. Коли Ромул і Рем виросли й довідались про своє походження, вони повернули царську владу і заснували нове місто на березі Тибру. За жеребом місто дістало назву Рим від імені Ромула, який і став першим римським царем. До речі, згадану капітолійську вовчицю в V ст. до н. е. римляни зобразили у вигляді бронзової скульптури, яку встановили на Капітолійському пагорбі.

Ждуть і тремтять перед ним береги семигирлого Нілу.
Стільки землі не сходив ні Геракл у поході преславнім,
Як переслідував лань мідноногу і ліс Еріманта
Від кабана визволяв, і Лернійську поборював Гідру,
Ні переможний Ліей, що веселим ярмом виноградним
Від верхогір'їв Нізейських жене переможених тигрів...
Чи ти вагаєшся й досі у подвигах мужність явити?
Чи й тепер ти боїшся в Авзонських краях оселитись?..
...Інші майстерніш, ніж ти, відливатимуть статуї з міді,
З мармуру теж, я гадаю, різьбитимуть лиця живії,
Краще в судах промовлятимуть, краще далеко від тебе
Викреслять сферу небесну і зір кругове обертання –
Ти ж пам'ятай, громадянине римський, як правити світом
Будуть мистецтва твої: у мирі тримати народи,
Милувать щирих підданців і вкрай довойовувать гордих».

ЩИТ ЕНЕЯ

Там-бо, на тому щиті, прозираючи роки майбутні,
Вирізьбив владар огню італійців майбутні пригоди,
Римського роду тріумфи, Асканіїв рід знаменитий
І незчисленні усі, послідовно проваджені війни.
Вирізьбив він і Вовчицю у Марсовій тихій печері
І коло неї близнят-сисунців, двох хлоп'ят нетямущих,
Як вони граються сміло, до матері як припадають,
Як і вона, повернувши до них свою шию могутню,
Пестить по черзі обох і тіло вилизує ніжне.
Там – підіймається Рим, там – сабінських жінок викрадають.
Хиже насильство під час циркової забави; ще далі
Вирізьбив бог бойовище нове, що схопилося раптом
Поміж куретами, Тацієм давнім та римським народом.
Далі обидва царі, військове покінчивши змагання,
Перед жертовником, збройні, з вином у руках поставали
І, заколовши свиню, мирову виробляють угоду.
Тут же, зовсім поблизу, квадриги прудкі розривають
Надвоє Метта (не хтів ти додержати слова, альбанцю).
Тіло твоє пошматоване Тулл поволік по дібровах,
І придорожні терни у кривавій росі червоніли.
Далі Порсенна наказував місту прийняти вигнанця
І за Тарквінія римлян страшною облогою мучив;
Діти Енеєві в бій виступають за волю змагатись.
Став роздратований цар, на устах йому люта погроза;
Видко, почув, що наважився Кокліт мости зруйнувати,
Що утекла від сторожі і в Тіброві скочила води
Клелія-діва... Ще далі стояв у фортеці на чатах
Манлій і храм боронив, і високий увесь Капітолій;
Ромулів їжився двір острішком нової соломи.

■ Із якою метою Вергілій згадує Геракла? З ким він його порівнює?

На позолоченім ґанку сріблястий гусак неспокійно
Вгору зривався, кричачи, що галли уже біля храму.
Галли повзли по кущах, добиралися вже до фортеці.
Маючи добру заслону у темряві чорної ночі.
Кучері в них золоті, із золота й одяг, і броня.
В'ються плащі повишивані; щирого злота намисто
В кожного сяє на шиї молочній. Розмахує кожен
Парою списів легких і щитом захищається довгим.
Тут витанцьовують Салії, голі луперки за ними:
Фламіни тут у вовняних шапках, там Марсові видно
Скинуті з неба щити [1]; там чисті жінки в колісницях
Святощі містом провозять. Ще далі митець незрівнянний
Вирізьбив Тартар підземний, Плутонові брами високі
І лиходіям призначені кари: тебе, Катіліно,
На височенним уступі і фурій страшних проти тебе.
Праведні душі окремо, між них і Катон правосудний.
Понад підземними тінями йшов злотокований образ
Моря бурхливого; сива гойдалась і пінилась хвиля,
А навкруги викидалися срібні із моря дельфіни
І розбивали хвостами гребені хвиль. В осередку
Судна пишалися мідні. Велика то битва Актійська:
Море укрите усе кораблями. Кипить узбережжя
І відбивається золотом в хвилях прозорих Левкати.
Видно там, як цезар Август провадить у бій італійців...
Високо став на кормі він, а з ним і народ, і сенат весь,
І щонайбільші боги, і пенати. На скронях подвійне
Сяйво у нього горить і зоря понад тім'ям аж рідна.
Далі Агріппа, з наказу богів, при сприятливім вітрі
Ставить у стрій кораблі; на чолі гордовитім у нього
Славна ознака звитяги, ростральний вінець променіє.
Там з іноземною міццю, при зброї і шатах відмінних, –
Від узбережжів червоних, від східних земель повернувшись
З краю Зорі переможцем, – Антоній веде за собою
Бактрів, єгиптян і... гріх щонайбільший – єгипетську жінку.
Лавою всі наступають, і піняться води затоки.
Веслами збиті, розірвані тьмами носів корабельних.
Рвуться у просторінь всі із затоки: здається, циклади
Вирнули з синіх безодень, стикаються гори плавучі:
Так розгорнувся потужно невиданий бій корабельний.
Падає клоччя горюче і сиплються стріли повсюди.
Вогке Нептунове поле пролитою кров'ю багріє.
Серед двірської громади цариця єгипетським систром
Кличе до бою: не бачить гадюк, що її дожидають [2].
Тут чужинецькі потворні боги, тут Анубіс гавкучий
Проти Мінерви, й Нептуна, і матері римлян Венери
Стрілами прищуть. Та кинувся Марс у середину січі,
В панцир із криці закутий; із неба Ерінії люті
І невгамовна Незгода до бою розхристані впали.

[1] За переказами, особливий щит упав із неба в руки цареві Нумі Помпілію під час чуми як знак спасіння.

[2] За переказами, Клеопатра (єгипетська правителька, що була близька до Марка Антонія) померла від укусів змій.

Лине Беллона услід і кривавим бичем размахнулась;
В небі високому став Аполлон із натягнутим луком,
Глянув на битву, і вмить повернулися, вражені жахом,
Геть утікають араби, сабейці, єгиптяни, інди.
Бачить поразку цариця. Велить розв'язати мотузя,
Порозпускати вітрила. Тіка. Митець божественний
Вирізьбив горду царицю бліду, перелякану смертю:
В море односить її сприятливим подихом Япіг...
Далі потрійним тріумфом до Римського замка вступивши,
Цезар богам італійським обіцяну почесть складає:
Триста в великому місті присвячує храмів обітних.
В захваті Рим од забав; скрізь оплески люду лунають;
Хори жіночі у храмах; жертовники скрізь пломеніють;
Скрізь по жертовниках всіх позабивано в жертву телята.
Сам же владика сидить на осяянім Фебовім ґанку,
І від підвладних народів приймає дари; прикрашає
Пишного храму одвірки, і довгою в'ються стягою
Перед потужним язики земні в розмаїтих убраннях.
Викував мудрий Ковач розперезаних афрів, нумідів,
Дальніх лелегів, карійців і лучників добрих – гелонів,
Там і Євфрат переможений ллє свої води тихіше,
І краєсвітні Моріни і Рейн із подвоєним гирлом,
Даги й далекий Аракс[1], що не терпить мостів над собою.

Переклад Миколи Зерова

[1] Ріки, названі Вергілієм, течуть уздовж кордонів Риму, символізуючи підкорені землі й велич держави.

УКРАЇНСЬКЕ ВІДЛУННЯ

Максим Рильський

Анхізів син, вклонившися богині,
Поглянув їй, окриленій, услід:
Рожева хмарка крізь гірлянди віт
Пішла від нього у простори сині.

Це ж нею дихав і сміявся світ,
Це ж їй молились зграї лебедині,
Їй, що вродилась у прибрежній піні
І що міцніша за міцний граніт.

Еней ще чув гарячої долоні
Безсмертний дотик на своїм чолі,
А в морі хвилі гналися, мов коні,

Гойдалися троянські кораблі,
І ряд очей, прихильних і ворожих,
На них дивився із чертогів божих.

▲ Бенджамін Роберт Хейдон. Венера і Анхіс. 1826

Вергілієві ми завдячуємо становленням нової української літератури. І. Котляревський, якого Т. Шевченко шанобливо називав «батьком», «переодягнув» у козацький одяг Енея, героя головного твору Вергілія. Поема «Енеїда» (1798) І. Котляревського з перших рядків викликає захват, знайомлячи читацьку аудиторію з Енеєм:

Еней був парубок моторний
І хлопець хоть куди козак,
Удавсь на все зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Но греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав;
Забравши деяких троянців,
Осмалених, як гиря, ланців,
П'ятами з Трої накивав...

Поема побачила світ невдовзі після того, як 1775 р. було зруйновано Запорозьку Січ – фортецю вільнолюбного козацтва. Тож є всі підстави обґрунтовано вважати, що за сміховою формою та чужоземним сюжетом автор приховав мрію українського народу про незалежність.

Римський сюжет (явний)	*Український сюжет (прихований)*
Греки зруйнували Трою	Московія поруйнувала Запорозьку Січ («Українську Трою»)
Але вцілів троянець Еней	Так само вціліє український Еней
Еней заснував Рим, або Нову Трою	Український Еней теж засне «Український Рим» (Нову Січ)
Рим (Нова Троя) узяв реванш над греками за загибель Трої	Український Рим також візьме реванш за руйнацію «Української Трої»

Ідея громадського служіння, утвердження величі держави. Образ Енея та його значення

Поема Вергілія «Енеїда» – це твір, який утверджує велич Римської держави й утілює ідею громадського служіння їй.

У розкритті глибокого змісту Вергілієвої епопеї важливу роль відіграє образ Енея. Юпітер зумисне врятував його з охопленої вогнем Трої: Енею належало заснувати могутню Римську державу (не випадково Рим називають «Новою Троєю»), яка мала стати володаркою світу й помститися грекам за знищення міста. З одного боку, таке рішення богів уберегло Енеєві життя. Але, з іншого, сам собі він уже не належав, ставши знаряддям божественного промислу. Його особисті інтереси були підпорядковані служінню державі, виконанню громадянського обов'язку.

В античному героїчному епосі це було новим словом. Наприклад, герой Гомерової «Іліади» Ахілл взагалі не замислювався про державні інтереси, бо держави як такої ще не існувало, а був лише тимчасовий союз грецьких племен для загарбання Трої. Тому він відкрито вийшов із бою, образившись на Агамемнона. Сьогодні такий учинок воєначальника (та й рядового) вважали б дезертирством.

Натомість Еней зовсім не такий. Головним для нього є громадянський обов'язок, що полягає в служінні Риму. В образі Енея Вергілій утілив той ідеал римського громадянина, який був потрібен Октавіану для розбудови імперії. Він став прикладом для наслідування як для сучасників, так і для наступних поколінь

Еней – за походженням напівбог, «герой», син богині Венери та смертного, царя Анхіза. Він праправнук Іла, який побудував Іліон (Трою). Про себе Еней говорить скромно, що він – лиш той, хто «...пенатів від ворога вирвав». Це людина долі й обов'язку. Якщо врятувати від ворога бойовий прапор – дуже почесно, то врятувати пенати (богів-захисників свого дому і роду) – означає врятувати від знищення державу, яку буде відроджено на нових територіях. Тож із образом Енея тісно пов'язана тема Риму як благословенної богами супердержави, і ця ідея державності домінує у творі. Еней не лише успадковує латинські землі як царський зять, а й зброєю виборює право на володіння ними після тривалих злигоднів і мандрів.

Тому образ Енея є ключовим у художній системі твору.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що пророкує Анхіз Енеєві? Яка мета його розповіді? Чому батько звертається до сина як до римського громадянина?
2. Які подвиги Геракла згадано в пророцтві Анхіза? Яку роль відіграють вони в тексті?
3. Чим римляни, на думку Анхіза, відрізняються від інших народів? Які заслуги римлян перед світом він передбачає?
4. Яким зображено Августа в цьому розділі?
5. Як автор доводить, що правителі Риму мають божественне походження і, відповідно, право на владу?
6. Чому Вергілій, пообіцявши у вступі оспівати «ратні боріння» героя, уславив не так Енея, як його покору богам і засновану ним державу?
7. Хто з богів покровительствує Енею, а хто йому перешкоджає? Чому?
8. Чому Енея можна назвати «ідеальним римлянином»? Яку роль відіграв Еней у майбутній історії Риму?
9. Які внутрішні суперечності образу Енея ви помітили?
10. Чим опис щита Енея відрізняється від опису щита Ахілла?
11. Посібником із якого шкільного предмета міг би стати щит Енея? Чому?
12. Чому саме героїв «Енеїди» І. Котляревський «переодягнув» в українські шати?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Підготуйте виразне читання уривка поеми (на вибір).
2. Порівняйте одного з героїв Гомера (Ахілла, Гектора, Одіссея) і Вергілієвого Енея. Що їх об'єднує? Чим вони відрізняються? Заповніть порівняльну таблицю або «Кола Венна».

РІЧАРД БАХ «Чайка Джонатан Лівінгстон»

Усередині кожного з нас є влада дозволити собі здоров'я і хворобу, багатство і бідність, свободу і рабство.

Річард Бах

- **Як ви розумієте вислови «шукати себе», «людина високого польоту»?**
- **Яку висоту для себе обираєте ви?**
- **Що вам дає сили для здійснення своїх мрій?**

«Кожна мрія тобі дається разом із силами, необхідними для її здійснення», – переконаний Річард Бах. На його думку, життя – відкритий простір для безлічі варіантів, кожен із яких нам до снаги реалізувати. Отримайте і ви цей позитивний заряд мислення від американського письменника, який відкинув життєві штампи й стереотипи, здатні пригнічувати особистість, і написав власний сценарій життя.

Річард Дейвіс Бах

Піднятися понад хмари, відірватися від землі, щоб вільно ширяти у високостях, – про це мріяли люди тисячоліттями. Мріяв про це і американський хлопчина Річард Дейвіс Бах. Він народився 1936 р. в містечку Оук-Парк (передмістя Чикаго), яке подарувало світові видатного американського письменника Ернеста Гемінґвея. Родина, найбільшим багатством якої були три сини, пишалася своїм походженням від знаменитого німецького композитора Йоганна Себастьяна Баха. Та сам Роберт сприймав це як родинну легенду і не вважав перевагою, волію чи пишатися власними перемогами, а не величчю предків.

У школі він був звичайним учнем, а ще любив складати моделі літаків, спостерігав за небом у саморобний телескоп і мріяв стати пілотом.

Творчі імпульси пробудилися в ньому в старших класах, коли вчитель літератури оголосив, що найвищий бал отримає лише той, хто до кінця навчання покаже йому чек із гонораром за опубліковане оповідання. Річард прийняв виклик – із неймовірним запалом узявся довести свої здібності й таки домігся свого.

1955 року Річард Бах став студентом коледжу престижного Каліфорнійського університету в Лонг-Біч. Але після чотирьох курсів

облишив навчання, бо справжнє покликання знайшов у льотній школі, де брав уроки пілотування. Обов'язкову на той час в Америці військову службу він проходив у резерві військово-морського флоту США, кілька років служив пілотом у Військово-Повітряних силах. Звільнившись з армії, заробляв на життя льотним інструктором і пілотом-каскадером на авіаційних шоу.

Однак у Річарда Баха була ще одна пристрасть, яка й принесла йому світову славу. Це література, у якій він повторив шлях Джека Лондона, уперто працюючи, живучи надголодь, збираючи безконечні відмови редакторів, аж поки його перша книжка «Чужий на землі» не вийшла друком 1963 р.

▲ Річард Бах на біплані. 1968. Фото Рассела Мансона з офіційного сайту письменника richardbach.com

Майже всі твори Р. Баха так чи так пов'язані з польотами. Для письменника **політ — філософська метафора, яка має допомогти людині зрозуміти своє призначення у світі.**

У 1970 р. Річард Бах завершив і віддав до друку в журналі свою невелику повість «Чайка Джонатан Лівінгстон». За два роки цей твір приніс йому славу і багатство. Історію незвичайного птаха опублікувало окремою книжкою видавництво Macmillan Publishers, хоча багато інших видавництв рукопис відхилили. Книжка, ілюстрована унікальними роботами Рассела Мансона — світлинами чайок у польоті, стала бестселером, за рік продали мільйон її екземплярів.

Цю повість-притчу сприйняли як гімн самовдосконаленню та жертовності людини.

Повість-притча — повчальна алегорична оповідь, яка є засобом вираження морально-філософських роздумів автора/авторки.

Річард Бах про роботу над книжкою

«Чайка» була першим, що я взагалі написав у своєму житті (йдеться про першу частину «Чайки»). Саме тоді я не міг знайти роботу, тож вирішив стати письменником. І ось що зі мною сталося. Я отримав містичний досвід: я побачив, як уся ця історія про чайку розгортається перед моїми очима в повному кольорі на дуже широкому екрані. І я почув ім'я — Джонатан Лівінгстон — і це мене налякало. І поки я намагався зрозуміти, що зі мною відбувається, я почав бачити сцени з книжки. І це настільки мене затягнуло, що я зрозумів, що мені треба записати це. Я записав дві третини книжки, і вона раптом зупинилася. І я подумав: чому ж це все скінчилося? Я сидів годинами, намагаючись щось придумати, але в мене нічого не виходило. До цього моменту я знав Джонатана так добре, начебто я жив у його серці, тож я повинен був знати, що станеться далі... Минуло вісім років. І лише тоді, за півтори тисячі миль від будинку, в штаті Айова — бац! — о 5-й ранку, прямо як продовження сну, я бачу, чим закінчується історія. І вісім років промчали, мов одна секунда. Я відразу ж згадав, на якому місці закінчилася перша частина. І подумав: так, звичайно, ця історія повинна закінчуватися саме так.

Річард Бах стверджує, що книжку написав під впливом справжніх польотів пілота Джона Лівінгстона, який поставив багато рекордів. Цікаво, що ці дивовижні польоти відбулися у 1920–1930 рр., тобто ще до народження письменника.

Цей твір багатозначний: кожен сприймає його по-своєму. Дехто навіть уважає, що в повісті-притчі закодовано відомості про систему духовного самовдосконалення людини.

Чого може навчити історія чайки, яка опанувала небо? Можливо, цього: прагни досконалості, вір у себе і свої можливості, віддавай улюбленій справі всього себе. Іноді може здатися, що на цьому шляху ти залишився сам, але подивись уважно навколо – і ти обов'язково знайдеш однодумців. Знайди свого Учителя і постарайся його перевершити, щоб потім самому стати Учителем, якого перевершить його учень. Ось це і є справжня радість життя!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чим вам запам'ятався Річард Бах як особистість і митець? У чому полягає автобіографічність його творів?
2. Що називають алегорією, притчею? Які твори, прочитані на уроках літератури, можна назвати притчами?
3. Які ідеї прагне донести до читацького кола Річард Бах у своїх творах?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

Прочитайте повість «Чайка Джонатан Лівінгстон» і дайте заголовки кожній із трьох її частин.

Філософська метафора людського буття

...Життя – це не лише пожива, боротьба та влада...

Річард Бах

Джерело: фото з інтернет-видання «Одеське життя»

Перші українські видання повісті-притчі «Чайка Джонатан Лівінгстон» складаються з трьох частин.

Продовження повісті Р. Бах написав після авіаційної катастрофи, у яку потрапив 2012 р. Четверта частина вийшла друком у 2014 році, українською мовою перекладена пізніше.

Головний герой книжки – чайка Джонатан Лівінгстон. Ці птахи зазвичай живуть поруч із людиною, отримуючи від цього вигоду. Вони гніздяться колоніями і не можуть підніматися високо в небо, яке так манило до себе чайку Джонатана... **Основний конфлікт** твору будується на протистоянні талановитого «дивака» Джона-

тана і Зграї. Чайки в особі Старійшин одностайні й непохитні в думці, що їм не дано осягнути сенсу життя, і єдине, що вони можуть, – їсти, поки вистачить сил. Але Джонатан прагне більшого: пізнавати, бути вільним, а не витрачати весь час на їжу.

Композиція повісті відображає три етапи духовного самовдосконалення головного героя: перша частина – жага істини, ідея свободи; друга – усвідомлення сенсу й досягнення досконалості; третя – прагнення поділитися набутим знанням з учнями, щоб вони теж утілили собою ідею Великої Чайки, усезагальну ідею любові та свободи.

У першій частині змальовано духовне пробудження Джонатана, який не вдовольняється польотами заради їжі, а прагне змінити своє життя, знайти в ньому глибокий сенс. Всі його починання призвели до вигнання, бо норма життя Зграї – добре набити шлунок і здобути більше влади серед племені.

Друга частина показує перебування Джонатана на Небесах. Джонатан потрапив у коло однодумців, у своєрідну школу з чіткою системою навчання, яка дає інший рівень освіти і світобачення.

У третій частині лунає ідея побудови такої спільноти, де люди могли б вільно жити й духовно вдосконалюватися. Джонатан повернувся у Зграю саме для того, щоб створити такий приклад і показати вихід з нудної буденності до наповненого сенсом, цікавого життя. Адже це в природі людини – прагнути до кращого.

Основна тема твору – пошук сенсу життя. Порушено також інші важливі питання: прагнення до піднесеного і тягар щоденних турбот; проблема батьків і дітей; жага знань і темне невігластво. Автор виклав своє розуміння таких філософських категорій як любов і доброта. Річард Бах написав книжку так, щоб кожен читач і кожна читачка сприйняли ту частину історії, до якої вони готові. Саме це допомогло письменнику здобути масову популярність. Тому повість-притча «Чайка Джонатан Лівінгстон» вийшла за межі художнього твору – стала символом епохи.

ЧАЙКА ДЖОНАТАН ЛІВІНГСТОН

Справжньому Джонатану-чайці,
що живе в кожному з нас.

ЧАСТИНА ПЕРША

Був ранок, і золоті промені сонця вигравали на легких хвилях тихого моря. Десь за милю від берега закинув сіті рибальський човен, і звістка про це вмить долетіла до Зграї, що чекала сніданку. Ще мить – і тисячі чайок злетілися до човна, щоб виборoти собі якусь поживу. Новий день приніс нові клопоти.

А далеко від усіх, далеко від рибальського човна і від берега, вправлявся в польоті самотній птах – чайка Джонатан Лівінгстон. Він злетів на сто футів угору, опустив свої перетинчасті лапи, задер дзьоба, випростав уперед зігнуті крила і, хоч як це було боляче, силувався втримати

їх у такому положенні. Випростані крила обтяжували рух, і він летів усе повільніше, поки шепіт вітру не стих у його вухах, а океан унизу не застиг на місці. Тоді він примружив очі, затамував подих і весь наструнчився в болісному зусиллі – ще трохи... на один дюйм... зігнути крила... Пір'я в нього стало дибки, він закляк у повітрі і впав.

Чайки, як ви знаєте, ніколи не діють нерішуче і не зупиняються в польоті. Спинитися на льоту – це для чайки страшний сором, просто ганьба!

Але Джонатан Лівінгстон – який без тіні сорому знову й знову вигинав напружені крила, щоб летіти все повільніше, а потім спинитися на місці, – був незвичайним птахом.

Більшість чайок не завдають собі клопоту, аби дізнатися щось про політ, – хіба що найнеобхідніше: як долетіти від берега до їжі та повернутися назад. Для більшості чайок головне – їжа, а не політ. А для цієї чайки політ був важливішим за їжу. Джонатан Лівінгстон над усе любив літати.

Проте любов'ю до польотів, як він скоро збагнув, не заживеш доброї слави серед птахів. Навіть його власні батьки дивилися скоса на те, як Джонатан з ранку до вечора літає десь сам-один, та ще й по сто разів шугає аж над водою – як то він казав, тренуючись у низькому польоті.

– Чому, Джоне, чому? – питала мати. – Чому ти не можеш поводитись, як усі? Оті низькі польоти – це забавка для пеліканів та альбатросів! Чому ти нічого не їси? Поглянь, синку, від тебе саме пір'я та кістки лишилися.

– Ну то й що, мамо? Нехай пір'я та кістки. Я хочу знати, що можу робити в повітрі і чого не можу. Я хочу знати, от і все.

– Бачиш, Джонатане, – мовив батько зовсім не сердито, – скоро зима. Коли вже ти хочеш чогось навчатись, то вчися краще, як здобувати їжу. Польоти – це дуже добре, та з них не проживеш. Не забувай, ти літаєш для того, щоб їсти.

Джонатан слухняно кивнув. Кілька днів по тому він намагався поводитись, як інші чайки; так, він справді дуже старався, і галасував

■ У чому вбачали сенс польоту батьки Джонатана, а в чому – він сам?

■ Чи розуміли батьки прагнення свого сина? Що їх хвилювало найбільше?

■ Які поради вони давали синові? Це було засудження чи бажання добра своїй дитині?

◄ Дерек Пенікс. Чайки Сенібел

щосили, коли бився за їжу біля рибальських човнів, і пірнав за шматками риби та хлібними крихтами... Та все було марно.

«Яка дурість, – подумав він нарешті – і рішуче кинув насилу здобутого анчоуса голодній старій чайці, що летіла слідом. – Весь цей час я міг би вчитися літати!»

Невдовзі Джонатан знов опинився у морі сам-один – голодний, щасливий, жадібний до знань. Він хотів знати все про швидкість польоту – і за тиждень дізнався про неї більше, ніж найшвидша чайка у світі. Він злетів на дві тисячі футів угору і спробував іще раз, – стрімко прямуючи вниз, витягнув дзьоба, розпростав крила, а коли швидкість сягнула п'ятдесяти миль за годину, припинив ними рухати. Це було дуже важко, але ж спрацювало! Десять секунд він мчав зі швидкістю дев'яносто миль за годину. Джонатан установив світовий рекорд швидкості для морських чайок!

Але ця перемога була скороминущою. Щойно він почав виходити з піке та змінив положення крил, невідома і нездолання сила знову заволоділа ним і помчала його за собою зі швидкістю дев'яносто миль за годину. Джонатан почувався так, наче його тіло от-от вибухне, розлетиться на друзки. Стрімко, наче від вибуху, падаючи вниз, він уже не відчув страшного удару об тверду, мов камінь, воду.

Коли він нарешті опритомнів – а це вже була ніч, – він гойдався на хвилях у місячному сяйві. Понівечені крила були немов налиті свинцем, та ще тяжче тиснув на спину тягар поразки. Він потайки марив, аби цей тягар затягнув його у глибінь, на саме дно, щоб усе було скінчено. Та коли він уже почав занурюватись у воду, якийсь дивний голос ледь чутно озвався до нього зсередини: «Тут нічого не вдієш. Я чайка. Проти своєї натури не підеш. Якби я справді мусив щось дізнатися про польоти, то мав би більше мозку в голові! Якби я справді міг навчитися швидко літати, то мав би короткі крила, як у сокола, і полював мишей, а не рибу. Батько мав рацію. Мені треба забути цю дурницю. Треба повернутися додому, до Зграї, і вдовольнитися тим, що я такий, як є, – жалюгідна, нікчемна чайка».

Голос умовк, і Джонатан скорився йому. Вночі чайка мусить сидіти на березі, і відтепер – так пообіцяв самому собі – він буде звичайною чайкою.

Тепер, коли він вирішив бути просто звичайною чайкою у Зграї, йому полегшало – адже розірвано пута, якими він сам себе зв'язав. Не буде більше ніякого навчання, не буде боротьби – отже, не буде й поразок. І як хороше ні про що не думати, просто летіти в темряві, летіти до берегових вогнів...

«Темно! – раптом пролунав той самий тривожний голос. – Чайки не літають, коли темно!»

Та Джонатан не хотів слухати. «Як хороше, – думав він. – Ясний місяць, світла стежка на воді, вогники на березі – все таке мирне, спокійне...»

«Спускайся вниз! Чайки не літають у темряві! Якби ти справді міг літати в пітьмі, то мав би совині очі! Мав би більше мозку в голові! Мав би короткі крила, як у сокола!»

У нічній темряві, на висоті ста футів, Джонатан Лівінгстон примружив очі. І біль, і роздуми – все зникло безслідно.

Короткі крила. Короткі крила сокола!

Ось тобі й відповідь! «Який я був дурний! Усе, що мені треба, – це маленьке, крихітне крило; все, що мені треба, – це скласти крила, так, щоб у польоті ворушити самими кінчиками! Короткі крила!»

Він піднявся на дві тисячі футів над чорною безоднею моря і, ані хвилі не думаючи про поразку, про загибель, щільно притиснув до тіла широкі частини крил, а самі кінчики, вузькі, мов кинджали, виставив назустріч вітру – і стрімко кинувся вниз.

Вітер грізно ревів у нього над головою. Сімдесят миль за годину, дев'яносто, сто двадцять, іще швидше... Тепер, при ста сорока милях за годину, йому було не так важко долати вітер, як при сімдесяти; один легенький порух кінчиками крил – і він вийшов із піке та промчав над хвилями, мов сіре гарматне ядро в польоті до місяця. Недавні роздуми та обіцянки було забуто, ніби їх звіяв могутній стрімкий вітер. Але він не картав себе за те, що порушив слово. Ці клятви – для чайок, що згодні бути звичайними чайками. А той, хто хоч раз торкнувся вершини пізнання, не може зв'язувати себе такими обітницями.

На світанку Джонатан продовжив тренування. З висоти п'ять тисяч футів рибальські човни в морі здавалися малими трісочками на голубому тарелі, а Зграя за сніданком – хмаркою летких порошинок.

Він лишився живий, був сповнений сили, тремтів від радості – був гордий, що опанував свій страх. І тому він не вагаючись притиснув до тіла передню частину крил, випроставши самі кінчики, і поринув униз, до моря. Одне слово, Джонатан став першою чайкою на землі, що опанувала фігурні польоти. Того дня він не захотів гаяти час на балачки з іншими чайками і літав, аж поки посутеніло. Він вивчив мертву петлю, повільну бочку, подвійний переворот через крило, обернений штопор, зворотний імельман, віраж[1].

Коли Джонатан підлетів до Зграї на березі, вже давно була ніч. Голова в нього йшла обертом, він страшенно втомився. І все-таки із задоволенням зробив іще одну мертву петлю, а потім ще й швидкий переворот – а тоді вже пішов на посадку. «Коли вони про це почують, – думав він про свій Прорив, – вони ж просто очманіють з радощів! Скільки цікавого в нас попереду! Не товктись на місці поміж рибальських човнів – а знати, нащо ти живеш у цім світі! Ми подолаємо свою неміч, ми станемо іншими – сильними, розумними! Ми будемо вільні! Ми навчимося літати!»

І майбутнє постало перед ним, як осяйна далечінь, що вабить і кличе вперед.

Тим часом Зграя збиралася на Велику Раду; та коли він приземлився, то побачив, що всі нібито чогось чекають. Так воно й було – чекали на нього.

– Чайко Джонатане Лівінгстон! Стань у середину!

[1] Перелік фігур пілотування, маневрів у повітрі.

Дізнайтеся про них детальніше в інтернеті та розкажіть у класі. Як ви гадаєте, чому в історії про птаха автор згадує навички професійного пілота?

Слова Старійшини звучали дуже врочисто. Виклик у середину кола означав чи страшну ганьбу, чи то найвищу шану. Коло Пошани – це честь, якої зазнали хіба що найславніші з ватажків. «Так, звісно, – подумав Джонатан, – сьогодні вранці вони бачили мій Прорив! Та мені не треба ніякої пошани. Я не хочу бути ватажком. Я тільки хочу поділитися тим, що відкрив, показати, який простір відкривається перед нами!» Він ступив уперед.

– Джонатане Лівінгстон, – мовив Старійшина, – стань перед очі твоїх товаришів, у Коло Ганьби!

Його наче вдарили дошкою. Коліна в нього ослабли, пір'я обвисло, у вухах зашуміло. У Коло Ганьби? Це неможливо! Прорив! Вони не розуміють! Вони помиляються, вони помиляються!

– ...За своє неподобне легкодумство, – гудів урочистий голос, – за те, що спаплюжив гідність і звичаї Народу Чайок...

Виклик у Коло Ганьби означав, що його виженуть зі Зграї, засудять до самотнього життя на Далеких Скелях.

– ...Настане день, Джонатане Лівінгстон, і ти зрозумієш, що легкодумство тебе занапастило. Життя – це незбагненна таємниця, і нам досить знати одне: ми вкинуті до цього світу, щоб їсти і лишатися живими, поки зможемо.

Чайки ніколи не суперечать Великій Раді, та Джонатан усе-таки насмілився подати голос.

– Легкодумство? Браття мої! – вигукнув він. – Хто думає серйозніше, ніж чайка, що осягає сенс життя, його найвищу ціль? Ми тисячу років животіли заради того, щоб шукати риб'ячі голови, але ж тепер нам справді є для чого жити – щоб учитися, відкривати нове, бути вільними! Дайте мені тільки спробувати, дозвольте показати вам, чого я навчився...

Зграя наче скам'яніла...

Джонатан Лівінгстон провів рештку свого життя на самоті, але від Далеких Скель він улетів далеко-далеко. І єдине, що його смутило, – це не самотність, а те, що чайки відмовилися повірити в чарівну красу польоту, хоча їм варто було тільки відкрити очі, щоб її побачити. Сам він кожного дня робив усе нові та нові відкриття. Він дізнався, що, пірнаючи у стрімкому піке, може зловити рідкісну та смачну рибу, яка водиться на глибині десять футів; тепер йому були не потрібні рибальські човни і крихти черствого хліба. Він навчився спати в повітрі, навчився тримати курс уночі, коли вітер дме з берега, і долати сотні миль від зорі до зорі. Так само спокійно він долав туманну запону над морем і прориався до світлого чистого неба – у той час як усі чайки лишалися на землі, і гадки не маючи, що в небі над ними існує щось інше, крім туману й дощу. Він навчився мандрувати з сильним вітром у далекі краї і там ловити на обід смачних комашок.

■ Чи згодні ви з твердженням Старійшини?

▲ Джон Мануель Кеннеді Траверсо. Чайка Джонатан Лівінгстон. 2008

Те знання, яке він колись хотів відкрити всій Зграї, тепер було його єдиною розрадою; він навчився літати й не шкодував, що йому довелося сплатити за це таку ціну. Джонатан зрозумів, що тільки нудьга, страх і злість скорочують життя чайок; а сам він був вільним від цього тягаря й тому прожив довгий щасливий вік.

Якось надвечір біля Джонатана з'явилися дві чайки, що осяяли темну небесну височінь, мов дві чисті зорі. Ще більшим дивом було їхнє мистецтво польоту. Вони прилетіли, щоб забрати Джонатана, у якого не було ні дому, ні Зграї і який став Вигнанцем, оскільки одне навчання закінчилося і треба було починати інше.

У **другій частині** Джонатан Лівінгстон опиняється в іншому світі – більш досконалому, ніж земний. Тут живуть обрані, які тренуються, щоб досягти досконалості в польотах. Салліван, наставник, каже, що Джонатан – виняткова чайка. Зазвичай чайкам, щоб потрапити в цей світ, необхідно прожити сотні життів. На Небесах Джонатан познайомився з Чіангом, Старійшиною. Той пояснив Джонатану, що Небеса – це не місце і не час. Небеса – це досконалість. Ті чайки, які нехтують досконалістю заради мандрів, не летять нікуди, бо їм непідвладна швидкість. А ті, хто відмовляється від мандрів заради досконалості, в одну мить опиняться, де захочуть. За словами Чіанга, уся хитрість була в тому, щоб Джонатан перестав бачити себе в'язнем тілесної оболонки, яка має розмах крил сорок два дюйми і знає певні льотні прийоми. Весь сенс у тому, щоб усвідомити: справжня сутність перебуває водночас у будь-якій точці простору та часу. Настав час, коли Джонатан зрозумів, що для нього немає межі, що він може досягти досконалості.

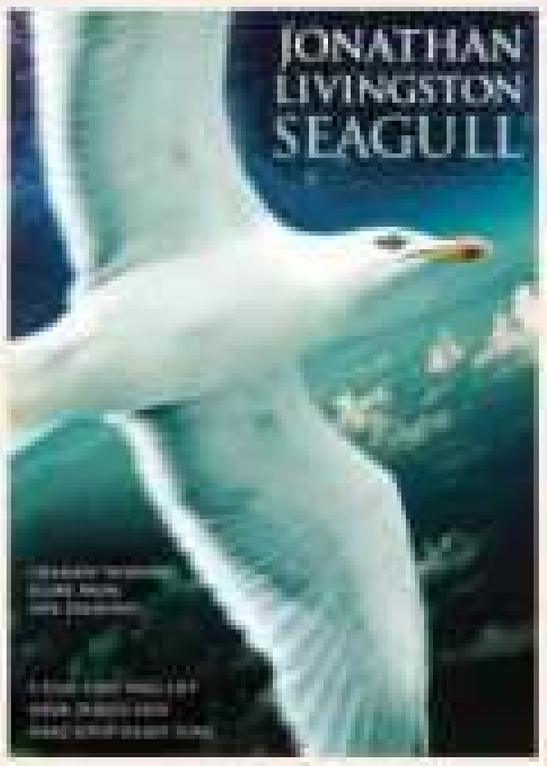
Коли Чіанг вирушив до наступного, досконалішого світу, він порадив Джонатанові дізнатися, що таке любов. Через деякий час Джонатан прийняв рішення повернутися на Землю, щоб передати отримані знання таким самим чайкам, яким він сам був колись, щоб поділитися пристрастю до польоту і прагненням до досконалості.

У **третій частині** повісті Джонатан Лівінгстон, який повернувся на Землю, збирає невелику команду і стає вчителем для Флетчера та ще шістьох Вигнанців. Джонатан навчає їх майстерності польоту. Домігшись неабияких успіхів, уся команда під проводом Джонатана повертається до Зграї. Усупереч протидії чайок-старійшин вони знаходять усе більше і більше прихильників. Джонатан передає свою роль наставника одному зі своїх перших учнів, Флетчеру, а сам залишає земний світ, продовжуючи шлях самовдосконалення.

Переклад Дарії Радієнко

- Як ви розумієте вислів «небеса – це досконалість»? Спробуйте пояснити наведену метафору.

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

У 1973 р. режисер Голл Бартлетт представив кіноадаптацію однойменної повісті Річарда Баха. Фільм створено на основі знімання реальних чайок із подальшим накладанням людського діалогу на відзнятий матеріал. Кіноверсію було номіновано на премію «Оскар» у двох категоріях, однак нагороди вона не здобула. Саундтреки до фільму відзначено преміями «Греммі» та «Золотий глобус».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яку роль у творі відіграє епіграф? Як ви його розумієте?
2. Знайдіть у тексті слова, які за правилами української мови потрібно писати з маленької літери. Чому, на вашу думку, автор вживає велику літеру?
3. Знайдіть на початку твору антитезу, яка визначає протистояння Джонатана і більшості чайок. Чому письменник використав саме її?
4. Які два світи людського життя алегорично відображено в повісті?
5. Головний герой повісті вибрав свій шлях у житті, не схожий на шлях його батьків та Зграї. Чи приваблює вас його вибір? Відповідь обґрунтуйте.
6. Чому Джонатан сподівався, що Зграя зустріне його Колом Пошани? Чому чайки не зрозуміли його Прориву і влаштували йому Коло Ганьби?
7. Що засмучувало Джонатана після того, як він покинув Далекі Скелі? Що, на його думку, скорочує життя чайок? Чи можна цей висновок пов'язати із життям людей? Відповідь аргументуйте.
8. Розкажіть історію чайки Джонатана: від імені чайки із Зграї; від імені Флетчера; від імені Старійшини. Як зміняться акценти розповіді?
9. Німецький філософ Іммануїл Кант писав: «Дві речі сповнюють душу завжди новим і все сильнішим здивуванням і благоговінням... — це зоряне небо наді мною і моральний закон у мені». Чи міг би з цим твердженням погодитися Джонатан? Поясніть свою думку.
10. Чому Джонатан вирішив повернутися на Землю, до своєї Зграї? Як вплинула його поява на поведінку чайок?
11. Дайте відповідь на запитання, яке хвилювало Джонатана: «Чому найважче у світі — це переконати птаха, що він вільний?» Поясніть метафоричний сенс цього запитання.
12. Чому твір «Чайка Джонатан Лівінгстон» називають притчею? Поясніть її алегоричне значення та повчальний характер. Сформулюйте повчальні висновки твору як короткі тези.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Створіть цитатний план-характеристику «Становлення Чайки Джонатана Лівінгстона».
2. Створіть картотеку висловів, які, на вашу думку, є афористичними.
3. Випишіть у зошит та поясніть алегоричні образи твору.
4. **Творчий проєкт.** Напишіть власну притчу, яка б аргументувала сучасним підліткам необхідність читання, самовдосконалення.

ДОБА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Я знаю — мухи гинуть в молоці,
Я знаю добру і лиху годину,
Я знаю — є співці, сліпці й скопці,
Я знаю по голках сосну й ялину,
Я знаю, як кохають до загину,
Я знаю чорне, біле і рябе,
Я знаю, як Господь створив людину,
Я знаю все й не знаю лиш себе.

Франсуа Війон.
Із «Балади прикмет»

◀ Фортуна та її колесо.
Невідомий автор. Мініатюра з книжки Джованні Боккаччо «Про нещасну долю славетних людей». 1467

- Поміркуйте, чому пізнання власного «Я» є дуже важливим.
- Що хвилювало людину Середньовіччя?
- Дізнайтесь, як витоки української державності пов'язані з добою Середньовіччя.

Розмірковуючи про мінливість людського життя, середньовічні філософи запозичили з античності образ Фортуни – римської богині щастя, успіху й долі. Колесо Фортуни – один із ключових образів середньовічного мистецтва: від манускриптів до вітражів і розписів у багатьох соборах. У середньовічній культурі це алегорія, нагадування людям про тимчасовість усього земного. Зазвичай таке колесо має чотири сектори, які символізують етапи життя, з чотирма фігурами людини, які підписані так: ліворуч – regnabo (я володарюватиму), згори – regno (я володарюю), праворуч – regnavi (я володарював), знизу – sum sine regno (я без влади / королівства).

У культурі Середньовіччя, навіть у часи «темних століть», основна проблема стосувалася людського, пізнання власної особистості.

Середньовіччя (Середні віки) – це культурно-історична доба, що тривала від епохи античності (V ст.) до доби Відродження, яку ще називають Ренесансом (XV ст.).

Етапи Середньовіччя	*Хронологія*	*Ключові події в Європі*	*На теренах України*
Ранє	кінець V ст. – середина XI ст., приблизно між 500 та 1050 рр.	■ падіння Західної Римської імперії (476) ■ Велике переселення народів ■ поширення християнства в Європі ■ походи вікінгів	заснування Русі-України
Високе	XI–XIV ст., приблизно з 1050 до 1300 р.	■ завоювання Англії, Ірландії, Шотландії та Вельсу норманами ■ Велика хартія вольностей (1215) – перша «неписана» конституція Англії ■ розкол єдиної християнської церкви на дві гілки: Римо-католицьку церкву в Західній Європі і Православну церкву в Східній Європі ■ Хрестові походи – релігійні війни між католиками і мусульманами, жителями Сходу ■ розквіт європейських міст, збільшення чисельності населення	розквіт Русі-України
Пізнє	XIV–XV ст.	■ Великий голод (1315–1317), епідемія чуми (середина XIV ст.) ■ падіння Візантійської імперії (1453) ■ Великі географічні відкриття: відкриття Америки Христофором Колумбом (1492) та ін. ■ винахід книгодрукування Йоганном Гуттенбергом (середина XV ст.) ■ селянські війни і повстання	монгольська навала на Русь-Україну створення Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтійського та ін.

У добу Середньовіччя сформувалося кілька найпродуктивніших культурно-історичних регіонів:

Ранній розквіт середньовічної літератури відбувся в *далекосхідному культурно-історичному регіоні*, центром якого був буддистський Китай – одна з найдавніших цивілізацій світу, який саме тоді переживав період свого піднесення. То була епоха правління династії Тан (618–907 рр.) – «золота доба» китайської держави та культури. Династія Тан зуміла завершити об'єднання китайських земель у цілісну могутню державу. Стрімко зростала чисельність населення, виникали великі багатолюдні міста, швидко поширювалася писемність, було винайдено книгодрукування. Щоправда, тогочасні китайські книжки друкували за допомогою вирізаних дерев'яних дощечок, а не металевих форм, як це в середині XV ст. вперше у світі зробив Йоганн Гуттенберг. Проте кількість друкованих книжок, якщо порівняти з рукописними, зросла неймовірно. До винаходу паперу та його широкого використання писали на дерев'яних або бамбукових пластинках, які зв'язували разом і згортали в сувій, утворюючи «книжки». Рідше писали на шовку.

◀ Бамбукова книжка «Мистецтво війни» Сунь-цзи в копії XVIII ст. Каліфорнійський університет

Книжки, надруковані за допомогою дерев'яних форм на бамбуку, з'явилися в добу правління династії Тан.

■ У середньовічному Китаї чиновники мали стежити, які пісні лунають у державі, бо, за давнім трактатом, «пісні, які співає народ, що має мудрих керівників, прекрасні своєю веселістю... пісні, які чуємо в державі, що на шляху до погибелі, – це скарги і сумні думи, бо народ у відчаї...».

Це був період неабиякого розквіту мистецтва, особливо поезії. Вірші писали як імператори й найвищі сановники, так і дрібні чиновники в найвіддаленіших містечках. Без уміння віршувати чиновників не приймали на державну службу.

Для китайської поезії цієї епохи характерні, з одного боку, простота і вишуканість, а з іншого – філософічність і асоціативність. Особливу роль у мистецтві поетичного слова відігравали натяк, художня деталь і символ. Серед найвидатніших поетів цієї доби – **Лі Бо**, «небожитель поезії», і **Ду Фу**, «священномудрий поет». Вірші Лі Бо вирізняються надзвичайно простим стилем і неповторною задушевністю, споглядянням за природою і самозаглибленістю. Він уважно спостерігає за природою й зосереджений на своєму внутрішньому світі:

Мене спитали, в чому смисл мого життя у горах.
Я усміхнувсь і промовчав, ну що тут говорити!
З дерев опалі пелюстки пливуть у далечі-безвісті —
В новий, у зовсім інший світ, байдужі до людського!

Переклад Геннадія Туркова

▲ Власноручна каліграфія Лі Бо. Вірш «Підійшов до сонячної тераси»

Середньовічний Китай суттєво вплинув на формування культури Японії, набагато молодшої за нього, державність якої виникла саме в добу Середньовіччя (IV–VII ст.). Це теж згодом знайшло відгомін у літературі. У XVII ст. видатний японський поет Мацуо Басьо, вірші якого ви читали в 6-му класі, створював свої славнозвісні тривірші-хайку, спираючись на поетичні досягнення китайця Лі Бо. Та й свої псевдоніми «Басьо» («бананова пальма») і «Тосей» («розквітлий персик») він вибрав саме тому, що його вчитель Лі Тай-бо взяв собі псевдонім «Лі Бо» – «розквітла слива». У такий спосіб великий японський поет підкреслив не лише свою повагу до видатного середньовічного китайського митця, а й наступність східної поетичної традиції.

▼ Кацусіка Хокусай. Портрет Мацуо Басьо

Згодом високого розвитку досягла середньовічна література *середньосхідного культурно-історичного регіону*. Саме там розцвіла творчість перcько-таджицьких поетів **Рудакі, Гафіза, Омара Хаяма**. Їхнім віршам притаманні увага до внутрішнього світу людини, найтонших відтінків її почуттів, оспівування жінки, поетизація кохання тощо. Перcько-таджицька поезія глибоко філософічна. За античними переказами, давньогрецький філософ Діоген навіть у сонячний день ходив із запаленим світильником. Коли його запитували, для чого він це робить, той відповідав: «Шукаю людину». Із цим знаменитим Діогеновим висловом співзвучні вишукані рубаї Омара Хаяма: «*Шукай людину скрізь: на бідному постої, у закутку нужди, і в пишному покої. Одна душа жива за сто Кааб*[1] *дорожча! Чому ж ідеш до них? Шукай душі живої!*». А з біблійним текстом (Нагірною проповіддю) і творами Конфуція, такі, наприклад, рядки Гафіза: «*Що доброго сказав той гість хазяїнові дому: / Якщо собі не хочеш зла, то не роби нікому*».

[1] **Кааба** – ісламська святиня, до якої правовірні мусульмани періодично здійснювали паломництво (хадж).

Періоди західноєвропейського Середньовіччя

V–IX ст.
Раннє Середньовіччя, його називають «темними століттями» (англ. Dark Ages)

X–XIII ст.
Високе Середньовіччя

кінець XIII–XIV ст.
Пізнє Середньовіччя, у деяких країнах до XV ст.

Середньовічна Русь-Україна

Русь-Україна після своєї християнізації тяжіла до *візантійського культурно-історичного регіону*. Візантійська імперія (друга її назва – Східна Римська імперія) була невід'ємною складовою античного світу. Саме тому, на відміну від Західної Європи, де зв'язок з античною культурою фактично перервався на тисячу років – від «темних століть» (V ст.) і до епохи Відродження (XV ст.), у Русі-Україні античні традиції залишалася неперервною до монгольської навали (XIII ст.). Це пояснює неймовірну як для Середніх віків художню довершеність «Слова о полку Ігоревім» (1185–1187). Водночас як територіально, так і ментально найближчим до Русі-України був *західноєвропейський культурно-історичний регіон*, тобто територія нинішньої Західної Європи.

Західноєвропейське Середньовіччя починалося на тлі Великого переселення народів (IV–VI ст.), коли різнорідні племена вирушили з обжитих теренів у пошуках нових місць мешкання. Формувалася нова Європа, згодом утворилися держави: Франція, Велика Британія, Німеччина, Іспанія... Та й Україна, як спадкоємиця історії і культури славетної Русі-України, родом із Середньовіччя.

Середні віки стали колискою державності багатьох народів світу, кожен із яких створював власну культуру, щось запозичуючи в попередників і здійснюючи культурний обмін із сучасниками. Якими ж були джерела середньовічної європейської літератури? Вона зародилася і формувалася переважно під впливом трьох головних чинників: міфології та фольклору європейських народів, християнської літератури, античної літератури.

У період **Раннього Середньовіччя** в європейських літературах переважав фольклор, зокрема – *героїчний епос*, де йшлося про боротьбу як проти казкових чудовиськ, драконів (архаїчний епос), так і проти реальних ворогів, іноземців та іновірців (героїчний епос). Збереглися поетичні пам'ятки кельтів (давньоірландські сказання), скандинавів («Старша Едда», саги, поезія скальдів), а також англосаксів («Беовульф»).

Середньовічну освіту повністю контролювала церква, тож одним із найміцніших складників літературного процесу була *релігійна (клерикальна) література*: сповіді, повчання, життя святих, різноманітні оповідки про чудеса, молитви й проповіді, видіння та ін. Невипадково останній великий твір європейського Середньовіччя – «Божественна комедія» італійця Данте Аліг'єрі – є саме видінням, у якому автор подумки мандрує потойбічним світом.

▼ Титульний аркуш видання «Молодшої Едди», на якому зображені Одін, Хеймдалль, Слейпнір та інші персонажі скандинавської міфології

У Середньовіччі на Сході й на Заході поетичне слово пов'язували з магічною силою. Скажімо, вікінги щиро вірили, що поети мають зброю набагато страшнішу за мечі. Вважалося, що коли скальд вдало складе «погану пісню», то вороги згинуть безвісти. І навпаки: вдала «похвальна пісня» своєму конунгу сприятиме перемогам у нескінченних війнах, а його плем'я процвітатиме. Утім, скальди були добрими вояками, а поезія іноді їх виручала з біди. Так, відомий скальд Егіль убив сина жорстокого конунга Ейріка Кривава Сокира. Коли Егіля схопили, розлючений князь не вбив його одразу, бо хотів страшної помсти. Адже йшлося не лише про вбитого сина. Була й інша мета: щоб тортури й смерть Егіля стали ще й своєрідним виховним актом – загинуть усі, хто стане на шляху в конунга. Егіль мав лише одну-єдину ніч. На ранок «похвальна пісня» конунгові Ейріку була готова. І сталося диво. Жорстокий конунг наказав відпустити поета. Відтоді ця пісня Егіля Скаллагрімссона мала назву «Викуп за голову».

Високе Середньовіччя (інколи його називають зрілим) у Західній Європі суттєво відрізнялося від раннього. Передусім почалося активне державотворення. Саме в цей період виникла більшість європейських країн, зокрема наша прабатьківщина – Русь-Україна. *Героїчний епос* став своєрідною школою державотворення, національного самоусвідомлення, героїко-патріотичного і релігійного виховання народів, що відповідало викликам часу. У німців найвідомішим є середньовічний епос «Пісня про Нібелунгів», у французів – «Пісня про Роланда», в іспанців – «Пісня про мого Сіда», у південних слов'ян – т. зв. юнацькі пісні, а в українців – «Слово о полку Ігоревім». У героїчному європейському епосі чільне місце посідали проблеми патріотичного служіння батьківщині, відданості своєму сюзеренові [1], самопожертви в ім'я християнської ідеї. В епосах акумульовано та збережено історичну пам'ять народів, їхній світогляд і національний менталітет, цінності й пріоритети, створено образи ідеальних героїв, запропоновано ідеал для наслідування.

[1] **Сюзере́н** – у Середньовіччі великий феодальний правитель Західної Європи, влада якого спиралася на залежних від нього дрібніших феодалів (васа́лів).

◄ «Остромирове Євангеліє» (1057) – найдавніша рукописна пам'ятка, створена в Русі-Україні

Характерною ознакою Середньовіччя була докорінна зміна ставлення людей до релігії. Християнство, іслам і буддизм у добу Середньовіччя стали світовими релігіями. У середньовічному світі сформувалася **теоцентрична** (від грец. Θεος – бог) **картина світу**, де центральне місце посідала не людина (як за античності), а Бог. Звісно, релігії існували й раніше. Однак люди тоді здебільшого молилися не єдиному богу (наприклад, Христу або Аллаху), а багатьом богам: Зевсу, Гері, Афіні, Афродіті та ін. Це «багатобожжя» називають поганством, або язичництвом. Давні народи були терпимими до чужих релігій і вірувань. А середньовічні віряни вже потребували визнання «свого» Бога як «єдино правильного». Тож до середніх віків людство не знало великих релігійних воєн, які відтоді відбувалися постійно. Усе це знайшло втілення в літературі. Скажімо, в «Іліаді» проблема віросповідання ахейців і троянців не є актуальною, а тим більше не є рушієм сюжету. Діаметрально протилежну картину спостерігаємо в середньовічних героїчних епосах. Наприклад, у французькій «Пісні про Роланда», в іспанській «Пісні про мого Сіда», у нашім «Слові о полку Ігоревім» ключові події інтерпретуються саме як релігійні війни (проти маврів-мусульман або половців-язичників).

У часи Середньовіччя величезні території та маси людей послуговувалися спільними (міжнародними або світовими) мовами. У Візантійській імперії мовою міжнаціонального спілкування була грецька (до речі, звідти походить наша абетка – кирилиця, за ім'ям св. Кирила). А в Західній Європі схожі функції виконувала латина, тому на початку Середньовіччя там було фактично два різновиди літератури: латинськомовна і мовами народів Європи. Іноді один вірш писали двома мовами: один рядок – національною, другий – латиною.

Перські-таджицькі поети обстоювали свою мову – фарсі, відчуваючи постійний тиск мови арабів-завойовників і водночас послуговуючись жанрами арабської поезії (наприклад, касидою). А, скажімо, Китай, не змігши підкорити Японію мечем, почав впливати на неї через релігію (буддизм) і китайську мову, яка виконувала на Далекому Сході таку саму роль, як латина в Західній Європі чи арабська – в Арабському халіфаті.

Середньовіччя було динамічною епохою, ознакою якої є державо- й культуротворчі об'єднувальні процеси. На цьому тлі формувалося прагнення народів до збереження своєї етнічної ідентичності й національної самобутності. Тож національні літератури ставали щодалі самобутнішими, не схожими одна на одну, остаточно формувалися національні мови європейських народів. Саме тому Франція нині є Францією, Німеччина – Німеччиною, а Україна – Україною...

Населення середньовічної Європи складалося з різних соціальних верств, у яких була своя культура і література. Неписьменні селяни створювали скарби фольклору: казки, легенди, пісні... Ви вже знайомились, наприклад, із баладами про Робіна Гуда. Із плином часу середньовічна людина все більше усвідомлювала себе не лише частиною якоїсь спільноти, а й самодостатньою особистістю з притаманними їй мріями та почуттями. Не дивно, що анонімний героїчний епос і фольклор у Європі став поступатися авторській літературі, передусім поезії.

Великий прошарок населення Західної Європи становили володарі замків, фортець – можновладці-феодали (барони, герцоги, графи, князі), а також власники феодів – земельних володінь, отриманих від своїх сеньйорів. Та феодальну знать від нападу не врятують міцні замки – потрібні ще воїни, що її захищатимуть – лицарі.

Щоб носити важку броню і бути боєздатними, їм доводилося з дитинства постійно тренуватися: бігати, стрибати, штовхати камені, метати списи, битися на лицарських турнірах. Спочатку для того, щоб бути лицарем, цього було досить. Та згодом колишні суворі, іноді неотесані й брутальні вояки-лицарі перетворилися на вишуканих, галантних, ввічливих людей. Справжній лицар умів підтримувати світську бесіду, був приємним у спілкуванні, особливо з дамами. Він грав на музичних інструментах не гірше, ніж володів зброєю.

Більше того, лицар мав читати вірші (і бажано свої!) в супроводі цих інструментів. Найкращі поезії фіксували – так формувалася *лицарська література*. Найвищими її досягненнями стали *лицарська лірика*, яка оспівувала шляхетне поклоніння Чарівній Дамі, а також *лицарський роман*. Одним із найпопулярніших у західноєвропейській літературі був цикл лицарських романів про напівлегендарного короля Артура і лицарів Круглого столу. Чи не найвідоміший із них – «Роман про Трістана й Ізольду».

▲ Жан Ле Таверньє. Письменник за роботою. 1456

▶ Смерть Трістана й Ізольди. Мініатюра XV ст.

▼ Трубадури. Невідомий автор. XIV ст.

Таким перевтіленням західноєвропейські лицарі завдячували мусульманському Сходу. Під час хрестових походів західні вояки переймали багато східних традицій і звичаїв. Навіть елементарна звичка мити руки перед уживанням їжі запозичена з мусульманського обряду омивання рук перед молитвою.

Вплив багатої мусульманської культури відчутний і в літературній творчості. Особливо вишукано на Сході вміли оспівати жінку, її красу, кохання до неї. Саме цю манеру запозичили лицарі, насамперед – провансальські трубадури [1]. Відтоді існує звичай поступатися жінці дорогою, подавати їй руку за потреби, дарувати квіти, казати приємні слова (компліменти) тощо. Таке ставлення до жінки пов'язане із середньовічним культом Чарівної Дами.

Даруючи жінкам квіти, сучасні чоловіки навіть не замислюються, що цей звичай започаткований у добу Середньовіччя. Відданим сповідувачем культу Чарівної Дами з його піднесеним «коханням віддалік» був, наприклад, провансальський трубадур Джауфре Рюдель.

Водночас оспівування чарівних дам аж ніяк не вичерпувало розмаїття тем лицарської лірики, не заважало звитяжцям поетизувати війну, битви, як це робив один із видатних поетів середньовічного Провансу Бертран де Борн у своїх войовничих сирвентах [2].

Міська література творилася народною мовою, відображала життєвий досвід містян. Представлена вона жанрами епосу, лірики, драми. Найвідоміший її зразок – «Роман про Лиса».

Коли минули «темні століття» і настало Високе Середньовіччя, в Європі почали відкривати університети, освічених людей ставало чимдалі більше. І не всі вони могли знайти посаду відповідно до своєї освіти. Тож у пошуках роботи європейськими шляхами мандрували студенти («школярі») та випускники середньовічних університетів, яких називали ваганта́нтами (у перекладі з лат. – мандрівні люди). Вони створили свою оригінальну поезію, аналогів якій у світовій літературі немає. Ваганти мали переважно церковну освіту, але не були релігійними фанатиками, навпаки, критикували позірну святість ченців, часто

[1] **Трубаду́ри** – середньовічні поети, автори і виконавці пісень.

[2] **Сирве́нта** – жанр лірики трубадурів, пісні на актуальну тематику політичного і суспільного життя.

▲ Едмунд Лейтон. З Богом! Прекрасна Дама проводжає лицаря на битву. 1900

сміливо пародіювали церковні писання. Їхні твори просякнуті життєлюбними мотивами. Вони оспівували радість життя, сатирично викривали міщан і католицьке духовенство за їхню скупість, лицемірство і невігластво. Водночас ці високоосвічені люди шанували науку, і саме в їхньому середовищі виник – нині міжнародний – гімн студентства «Гаудеамус» (лат. gaudeámus – веселімося). Своєю творчістю і стилем життя ваганти наче провіщали зміну часів, прихід нової доби – Відродження (Ренесансу), коли людина чимдалі більше виходила з-під влади церкви.

◀ Хуан Мануель. Книга про полювання. Бл. 1337

Середньовічні майстри могли перетворити окрему сторінку – навіть одну літеру – на мистецький шедевр. У книжках з'являються розкішні оправи, урочисті присвяти, герби. Вони підкреслюють високий соціальний статус, нарівні з коштовностями, стають окрасою помешкання, а на полотнах зображають дам і кавалерів із книжками. З іншого боку, книжку почали сприймати вже не тільки як вмістище божественної мудрості, а і як носій інформації, джерело знань, атрибут повсякденного життя.

Пізнє Середньовіччя в Європі – це період кінця XIII–XIV ст. Процвітання Європи було призупинене лиховісними подіями: Великий голод 1315–1317 рр., спричинений неврожаєм через холодні дощові роки; Чорна смерть (пандемія чуми), яка прокотилася Європою в середині XIV ст.; Столітня війна між Англією і Францією; селянські заворушення в різних країнах і монгольська навала на Русь-Україну.

Для України Пізнє Середньовіччя починається занепадом Галицько-Волинської держави і створенням Великого князівства Литовського, Руського і Жемантійського, яке існувало до XVIII ст. (з XVI ст. в єдиній федеративній державі Річ Посполита спільно з Королівством Польським), поки його терени не загарбала Російська імперія.

Найвидатнішою українською літературною пам'яткою цього часу є, безперечно, Галицько-Волинський літопис.

У європейській літературі яскравим явищем стала творчість магістра мистецтв Франсуа Війона (Франсуа де Монкорб'є), який розвивав традиції лірики вагантів і ховався за літературною маскою мандрівного школяра, бідняка-простолюдина, веселого шахрая:

■ Якими скарбами світу міг володіти навіть бідняк?

У спразі гину біля водограю,
Зубами біля вогнища січу,
Чужинцем в рідному краю блукаю,
Німую криком, мовчки я кричу,
Я догола зодягнений в парчу,
Сміюсь від сліз, від балачок німію,
Радію серцем в муках безнадії,
В стражданні є для мене щастя хміль,
Жебрак — скарбами світу володію,
Скрізь прийнятий, я гнаний звідусіль.

Переклад Леоніда Первомайського

Середньовічні та нові погляди на світ і людину тісно переплелись у творчості англійця Джефрі Чосера, автора «Кентерберійських оповідань», та італійця Джованні Боккаччо, автора «Декамерона». За права жіноцтва боролася Христина Пізанська, яку нині вважають першою професійною письменницею Європи.

Та найповнішого і найзавершенішого втілення культура й світогляд Середньовіччя набули у величній поемі Данте «Божественна комедія». Саме цей твір слугує своєрідним містком, що поєднує дві епохи історії, культури й літератури – Середньовіччя і Відродження.

Особливості середньовічної літератури

Тисячоліття, яке пролягло між періодом античності й Новим часом і яке італійські гуманісти назвали Середніми віками, стало, як ми могли переконатися, одним із важливих і насичених етапів культурної історії людства.

Доба Середньовіччя не була якоюсь перервою чи «прогалиною» в історичному розвитку. Навпаки, за багатством і різноманіттям літературних явищ, строкатістю жанрів і форм, численністю пам'яток культури, що дійшли до нас, Середні віки навряд чи поступаються періоду античності. Світова література пройшла цей важкий тисячолітній шлях, зазнавши чимало змін, але вона накопичила величезний творчий досвід і дала світові такі художні зразки, які не втратили своєї цінності сьогодні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що означає термін «Середньовіччя»? Який період охоплює ця доба? Із чим пов'язані початок і завершення доби Середньовіччя?
2. Назвіть роди та жанри літератури, популярні в Середньовіччі.
3. Які провідні теми розвивались у середньовічній літературі?
4. Представте різні культурні регіони часів Середньовіччя. Спільно укладіть ментальну карту знань.
5. Якими були культурний обмін і взаємозв'язки між Заходом і Сходом у Середньовіччі?
6. Чому Середні віки називають епохою темряви і світла? Як ви вважаєте, чого було більше? Аргументуйте свою думку.
7. Як Середньовіччя вплинуло на культуру і далі впливає на сучасність?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Створіть стрічку часу на тему «Середньовіччя» в робочому зошиті або скористайтеся візуальними редакторами, онлайн-сервісами, ІІІ.
2. Складіть сенкан або «Гроно знань» на тему «Середньовіччя».
3. Підготуйте мініповідомлення про культуру доби Середньовіччя (на вибір):
   А Великі географічні відкриття;
   Б Побут середньовічної людини;
   В Наукові й технологічні відкриття та винаходи Середньовіччя, які змінили світ.

ОМАР ХАЯМ. Рубаї

Йди з добром до людей — і воздасться тобі.
Скромним будь — і не згубишся ти у юрбі.
Із маленьким муравликом краще зріднися,
Аніж з тим, хто в гордині погруз і чваньбі.

Омар Хаям

◀ Бюст Омара Хаяма в Нішапурі (Іран) неподалік від місця, де поет похований

- Як ви гадаєте, чому в переліку почесних титулів немає «Царя поетів»?
- За що люди величали Хаяма і що він сам вважав вартим гордості?

Цікаво, що Європа більше шанує Омара Хаяма як поета, а Схід – як ученого. «Цар філософів Заходу і Сходу», «найученіший муж століття», «доказ істини», «знавець грецької науки»... Чи не забагато компліментів одній людині? Ні, якщо її звуть Гіяс ад-Дин Абуль-Фатх Омар ібн Ібрахім аль-Хаям Нішапурі, або простіше – Омар Хаям.

«Боюсь неправедно прожити на землі...». Омар Хаям

Про дитинство і юність Омара Хаяма (бл. 1048 – після 1122) відомо дуже мало. Кого тоді цікавила доля, хай навіть талановитого, але все ж таки сина простого ремісника (арабською «хаям» означає «швець наметів»)? Відомо, що він почав навчатися у віці восьми років, закінчив медресе (вищу школу) в рідному місті, а згодом продовжив навчання в Самарканді. Сімнадцятирічний юнак мав глибокі знання з мусульманського права та історії, мовознавства й отримав звання лікаря.

Згідно з легендою, у шкільні роки Хаям навчався разом із Нізамом аль-Мулком, майбутнім політиком, візиром і придворним чиновником, із яким у них склалася дружба. Сприяючи культурному розвитку країни, Нізам аль-Мулк підтримував Омара Хаяма й виділяв кошти для його наукових занять.

Як писав поет в одному зі своїх рубаї, він зробив пізнання метою свого життя, тож незабаром став знавцем усіх тогочасних наук. Омар Хаям досконало знав арабську мову й літературу, античну культуру й рідну персько-таджицьку поезію, вивчав музику, був успішним у математиці, астрономії та медицині.

У 25 років він написав науковий трактат з алгебри, який приніс йому славу. Здавалося, Омар Хаям був улюбленцем долі, навіть став

придворним ученим. Він розробив найкращий у світі (точніший за сучасний!) сонячний календар, очолив одну з найбільших обсерваторій і вивів формулу, яку через п'ятсот років назвали «біномом Ньютона».

Набагато випередив час Хаям і в поезії. Майже ровесник Ярослава Мудрого, він висловлював думки, суголосні світогляду Відродження. Аж через пів тисячоліття герой трагедії Шекспіра Гамлет назве людину «окрасою всесвіту, взірцем усього сущого». А Хаям заявив про це ще в XI ст.: «*Хіба у Всесвіті найкращий твір – не ми? В очах у розуму зіниця й зір – не ми? Це коло всесвіту скидається на перстень, а камінь, що горить ясніш од зір, – це ми*».

Та раптово ситуація при дворі різко змінилася, після смерті шаха почалася боротьба за владу, обсерваторію закрили, календар скасували. Скрізь були шпигунські очі й вуха, і з улюбленця Хаям перетворився на гнаного. Поет пам'ятав, як релігійні фанатики колись жорстоко вбили кількох відомих учених, які викладали в Нішапурському медресе.

Перcько-таджицька література – це література мусульманського Сходу, яку творили мовою **фарсі** у VIII–XV ст. на території приблизно від сучасного Ірану до Таджикистану. Саме з мови фарсі виникли нинішні перська (іранська) і таджицька, тому цю літературу називають персько-таджицькою.

Найвідомішими поетами Сходу були **Рудакі** – «Адам поетів», який заклав жанрові основи персько-таджицької літератури, **Омар Хаям** і **Гафіз**. Збірки творів цих письменників називали **диванами** (букв. зібрання).

Основні жанри персько-таджицької літератури:
бейт – двовірш;
рубаї – ліричко-філософський чотиривірш;
газе́ль – ліричний вірш із кількох бейтів;
каси́да – невелика поема;
маснаві́ – велика епічна поема.

Особливо популярними в персько-таджицькій поезії були рубаї.

Його рубаї легко запам'ятовувалися, тому їх знало багато людей. Ці твори мали в мусульман суперечливі оцінки. Занадто прямими й непростими були запитання до Аллаха: «*Коли єство моє ліпив Творець із глини, зарані відав він про всі мої провини. Якщо від нього й гріх, чому ж мене він хоче в день суду ввергнути в палаючі глибини?*».

Середньовічні рукописи свідчать, що над поетом нависли хмари: «*Коли сучасники очорнили віру його... аби зберегти очі, вуха й голову, шейх Омар Хаям здійснив хадж* [1]». Як стверджували очевидці цієї подорожі, серед паломників, із якими мандрував поет, поширилася небезпечна хвороба. Маючи глибокі знання з медицини, Омар Хаям виготовив ліки, використавши пустельні рослини та зміїну отруту, і врятував людей.

Повернувшись із Мекки, поет оселився в Багдаді й викладав в академії Нізаміє. Він став мовчазним і «зачинив двері будинку свого перед колишніми друзями й однодумцями». Минуло понад два десятиліття цькувань і недовіри. Нарешті до влади прийшов син колишнього покровителя Хаяма. Овіяний славою сімдесятирічний учений і поет повернувся до Нішапура. Останні роки життя він провів на батьківщині, оточений пошаною найкращих людей свого часу...

[1] **Хадж** — паломництво до місць, пов'язаних з іменем пророка Мохаммеда.

Аделаїда Генском Лісон. Омар Хаям. 1905. Ілюстрація до книжки перекладів Е. Фіцджеральда

Рубаї стали популярними в Європі, коли 1859 р. в Англії з'явилася книжка віршів невідомого перського поета Омара Хаяма, перекладена Едвардом Фіцджеральдом.

Вірші вразили читацьке коло глибиною філософської думки, образністю та вишуканістю мови. Дивовижно, як вдавалося східному поету в чотирьох рядках сказати так багато!

І всім було цікаво: хто ж він, цей Омар Хаям, і що хотів сказати людству своїми віршами? Відомий видавець «Рубаяту» на Сході Садек Гедаят відповів на це запитання так: «Мабуть, у всьому світі не знайти книжок, подібних до збірки віршів Омара Хаяма, яку водночас розхвалили, прокляли та знеславили, піддали детальним тлумаченням, спотворили та зненавиділи, яка прославилась на загал, завоювала весь світ, та, врешті, залишилась непізнаною».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що цікавого ви дізналися про Омара Хаяма? Які факти його життя вас вразили найбільше? Чому він творив арабською і мовою фарсі?
2. Чи можна рубаї, обраний епіграфом до розділу, вважати девізом життя цього середньовічного східного мудреця?

Лаконізм і місткість рубаї Омара Хаяма

Кількість рубаї Омара Хаяма точно не встановлено. Поет інколи записував вірші на полях своїх наукових праць, але учні та послідовники переважну більшість із них передавали усно з покоління в покоління й берегли як найцінніший скарб. Найбільш обережні дослідники говорять про кілька сотень. Інші вчені з ім'ям Омара Хаяма пов'язують кілька тисяч чотиривіршів.

Рубаї Хаяма має чітку структуру: перший бейт (двовірш) містить певну думку; третій рядок підкріплює це міркування або несподівано скеровує хід думок в інше русло; заключний – підсумовує й узагальнює сказане, у ньому повністю розкривається зміст і закріплюється художня ідея всього чотиривірша.

Особливості рубаї Хаяма:

лаконізм – коротко, стисло подано інформацію, влучно розкрито тему, поетичний задум;

філософська глибина – містить роздуми про світ, природу, людське життя, глибину людських почуттів, пошуки свого місця в житті.

Рубаї – жанр ліричної поезії народів Сходу; чотиривірш філософського або дидактичного змісту зі схемою римування **aaba** (римуються перший, другий і четвертий рядки).

Понад усе вражає те, що Омар Хаям поєднав гострий розум ученого з височінню творчого злету поета: поет може мислити як учений, а вчений бачити світ як поет. В алегоричній формі він висловлює своє бачення світу і людини. Наприклад, у Хаяма образ гончара є алегорією Бога й символізує стосунки між Творцем і Його творінням: *«О Майстре, нашого життя первопричина! Чом стільки має вад Твій первотвір – людина? Як добре виліпив, навіщо розбиваєш? А вийшла помилка – чия ж у тім провина?»*.

Класичною східною метафорою є алегоричний образ чаші з вином, тобто заклик до пізнання Бога і Природи, сприйняття духовної радості: *«Ці трави, чашнику, що мерехтять у полі, За тиждень схиляться і сторохніють долі. Тож наливай вина, збирай квітки, бо швидко – І не оглядишся – як стануть луки голі»*.

В українській літературі рубаї Хаяма перекладали Василь Мисик, Микола Бажан, Дмитро Павличко та інші. А першим дослідником творчості і автором перекладів кількох десятків рубаї Омара Хаяма в Україні був мовознавець, письменник, академік Агатангел Кримський.

Основні теми і мотиви творчості Омара Хаяма:

- роздуми про смисл життя, смертність і призначення людини;
- роздуми про людину, її природу, стосунки з іншими людьми;
- міркування про владу і протест проти несправедливості світу;
- тема радощів, життєвих насолод;
- міркування про світобудову, кругообіг у природі;
- любов у всіх проявах та її роль у житті людини;
- уславлення людського розуму та критичне ставлення до його можливостей.

РУБАЇ

2

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі.
Того, що суджене, боятися не треба.
Боюсь неправедно прожити на землі.

11

У кого кожний день в запасі пів коржа.
У кого свій садок і хата не чужа,
Хто в рабстві не родився і сам рабів не має,
У того світлий зір і радісна душа.

18

І юних, і старих – всіх поглинає час,
І невеликий нам дається днів запас.
Ніщо не вічне тут: ми підемо так само,
Як ті, що вже пішли й що прийдуть після нас.

▼ Едмунд Дюлак. Троянди розквітли. 1909. Ілюстрація до збірки «Рубаят»

▼ Едмунд Дюлак. Гончар. 1909. Ілюстрація до збірки «Рубаят»

■ Порівняйте, як рубаї 31 про гончара і глину (прах) перегукується з рядками Корану (4–5-й аяти 95-ї сури): «Ми сотворили людей, дали їм зграбне тіло, а потім знову перетворили їх на глину».

■ Яку думку утверджує поет у цій метафорі?

28
Твій ворог – небеса коловоротні.
Без друзів ти, всі дні твої самотні.
Будь сам собою, не гадай про завтра,
В минуле не дивись, живи сьогодні!

31
Що глина гончарям? Не варт нічого!
Нікчемний прах! А розсудили б строго,
Вони б її не м'яли й не топтали:
Це прах батьків, хай мають жаль до нього!

52
Чи діждемо жаданого спокою,
Чи дійдемо до хати над водою?
О, як я хочу після тисяч років
Зійти з землі хоч травкою малою!

62
Хіба у всесвіті найкращий твір – не ми?
В очах у розуму зіниця й зір – не ми?
Це коло всесвіту скидається на перстень,
А камінь, що горить ясніш од зір, – це ми.

72
Ковтає крапельку розбурхана ріка.
На землю падає пилиночка легка.
А як же ти живеш? Хіба не так зникаєш,
Як та дрібнесенька у вихорі мошка?

90
Прийшли ми чистими – і стали ми брудними,
Прийшли веселими – зробилися сумними.
Гарячі сльози нам у серці запікались!
Життя розвіявши, тепер у прах лягли ми.

УКРАЇНСЬКЕ ВІДЛУННЯ

Дмитро Павличко. Із збірки «Рубаї»

1
В Хаяма взяв я форму рубаї,
Вподобавши за лаконізм її.
Чи замалу, чи, може, завелику
Одежу матимуть думки мої?

3
Є люди як дуби, і є дуби як люди:
Безстрашно грому підставляють груди,
Щоб немічну берізку захистить,
Хоч знають добре – їм загибель буде.

4
Я з квітами прийшов тебе зустріти
І дуже довго ждав – зів'яли квіти.
О, поспіши, бо можуть почуття
Даремно у душі моїй згоріти!

92
З дурнішими од себе не водись,
Шукай мудріших, а як їхня вись
Тебе лякає, то з висот найвищих
Гукни хоч раз і в прірвисько зірвись.

98
Троянда вранішня опатністю своєю
Чарує солов'я, співця свого. Під нею
Присядь у холодку, бо пелюстки ці вітер
Зриватиме й тоді, як станемо землею.

108
Розбивши глечика, я не журився дуже,
Бо дурню п'яному, звичайно, все байдуже.
І потай мовив глек: «Колись я був так само
Людиною, а ти – ти будеш глеком, друже».

168
Всі таємниці пильно зберігай,
Щоб не дізнався нелюд і шахрай.
І зважж: як з іншими ти поведешся,
Того від інших і собі чекай.

270
Так мало радості в цьому земному колі!
Тож не схиляй чола, будь весел і в неволі!
Тримайся з мудрими, бо й сам ти тільки легіт.
Вода, вогонь та пил, що віється у полі.

Переклади Василя Мисика

Василь Мисик (1907–1983) ще в школі самостійно опанував кілька мов, рано дебютував як поет і перекладач. Проте замість творчості на нього чекали несправедливі звинувачення і п'ять років табору для політв'язнів. Далі – фронти Другої світової війни, полон і німецький концтабір. Звільнившись, він писав до П. Тичини: «...Тепер все в минулому, але лишається свідомість того, що... зберіг душу чистою і зробив усе, що міг. Хочеться додому, до роботи, сняться книги і аркуші». Найбільше В. Мисик перекладав з англійської, перської і таджицької. Саме в його перекладі багато українців уперше прочитали твори В. Шекспіра, Р. Бернса та О. Хаяма.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Який вірш має назву рубаї? Назвіть його характерні ознаки.
2. Проаналізуйте 2–3 рубаї. Визначте художні засоби, коло проблем, висвітлених у віршах.
3. Чому поет закликає нас задуматися над смислом життя? Як, за Хаямом, треба жити людині?
4. Чи можна вважати поезію Омара Хаяма філософською? Чому?
5. Чому, на вашу думку, серед великої кількості визначних поетів Сходу європейців вразила творчість саме Омара Хаяма?
6. Укладіть за віршами Хаяма порадник «Як гідно жити на світі».
7. Зіставте рубаї Дмитра Павличка і Омара Хаяма. Чим вони подібні (форма, мотиви, теми, ідеї), а чим різняться? Чи зміг український поет додати щось нове, оригінальне до тисячолітньої поетичної форми?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Підготуйте виразне читання напам'ять 3–4 рубаї (на вибір).
2. Знайдіть у бібліотеці чи інтернет-джерелах інші переклади віршів Омара Хаяма українською мовою. Порівняйте різні переклади 1–2 рубаї.
3. Спробуйте створити власні рубаї.

▲ Пам'ятник Данте у Флоренції. Скульптор Енріко Пацці. 1865

ДАНТЕ АЛІҐ'ЄРІ. Сонет 11

О флорентійче! В довгому вигнанні
Пізнав ти хмурий погляд чужини
І хліб гіркий, відкинутий зарані,

Та не пішов на зради гріх страшний.
Ти чесно жив, обходячи облуди,
І зносив гордо все, що купили люди.

Яр Славутич. Із сонета «Дім Данте»

■ Як ви гадаєте, чому поет найбільше бажав саме миру? І кому адресоване це побажання: собі чи Італії?

■ Опрацюйте тему і зробіть висновок, хто ж він, цей суворий мандрівник, якому так бракувало миру і душевного спокою.

Якось уночі в міцні ворота середньовічного монастиря, схожого на фортецю, постукав самотній подорожній. «Чого тобі треба?» – похмуро спитав непривітний сонний сторож і був украй здивований відповіддю незнайомця – «Миру!».

Так легенда описує один із епізодів довгих блукань світами Данте Аліґ'єрі. І навіть після його смерті всесильні церковники вимагали спалити не лише головний твір митця – «Божественну комедію», а й прах Данте.

Данте Аліґ'єрі – перший поет нового часу

Точну дату народження великого італійського поета не встановлено. Однак, з огляду на відомості, які він сам про себе залишив у «Божественній комедії», припускають, що Данте Аліґ'єрі (1265–1321) народився в травні 1265 р. Місце його народження відоме точно – це Флоренція, одне з найбагатших і найрозвинутіших міст середньовічної Італії, місто-комуна, де постійно точилася запекла політична боротьба.

Про рід Данте, його дитинство, юність та освіту майже нічого невідомо. Деякі дослідники вважають, що поет здобув посередню освіту, інші – що досить пристойну і, можливо, навчався в правничій школі в Болоньї. Хоч би там як, Данте був одним із найосвіченіших людей свого часу. Це підтверджують не тільки його політична кар'єра та наукові трактати, а й безсмертна поема «Божественна комедія», яку справедливо називають поетичною енциклопедією Середньовіччя.

Данте вважають творцем італійської літературної мови. За вживання народної мови його називали *«поетом чоботарів і пекарів»*. А чоботарі й пекарі любили вірші поета, співали їх на вулицях. Оповідали, як одного разу Данте навіть побив візника, примовляючи: *«Цього "но-о!" я туди не вставляв!»* – лише за те, що той читав його вірші вперемішку із понуканням вислюка.

У середні віки Італія, географічна спадкоємиця центру Римської імперії, була роздерта міжміськими усобицями, які часто переростали в криваві сутички. Та й усередині самих міст не було єдності і спокою. Зокрема, у Флоренції за владу сперечались дві могутні політичні партії: *гібеліни* (виразники інтересів аристократії, міської верхівки) і *гвельфи* (виразники інтересів ремісників, простих міщан). Щоправда, іноді політична орієнтація цих партій мінялася аж до протилежної. До того ж партія гвельфів поділилася на два крила, фактично на дві партії: білих (противників папської влади; Данте став одним із лідерів цього крила) і чорних гвельфів (прибічників Папи Римського). Юнак так прагнув прислужитися батьківщині, що він, аристократ, нащадок засновників Флоренції, для того, щоб отримати право обиратися до органів управління містом, приписався до цеху аптекарів і лікарів (1295).

Згодом Данте почав відігравати значну роль у суспільному житті Флоренції: виконував важливі політичні доручення, обирався її пріором (одним із семи керівників). Але під час його перебування з дипломатичною місією в Римі в січні 1302 р. до влади у Флоренції прийшли чорні гвельфи. Вони оголосили ворогами, вигнали з міста та передали до суду колишніх своїх «соратників» із партії – білих гвельфів. Одним із перших покарали Данте. Його звинуватили в підкупі, хабарництві та інтригах проти церкви й засудили до вигнання з міста на два роки, дуже великого штрафу та заборонили обіймати громадські посади. Самого Данте на суді, звісно, не було та й не могло бути. З'являтися в місті було небезпечно. Тож і оскаржити вирок судді він не зміг. Тому судді (незбагненна логіка закону!) вирішили вигнати Данте з міста назавжди, а якщо він з'явиться, то спалити на вогнищі. Для гордої душі Данте це був страшний удар. Майже двадцять років він, не маючи притулку, поневірявся по різних містах Італії.

За час своїх блукань Данте пізнав не тільки долю вигнанця, а й трагедію втрати ідеалів і розчарувань: коли білі гвельфи пішли проти чорних й уклали союз із гібелінами, Данте відійшов від них і оголосив *«сам себе партією»*. Він залишився в цілковитому

УКРАЇНСЬКЕ ВІДЛУННЯ

Ліна Костенко. «Данте»

Під вечір виходить на вулицю він,
Флоренція плаче йому навздогін –
Ці сльози вже зайві. Минуло життя,
Йому вже в це місто нема вороття.
Флоренція плаче. Він звідси, він наш.
Колись прокляла і прогнала вона ж.

Одежа у нього з тонкого сукна,
На скронях його молода сивина.
Він тихо іде, він повільно іде.
У нього й чоло ще таке молоде.
Хто скаже про нього –
старий він як світ?
Він – Данте. Йому тільки тисяча літ.

відчуженні: жодна з політичних сил того часу не могла задовольнити поета. Данте припинив активну громадську діяльність. Він цілком віддався літературній творчості: праці над головним твором свого життя – «Комедією», яку, з легкої руки Джованні Боккаччо, називатимуть божественною.

Останні роки життя Данте провів у Вероні та Равені. Його тодішній покровитель був не дуже вдалим політиком, але розумівся на поезії. Та все ж для Данте тільки поезії було замало, тому восени 1321 р. він вирушив із дипломатичним дорученням до Венеції. А на зворотному шляху захворів на лихоманку і в ніч на 14 вересня 1321 р. помер. Поховано Данте не в рідній Флоренції, а в Равені.

Флоренція, яка за життя поета так його і не помилувала, декілька разів домагалася дозволу на перепоховання праху великого земляка, мотивуючи це тим, що доля Данте, так чи так, була пов'язана з цим містом. У змаганні за тлінні останки Данте їм допоміг інший великий флорентієць.

У 1520 р. Мікеланджело Буонарроті умовив тодішнього Папу Римського Лева X підтримати своїх земляків у намаганні повернути прах Данте на батьківщину. Проте коли саркофаг, у якому був похований Данте, перевезли з Равени до Флоренції і відкрили, то виявилося, що він порожній. І тільки в 1865 р., коли проводили ремонтні роботи в монастирі Сан-Франческо, знайшли останки Данте. Виявилося, що францисканські монахи, які не хотіли віддавати цю реліквію, пробили стіну, біля якої стояв саркофаг, і викрали прах поета. Справдилися пророчі слова Данте, який мріяв ще за життя повернутися до рідного міста у променях слави: «*І якщо жоден з цих шляхів не веде до Флоренції* (маються на увазі філософські й літературні твори поета поета. – *Прим. авт.*), *отже до Флоренції я не повернусь ніколи!*».

Місто, у якому не знайшлося місця поетові за його життя, не змогло дати йому притулок і після смерті. А туристи і зараз можуть подивитися на пишну порожню гробницю Данте у флорентійській церкві Санта-Кроче.

Щороку 25 березня відзначають Дантеді – цього дня великого поета Данте Аліґ'єрі вшановують проведенням різних культурних заходів: виставок на його честь, читань поезії тощо. Вважають, що саме в цей день почалося вигнання поета і його велика мандрівка, яка завершилася написанням «Божественної комедії». Таким плакатом запрошували на заходи, організовані в Неаполі.

Шанують поета і в Україні. На фото Сергія Пилипенка – пам'ятник Данте в Києві на Володимирській гірці. Автор скульптури – італієць Лучіано Массарі.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розгляньте фото скульптурних зображень Данте і поясніть, якими художніми деталями митці передають велич постаті Данте.
2. Розкажіть про стосунки Данте з рідним містом. Чому батьківщина була з ним такою жорстокою і чому він все одно її прославляв у творчості?
3. Поміркуйте, чому Ліна Костенко вважає Данте зовсім молодим, хоча йому «тільки тисяча літ».

Збірка «Нове життя» («Vita Nuova»)

Автобіографічну збірку «Нове життя» (1283–1293) Данте написав у так званому *новому солодкому стилі*. У ній ми знайдемо і вишукані метафори, і символи, і оспівування жіночої краси, і шанобливе ставлення до неї. Збірка складається з віршів (переважно сонетів) і прози. У ній ідеться про історію кохання і почуття ліричного героя до Беатріче, чиє ім'я означає *благословення*. Беатріче постає як небесне створіння, уособлення жіночої краси і людських чеснот.

Новий солодкий стиль (Dolce stil nuovo) – італійська поетична школа кінця XIII ст. Поети нового солодкого стилю оспівували піднесену любов до жінки. Однак у деяких віршах любов – жорстока сила, що вселяє страх і сум'яття. Вірші представників цієї школи вирізнялися витонченістю.

Прообразом героїні Дантових творів уважають Беатріче Портінарі. Данте вперше зустрів дівчину в 1274 р., коли йому було 9 років, а Беатріче 8. Вони доволі часто бачилися, навіть віталися, випадково зустрічаючись на вулиці. Та ніяких особистих стосунків між ними не було. Сам Данте сприймав Беатріче *як «вроди чистий ідеал»*, найсвітлішу подію у своєму житті, що стала поштовхом до літературної творчості.

Від першої зустрічі минуло дев'ять років, коли Данте випадково на вулиці побачив Беатріче. Вона йшла в оточенні старших жінок, одягнена в біле, і привіталася з юнаком. Неймовірна радість наповнила душу і серце Данте. А коли він заснув, то побачив сон, який, начебто, і спонукав його зайнятися поезією. Через вісім років (1290) Беатріче померла. Робота над збіркою допомогла поетові вгамувати душевний біль, викликаний утратою коханої. Беатріче в сонетах Данте – це ідеальна жінка, Мадонна, спасительниця, яка *«розбуджує високих почувань святий хорал»*. Цікаво, який вигляд мала Беатріче. Докладного портрета ми в книжці не знайдемо, відомо лише, що вона мала «смарагдові очі». Адже головне – краса духовна, внутрішня, а не тілесна, зовнішня, як традиційно вважали в Середньовіччі.

▲ Вільям Дайс. Беатріче. 1859

Сонéт (італ. sonett, від прованс. sonet – пісенька) – усталена поетична форма, що складається з 14 рядків, написаних п'ятистопним або шестистопним ямбом, які утворюють два катрéни (чотиривірші), об'єднані між собою спільною римою, і два терцéти (тривірші), теж об'єднані спільною римою: *abab abab cdc dcd* (або *cde cde*).

Така форма сонета виникла в Італії в XIII ст. й дістала назву італійського. Класичний італійський сонет побудовано за суворими законами: вірш складається з чотирнадцяти рядків; спільної рими між катренами і терцетами немає; значуще слово в сонеті може вживатися лише один раз; останнє слово має бути смисловим ключем усього вірша; зміст розгорнуто за схемою: *теза – розвиток тези – антитеза – синтез*. Ця форма сонета є найпоширенішою.

Із збірки «НОВЕ ЖИТТЯ» («VITA NUOVA»)

▼ Чезаре Саккаджі да Тортон. Нове життя починається (Данте і Беатріче в саду). 1903

11

В своїх очах вона несе Кохання, –
На кого гляне, ощасливить вмить;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохіть.
Гординя й гнів од неї геть біжить.
О донни, як їй скласти прославляння?

Хто чув її, – смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.

Коли ж іще й всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста.
Таке-бо це нове й прекрасне диво.

Переклад Миколи Бажана

- Визначте мотиви сонета. Яку ідею утверджує Данте в цьому сонеті?
- Випишіть із тексту сонета епітети, метафори і порівняння. Яку роль вони виконують у творі?

УКРАЇНСЬКЕ ВІДЛУННЯ

Євген Маланюк
«Беатріче»

І знову зустріч. Це вже тричі
У днях життя її зустрів.
Тонке обличчя Беатріче
Прозорий смуток загострив.

Лани. Пшениця колосиста ничить.
Широкий вітер лине злотом хвиль.
Добридень, польовая Беатріче,
Селянська музо цих достиглих піль!

Куди ідеш? Зажевріле обличчя
Ховає марним порухом зусиль.
У кошику вода та хліб і сіль, –
Обід батькам. Не має часу. Кличуть.

Пішла. І тихий промінь ясно згас,
І знов тече земний звичайний час –
Немила праця, визначені стрічі...

Ось – міряй, обраховуй, конструюй,
В умовний час хвилюйся і цілуй,
І гірко знай, що є десь Беатріче.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яку роль у розвитку світової літератури відіграє збірка «Нове життя»?
2. Що називають сонетом? Доведіть, що поданий вірш Данте є сонетом. Чи порушує поет правила написання сонета?
3. Чи можна вважати випадковим ім'я ліричної героїні сонетів Данте?
4. Якою поет змальовує Беатріче? Якими чеснотами вона наділена? Чому в сонетах не описано її зовнішність?
5. Які почуття переживає ліричний герой сонета XI і які поривання в ньому пробуджує почуття кохання?
6. Чому загальний іменник «кохання» в сонеті написано з великої літери?
7. Поясніть, яку роль у композиції та розумінні сонета відіграють слова: «диво» та «Кохання».
8. Які риси доби Середньовіччя ви можете визначити в сонеті? Що в ньому характерного вже від нової доби? На основі прочитаного сонета зробіть висновок, у чому полягає новаторство Данте.
9. Зіставте образи «української» та «італійської» Беатріче. Як ви гадаєте, чому український поет через віки звернувся до цього образу?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Підготуйте виразне читання сонета (за бажання напам'ять).
2. Напишіть есе «Диво Кохання».
3. Підготуйте реферат, повідомлення або презентацію на одну з тем:
   А Данте Аліг'єрі – ключова постать італійської літератури.
   Б Образ Беатріче у світовій культурі.

▲ Ерік Вольф Сігел. Фото Д. Джонса

ЕРІК ВОЛЬФ СІГЕЛ «Історія кохання»

Тільки тобою серце кричить моє.
Тільки тобою сили мені стає
далі брести хугою світовою,
тільки Тобою, тільки Тобою.

Василь Стус

■ Пригадайте, у яких відомих вам творах світової літератури оспівується кохання.
■ Чому твори про кохання завжди були і будуть популярними?
■ Які ваші улюблені твори про дружбу і кохання?

У науковому світі існують неписані правила. Одне з них: фаховому філологу личить художні тексти лише досліджувати, але не створювати. Проте в другій половині XX ст. з'явилася така велика кількість науковців, які належали до письменницького кола (Умберто Еко, Італо Кальвіно, Милорад Павич та ін.), що це вже сприймається як норма. Один із таких «універсалів» – професор у провідних університетах США і водночас автор бестселера «Історія кохання» Ерік Вольф Сігел.

Професор, який любив життя, Евріпіда і «Бітлз» – Ерік Вольф Сігел

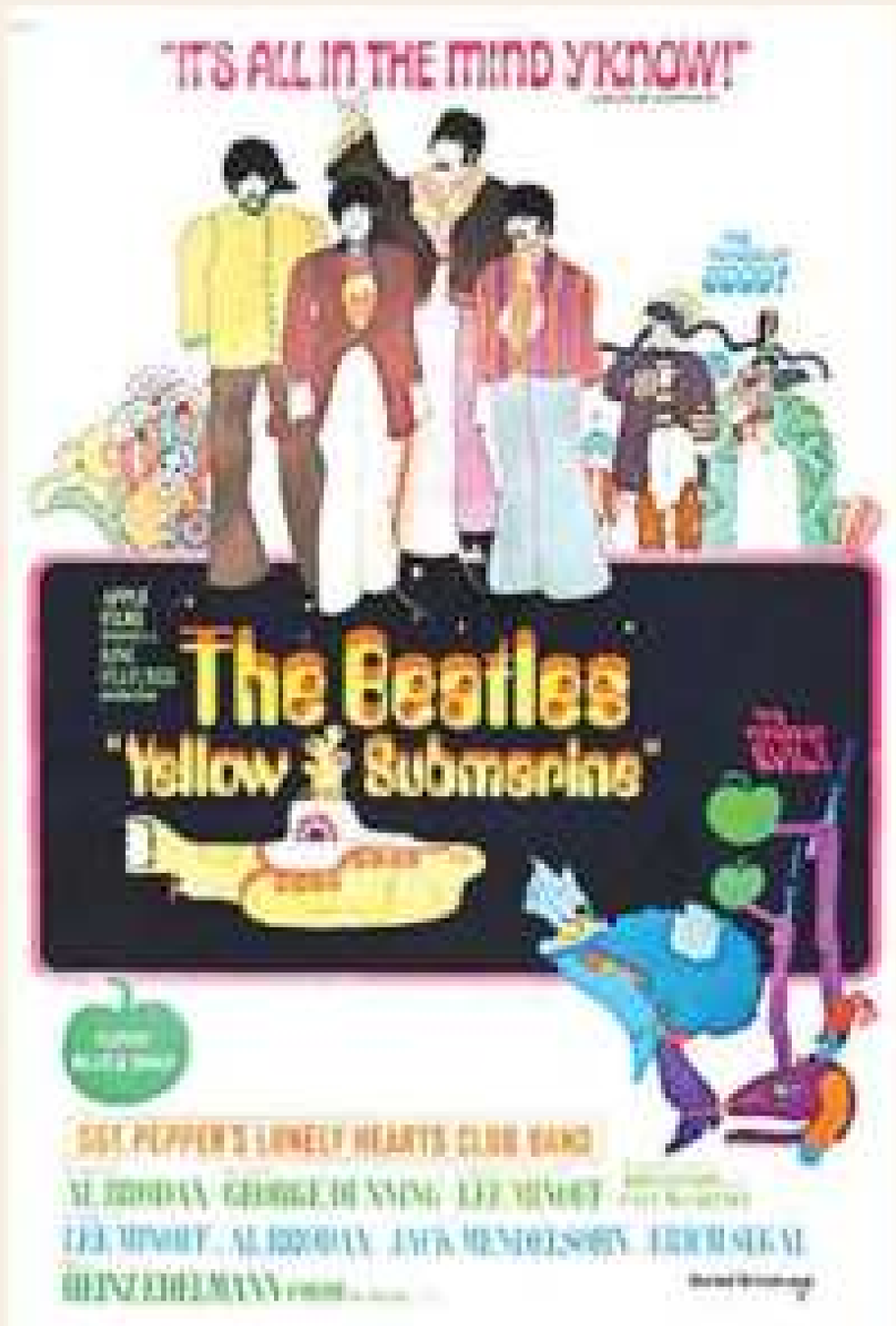
Народився Ерік Сігел (1937–2010) у Нью-Йорку в родині рабина [1]. Ще в ранньому віці він вивчив іврит, вільно володів німецькою, французькою, давньогрецькою і латинською мовами. Блискучу філологічну освіту він здобув у Гарварді.

Ерік Сігел викладав античну літературу та порівняльне літературознавство в Гарвардському, Єльському та Принстонському університетах. Усі три університети входять до десятки найавторитетніших у світі й конкурують між собою. Предметом наукового зацікавлення Сігела була антична драматургія. Він досліджував творчість давньогрецького трагіка Евріпіда, а також давньоримського комедіографа Плавта.

Ерік Сігел – автор сценаріїв для мюзиклів за «Іліадою» та «Одіссеєю». Однак справжнім тріумфом став сценарій анімаційного фільму «Жовтий підводний човен» (Yellow Submarine) (1968), присвячений групі «Бітлз» (у співавторстві з трьома колегами).

Рукопис «Історії кохання» спочатку не зацікавив жодного видавця. Тож письменник переробив його на сценарій для кіностудії «Paramount

[1] **Ра́бин** – духовний лідер і наставник єврейської громади.

«Бітлз» (від beetles – жуки та beat – удар, ритм) – рок-гурт, створений 1960 р. в Ліверпулі (Велика Британія). Учасників гурту називають «бітлами», армія шанувальників їхньої творчості налічує мільйони. Культовий гурт вплинув на визнання популярної музики як виду мистецтва, а також на розвиток музичної індустрії.

16 січня відзначають Всесвітній день «Бітлз». Цього дня 1957 р. в Ліверпулі відкрився клуб «Cavern», де почали свій зірковий шлях до слави тоді ще нікому не відомі «бітли».

◀ **Постер до фільму «Жовтий підводний човен» (Yellow Submarine)**

Головними героями фільму є члени рок-групи The Beatles: Джордж Харрісон, Джон Леннон, Пол Маккартні та Рінго Старр. Вони вмістились у підводний човен і вирушили в незвичайну подорож, де зустрілися з різними фантастичними істотами.

Pictures». Під час кінозйомок продюсер фільму несподівано запропонував Сігелу надрукувати роман у журналі для домогосподарок, щоб заохотити їх до перегляду фільму. Але твір зацікавив багатьох, навіть молодь. Тому «Історію кохання» напередодні прем'єри фільму видали ще й окремою книжкою.

Кінострічка «Історія кохання» окупилася вже за три дні показу, стала лідером прокату 1971 р. і принесла кіностудії мільйонні прибутки. А чарівна мелодія Френсіса Лея стала хітом. «Це красиво! І романтично!» – винесли свій присуд кіноглядачі. Глядацька аудиторія втомилася від брутальності й насильства. На закиди, що фільм надто сентиментальний [1], критики зазначали, що нічого поганого в цьому немає: «Чому ми не можемо трохи поплакати від історії молодих закоханих, розділених смертю?».

[1] **Сентиментальний** – сповнений особливої чутливості, який викликає розчулення.

«Історія кохання» стала бестселером у США і була перекладена 33 мовами (українською мовою побачила світ у журналі «Всесвіт»), а її наклад сягнув 30 мільйонів примірників.

Пізніше Ерік Сігел написав «Історію Олівера», продовження «Історії кохання». Потім – ще з десяток романів, які теж були популярними, деякі навіть успішно екранізували. Однак для читацького кола він залишився автором книжки про дівчину, яка любила Баха, Моцарта, «Бітлз» та Олівера Берретта.

Книжка про зворушливе і трагічне кохання

«Історія кохання» («Love Story») побачила світ 14 лютого 1970 р., у день Святого Валентина. Успіх був грандіозним. І не без допомоги телебачення. Популярна тоді телеведуча Барбара Волтерс одну зі своїх програм почала так: «Більшу частину ночі я читала книжку, від якої не могла відірватися, і постійно схлипувала. Я плакала і плакала...».

«Кумедна, зворушлива і просякнута дивом, якими й мають бути любовні історії»; «Простота... Чарівність... Співчуття і тонке почуття гумору...» – так відгукувалися про книжку. Хоча було чимало й скептичних зауважень, особливо від критиків і письменницької спільноти. Приміром, коли «Історію кохання» захотіли висунути на Національну книжкову премію 1971 р., деякі судді пригрозили вийти із журі: «Це банальна книжка, яка просто не підпадає під категорію літератури».

«Історія кохання» у дивний спосіб поєднує сюжет про Попелюшку (сіру мишку в окулярах), яка завоювала сучасного принца, з мотивами трагедії Шекспіра «Ромео і Джульєтта» та сентиментальних повістей, де щастю героїв заважають життєві обставини або лихі люди. Письменник скористався темою, надзвичайно популярною в літературі минулих часів. Це переплетіння кохання, ненависті та смерті. Однак Сігел переосмислив ці зв'язки, бо в кохання Олівера й Дженні ворогів насправді немає. Батько хлопця не проти шлюбу сина з Дженні. Він просто хоче переконатися, що син вирішив одружитися за покликом серця, а не для того, щоб кинути йому виклик. Тож, дізнавшись про нещастя з невісткою, він їде до лікарні, прагнучи допомогти. Автор поступово підводить читачів і читачок до висновку: *«Любов – це коли ні про що не шкодуєш»*.

Твір має **фрагментарну композицію** і складається з окремих сцен-епізодів (вплив кіносценарію), які переповідають історію стосунків студента Гарварду, який вивчає правознавство, і студентки Редкліффу[1], яка цікавиться мистецтвом. Поміж ними – глибока соціальна прірва. Олівер – стопроцентний «американець, англосакс і протестант» (усталений у США вислів). У його родині старшим синам дають ім'я Олівер. Тож він – представник четвертого покоління роду Берреттів, відомого своїми заслугами перед країною: один із навчальних корпусів Гарварду збудований на кошти його сім'ї. Слава родини та відповідальність тяжіють над хлопцем. Хоча його три роки поспіль визнають найкращим студентом університету, родина до його успіхів ставиться спокійно: у спадкоємця Берреттів інакше й бути не може. Він втомився від суперництва із власним батьком і сумнівається в його любові. Тому Олівер IV «оголошує війну» Оліверу III. У Дженні все навпаки. Вона – італійка, донька емігранта, тож двері до «вищого світу» перед нею зачинені. Вона щиро вірить у батьківську любов, і війна чоловіка зі свекром крає її серце. Фінал книжки трагічний і оптимістичний водночас: після смерті Дженні Олівер заплакав в обіймах батька. Його дружина таки мала рацію – батько завжди любить свою дитину.

[1] **Редкліфф** – приватний жіночий коледж у Кембриджі (США). У цьому місті розташований Гарвардський університет, професура якого викладала в Редкліффі. Згодом став частиною Гарварду.

У творі немає негативних персонажів. «Сучий син і Старий Не-хи-хи» (як називав батька Олівер) був бездушною і гордовитою людиною лише у сприйнятті сина, який відмовлявся бачити у вчинках Олівера III вияви батьківської любові.

Книжка насичена тонкою іронією, яку неамериканцеві іноді важко відчути. Наприклад, у США традиційно конкурують випускники Гарвардського та Єльського університетів. Тож коли Олівер дізнався, що лікувати Дженні буде випускник Єлю, то запитав: «Він уміє принаймні писати і читати?».

Історія Олівера і Дженні ґрунтувалася на реальних стосунках Альберта Гора (згодом віцепрезидента США) з його майбутньою дружиною та частково на почуттях автора до Джанет Сассман, яка не відповіла взаємністю Еріку й поїхала вивчати музику до Парижа. А характер Олівера IV Сігел списав із Томмі Лі Джонса, сусіда Гора по кімнаті, актора і «спортсмена із серцем поета».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як Еріка Сігела характеризує розмаїття його інтересів: знання мов і світової літератури, захоплення античністю і рок-музикою?
2. Розкажіть про історію створення роману. Чим можна пояснити таку феноменальну популярність твору?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Перегляньте в інтернет-мережі анімаційний фільм за піснею «Бітлз» «Yellow Submarine». Висловте свої враження в класі.
2. Прочитайте роман «Історія кохання» і знайдіть у ньому цитати, які характеризують героїв, їхні почуття та стосунки з батьками.

ІСТОРІЯ КОХАННЯ (скорочено)

Жила собі дівчина. Дожила до двадцяти п'яти років і померла. Що говорять у таких випадках?

Що була вона вродлива. І розумна. Що любила Моцарта, Баха, бітлів. І мене. Якось, коли вона звалила в одну купу цих світочів музики й вашого покірного слугу, я спитав, за яким усе-таки принципом мають розподілятись її лаври, й вона, всміхнувшись, відказала: «За алфавітним». Я тоді, пригадую, теж усміхнувся. А тепер – сиджу й гадаю: а як, власне, мене в тому списку було записано? Якщо на ім'я, то я стояв за Моцартом. Якщо ж на прізвище – то десь між Бахом і бітлами. І так і так виходить не перше місце, й це чомусь страшенно мене гризе: я ж бо звик скрізь бути першим. Гени, фамільна спадковість!

На останньому курсі я взяв собі за звичку працювати в бібліотеці Редкліффа. А втім, як водиться у нас у Гарварді, за день до заліку з історії я ще не тримав у руках жодної книжки з обов'язкового списку. Отож, зайшовши до бібліотеки, я пішов прямо до видачі з наміром

узяти один-єдиний том, який, сподівався, і вивезе мене завтра. На видачі чергували двоє дівчат. Одна висока – з тих, що грають у теніс і в усякі інші ігри. Друга – в окулярах, учена мишка. Я обрав чотириокого Гризуна Науки.

– Дайте мені «Пізнє Середньовіччя».

Вона скоса глянула на мене:

– Хіба у вас немає бібліотеки?

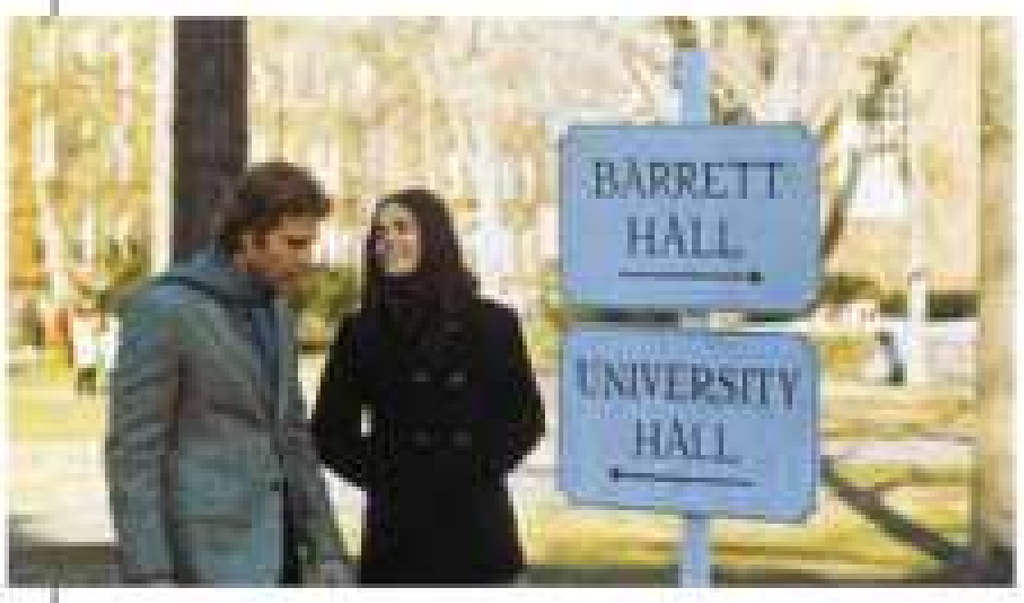
– Наскільки мені відомо, студенти Гарварду мають право користуватися вашою бібліотекою.

– Ви мені про закон, містере Шпаргалето, а я вам – про етику. У вас у Гарварді – п'ять мільйонів книжок. А у нас тут – злиденні кілька тисяч.

Ото ще надлюдина в спідниці. Це з тих, мабуть, що вважають: якщо студенток у Редкліффі вп'ятеро більше, ніж студентів у Гарварді, то це означає, що дівчата вп'ятеро розумніші від хлопців. За інших обставин я залюбки позбиткувався б з неї – я це вмію, – але сьогодні мені дозарізу потрібна була та клята книженція.

– Слухайте, мені дуже потрібна та клята книженція.

– Чи не можна без вульгарностей, містере Шпаргалето?

– Чого це ви охрестили мене Шпаргалето?

– Того, що вигляд у вас такий: багатий, та дурний, – відповіла вона, знімаючи окуляри.

– От і не вгадали. Я бідний, але розумний.

– Це я бідна і розумна, містере Шпаргалето. А ви – ні.

Вона виклично дивилася на мене своїми карими очима. Ну гаразд, оте «багатий» я б іще проковтнув, але за «дурного» спуску не дам, і гарні очі тебе не виручать.

– Який це йолоп сказав вам, що ви розумні? – питаю.

– Я сама знаю. От з вами я, примірком, і кави за одним столом не пила б.

– А я вас ніколи й не запросив би.

– От вам і доказ, – зраділа вона, – доказ того, що ви дурний.

Знаєте, чому я запросив її на каву? З чисто егоїстичних міркувань. Скапітулювавши в останню мить – тобто удавши раптом, що чашка кави в її товаристві стала моєю найзаповітнішою мрією, – я одержав «Пізнє Середньовіччя». А що чергувала вона до закриття бібліотеки, то я встиг завчити кілька абзаців про послаблення церковного й посилення світського впливу на королівську владу наприкінці одинадцятого століття. За свою відповідь на заліку я одержав «відмінно» з мінусом і, до речі, таку саму оцінку я дав ніжкам Дженні, коли вона вперше вийшла з-за бібліотекарського столу. А от її вбрання не викликало в мене захвату; як на мій смак, воно було аж надто богемне[1]. Передусім індіанська торба,

[1] **Богемний** – тут: яскравий етнічний стиль одягу, з національними візерунками.

що правила їй за сумку. На щастя, я не дав волі язику: виявилося, що та сумка – плід її власної творчої фантазії.

Ми пішли до дешевенького ресторану «Ліліпут», розташованого поблизу бібліотеки. Всупереч назві, туди пускають не тільки маленьких чоловічків. Я замовив дві кави й шоколадне тістечко з морозивом (для неї).

– Мене звуть Дженніфер Кавіллері, – сказала вона. – Я американка італійського походження.

Невже вона думає, що я сам не здогадався б?

– Спеціалізуюся з музики, – додала потім.

– А мене звуть Олівер, – відрекомендувався я.

– Це ім'я чи прізвище?

– Ім'я, – відповів я, а тоді признався, що прізвище моє – Берретт.

■ Чому Дженні принишкла, коли дізналася прізвище Олівера?

Запала мовчанка, і я в думці подякував їй за те, що не почув од неї знайомого й остогидлого: «Отже, так само, як назва корпусу?» Бо така вже мені випала доля – бути родичем отого типа, що збудував Корпус Берретта, найбільшу й найпотворнішу споруду на території Гарвардського університету, колосальний пам'ятник багатству, марнославству й безпардонному гарвардському снобізму[1] моєї родини.

Дженні надовго принишкла. Чому? Невже нам більше нема про що розмовляти? Сидить собі, дивиться на мене й ледь помітно всміхається.

Олівер дізнався, що Дженні вивчає мистецтвознавство в коледжі. Він запросив її на хокейний матч.

[1] **Снобізм** — тип поведінки, претензії на вишуканість, елітарність, належність до вищих класів суспільства.

2

Під час розминки на льоду я не те, що не помахав рукою – навіть не глянув у її бік. А проте в мене було таке враження, ніби вона весь час відчувала на собі мій погляд. Цікаво, чи зняла вона окуляри, коли виконували державний гімн з поваги до національного прапора, чи так і просиділа, не зводячи з мене очей?

У другому періоді суддя оштрафував Олівера за затримку суперника.

– І не соромно вам сидіти, коли ваші товариші грають?

Я впізнав голос Дженні, але удав, ніби не чую, й загорлав разом з усіма:

– Гар-вард, впе-ред!

– Поясніть, чим ви завинили?

Як-не-як – вона була моя гостя, тож довелося обернутись і відповісти:

– Тим, що перестарався.

Тут я знов прикипів очима до поля, на якому наші на превелику силу відбивали атаки.

– То краще піду звідси. До побачення.

Коли я згодом оглянувся, її вже не було. Я підвівся, шукаючи її поглядом, але в цю мить почув, що відсидка скінчилася – й махнув через бар'єр на поле. Публіка привітала мене радісним ревищем.

«Бер-ретт, впе-ред! На-ша бере!» Хоч би де Дженні ховалася в ту мить, не чути скандування на мою честь вона не могла. Тож хай собі ховається.

А все ж таки – де вона?

Під час гри Олівер весь час думав, що про нього подумає Дженні. Коли хокеїсти Гарварду забили першу шайбу, у криках уболівальників хлопець почув голос Дженні. Команда Олівера перемогла. Після матчу хлопець довго приходив до тями в роздягальні. А коли вийшов, поглядом шукав у темряві дівчину.

І тут вона визирнула з-за куща – обличчя закутане в шарф, тільки очі видно.

– Ну, знаєте, Шпаргалето, холод тут у вас собачий.

Як же я зрадів! Несподівано для самого себе, я цмокнув її в чоло.

– А я дозволила?

– Це ви про що?

– Я дозволила вам цілувати мене?

– Даруйте. Я захопився.

– А я – ні.

Коло того куща нас ніхто не бачив. Було темно й холодно. І вже споночіло. Я поцілував її ще раз. Не цмокнув у чоло, а припав до уст. Надовго. До солодкого запаморочення. Коли той поцілунок скінчився, вона не випустила з рук мої рукави.

– Мені це не подобається, – сказала вона.

– Що саме?

– Те, що мені це подобається.

Всю дорогу назад (я маю машину, але вона захотіла йти пішки) Дженні трималася за мій рукав. Не за руку, а за рукав. Не питайте чому – сам не знаю.

Коли я ввійшов, Рей Стреттон, мій товариш по кімнаті, грав у покер з двома своїми дружками-футболістами.

Не звертаючи уваги на репліки цих одноклітинних грубіянів, я розплутував телефонний шнур, щоб перенести апарат до своєї спальні.

Я зачиняю двері під новий сплеск нелюдських звуків, скидаю черевики, лягаю горілиць на ліжко й набираю номер Дженні.

Ми розмовляємо пошепки.

– Алло, Джен...

– Слухаю...

– Джен... Що б ти відповіла, якби я сказав тобі...

Я вагаюся. Вона чекає.

– Мені здається, що я... Що я закохався в тебе.

Мовчання. Потім вона каже тихо-тихо:

– Я б відповіла... котися під три чорти!

Вона кидає трубку.

Мене це не бентежить. І не дивує.

Під час матчу з Корнеллським університетом Оліверу розбили обличчя. Серед уболівальників хлопець побачив свого батька, який таки приїхав на матч. Але присутність Старого Не-хи-хи (так він називав батька) не тішила хлопця. Йому здавалося, що той хизується своїм багатством. Олівер почув, як Дженні розмовляла по телефону зі своїм татом Філом, простим пекарем. Коли дівчина була ще малою, її мати загинула в автомобільній катастрофі. Олівер здивувався почувши, як дівчина розмовляє зі своїм батьком і називає його по імені, адже перші слова, які спадають хлопцеві на думку, коли він згадує свого, – сучий син. Олівер переконаний: їхні з батьком стосунки – війна до переможного кінця. Дженні цього не розуміла, бо була впевнена в батьківській любові до своєї дитини.

7

– Ти женеш, мов божевільний, – сказала Дженні.

– Так це ж Бостон, – відповів я. – Тут усі женуть, мов божевільні.

Ми саме стояли під червоним світлом на автостраді номер один.

– Ти заженеш нас обох у домовину, перш ніж твої батьки нас повісять.

– Послухай, Джен, мої батьки – прекрасні люди.

Питаєте, нащо я віз її на оглядини? Питаєте, невже мені справді потрібне було благословення Старого Не-хи-хи? Зараз поясню: по-перше, цього зажадала Дженні («Так заведено, Оллі»), а по-друге, – куди ж ти втечеш від того простого факту, що Олівер III був моїм банкіром у найвульгарнішому розумінні цього слова! Адже він платив за моє навчання.

Отож я робив усе, «як заведено», тобто їхав із Дженні на недільний обід. Бо такі речі робляться тільки за обіднім столом і тільки в неділю...

– Тікаймо, Олівере! – сказала вона.

– Ні! Лишаймося і приймаймо бій, – відповів я.

Гадаєте, ми жартували?

– А-а, вітаю, вітаю.

Сучий син! Це був Сучий син.

– Добридень, тату. Познайомся з Дженніфер...

– Вітаю вас.

Перше ніж я встиг повністю відрекомендувати Дженні, він уже тиснув їй руку. Я зауважив, що вдягнений він не в один із своїх банкірських костюмів. Ні, на Олівері III була модна спортивна куртка. А на обличчі замість звичної маски я побачив підступну посмішку.

– Прошу, заходьте, знайомтеся з міссіс Берретт.

Так, на Дженні чекало ще одне випробування, ще одна честь, яка випадає тільки найобранішим з обраних: знайомство з Веселушкою Елісон Форбс, нині Берретт... Хай стане гласністю той факт, що Веселушка Форбс так і не закінчила коледжу. Вона залишила його після другого курсу, дістався беззастережне благословення батьків на одруження з Олівером Берреттом III.

Мати й Дженні потиснули одна одній руки, і після обміну банальностями, які, власне, й складають зміст усіх розмов у мене вдома, ми вмостилися в кріслах. На якийсь час запала тиша. Мати, безперечно,

намагалась оцінити Дженніфер – придивлялася до її одягу (сьогодні аж ніяк не богемного), її манери триматися, прислухатися до її вимови та інтонацій. Дженні, можливо, оцінювала мою матір. Кажуть, дівчата не пропускають такої нагоди: зі знайомства з майбутньою свекрухою, мовляв, можна дізнатися багато корисного про вдачу майбутнього чоловіка. Може, вона оцінювала й Олівера III. Цікаво, чи помітила вона вже, що батько на зріст вищий од мене? Чи сподобалась їй його спортивна куртка?

Ясна річ, Олівер III лишався вірний собі: як завжди, він зосередив вогонь на синові.

Мати, яка за будь-яких обставин підтримує його, вирішила перемінити платівку й заговорила на якусь загальнішу тему – здається, про музику. А може, про картини – я слухав не дуже уважно. Згодом у мене в руках опинилася чашка з чаєм.

– Дякую, – сказав я. І додав:

– Нам скоро їхати.

– Га? – озвалася Дженні. Вони з матір'ю в ту мить обговорювали, здається, творчість Пуччіні, і моє зауваження прозвучало контрастом. Мати подивилась на мене (що траплялося вельми нечасто).

– А як же обід? Невже ви не залишитеся?

– М-м... Не можемо, – відповів я.

А Дженні майже водночас сказала:

– Авжеж, залишимося.

– Мені треба вертатися, – буркнув я, дивлячись на неї.

Дженні відповіла мені розгубленим поглядом, і тут Старий Не-хи-хи підсумував:

– Ви залишитеся на обід. Вважай, що це – наказ.

– Ми не можемо, татуню.

– Ми мусимо, Олівере, – втрутилася Дженні.

– Чому? – спитав я.

– Тому, що я голодна, – відповіла вона.

Ми сиділи за столом, підвладні волі Старого Не-хи-хи.

Він нахилив голову. Мати й Дженні – теж. Я схилив голову набік.

– Благослови їжу цю, щоб була нам на користь, а нас благослови на служіння тобі й на те, щоб ми ніколи не забували про нужду і нестатки наших ближніх. Молимо тебе про це в ім'я Сина твого Ісуса Христа. Амінь.

Господи Ісусе, в мене аж ноги похололи. Невже він хоч цього разу не міг обійтися без своїх святенницьких фіглів? Що подумає Дженні? Середньовіччя! Найтемніша доба середньовіччя!

– Амінь, – сказала мати (а за нею й Дженні, тільки дуже тихо).

– Спринтери, на старт! – пожартував я, беручись за виделку.

Мій дотеп, однак, нікого не насмішив. І менше за всіх – Дженні. Вона демонстративно відвернулася від мене.

- Чому Олівер вважає звичай родинної вдячної молитви перед обідом середньовіччям? Поясніть, чому Олівер соромиться цього перед Дженні.
- Як Дженні сприйняла цей звичай і повелась під час обіду? Чому це так контрастувало з поведінкою Олівера?

Певно, ми обідали б у цілковитій тиші, якби не дивовижне вміння моєї матері точити баляси.

– Отже, ваші батьки родом із Кренстона, Дженні?

– Тільки батько. Мати народилася у Фолл-Рівер.

– Берретти заснували кілька підприємств у Фолл-Рівер, – зауважив Олівер III.

– На яких із покоління в покоління визискували бідняків, – докинув Олівер IV.

– Так, у дев'ятнадцятому сторіччі, – відрізав Олівер III.

Запала коротка мовчанка.

– Тобі з цукром, Олівере? – спитала мати.

– Олівер завжди п'є каву з цукром, люба, – сказав батько.

– А сьогодні – без, – відповів я. – Просто чорну каву, мамо.

■ Як ця художня деталь характеризує батька?

■ Як відповідь Олівера підкреслює його ставлення до батька?

Дорогою назад Дженні сказала, що їй не сподобалося ставлення Олівера до батька. Вона гадає, що Олівер закоханий у її низьке соціальне походження, а одружується, щоб дошкулити батькові. Юнак заперечував, але подумав, що в цьому є зерно істини. Батько просив, щоб Олівер почекав з одруженням, поки не отримає ступінь з юриспруденції, інакше не матиме ні цента за душею. Олівер сприйняв знайомство Дженніфер з його батьками як катастрофу. Тому він без особливого ентузіазму їхав на зустріч із майбутнім тестем, боявся, що містер Кавіллері вкаже женихові, який відчуває матеріальну скруту, на поріг. Дженні розповіла про батька і розмову з ним. Він зрадів, але попросив надалі не забувати батька. І його не обходить бідність зятя.

Дженні мешкала на Гемільтон-авеню – нескінченній вулиці, забудованій дерев'яними будиночками, перед якими в затінку миршавих дерев бавилися дітлахи. Проїхавши кілька кварталів у пошуках стоянки, я відчув себе так, наче потрапив у чужу країну.

Дженні вискочила перша. У Кренстоні вона виявляла дивовижну моторність, нагадуючи мені верткого коника. Коли глядачі на ганках побачили, кого я привіз, із їхніх горлянок вихопилося одностайне – майже як на стадіоні – оглушливе вітання. Та це ж мала Кавіллері, гордість і окраса нашої вулиці! Після таких овацій на її честь я не зразу наважився вийти з машини.

І ось нарешті я ніяково зупиняюся на порозі, Дженні каже: «Знайомся – мій батько», і Філ Кавіллері, жилавий чоловік років десь під п'ятдесят, типовий мешканець Род-Айленда, простягає мені руку.

Відчуваючи її дужий потиск, я кажу:

– Добридень, сер.

– Філ, – виправляє він мене.

– Добридень, Філ, сер, – промовляю я, все ще тиснучи йому руку.

А по хвилі збентеження – переляк, коли містер Кавіллері, випустивши, нарешті, мою руку, обертається до дочки й на повен голос горлає:

– Дженніфер!

А потім вони кидаються одне до одного. Обіймаються. Міцно-міцно. Погойдуються з боку в бік. І все, що містер Кавіллері може сказати з приводу даної ситуації, зводиться до одного слова, повторюваного тепер уже стиха: «Дженніфер!». І все, що може відповісти йому дочка, випускниця Редкліффа (і власниця диплома з відзнакою!), зводиться теж до одного слова: «Філ!».

А я відчуваю себе третім-зайвим.

Того дня мені здорово придалася звичка, засвоєна разом з іншими канонами «гарних манер». Мене привчили не розмовляти з повним ротом. Боячись образити господаря, я ум'яв рекордну кількість італійських тістечок – не менше як по два кожного ґатунку. А потім потішив обох Кавіллері, виголосивши промову на тему, які з них були найсмачніші.

За обідом (тістечка, як виявилося, подавалися лише для того, щоб заморити черв'ячка) Філ спробував повести зі мною мову... Він чомусь забрав собі в голову, що може помирити Олівера III з Олівером IV.

– Я не можу сидіти згорнувши руки! Як це так – щоб батько відмовився від рідної дитини?!

– Але ж я теж від нього відмовився, Філе.

– Щоб я такого більше не чув! – вигукнув він, скипаючи непідробним гнівом.

– Батькову любов треба поважати, нею треба пишатися! Батькова любов – це особлива, рідкісна любов.

– Атож, рідкісна. Надто в моїй родині, – сказав я.

– Зв'яжи мене з ним по телефону, – знову попросив Філ. – Я все залагоджу.

– Ні, Філе. Між батьком і мною більше не існує телефонного зв'язку. Між нами – холодна війна!

– Ет, повір мені, Олівере, твій батько відтане. І хочеш знати, коли саме? Коли ви надумаєте піти до церкви...

Олівер заявив: вони з Дженні в Бога не вірять, тож лицемірити не хочуть, і вінчання у церкві не буде. Дженні пояснила, що церемонію проведе університетський капелан, а наречені обміняються відповідними фразами.

Коли ми повертались до Кембриджа, я спитав Дженні, якої вона думки про наш візит.

– Усе було гаразд, – відповіла вона.

11

Дженніфер одержала диплом із відзнакою. Привітати її прибула сила-силенна родичів із різних міст Америки. Олівер мав теж диплом із відзнакою, але батьків на церемонію вручення не запросив. Призначені для них квитки він віддав Філові й Дженні. Можливо, батько як колишній студент сидів десь на трибуні серед випускників 1926 р. Одружилися Дженні й Олівер у неділю, але родичів Дженні не запрошували, боялися образити їхні релігійні почуття. Церемонія відбувалася в університеті.

– Друзі мої, – звернувся містер Блаувелт до присутніх, – ми прийшли сюди, щоб стати свідками єднання двох сердець. Послухаймо ж

рядки, які молодята вибрали, щоб прочитати в цю священну хвилину.

Перше слово – нареченій. Стоячи обличчям до мене, Дженні прочитала вірш, що його обрала для цієї нагоди. Вірш був зворушливий, надто для мене, бо це був сонет Елізабет Берретт-Браунінг:

Коли ці дві душі устали на весь зріст,
Докупи їх звела якась мовчазна сила.
Зійшлись вони, і спалахнули вмить
Їх розпростерті крила.

Краєчком ока я бачив Філа Кавіллері: він стояв бліди́й, губи розтулені, а очі світилися від подиву й захоплення. В останніх рядках сонета поетеса благала долю дати двом душам:

Притулок хоч малий, щоб день цей перебуть,
Бо темрява і смерть їм заступили путь.

Настала моя черга. Мені важко було знайти вірш, який я міг би прочитати зі щирим серцем, бо не люблю солодкої поетичної жувачки. Не люблю та й годі. Повагавшись, я обрав уривок з «Пісні відкритої дороги» Уолта Уїтмена. Дарма що він короткий, в ньому було все, що я хотів би сказати своїй коханій:

...Я даю тобі руку!
Я даю своє кохання, цінніше за гроші,
Я даю всього себе перед олтарем і законом.
Чи даси мені себе? Чи підеш зі мною в дорогу?
Чи ми йтимемо поряд аж до краю й кінця?

■ Що Олівер та Дженні хотіли сказати поетичними рядками одне одному та всьому світові?

Я закінчив, і хвилину в кімнаті стояла дивовижна тиша. Потім Рей Стреттон простягнув мені обручку, і ми з Дженні – самі – дали шлюбну обітницю, присягаючись любити одне одного й піклуватись одне про одного, поки нас не розлучить смерть.

12

Наше щоденне життя протягом перших трьох років можна змалювати одним словом: скрута. Від ранку до ночі ми думали тільки про те, як нашкрябати грошей на найпотрібніші речі. У найкращому разі нам ледве щастило звести кінці з кінцями. І до вашого відома, в такому житті немає ані краплі романтики. Пригадуєте славетні рубаї Омара Хаяма, зокрема де йдеться про місце в затінку, книжку віршів, хлібину, кухоль вина і таке інше?.. Райське життя? Хай йому біс такому раю! Хіба то рай, коли думаєш, чи дорого коштує книжка віршів («може, купити її в букініста?») і де нам дадуть у борг той хліб і вино? Та ще – як розжитися на гроші, щоб сплатити борги...

■ Як ви гадаєте, навіщо майбутній юрист Олівер Берретт вивчав рубаї Хаяма, хоча вони напряму не стосувались його професії?

■ Поясніть, чому Олівер полемізує з поетичним висновком Хаяма.

Моє славетне прізвище відкрило нам кредит у місцевій крамниці, де звичайно не давали студентам нічого у борг. Зате воно завдало нам чималої шкоди там, де я найменше цього сподівався, – у Шейділейнській школі, куди Дженні влаштувалася викладачем.

– Звичайно, платня у нас нижча, ніж у державній школі, – сказала їй директриса, міс Енн Міллер Уітмен, і висловила впевненість, що для члена родини Берреттів ця «обставина» не має ніякого значення.

Дженні спробувала спростувати цю хибну думку, але на додачу до обіцяних трьох з половиною тисяч доларів на рік не дістала нічого, тільки слухала дві хвилини директрисине «хи-хи-хи». Зауваження Дженні, що членам родини Берреттів доводиться платити за помешкання так само, як іншим людям, міс Уітмен сприйняла за дуже дотепний жарт. Коли Дженні переповіла мені цю розмову, я висловив побажання, щоб міс Уітмен узяла свої – «хи-хи-хи» – три з половиною тисячі доларів і забралася з ними... самі знаєте куди.

– Ти висловлюєшся дуже красномовно, – сказала моя дружина.

– А що ж я іще маю робити? Теж хихикати?

– Ні. Ти маєш полюбити спагеті [1].

Я так і зробив. Враховуючи наші літні заробітки, її платню, гроші, що я одержував на пошті за нічну працю напередодні Різдва, ми жили непогано... Нам щастило зводити кінці з кінцями.

[1] **Спаге́ті** – довгі макарони, традиційна їжа італійців.

13

Батько запросив Олівера з Дженні на своє шістдесятиріччя. Дженні переконувала Олівера, що треба налагодити стосунки з батьком, бо шістдесят років – не жарт. А коли він надумає врешті помиритися з батьком, може бути запізно. Олівер відповів, що приїде тоді, коли в пеклі стане холодно, і сказав, щоб Дженні передала це його батькові по телефону.

– Добрий вечір, сер, – промовила Дженні. Невже трубку взяв сам Сучий син? Хіба він не у Вашингтоні?

Скільки треба часу, щоб сказати «ні»?

Але замість того, щоб вимовити це односкладове слово, Дженніфер завела довгу розмову.

– Оллі, може, не треба давати негативної відповіді?

Я кивнув головою на знак того, що треба, а ще махнув рукою на знак того, що годі вже з біса балакати.

– Мені дуже шкода, – сказала вона в трубку. – Тобто нам дуже шкода, сер...

Нам! Навіщо вона вплутує мене? І чому не скаже «ні» й не покладе трубку?

Дженні знову затулила трубку долонею і заговорила підвищеним тоном:

– Йому боляче, Олівере! Як ти можеш сидіти, знаючи, що батькове серце сплива́є кров'ю? Може, ти сказав би йому хоч слово?

Йому?! Та вона з глузду з'їхала!

Вона простягнула мені трубку. Насилу стримуючи сльози.

– Я ніколи не заговорю з ним. Довіку, – відповів я зовсім спокійно.

Вона заплакала. Зовсім нечутно, тільки сльози побігли струмком. Потім вона... вона стала благати:

– Заради мене, Олівере. Досі я ніколи не просила в тебе нічого. Будь ласка.

Нас було троє. Ми стояли (мені здавалося, що батько теж тут, із нами) і всі троє чекали чогось. Чого? Моєї відповіді?

Ні, я не міг погодитись.

Невже Дженні не розуміє, що вимагає неможливого? Що я не можу вчинити інакше? Втупившись у підлогу, я рішуче похитав головою, хоч почував себе дуже кепсько. І тоді вона зашепотіла до мене з такою лютістю, якої я ніколи від неї не сподівався.

– Тварюка ти безсердечна, – сказала вона мені й звернулася до батька, закінчуючи розмову: – Містере Берретт, Олівер хоче переказати вам, що по-своєму... – Вона спинилася, переводячи дух. Її трясло від плачу, тож їй було нелегко говорити. Я був надто здивований, щоб утрутитись, і тільки слухав, що вона «перекаже» батькові. – Він дуже вас любить, – сказала вона і зразу ж поклала трубку.

Годі шукати раціонального пояснення того, що я вчинив наступної миті. Я виправдовую себе тільки тим, що у мене тимчасово потьмарився розум. Точніше, я не виправдовую себе нічим і завжди почуватиму себе винним.

Я вихопив з її рук телефон, висмикнув із розетки шнур і пошпурив апарат через кімнату.

– Хай тобі біс, Дженні! Звідки ти взялася на мою голову!

Я стояв віджекуючись, мов звір, бо я таки обернувся на звіра. О, Боже! Що за мара? Я повернувся до Джен.

Але вона щезла.

Вона таки справді щезла, бо я навіть не чув її кроків. Мабуть, вискочила тієї ж миті, коли я схопив телефон. Її плащ і шарф висіли на місці. Я відчував нестерпний біль, не знаючи, що робити, але ще нестерпнішого болю завдавало усвідомлення того, що я зробив.

Я шукав її скрізь.

Куди ж вона могла подітися?

Я йшов поволі. Чого мені поспішати в порожню квартиру? Була пізня ніч, і я аж задубів – більше від страху, ніж від холоду (хоча, повірте мені, погода стояла холодна). Коли я підійшов до ґанку, мені здалося, що на східцях хтось сидить.

Та ні, мабуть, привиділося, бо фігура була зовсім непорушна.

Але це була Дженні.

Вона сиділа на верхній сходинці.

Я був такий втомлений, що не міг злякатися, такий радий, що не міг говорити. Я сподівався – вона тримає в руці щось важке і вдарить мене по голові.

– Я забула ключа, – сказала Дженні.

Я стояв біля ґанку, боячись запитати, чи давно вона тут сидить, знаючи тільки одне: я її страшенно скривдив.

■ Чому Олівер так повівся? Чи мав він рацію? Чи винувата була Дженні? Запропонуйте інший спосіб вийти із цієї ситуації.

– Дженні, я так шкодую...

– Не треба! – перебила вона мене і тихо промовила: – Кохання – це коли ні про що не шкодуєш.

Після закінчення курсу Олівер отримав роботу в солідній адвокатській конторі, яка спеціалізувалася на справах, пов'язаних із порушенням громадянських прав. Дженні була задоволена, адже можна водночас робити добре діло й заробляти добрі гроші. Дженні й Олівер переїхали до Нью-Йорка. Вони розмовляли про майбутніх дітей. Олівер не хотів, щоб його сина звали Олівером V, і в порушення сімейної традиції вирішив назвати його Бозо. Дженні ніяк не могла завагітніти, і подружжя звернулося до лікаря. Доктор Шеппард викликав Олівера в клініку й повідомив, що Дженні хвора на лейкемію та порадив поводитися вдома як зазвичай.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розкажіть, як познайомилися Олівер і Дженні. Що привабило Олівера в Дженні та Дженні в Олівері?
2. Як характеризують Дженні її музичні уподобання?
3. Проаналізуйте стосунки героїв з батьками:
   А Чому в Олівера складні стосунки з батьком? Чи впливає на них його звичка «скрізь бути першим»? Чи варто було Оліверу бунтувати проти батька? Б Якими є стосунки Дженні та її батька? Як це їх характеризує?
4. Як називає свого батька Олівер? А як свого – Дженні? Про що це свідчить? На чиєму боці Дженні в конфлікті? Чому вона прагне помирити Олівера з батьком?
5. Порівняйте гостини Олівера і Дженні у їхніх батьків. Де була щиріша й затишніша атмосфера? Що впливало на неї?
6. Чому Філ Кавіллері боїться, що донька відцурається його? Що він називає «рідкісною любов'ю»? Як цей вислів розуміє Олівер?
7. Чи мав підстави Олівер Берретт III вважати, що син вирішив одружитися наперекір йому? З якою метою він позбавив сина фінансової підтримки?
8. Порівняйте епізоди вручення дипломів про закінчення навчання Олівера і Дженні. Як ви гадаєте, чи був на врученні диплома батько Олівера? Чому?
9. За які слова Олівер так розгнівався на Дженні, що вона пішла з дому? Що його розлютило? Чому Дженні їх сказала? Як це характеризує дівчину?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Прочитайте наступну частину роману та простежте еволюцію почуттів Дженні та Олівера. Поміркуйте, чи склалося б життя героїв інакше, якби Олівер не був таким упертим.
2. Послухайте музику Френсіса Лея, створену до фільму «Історія кохання». Чи вдалося композиторові передати настрій книжки?

18

■ Як і чому раніше невіруючий Олівер приходить до думки про Бога?

Я став думати про Бога.

У мене зринув спогад про Верховну Істоту, що, як кажуть, існує десь там, у безконечному просторі. Ні, я не збирався затопити Богові в пику, відлупцювати його за ту кривду, якої він хотів завдати мені – тобто Дженні. Мої думки мали зовсім інше спрямування. Бувало так: я прокидався зранку і згадував – Дженні зі мною. Ще зі мною. Зрозумійте мене: стривожений і збентежений, я сподівався, що десь існує Бог, якому я можу подякувати. Подякувати за те, що він дав мені змогу прокинутись і побачити Дженніфер.

І я сказав цьому Богові (хоч би хто і хоч би де він був), що погоджуюсь на статус-кво. Я згоден і далі мучитися, згоден знати – при умові, що Дженні не знатиме. Ти чуєш мене, о Господи? То скажи, яку ти вимагаєш ціну.

Містер Джонас, керівник адвокатської контори, хотів доручити Оліверові юридичну справу і відрядити його до Чикаго. Це був натяк на майбутнє підвищення по службі. Олівер, знайшовши привід, відмовився, про хворобу дружини нічого не сказав. Йому було страшно повертатися додому, бо знав, що чекає на Дженні. І він вирішив її потішити подорожжю до Парижа, про яку Дженні мріяла. Він придбав два квитки до Міста Закоханих.

– Місіс Берретт, у мене є новина, – сказав я. – Здогадайтесь яка.

– Ти полетів з роботи, – сказала моя дружина-оптимістка.

– Не полетів, а полечу, – відмовив я, витягаючи квитки. – І не з роботи, а в Париж. Летимо завтра увечері.

– Я не хочу в Париж. Мені не потрібний Париж. Мені потрібний ти...

– Але ж я в тебе є, серденько! – перебив я її з удаваною веселістю.

– І ще мені потрібен час, – провадила вона. – А часу ти мені не можеш дати.

Я зазирнув їй в очі. Вони були невимовно сумні. Сумні від суму, який розумів тільки я. І в них був жаль. Їй було жаль мене.

Ми стояли мовчки, обнявшися. Боже, якщо хтось із нас має заплакати, хай ми заплачемо обоє! Але краще не плакати ні їй, ні мені.

Потім Дженні розповіла, що вона почувала себе «препаскудно» і пішла знову до доктора Шеппарда – не консультуватися з ним, а вимагати, щоб він відкрив правду.

Я відчув себе винним за те, що вона почула правду не від мене, а від іншого. Вона зрозуміла це і зробила навмисно дурне зауваження:

– Він випускник Єльського університету, Оллі.

– Хто?

– Екерман. Гематолог. Він стопроцентний представник Єлю. Закінчив там і коледж, і медичний факультет.

– Він уміє принаймні читати й писати? – запитав я.

– Це ми побачимо, – посміхнулася місіс Дженніфер Берретт, випускниця Редкліффа 1964 року. – Але я чула, що він уміє розмовляти. А я хочу порозмовляти з ним.

– Гаразд, тоді звернімося до єльського лікаря, – сказав я.

19

Тепер мені принаймні було не страшно повертатися додому. Я не боявся «поводитись нормально». Знову ми жили душа в душу, навіть знаючи, що дні нашого спільного життя злічені.

Нам треба було погодити деякі речі, – такі, що нечасто стають предметом обговорення чоловіка й дружини, яким заледве минуло двадцять чотири роки.

– Я покладаюсь на твою твердість, хокеїсте, – сказала вона.

– Авжеж, я буду твердий, – відповів я, міркуючи водночас, чи здогадується всевідаюча Дженніфер, що у великого хокеїста тремтять коліна.

– Я хочу, щоб ти підтримав Філа, – пояснила вона. – Для нього це буде найважчим ударом. Зрештою тобі що: ти станеш веселим удівцем.

– Я не буду веселим, – урвав я її.

– Ні, ти будеш з біса веселим. Я хочу, щоб ти був веселим. Домовились?

Минув рівно місяць. Ми саме пообідали. Дженні й досі готувала їжу, наполігши на цьому. Я насилу переконав її, щоб вона дозволила мені мити посуд (хоч вона й досі шпигала мене, кажучи, що це «не чоловіча робота»), і саме прибирав тарілки, а вона грала на фортепіано Шопена. Раптом Дженні зупинилася посеред однієї з прелюдій, і я відразу зайшов у вітальню. Вона сиділа, опустивши руки.

– Ти почуваєш себе гаразд, Дженні? – запитав я, маючи на увазі відносне значення слова «гаразд».

Дженні відчула, що настала фатальна хвилина, і попросила відвезти її в лікарню. Олівер складав її речі і зрозумів, що вона вже ніколи не повернеться.

– Що б ти ще хотіла взяти з собою? – запитав я.

Вона похитала головою, а потім згадала:

– Тебе.

В приймальному покої нам довелося пройти через неприємну процедуру: давати відповіді на різні запитання.

– Чи страхувалися ви на випадок хвороби?

– Ні.

■ Як ця художня деталь характеризує Олівера і Дженні?

Чи думали ми про такі дрібниці, як хвороба? Ми були зайняті купівлею посуду.

Звичайно, прибуття Дженні не було для них несподіванкою. Про те, що вона скоро поступить сюди, їх попередив доктор Бернард Екерман. Тепер він став її лікарем і справдив її сподівання – виявився доброю, чуйною людиною, незважаючи на те що був стопроцентним єльцем.

– Слухайте, докторе, – почав я, хоч і знав, що нема чого вчити вче-

ного. – В цих справах наказує Дженні. Як вона скаже, так і буде. А ваше діло – якомога полегшити її страждання.

– Будьте певні, ми це зробимо.

– Тож пам'ятайте, лікарю, – сказав я, – тож пам'ятайте: я хочу, щоб її обслуговували по найвищому розряду. Окрема палата. Окрема сестра й доглядачка. Все, що треба. Прошу вас. Гроші у мене є.

Олівер, хоча йому було дуже неприємно, попросив у батька гроші на «особисті потреби». Олівер Берретт III виписав чек. Хлопцеві здалося, що батькові хотілося побути з ним довше, та й він сам не бажав іти з його кабінету.

21

Філ Кавіллері замкнув свій дім і переїхав до квартири Дженні й Олівера. Він сподівався, що Дженні повернеться, і переносив горе, наводячи лад у квартирі. Олівер хотів звільнитися, але Старий Джонас був щиро вражений його бідою і надав тривалу відпустку. Відтоді його дні ділилися на дві частини: з Дженні в лікарні та все інше, яке було нічим. Якось Дженні покликала Олівера.

Отож я поспішно сів якомога ближче.

– Мені не боляче, Оллі, – сказала вона. – Відчуття таке, наче я повільно падаю зі скелі. Розумієш?

Щось замуляло мені в серці. Це безформне «щось» підступало до горла, щоб довести мене до плачу. Але я не збирався плакати. Я ніколи не плачу. Я хлопець стійкий. Я не буду плакати.

Щоб не заплакати, я мусив зціпити зуби і не міг розтулити рота. Довелося відповісти їй кивком. І я ствердно кивнув.

– Дідька лисого, – сказала вона.

– Га? – промимрив я крізь зуби.

– Тобі не зрозуміти, що таке падати зі скелі, Шпаргалето. Ти ніколи не падав зі скелі за все своє трикляте життя.

– Падав, – сказав я, відчувши, що до мене повертається мова. – Коли зустрів тебе.

– Хіба що, – сказала вона і ледь усміхнулася. – «Яке стрімке було тоді падіння». Хто це сказав?

– Не знаю, – відповів я. – Шекспір.

– Так, але хто саме з його героїв? – замислено спитала вона. – Не можу навіть пригадати, з якої це п'єси. А я ж училася в Редкліффі і мала б пам'ятати. Колись я знала всі твори Моцарта за номерами по каталогу Кехеля.

– Слухай-но, – сказав я тоном Богарта, – ти хочеш розмовляти про музику?

– А ти волієш розмовляти про похорон? – запитала вона.

– Ні, – відповів я, жалкуючи, що урвав її.

– Про похорон я вже говорила з Філом. Ти слухаєш мене, Оллі?

Я одвів погляд.

– Так, я слухаю, Дженні.

– Я дозволила йому влаштувати католицьку відправу і сказала, що ти даси згоду. Згода?

– Згода, – сказав я.

Я зітхнув з полегкістю, гадаючи, що найгірше позаду.

Але я помилився.

– Слухай-но, Олівере, – сказала Дженні тихо, але сердито. – Я наказую тобі, щоб ти перестав терзатися докорами сумління.

– Хто, я?

– З обличчя твого не сходить винуватий вираз. Ти мучишся.

Я спробував змінити свій вираз, але м'язи обличчя були наче заморожені.

– Ніхто в цьому не винен, Шпаргалето! Тож годі тобі каратися!

Я хотів дивитися на неї – хотів би ніколи не зводити з неї очей, – однак потупився. Мені було соромно. Навіть тепер Дженні зуміла прочитати мої думки.

– Слухай-но, Оллі, це єдине, про що я тебе прошу. Все інше, я знаю, ти переживеш.

Та штука знову замуляла мені в серці, і я боявся навіть промовити «гаразд». Я тільки мовчки дивився на Дженні.

– Ти можеш зробити мені одну послугу?

До горла мого підкотив клубок і здавив його так, що у мене мало не бризнули сльози. Але я витримав – не заплакав. Кивнувши стверднo головою, я дав зрозуміти Дженні, що ладен зробити їй яку завгодно послугу.

– Ти можеш стиснути мене міцно-міцно? – запитала вона.

Я взяв її за лікоть. – Боже, яка в неї тоненька стала рука! – й обережно потиснув.

– Ні, Олівере, – сказала вона, – стисни мене в обіймах. Ляж поряд.

Дуже, дуже обережно, щоб не зачепити трубок та іншого приладдя, я ліг поряд неї у ліжко й обняв її.

– Дякую, Оллі.

Це були її останні слова.

22

Філа Кавіллері я знайшов у соляріумі, де він курив кільканадцяту сигарету.

– Філе, – сказав я тихо.

Він поглянув на мене і, мабуть, відразу зрозумів. Його треба було втішити. Я підійшов і поклав руку йому на плече. Я боявся, що він розплачеться. За себе я був певен. Мені було не до сліз. Я знав: мені слід побути на самоті. Подихати свіжим повітрям. Можливо, походити.

Внизу у вестибюлі стояла повна тиша. Її порушували тільки мої кроки по вкритій лінолеумом підлозі.

– Олівере.

Я зупинився. Це був мій батько.

Я не міг розмовляти з ним і пішов прямо до обертових дверей. Але за мить він теж опинився надворі поряд зі мною.

– Олівере, треба було розповісти мені, – сказав він.

Ніч була холодна. І тим краще: я весь задубів і хотів хоч що-небудь відчути. Батько говорив до мене, а я непорушно стояв, підставивши обличчя холодному вітру.

– Як тільки я довідався, зразу ж скочив у машину.

Я забув надягнути пальто; холод проймав мене до кісток. Добре. Це добре.

– Олівере, я приїхав допомогти, – наполегливо сказав батько.

– Дженні померла, – сказав я йому.

– Я шкодую, – прошепотів він вражено.

Сам не знаючи чому, я повторив те, що почув колись від нині мертвої красуні-дружини:

– Кохання – це коли ні про що не шкодуєш.

А потім я зробив те, чого ніколи не робив у його присутності, а тим більше в його обіймах. Я заплакав.

Переклад Мара Пінчевського, Олександра Тереха
Ілюстрації до твору – кадри з фільму «Історія кохання». Режисер Артур Гіллер (США, 1970)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть назву «Історія кохання». Чому вона узагальнена?
2. Які складнощі долали закохані? Чим вони пожертвували заради любові? Як ви гадаєте, почуття зробило їх сильними чи слабкими та вразливими?
3. У який спосіб Олівер довів свою любов і відданість коханій?
4. Проаналізуйте сцену, де Олівер просить у батька гроші. Чи змінилася поведінка юнака в стосунках із батьком? Що на неї вплинуло?
5. Чому Олівер Берретт III опинився в лікарні, де лежала Дженні? Як це його характеризує?
6. Як вплинула Дженні на життя Олівера? Чого вона його навчила? Чи зможе він знову стати щасливим?
7. Поясніть фінал твору.
8. У 7-му класі ви читали новелу «Дари волхвів». Які спільні мотиви є у творах О. Генрі й Е. Сігела?
9. Чи мають рацію критики, які стверджують, що Ерік Сігел своєю книжкою створив позитивний ідеал, відродив віру в американський стиль життя?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Заповніть «Кола Венна», порівнюючи Дженні та Олівера.
2. Перегляньте в онлайн-кінотеатрах фільм, знятий за твором, і підготуйте відгук про його екранізацію.

ЕПОХА ВІДРОДЖЕННЯ В ЄВРОПІ

▲ Рафаель Санті. Парнас. Фреска. 1510–1511

Хай нащадки одержать від нас дещо подібне до того, що нам самим лишилося від наших предків.

Данте Аліг'єрі

Фреска «Парнас» прикрашає одну з чотирьох «кімнат Рафаеля» (Stanze di Raffaello) у Ватикані, які художник розписував разом з учнями в 1508–1517 рр. Коли Рафаель починав роботу, йому було лише 25 років. Розписи на стінах приміщення, яке слугувало особистим кабінетом Папи Юлія II, присвячені чотирьом царинам духовної діяльності людини: філософії, богослов'ю, поезії та судочинству. Композиція «Парнас» розкриває тему поезії. У центрі фрески – бог Аполлон, навколо нього дев'ять муз, дев'ять поетів античності й дев'ять поетів доби Відродження. Серед видатних митців – Гомер, Вергілій, Данте, Петрарка, Анакреонт, Сапфо, Теренцій, Аріосто, Овідій, Горацій, Боккаччо... Рафаель зображує світ, у якому людина сповнена величі, мудрості, впевненості у собі. Це – мрія про довершену особистість, вільну, благородну і красиву.

- Віднайдіть на фресці відомих вам поетів: Гомера, Вергілія і Данте. Чому митець поєднав у групи античних та сучасних йому авторів?
- Як ви розумієте зміст послання Данте нащадкам?

Відродження (Ренесанс) – це важлива культурно-історична доба (період розвитку європейської культури), що прийшла на зміну Середньовіччю.

Відродження тривало в Італії від кінця XIII до початку XVI ст., а в Західній і Центральній Європі – з XV ст. до початку XVII ст.

Термін «Відродження» (італ. rinascita) уперше вжив італійський мистецтвознавець Джорджо Вазарі в «Життєписах найславетніших живописців, скульпторів та архітекторів» (1568). У Західній Європі прижився його французький варіант – «Ренесанс» (фр. renaissance – відродження).

Ренесансу безпосередньо передувала низка надзвичайно важливих історичних подій. Передусім, **1453 р. турки-османи захопили Константинополь (Царгород)**. Це засвідчило остаточну загибель Візантії, цього дивом уцілілого уламка греко-римської цивілізації, східної частини колись могутньої Римської імперії (згадаймо, що сам Рим і очолювана ним Західна Римська імперія впали під ударами варварів ще 476 р., і саме цю дату вважають початком Середньовіччя).

Періоди доби Відродження

Ренесанс як спокута за Середньовіччя?

Варвари безжально зруйнували ненависну їм Римську імперію. Продовжила нищення культурної спадщини церква, вважаючи античні твори безбожними й богопротивними. Врятовані уривки використовували для граматичних вправ із латини або ховали за сімома замками в монастирях.

Середньовіччя в гуманістів доби Відродження асоціювалося із невіглаством, зневагою до культури й людини. Звідти й походить колись поширене уявлення про Середньовіччя як нібито суцільні вогнища інквізиції, спалених відьом і самотніх ченців-пустельників, які рятували безсмертну душу від гріха, морячи себе голодом і холодом...

Усе це, звісно, було. Проте особливо жорстокою інквізиція була саме в добу «світлого» Відродження. Міф часто буває більш живучим за реальність. Але ми з вами знаємо й зовсім інше Середньовіччя: вишукану поезію провансальських трубадурів, життєрадісні вірші вагантів і багато-багато іншого... Тож доба Середньовіччя – це звичайна епоха, як і будь-яка інша, зі своїми падіннями та злетами.

Отже, з падінням Візантії зникла остання нитка, яка зв'язувала Європу з античним світом. Крім того, саме через Константинополь (згодом перейменований у Стамбул) споконвіку проходили найважливіші торгові шляхи («шовковий», «чайний» та ін.) зі Сходу на Захід. Тож ці світові «артерії надприбутків» почала контролювати не християнська Європа, а турки-мусульмани. Казково багаті Індія і Китай для європейців стали майже недосяжними. Це спонукало Західну Європу (передовсім найрозвиненіші й найбагатші на той час італійські землі) інвестувати нечувані раніше кошти та зусилля у пошуки нових торговельних шляхів на Схід, що зрештою привело до **Великих географічних відкриттів, зокрема відкриття Америки Христофором Колумбом (1492)**. Зараз дехто може здивуватися: що в цьому «революційного» – відкрити Америку? А для тогочасної людини найголовніший шок від Великих географічних відкриттів – це докорінний злам її уявлення про світ і своє місце в ньому. Навколосвітні подорожі невідворотно довели, що Земля не пласка, не стоїть на трьох китах, та й уся світобудова насправді не така, якою здавалася раніше. Усе добре знайоме, до чого звикли цілі покоління, розпадалося на очах. У суспільній атмосфері з'явилося відчуття якогось порогу, невідворотних змін, переходу до нових часів, нового життя...

Надзвичайно важливою подією в духовному житті Європи став **винахід німцем Йоганном Гутенбергом книгодрукування (середина XV ст.)**. На той час це мало доленосне значення. Адже монопольне, неподільне право церкви й дуже вузького кола багатіїв на писане слово було втрачено назавжди. У добу Середньовіччя клаптик списаного пергаменту був менш доступним, ніж тепер найдорожчий ноутбук. Та й навіть якби цей списаний клаптик потрапив до рук майже всуціль неграмотних селян або міщан, хто б із них зміг його прочитати? Аж раптом Гутенберг поставив тиражування книжок на потік, унаслідок чого книжка (читай – інформація) стала набагато доступнішою незрівнянно ширшому колу людей. Цей винахід відчутно вплинув на світогляд усього людства й на зростання суспільної ролі художньої літератури. Адже нові ідеї втілювалися передовсім у творах Франческо Петрарки, Данте Аліґ'єрі, Джованні Боккаччо, Франсуа Рабле, Вільяма Шекспіра, Томаса Мора, Джефрі Чосера, Мігеля Сервантеса, Лопе де Веги та ін.

◄ Ян ван де Вельде, Пітер Санредам. Винахід друкарського верстата Лоренсом Костером у Гарлемі бл. 1440 р. Інтер'єр друкарні. Гравюра. 1628

Особливо велику роль винахід книгодрукування відіграв у поширенні ідей нового філософського та світоглядного напряму думки – **гуманізму**. Нині поняття «гуманізм» вживають у двох основних значеннях. У широкому – це система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність; у вузькому – це течія західноєвропейської культури епохи Відродження.

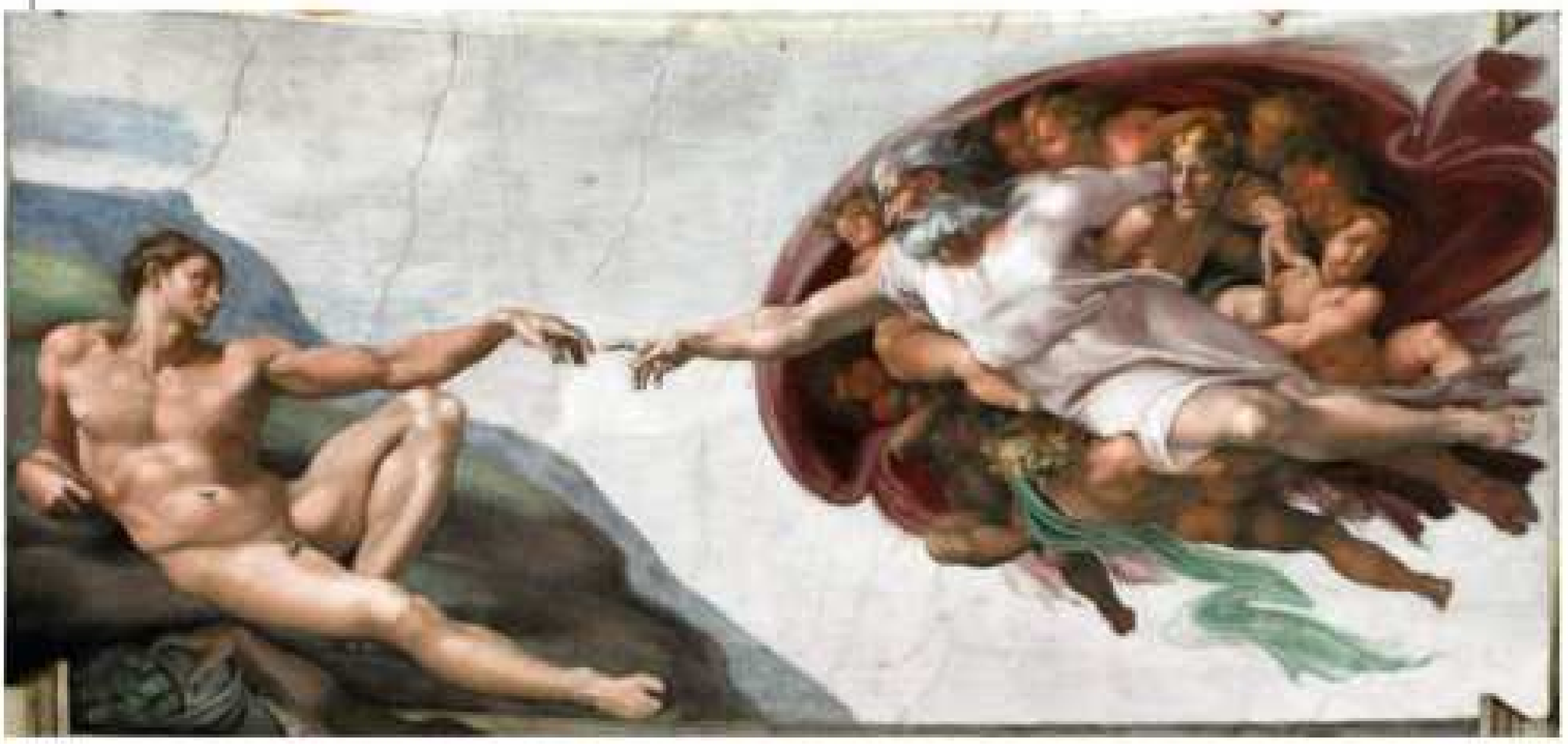
Гуманізм (лат. humanus – людяний, людський) – течія західноєвропейської культури доби Відродження, спрямована на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільного вияву природних людських почуттів і здібностей.

Носіями нового світогляду були люди різного соціального стану, насамперед городяни, які вивчали філософію, а також художники, поети. Цих діячів називали гуманістами, а їхня творчість була сповнена віри в безмежні можливості людини, її волі й розуму та спрямована на заперечення усталених у добу Середньовіччя схоластики (механічного зазубрювання певного обсягу знань) й аскетизму (фанатичної відмови від життєвих потреб і задоволень). Гуртки гуманістів виникли спочатку у Флоренції, а згодом у Сієні, Феррарі та інших містах Італії. Утім, орієнтація на книжну мудрість та нечисленність гуманістів спричинили обмежений вплив на їхніх сучасників, що згодом призвело до кризи гуманістичних ідей. Носії цих ідей зіткнулися з «прозою життя»: релігійним фанатизмом і війнами, бідністю і зростанням злочинності, індивідуалізмом та жорстокою конкуренцією.

У добу Ренесансу гуманістами називали також людей, які студіювали не науки про божественне (Studia Divina), які домінували в Середньовіччі, а науки про людину, Studia Humanitatis, за висловом гуманістів, «старанне вивчення всього, що становить цілісність людського духу». Studia Humanitatis охоплювали граматику, риторику, філологію, етику, історію та інші гуманітарні дисципліни. Їм належало сформувати нову людину, яка б мала найважливішу якість – humanitas (здатність до благодіяння, здатність керувати собою та ін.).

Український гуманістичний рух

На українських землях, які входили до Речі Посполитої і Великого князівства Литовського, ідеї гуманізму поширилися в XV ст. Головними центрами розвитку цих ідей на той час час були Київ, Львів, Острог, Перемишль, Замостя. Багато українських гуманістів того часу, хоч належали до кола діячів інших культур, насамперед польської, усвідомлювали себе українцями і наголошували на цьому. Після здобуття освіти в західноєвропейських університетах вони повернулися додому й сприяли закріпленню норм людяності в суспільстві. Школа і друкарня стали їхньою головною зброєю в боротьбі за українську ідентичність. Українські гуманісти (Юрій Дрогобич, Іван Вишенський, Дем'ян Наливайко, Мелетій Смотрицький та багато інших) розвивали й прищеплювали ідеї національної самосвідомості, патріотизму, громадянського служіння, справедливості, політичних і релігійних свобод. Це створило духовне підґрунтя для майбутньої національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

▲ Мікеланджело Буонарроті. Створення Адама. Фреска. Сикстинська капела. 1508–1512

Який довершений витвір – людина!..
Окраса всесвіту! Взірець усього сущого!

Вільям Шекспір

Антропоцентри́зм (грец. anthropos – людина і лат. centrum – центр) – філософське вчення, за яким людина є центром Всесвіту і метою всіх подій, які в ньому відбуваються, бо вона створена Богом «за своїм образом і подобою».

Усе це зумовило принципову зміну картини світу. Середньовічний **теоцентризм** (грец. theos – Бог + лат. centrum – центр; у центрі світобудови – Бог) поступово почав змінюватися на **антропоцентричну** картину світу, за якої в центрі світобудови була людина. Згідно з цим підходом, Бог, сотворивши світ, створив людину, яка панує над усією живою і неживою природою та стихіями, бо саме «людина є вінцем творіння» (В. Шекспір). Звідси – переміщення людини як головної цінності світу в центр уваги філософії, науки, літератури й мистецтва.

У добу Середньовіччя освіту й науку тотально контролювала церква, натомість діячі Ренесансу почали **боротьбу за світський характер культури й літератури**, обґрунтували право науки й розуму на незалежність від церкви. Гуманісти не протиставляли себе релігії, а вважали, що відроджують справжню церкву та віру в Бога. Водночас вони не вбачали жодної суперечності в поєднанні християнства з античною філософією. Під час руху за оновлення церкви (Реформації) в кількох країнах Європи було створено нову протестантську церкву. Протестанти стверджували: людина має право на щастя не лише «на тому світі», а й на землі; суть віри полягає не в сліпому виконанні обрядів, а в дотриманні Божих заповідей. Величезною заслугою протестантського руху був переклад і поширення Біблії національними мовами.

Назву Відродження зазвичай пов'язують із **зростанням зацікавлення античністю**. Заново відкривши для себе шедеври античного світу,

європейці завмерли в захваті перед геніальними творіннями античних митців і вчених. То, виявляється, усе найкраще вже було? Адже що може бути довершеніш ним за еллінську трагедію чи амфору? І діячі культури Ренесансу помстилися недолугості своїх попередників, які, на їхню думку, майже обірвали нитку часу. Вони назвали добу між двома злетами людського духу, античністю і Відродженням, такими собі «Середніми (читай: темними, порожніми, безплідними) віками».

Про захопленість діячів Ренесансу античністю, зокрема Давньою Грецією, свідчить, наприклад, те, що вже згадану Флоренцію гуманісти називали «Афінами Італії». Невипадково саме в добу Ренесансу активізувалося вивчення давньогрецької мови, і для освічених людей стали доступними оригінальні твори еллінів, з якими до того латиномовна Західна Європа ознайомлювалася тільки в перекладах. Тим більше, що після падіння Візантії багато носіїв грецької мови перебралися до Італії та інших західноєвропейських країн. Латину ж гуманісти суттєво «почистили» й унормували, оскільки вважали її ніби засміченою в часи ненависного їм Середньовіччя, саме нею вони писали багато своїх наукових праць і художніх творів. А ту мову, якою послуговувались Вергілій і Горацій, гуманісти шанобливо називали «золотою латиною».

Оскільки найголовнішою в діяльності гуманістів була **філологія**, то вони шукали, переписували й вивчали літературні пам'ятки античності. Скажімо, Петрарка відшукав твори давньоримського оратора Цицерона. А згодом до кола наукових досліджень гуманістів увійшли архітектура, скульптура та інші види мистецтва. Найголовніше, що ставлення до цих пам'яток стало принципово іншим, ніж у добу Середньовіччя. Їх почали сприймати не як «чужі» предмети язичницького культу (ідоли), а як «свої» культурні надбання. Тим більше в Італії, де кожен камінь нагадував про колишню велич римського світу. А твори античних письменників не розглядали як «ілюстрації» в підручниках із латинської граматики, а почали вивчати як самодостатні зразки давнього мистецтва. Словом, античність було піднесено на нечувану раніше висоту.

Художня література перебувала в епіцентрі всіх тогочасних новаторських процесів, вона їх зазвичай провиділа і стимулювала. Уже у творчості поета пізнього Середньовіччя **Данте Аліґ'єрі** відчуваються нові віяння. Недаремно до літературного вжитку тих часів, які називають Передвідродженням (Проторенесансом), усе частіше входить слово «новий». На Данте відчутно вплинула поетична школа «*нового солодкого стилю*» (dolce stil nuovo), а її керівника, Гвідо Гвініцеллі, великий флорентієць називав своїм учителем. І у творах Данте слово «новий» також відіграє важливу роль (наприклад, назва його збірки – «Нове життя» («Vita nuova»)). Це стосується і середньовічної за формою (церковний жанр «видіння»), але ренесансної за духом «Божественної комедії». У ній можна знайти чимало рядків, пронизаних співчуттям до людської природи, а не засудженням мешканців Пекла з погляду середньовічної релігійної догми. Саме тому Данте називають «останнім поетом Середньовіччя і першим поетом Відродження». Та на повну силу голос

▲ Джорджо Вазарі. Шість уславлених тосканських поетів (Італійські гуманісти). 1544

Ренесансу залунав у сонетах **Франческо Петрарки**, який у своїй «Книзі пісень», зігрітій коханням до чарівної Лаури, уславив багатство людської душі, красу й щирість людських почуттів.

Важко назвати культурного діяча Відродження, який би не писав віршів: Мікеланджело і Рафаель, Леонардо да Вінчі і Джордано Бруно, Томас Мор і Еразм Роттердамський – усі вони були обдарованими поетами. У поетичній царині теж були новації. Наприклад, якщо середньовічні провансальські трубадури виконували свої вірші переважно в музичному супроводі, то в добу Відродження відбувалося відокремлення поезії від музики.

Із плином часу поезія почала поступатися **прозі**. Це стало можливим завдяки появі широкого кола грамотних людей, адже якщо вірші можна було послухати в чиємусь виконанні, то прозу читали самостійно. До речі, проза і поезія набули однакових «прав» тільки у XVIII–XIX ст., а до того на літературному Олімпі безумовно царювала поезія.

Початок Ренесансу осяяний ім'ям **Джованні Боккаччо**, автора відомої **збірки новел «Декамерон»**, у якій світ постав розмаїтим і життєрадісним. Активізувався також **жанр роману**, у якому творили француз **Франсуа Рабле** й іспанець **Мігель Сервантес де Сааведра**, відомий король ренесансної прози та один із найкращих романістів світу. На початку XXI ст. Нобелівський інститут (Норвегія, м. Осло) звернувся до ста найвідоміших письменників і письменниць із проханням назвати найкращі твори світової літератури, і у списку шедеврів усіх часів і народів першим був роман Сервантеса «Дон Кіхот». А образ його головного героя вважають «вічним образом» світової літератури. Одні називають старого гідальго напівбожевільним, інші – шляхетною людиною, змушеною жити в ницому оточенні. Кожна епоха і кожне покоління знаходять в образі Дон Кіхота відповіді на складні питання, він надихнув багатьох кінорежисерів, художників і композиторів на створення власних шедеврів.

Невипадково саме Дон Кіхот висловив духовну суть доби Ренесансу: *«...Волею небес уродився я в сей залізний вік, аби на світі золотий вік, або, як іще кажуть, золоту добу воскресити»*. Він щиро вірить у те, що сам-один зможе відродити золоту добу в житті всього людства. А хіба не повторює думки наївно-мрійливого іспанського гідальго Дон Кіхота данський принц Гамлет, головний герой однойменної трагедії **Вільяма Шекспіра**, кидаючи виклик злу: *«Звихнувся час наш. Мій талане клятий, / Що я той вивих мушу направляти!»*. У трагедії «Ромео і Джульєтта» Вільям Шекспір оспівав кохання двох юних веронців, а в сонетах розробляв теми дружби, кохання, справедливості, часом полемізуючи зі своїми попередниками (Петраркою) як щодо змісту, так і форми соне-

тів. Вільям Шекспір відіграв виняткову роль у розвитку англійської національної літератури і світового мистецтва.

У добу Відродження дуже популярними стають **драма й театр**, а найвідомішим драматургом цього часу поряд із Вільямом Шекспіром є іспанець **Лопе де Вега**.

Саме через надзвичайно важливе значення художньої літератури в добу Ренесансу символічним початком цієї доби вважають ушанування Петрарки лавровим вінком на Капітолійському пагорбі, а кінцем – смерть Сервантеса й Шекспіра.

...Отже, поява і розвиток Ренесансу відбувалися під знаком відродження саме гуманітарних наук. І це глибоко символічно, адже лише народи, які шанують гуманітаристику, мистецтво, художню літературу, здатні залишити свій неповторний слід в історії та стати лідерами світового прогресу.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що означає термін «Відродження» («Ренесанс»)? Який період охоплює ця доба? З чим пов'язані початок і завершення доби Відродження?
2. Чим був зумовлений корінний переворот у різних галузях людської діяльності, в усіх сферах людського життя?
3. Які погляди лежать в основі культури епохи Відродження? Поміркуйте, чому античність, а не Середньовіччя є ідеалом Відродження.
4. Назвіть роди та жанри літератури, популярні в епоху Відродження.
5. Чим відрізняється ренесансне ставлення до античності від середньовічного?
6. Образ нової епохи, на думку англійського філософа Френсіса Бекона, визначили винаходи друкарського верстата, компаса й артилерії. Дослідіть та опишіть наслідки їхнього використання.
7. Створіть «Декларацію гуманіста», виклавши основні принципи діяльності європейських гуманістів.
8. У чому полягає особливість українського руху гуманістів?
9. Як доба Відродження вплинула на розвиток культури і продовжує впливати на сучасність?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Створіть стрічку часу на тему «Відродження» в робочому зошиті або скористайтеся візуальними редакторами, онлайн-сервісами, ІІІ. Поміркуйте, чому відбувається певне «нашарування» на попередньо створену графічну стрічку про добу Середньовіччя. З чим це пов'язано?
2. Складіть «хмару слів» або асоціативний портрет, присвячені добі Ренесансу.
3. Підготуйте мініповідомлення про видатних митців епохи Ренесансу.

▲ Портрет Франческо Петрарки. Невідомий автор. XV ст.

ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА
Сонети

Коли ти щось почуєш про мене – хоча сумнівно, аби моє мізерне і темне ім'я проникло далеко крізь простір і час, – то, можливо, тоді ти забажаєш довідатися, якою був я людиною і яка була доля моїх творів, про котрі поговір долинув або хоч би слабка чутка дійшла до тебе. Судження людей про мене будуть багатоманітні, бо сливе кожен говорить так, як йому навіює не істина, а примха, і немає міри ані хвалі, ані огуді...

Франческо Петрарка. З «Листа нащадкам»

- Чому, на ваш погляд, Петрарка написав листа в майбутнє?
- У чому мав сумніви і на що сподівався митець, звертаючись до нащадків? Навіщо відкрив перед нами свою душу в поезіях?

Кохання і краса – це чи не найбільші цінності в житті. Втім, вони, на думку одного із засновників гуманізму італійця Франческо Петрарки, не є запорукою безхмарного щастя. Кохання він порівняв із болісною та повною муки мандрівкою, у якій немає змоги навіть на мить зупинитися й перепочити. Тому поет заглиблюється у власну душу, щоби розібратися в найтонших відтінках своїх почуттів.

Поет-гуманіст у сутані священника

У 1302 р. влада Флоренції вигнала з міста не тільки Данте, а і його друга та однодумця Петракко. Небагатий нотаріус вимушений був тікати з рідного міста разом із родиною, щоб зберегти своє життя. Тож містечко Ареццо стало місцем народження його сина **Франческо Петрарки (1304–1374)**, великого італійського поета і гуманіста. Поневіряння родини розтяглися майже на десять років і, зрештою, привели на південь Франції до Авіньйона, де в «авіньйонському полоні» у французьких королів перебували Папа Римський і його почет.

Знаючи, якою мінливою буває доля, батько майбутнього поета хотів дати сину таку освіту, яка б допомогла йому долати життєві негаразди, тому відправив його в Болонський університет навчатися на правничому факультеті, що мав європейську славу. Але ця життєва дорога була Франческо не до смаку, він марив поезією і хотів вивчати не судові процеси, а твори тих часів, коли Рим був величним «господарем провінцій». Протистояння батька і сина закінчилося тим, що улюблені твори Вергілія і Цицерона полетіли в полум'я. Тільки ридання сина примусили Петракко витягти книжки з вогню.

Після батькової смерті 1326 р. Франческо покинув навчання і повернувся до Авіньйона. Рішення докорінно змінити життєвий шлях далося, вочевидь, юнакові непросто. Через багато років у своєму літературному заповіті «Листі нащадкам» він пояснив свій крок: «*Мені було відразливо заглиблюватися у вивчення того, чим нечесно послуговуватись я не хотів, а чесно не міг би...*».

Невеличкого батьківського спадку було замало, щоб займатися улюбленою літературою, подорожувати, пізнавати світ і самого себе. Треба було шукати службу, яка б давала певний прибуток і не відбирала весь час. Тож Петрарка прийняв сан священника, щоб отримати доступ до двору Папи Римського, а головно – до його бібліотеки і монастирських книгосховищ, куди світській людині було зась. Висвячення суттєво не змінило ані спосіб життя, ані мислення поета. Петрарка був світським абатом, але на великі свята мав прислужувати в соборі Святої Клари та в домашній церкві кардинала Джованні Колонна. Слава про обдарованого юнака дуже скоро розійшлася по Авіньйону, принесла йому і шанувальників таланту, і знатних покровителів.

▲ Папський палац в Авіньйоні (XIV ст.) — видатна пам'ятка французької архітектури

▶ Марія Спарталі Стіллман. Перша зустріч Петрарки і Лаури. 1889

Тоді ж відбулася подія, яка навічно ввійшла в історію світової літератури. Петрарка вперше побачив молоду жінку, яку обезсмертив у своїх віршах під ім'ям донни Лаури. «*Лаура, відома своїми чеснотами і прославлена моїми піснями, уперше постала перед моїми очима на світанку моєї юності, у літо Господнє 1327, вранці 6 квітня в соборі Святої Клари, в Авіньйоні*», – згадував поет.

1330 р. кардинал Джованні Колонна, з яким Петрарка подружився, запропонував йому місце секретаря. Разом із кардиналом митець подорожував Францією, Фландрією та Німеччиною, виконував різні дипломатичні доручення.

Петрарка був сповнений жаги життя, нових яскравих вражень і духу допитливості: багато читав, відшукував по всій Європі рідкісні книги, переважно твори античної доби, і, зрештою, став безперечним духовним авторитетом.

У 1337 р. він уперше відвідав Рим, який тоді радше нагадував сміт-ник, ніж колишню столицю світу. Побачене настільки вразило поета, що спричинило певний духовний переворот: усе частіше він замислю-вався про минулу славу Риму, про його історію і культуру. Митець хотів змінити свою країну і почав усвідомлювати себе італійцем, нащадком великої античної цивілізації. Він навіть змінив своє прізви-ще з *Петракко* на латинський манер – *Петрарка*.

Чим він міг прислужитися своїй батьківщині? Своїм розумом і талантом. Повернувшись до Франції, поет оселився у затишному маєт-ку в місцевості Воклюз неподалік Авіньйона, щоб уникнути суєти пап-ської резиденції. Водночас він прагнув не бути осторонь подій і тримати руку на пульсі політичного і суспільного життя. У Воклюзі Петрарка багато працював: створював вірші, писав поеми латинською мовою. Він став першим ученим-філологом, який вивчав твори давніх римлян та поповнював власну і папську бібліотеки. Усю свою духовну силу, весь свій авторитет Петрарка спрямував на відродження в суспільному житті традицій Давнього Риму та підтримав ідею згуртування італій-ських земель. Італія оцінила його зусилля: сенат Риму ухвалив увінча-ти Петрарку лавровим вінком, як це робили в античні часи, за написану латиною поему «Африка» про завоювання римського полководця Сци-піона Африканського в Північній Африці. Звання лауреата давало пое-ту почесне римське громадянство і право викладати сім вільних мистецтв.

День і місце для урочистої події – 8 квітня 1341 р., Капітолійський пагорб – він обрав сам. За задумом Петрарки, проведення церемонії мало не тільки символізувати відродження минулої слави Риму, а й пробудити патріотичні почуття італійців. Це був день Воскресіння Господнього. І саме він, як уважають деякі дослідники, поклав початок нової епохи – **доби Відродження**.

Подальше життя Франческо Петрарки було складним: він пережив смерть сина, глибоку внутрішню кризу, а 1347 р. чума, що спустошила пів Європи, забрала життя і донни Лаури...

З 1353 р. Петрарка жив в Італії, подорожуючи від міста до міста. Він мріяв про об'єднання країни і припинення братовбивчих війн. Кожне італійське місто вважало за честь надати притулок великому поетові, зокрема його з пошаною прийняли у Венеції. Цьому місту Франческо Петрарка запропонував власний план облаштування публічної бібліоте-ки і заповів свою бібліотеку, що була однією з найкращих приватних книгозбірень того часу. Велика рада Венеції наголошувала на видатних рисах дарувальника: «*На людській пам'яті не було в християнському світі філософа чи поета, якого можна було б порівняти з ним*». Під час народного венеційського свята Франческо Петрарці запропонували найпочесніше місце по праву руку від дожа, правителя Венеції.

Останні роки життя Петрарки пройшли в будинку його доньки поблизу Падуї. В одному з листів до Джованні Боккаччо він написав: «Хай смерть застане мене, коли я буду читати чи писати».

Це сталося 18 липня 1374 р.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як ранні роки життя Франческо Петрарки вплинули на формування його поетичного таланту й філософських поглядів?
2. Який життєвий шлях вибрав Франческо Петрарка і яким ідеалам його присвятив?
3. Поміркуйте, чому дослідники творчості Петрарки називають його «батьком гуманізму» і як його світогляд вплинув на подальший розвиток європейської культури.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Заповніть сторінку Франческо Петрарки в одній із соцмереж. Напишіть відповідь на його «Лист нащадкам».
2. Вивчіть напам'ять один із сонетів Петрарки і підготуйте його виразне читання в колі однокласників і однокласниць.

Історія кохання в сонетах Франческо Петрарки

Вірші, які Петрарка писав протягом усього свого життя, він уклав у збірку «Канцоньєре» («Книга пісень»). Донна Лаура стала її головною героїнею. Ця книжка була для поета своєрідним інтимним ліричним щоденником, бо написана не вишуканою літературною латиною, а вольга́ре – живою італійською мовою. До першої редакції збірки увійшло 25 віршів. Останню, дев'яту редакцію, поет закінчив напередодні своєї смерті.

Збірка містить 365 віршів – за кількістю днів у році. А відкриває збірку вступний сонет. У «Книзі пісень» представлено твори різних ліричних жанрів (канцони, секстини, балади, мадригали), але найбільше – 317 – сонетів.

Особливості сонетів Петрарки

Поет надав сонету класичної досконалості, його вірш є взірцем жанрової форми й ліричної мови для багатьох поетів. Сонет Петрарки зачаровує співучістю, красою словосполучень та звучними римами. Поет розробив жанр медитативного сонета, тобто сонета-роздуму. Навіть якщо він описує природу, якісь побіжні враження чи спостереження, завершенням твору завжди є певне узагальнення або висновок.

▲ Лаура. Невідомий автор. XVI ст.

Я переконаний, що Лауру слід розуміти алегорично, як лавровий вінок, яким Петрарка пізніше був увінчаний.

Джованні Боккаччо

«Книгу пісень» поділено на дві частини: «На життя донни Лаури» і «На смерть донни Лаури». Слово Лаура означає *лавр, дерево слави*, перен. *слава*. За своїм звучанням воно близьке до італ. l'aura – вітерець, l'ora – час, лат. aurum – золото. Як зазначають дослідники, всі ці сенси реалізовані та поєднані в сонетах Петрарки.

Тема книжки – спогад зрілої людини про незгасне почуття, юнацьке кохання до Лаури, високе й чисте, але боязке й нерозділене. І Лаура, яка померла, не менш прекрасна та не менш реальна, ніж Лаура жива, бо кохання Петрарки залишилося так само сильним і щирим.

Ми сприймаємо Лауру очима поета. Як Беатріче для Данте, так Лаура для Петрарки – ідеал жіночої вроди і доброчесності. Для закоханого Петрарки вона не алегорія Істини Віри, або Любові (як Беатріче в Данте), а реальна жінка, хоча й ідеалізована. Реальності образу Лаури надають не лише деталі (золотаве волосся, красива рука, голубі очі, зелений колір її суконь), Лаура живе в потоці спогадів ліричного героя.

Ліричний герой збірки – це мрійник, заглиблений у свій внутрішній світ. Здається, що все довкола не має для нього самостійного значення – воно лише нагадує йому про кохану. В обрисах скель він упізнає її профіль; крона дерева нагадує йому чудове волосся Лаури; шепіт хвиль викликає в пам'яті її голос. Мрії про кохану живлять його щастям. І навпаки, повернення в реальність несе журбу й розчарування, бо любов поглинає його душу повністю. Ліричний герой не виставляє почуття напоказ, береже образ Лаури від людського поговору, йому притаманні витонченість і шляхетність переживань. Така зосередженість людини на почутті, духовна самовіддача властиві добі Відродження.

Кохання в сонетах Франческо Петрарки – бурхливе почуття, яке несе і радість, і муки. Цим гуманістична любов принципово відрізняється від середньовічного розуміння любові небесної, відділеної від звичайного життя. Любов облагороджує людину, робить її думки піднесеними й чистими. Тож Петрарка вважав, що земна любов не є гріховною.

Збірка «Канцоньєре» мала неабиякий вплив на подальший розвиток літератури – у поезії Відродження виник цілий напрям, що орієнтувався на лірику Петрарки і отримав назву петраркізму.

МИСЛИМО КРИТИЧНО

Перекладач Ігор Качуровський припустив, що в різних сонетах Петрарки йдеться про різних осіб: «Ми переконаємося, що перед нами то постать примхливо-капризної і вередливої жінки, то чистої дівчини, яка, сперечаючись зі своєю матір'ю, кидає твердження, що найдорожче для жінки не життя, а честь... Тож напрошується висновок, що Лаура – це збірне ім'я для різних осіб, які існували, а може й не існували насправді...».

■ Яке з припущень ви підтримуєте: 1) Петрарка присвятив сонети своїй єдиній коханій; 2) образ Лаури є збірним, а сама Лаура насправді не існувала; 3) героїні сонетів Петрарки – різні жінки, якими захоплювався поет у різні часи. Аргументуйте свою позицію.

ІЗ «КНИГИ ПІСЕНЬ»

Сонет 61

■ Виразно прочитайте сонет у перекладах Д. Павличка і М. Ореста.

Благословенні будьте, день і рік,
І мить, і місяць, і місця урочі,
Де постеріг я ті сяйливі очі,
Що зав'язали світ мені навік!

Благословен вогонь, що серце пік,
Солодкий біль спечаленої ночі
І лук Амура, що в безоболоччі
Пускав у мене стріл ясний потік!

Благословенні будьте, серця рани
І вимовлене пошепки ім'я
Моєї донни – ніжне і кохане,

І ці сторінки, де про неї я
Писав, творивши славу, що не в'яне, –
Й ти, неподільна радосте моя!

Переклад Дмитра Павличка

Благословенні місяць, день і рік,
Пора, година, край, містина мила,
Коли краса її очей сп'янила
Мене, і став я бранцем їх повік.

Благословенні: біль, що в душу вник,
Що об'явилась ним Ерота сила,
Лук і стріла, що серце проразила,
І рана, що пройшла в його тайник.

Благословенні всі рази, коли я
Ім'я моєї пані називав,
Мої зітхання, порив, плач і мрія.

Благословенні і рядки, що склав
Я їй на честь, і мисль моя: до неї
Вона іде, до неї однієї.

Переклад Михайла Ореста

■ Аналізуємо сонет 61 і зіставляємо переклади

1. Кого і що оспівує автор у вірші? Яким є настрій вірша? Як у сонеті відображено суперечливе сприйняття кохання?
2. Які художні засоби створюють образ коханої?
3. Як у перекладі Дмитра Павличка обіграно значення імені коханої Петрарки? Зачитайте ці рядки.
4. Яким змальовано ліричного героя? Про який біль він говорить?
5. Які засоби художньої виразності використовує автор, щоб передати силу почуттів ліричного героя?
6. Хто такий Амур (Ерот)? У чому його сила?
7. Чи можна вважати, що в сонеті кохання підносить людину на якісно новий рівень, робить її творчою особистістю?
8. Якби ви малювали ілюстрацію до сонета 61, то які кольори переважали б на малюнку? Обґрунтуйте свої міркування.
9. Складіть схеми римування обох перекладів. Чи збігаються вони?
10. Які відмінності в перекладах ви помітили? Який варіант вам більше подобається? Чому?

▲ Лаура і Петрарка. Фреска XIV ст.

Сонет 132

Як не любов, то що це бути може?
А як любов, то що таке вона?
Добро? – Таж в ній скорбота нищівна.
Зло? – Але ж муки ці солодкі, Боже!

Горіти хочу? Відкатись негоже.
Не хочу? То даремна скарг луна.
Живлюща смерте, втіхо навісна,
Хто твій тягар здолати допоможе?

Чужій чи власній волі я служу?
Неначе в просторінь морську безкраю,
В човні хисткому рушив без керма;

Про мудрість тут і думати дарма –
Чого я хочу – й сам уже не знаю:
Палаю в стужу, в спеку – весь дрижу.

Переклад Григорія Кочура

Аналізуємо сонет 132

1. Визначте тему вірша і його ідею.
2. Яким постає перед читачем / читачкою ліричний герой? Яким він бачить навколишній світ? Які питання хвилюють ліричного героя?
3. Як у творі виражено суперечливий характер кохання?
4. Як впливає на розуміння головної думки сонета поєднання несумісних, непосиднуваних понять? Наприклад: «муки ці солодкі», «живлюща смерте», «втіхо навісна» та ін. Чим особливі епітети в сонеті? Якою є їхня роль у вірші?
5. До кого, на вашу думку, звертається ліричний герой? Чи є ці запитання є риторичними, які не потребують відповіді? Чому?
6. Як ви вважаєте, що домінує в цьому сонеті – розум чи почуття?
7. Поясніть символіку ключових образів сонета: море і вогонь.
8. У чому суть «внутрішньої суперечки» героя?
9. Як у вірші відобразилися гуманістичні погляди Петрарки?

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

■ Уперше на українських теренах сонети Петрарки надрукував гуманіст, богослов і письменник Мелетій Смотрицький, ректор Київської братської школи.

■ В антології «Світанок. Із європейської поезії Відродження» (1978) під перекладами сонетів 35 і 132 Петрарки стоїть прізвище Дмитра Паламарчука, але насправді вони належать Григорію Кочурові. Це була погоджена з авторами редакторська хитрість — на той час єдиний спосіб надрукувати переклади забороненого радянською владою Г. Кочура.

■ У 1994 р. Ліні Костенко було присуджено престижну італійську літературну премію імені Петрарки за поему «Інкрустації».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Який вірш називають сонетом? Укажіть його характерні ознаки. Доведіть, що вірші, подані в підручнику, є сонетами.
2. Знайдіть у сонеті 61 анафору й поясніть її роль. Як вона пов'язана із сонетами Данте?
3. Поясніть роль антитези в сонеті 132. Чому ліричний герой одночасно переживає протилежні почуття і сперечається сам із собою?
4. Чим зумовлено тугу ліричного героя сонетів?
5. Якою постає Лаура в сонетах Петрарки? Порівняйте ставлення поета до неї зі ставленням Данте до Беатріче. Заповніть «Кола Венна».
6. Складіть сенкани: Петрарка, «Канцоньєре», Лаура, сонет.
7. Як ви думаєте, чому італійський сонет часто називають петрарківським?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Уявіть, що Петрарка і Лаура — наші сучасники. Змоделюйте їхнє спілкування у СМС-листуванні або в чаті.
2. Спробуйте написати сонет, дотримуючись усіх правил.
3. Підготуйте повідомлення / презентацію / реферат про жанр сонета у світовій літературі.

▲ Імовірно, один із небагатьох прижиттєвих портретів Вільяма Шекспіра. Робота Джона Тейлора (?), 1610

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР
Сонети
«Ромео і Джульєтта»

**...З-поміж усіх великих людей
Шекспір найзагадковіший. Єдине,
що ми знаємо про нього, – це те,
що він жив і страждав.**

Джеймс Джойс, ірландський письменник

■ Як ви гадаєте, чому постать Шекспіра – найзагадковіша і водночас одна з найвпливовіших у світі?

■ Прочитайте цей розділ – і можливо, ви відкриєте для себе свого Шекспіра.

Велика літературна епоха завершилася 25 квітня 1616 р. – цього дня померли Мігель Сервантес і Вільям Шекспір. Відходила в минуле доба, яка вірила, що людина здатна вправити «вивих світу» і відродити «золотий вік»; доба, що могла піднести збіднілого гідальго та провінційного парубійка до вершинних злетів людського духу. Хоч би які списки й рейтинги найвпливовіших особистостей світу складали, там завжди є місце для Сервантеса і Шекспіра.

Син вічності і слави

Відомостей про життя **Вільяма Шекспіра** (1564–1616) небагато. Народився він у невеличкому містечку Стретфорд-на-Ейвоні в міщанській родині, мав шестеро братів і сестер. Точну дату народження великого драматурга не встановлено, але відомо, що 26 квітня 1564 р. його було охрещено. Ймовірно, дитинство Шекспіра не відрізнялося від життя інших дітей із заможних міщанських родин: навчання в школі, де основну увагу приділяли вивченню грецької та латинської мов, і, звісно, міські розваги. Однією з найулюбленіших розваг були виступи мандрівних театральних труп, яких за тих часів в Англії було дуже багато. Вони кочували країною від ярмарку до ярмарку, від містечка до містечка, від графства до графства, примушуючи публіку то реготати до нестями, то ридати без упину. І через певний час Шекспір сам стане актором однієї з таких труп...

Вісімнадцятирічний Вільям одружився зі старшою за нього, але заможною дівчиною. Протягом трьох років у подружжя народилося троє дітей: старша донька Сусанна і близнюки – син Хемнет і донька Джудіт. Здавалося, подальшу долю Шекспіра було визначено назавжди.

Але у двадцять три роки сталася докорінна зміна в житті Вільяма Шекспіра: він покинув родину й вирушив до Лондона. Чому він це зробив? Відповіді дослідники шукають і досі, пропонуючи різні версії, залежно від того, яким вони уявляють собі Шекспіра.

Одні стверджують, що це був бунт проти провінційної нудьги та спроба реалізувати свій талант. Збереглася легенда, що Шекспір був змушений залишити рідне місто, рятуючись від переслідування місцевого поміщика, бо полював на оленів у його парку. Інші припускають, що все було набагато простіше: батько Шекспіра майже збанкрутував, а в Лондоні знайти заробіток було легше. Відомо, що згодом Шекспір не тільки розрахувався з боргами, а й вкладав гроші в нерухомість, ставши власником найбільшого будинку в Стретфорді.

Достеменно можна стверджувати, що в 1587 р. Шекспір залишив рідне містечко і 1590 р. опинився в лондонській театральній трупі. Про те, де він перебував ці три роки, нічого не відомо. Спочатку Шекспір грав другорядні ролі. Великої слави як актор не зажив, а от драматургом став управним. Коли після відкриття театрів, що були на два роки закриті через чуму, Шекспір повернувся до Лондона, кілька театральних груп уже сперечалися за можливість співпрацювати з ним. Драматург вибрав театр Джеймса Бербеджа і написав для його сина Річарда, видатного актора, найкращі трагічні ролі.

Театральне життя в Лондоні XVI ст. відрізнялося від нинішнього. Репертуар театру створювали колективно: добирали і розробляли сюжет відповідно до можливостей трупи. Дійових осіб у п'єсі мало бути стільки, скільки було акторів, або дію розгортали так, щоб один актор грав різні ролі. Якщо хтось хворів, а заміни не було, п'єсу переробляли. Акторами були лише чоловіки. Якщо актор затримувався з виходом на сцену, глядачі жартували, що королева зараз голить бороду.

Конкуренти запозичували один в одного сюжети, характери і сценічні розв'язки. Автори залишалися невідомими, бо глядачі звертали увагу насамперед на акторів. Але успішною була трупа, яка, крім гарних акторів, мала автора, здатного швидко переробити чужу п'єсу або написати власну для свого театру.

Трупа Джеймса Бербеджа, завдяки п'єсам Шекспіра, здобула право ставити вистави при королівському дворі, а це відкрило письменнику шлях до верхівки суспільства. Подейкували, що навіть королева Єлизавета I із задоволенням спілкувалася з геніальним драматургом.

▼ Галерея героїв Шекспіра. Невідомий автор. 1840

У 1596 р. Шекспір зазнав великої втрати – помер його одинадцятирічний син Хемнет. Страшне горе залишило глибокий слід у душі письменника, він так і не зміг оговтатися від цієї трагедії протягом усього свого життя. На знак пам'яті про сина Шекспір увіковічив його ім'я в трагедії, яку написав через п'ять років. Саме тоді батько Вільяма Шекспіра отримав дворянський титул і спадковий герб: золотий гербовий щит із зображенням посрібленого сталевого списа; згори розміщений срібний сокіл, який розправив крила на плетиві родинних кольорів і тримав у лапці позолочений сталевий спис. Герб прикрашав девіз «Не без права». Джон Шекспір домагався цього визнання майже тридцять років і зрештою досяг своєї мети з допомогою впливових друзів свого сина Вільяма.

У 1599 р. в Лондоні відкрили новозбудований театр «Глобус», одним із пайовиків якого був Шекспір. Сьогодні неможливо уявити культурне життя людства без цього театру. Саме на сцені «Глобуса» вперше були поставлені такі видатні трагедії, як «Гамлет», «Король Лір» і «Отелло». Девіз Шекспірового театру «Весь світ – театр» тепер загальновідомий.

▲ Вистава в театрі «Глобус», відтвореному на основі археологічних і документальних свідчень. Він є копією оригінального театру часів Єлизавети I. Новий «Глобус» було побудовано у 1997 р. за ініціативи американського актора і режисера Сема Венамейкера, який присвятив 23 роки свого життя, щоб переконати англійських скептиків і знайти кошти для реконструкції театру Шекспіра. Венамейкер мав українське коріння: його предки на початку XX ст. емігрували з Миколаєва до Чикаго.

Шекспірівське питання

Для сучасників Шекспіра його літературні заслуги й авторство були поза всякими сумнівами. Його талант навіть ставили вище за здобутки шанованих у добу Відродження античних авторів. Джон Мільтон образно назвав його «сином Вічності і Слави».

Але вже в XVIII ст. почали з'являтися сумніви щодо авторства Шекспіра. Мовляв, провінціал, другорядний актор без освіти не міг створити такі глибокі філософські твори; хтось із якихось важливих і об'єктивних причин за домовленістю з Шекспіром використав його прізвище, щоб приховати своє авторство. Серед можливих авторів шекспірівських творів кого тільки не називали: від лорда Ретленда і філософа Френсиса Бекона до самої королеви Єлизавети I! Так виникло шекспірівське питання.

▶ Статуя Вільяма Шекспіра в Лондоні. Скульптор Джованні Фонтана. 1874

Шекспіра вважають автором 38 п'єс, 5 поем і циклу зі 154 сонетів. У 1612 році через те, що в Лондоні ширилася друга хвиля чуми, Шекспір припинив свою театральну діяльність і повернувся до рідного міста.

Ще за життя сучасники Шекспіра надзвичайно високо цінували його обдарування, називаючи письменника «солодкозвучним і медоточивим». Водночас вони звинувачували митця в тому, що він не гребував «запозиченнями» з чужих творів. На це Вільям Шекспір не без гумору відповідав, що запозичені сюжети і сцени – це як гарні дівчата, яких він забирає з непристойного товариства, щоб увести до шляхетного. Крім того, поняття авторського права в сучасному розумінні тоді не існувало. Безперечно, що й у самого Шекспіра «позичали» набагато більше, просто нам про це невідомо.

Хай там як, але духовне життя людства неможливо уявити без творчості великого письменника. Адже навіть людина, зовсім далека від літератури, перебуває в полоні безсмертних шекспірівських образів: Ромео і Джульєтти, Гамлета й Офелії, короля Ліра та Отелло...

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яку з версій переїзду Шекспіра до Лондона ви вважаєте ближчою до істини? А яку – найромантичнішою?
2. Порівняйте шекспірівське і гомерівське питання. Про що свідчить виникнення таких питань?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Складіть кросворд («хмару слів») на основі фактів життя і творчості Шекспіра.
2. Поділіться на дві групи: за і проти. Доберіть аргументи й підготуйтеся до проведення дискусії в класі. Перша група має заперечувати авторство Шекспіра, друга – знайти аргументи на його підтвердження.

Сонети Шекспіра

Вільям Шекспір написав 154 сонети, які вперше було надруковано в 1609 р. без відома автора. Це своєрідний ліричний щоденник, створений переважно в той час, коли театри не діяли через епідемію. У циклі три головні дійові особи: ліричний герой, його таємничий друг і кохана поета. Дослідники поділяють сонети на три тематичні групи: присвячені другові, Смаглявій леді та філософському осмисленню любові й життя загалом. Героїня сонетів порушує всі поетичні канони того часу: вперше в європейській поезії оспівується не довершена красуня, а звичайна земна жінка, чию красу визначає природна чарівність, що розквітла через кохання.

Завдяки Шекспіру популярність здобув **англійський різновид сонета**, відомий як **шекспірівський**. Він складається з трьох чотиривіршів і двовірша зі схемою римування *абаб вгвг деде єє*.

У кожному сонеті зазвичай розвивається лише одна тема. Поет дотримується традиційної структури: перший чотиривірш викладає тему, другий – її розвиває, третій підводить до розв'язки, а заключний двовірш містить підсумок.

Шекспір безмежно винахідливий у використанні метафор: будь-яка думка, подія або переживання передані через порівняння і уподібнення одного предмета іншому. Поет також уміло використовує багатозначні слова, вживаючи їх у кількох значеннях одночасно, що створює труднощі для перекладу, але надає сонетам глибокого змісту. Шекспір оновив тематику сонета: елегійна сумовитість поєднана з громадянськими мотивами, а любовні муки – з філософськими роздумами.

Художня переконливість сонетів Шекспіра досягається таким карбуванням слова, яке підносить окремі рядки до рівня афоризмів. Можливо, саме тому відомий перекладач В. Коптілов у рецензії до українського видання писав: «Шекспірові сонети – це сто п'ятдесят чотири коштовні камені, відшліфовані геніем великого британця».

Сонет 66

Я кличу смерть – дивитися набридло
На жебри і приниження чеснот,
На безтурботне і вельможне бидло,
На правоту, що їй затисли рот,

На честь фальшиву, на дівочу вроду
Поганьблену, на зраду в пишноті,
На правду, що підлоті навдогоду
В бруд обертає почуття святі,

І на мистецтво під п'ятою влади,
І на талант під наглядом шпика,
І на порядність, що безбожно краде,
І на добро, що в зла за служника!

Я від всього цього помер би нині,
Та як тебе лишити в самотині?

Переклад Дмитра Павличка

Сонет 66

Стомившися, вже смерті я благаю,
Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
І в злиднях честь доходить до одчаю,
І чистій вірності шляхів нема,

І силу неміч забива в кайдани,
І честь дівоча втоптана у бруд,
І почесті не тим, хто гідний шани,
І досконалості – ганебний суд,

І злу – добро поставлене в служниці,
І владою уярмлені митці,
І істину вважають за дурниці,
І гине хист в недоума в руці.

Стомившись тим, спокою прагну я,
Та вмерти не дає любов твоя.

Переклад Дмитра Паламарчука

■ **Аналізуємо сонет 66 і зіставляємо переклади**

У перекладі Дмитра Павличка перший чотиривірш задає тон всього вірша: пафос викриття зла стає його

Українські перекладачі творів Шекспіра

За роки перекладацької діяльності **Дмитро Павличко** познайомив українське читацтво із творами 400 поетів 57 національних літератур. Перекладав з англійської, іспанської, італійської, французької, португальської, їдиш та багатьох слов'янських мов. У 1971–1978 рр. Д. Павличко був головним редактором журналу «Всесвіт», де опублікував чимало знакових творів світової літератури. Павличко залучив до співпраці найкращих перекладачів, серед яких ідеологічно «небажані» і «гнані» Григорій Кочур, Микола Лукаш, Борис Тен та багато інших. У журналі друкували лише переклади з оригіналу і тільки тих творів, яких не було в російських перекладах. Піднесення «Всесвіту» припало на ті роки, коли «розгорнувся під камуфляжем боротьби з буржуазним націоналізмом черговий погром української літератури» (*Д. Наливайко*).

На початку Другої світової війни **Дмитро Паламарчук** служив у танковій частині, згодом потрапив в оточення та полон, але зумів утекти. Потім боровся за незалежну Україну, приєднавшись до ОУН–УПА. Йому довелося побувати і в румунських, і в німецьких тюрмах, а в 1944 р. радянська влада засудила його до 10 років таборів. У таборі Паламарчук познайомився з Григорієм Кочуром, який надихнув його взятися за переклади. Французької мови Паламарчук навчався в колишнього німецького посла в Італії, а англійської – в онука відомого мецената і цукрозаводчика Миколи Терещенка. Уночі, коли всі спали, він натхненно перекладав сонети Шекспіра.

основним емоційним складником. Викриття відбувається з моральної висоти, на якій стоїть поет, залишаючись поза явищами, які спостерігає і яким виносить вирок. Перші слова перекладу Д. Паламарчука – прості та позбавлені літературності, але наповнені справжнім почуттям. Це інший підхід до перекладу, інша людська позиція поета. Тут звучить не гучне викриття, а тиха скарга людини, втомленої та змученої життям. Ліричному героєві огидне все, що відбувається. Такий настрій пронизує весь сонет Шекспіра, перший рядок якого в підрядковому перекладі його передає: «Змучений усім, я мрію про заспокійливу смерть». У першому перекладі ганебні явища зображені через погляд ззовні, тоді як у другому вони просвічуються зсередини, адже це – внутрішній біль поета. Анафору «і» Д. Павличку не вдалося повністю зберегти, через що переклад частково втрачає емоційну напругу. Водночас сила узагальнення не зменшується в обох перекладах. Громадянське звучання сонета підсилюється і поглиблюється натяком на свою епоху.

Переклади заключного двовірша дуже різняться. Останні рядки завжди важливі у вірші, але в шекспірівському сонеті вони мають колосальне значення: двовірш – емоційно-смисловий підсумок твору. Знак питання, якого немає у Шекспіра, та однозначне трактування Д. Павличком оригінального виразу «my love» як «тебе» знімає багатозначність смислів. Натомість Д. Паламарчук зумів повністю зберегти цю особливість фіналу сонета 66.

▲ Портрет Мері Фіттон.
Невідомий автор. 1595

Припускають, що Мері Фіттон, яка була фрейлиною королеви Єлизавети I, віддала перевагу другові Шекспіра і стала одним із можливих прототипів Смаглявої леді.

1. Яким ліричний герой бачить світ? Чим він розчарований? Що засуджує? Що надає йому оптимізму і сил жити далі?
2. Чи можна вважати заключний двовірш основною думкою твору?
3. Зіставте переклади сонета 66. У якому з них ліричний герой наділений бунтівним характером, а в якому постає зневіреним?
4. Наведіть приклади художніх засобів, ужитих перекладачами, щоб передати форму та зміст Шекспірового сонета.
5. Поміркуйте, чи не суперечить портрет доби, відтвореної в сонеті, загальноприйнятому уявленню про епоху Відродження.

Сонет 116

Не буду я чинити перешкоди
Єднанню двох сердець. То не любов,
Що розцвіта залежно від нагоди
І на віддаленні згасає знов.

Любов – над бурі зведений маяк,
Що кораблям шле промені надії,
Це – зірка провідна, яку моряк
Благословляє в навісній стихії.

Любов – не блазень у руках часу,
Що тне серпом своїм троянди свіжі –
І щік, і уст незайману красу.
Той серп любові справжньої не ріже.

Як це брехня – я віршів не писав,
І ще ніхто на світі не кохав.

Переклад Дмитра Паламарчука

■ **Аналізуємо сонет 116**

1. Що є любов у розумінні ліричного героя? Як, на його думку, можна визначити справжнє почуття?
2. Чому ліричний герой відмовляється від тієї, яку кохає?
3. Визначте антитези, які поет / перекладач використовує у цьому вірші. З якою метою? Що протиставлено коханню?
4. Яку роль, на думку Шекспіра, кохання відіграє в житті людей?
5. Зіставте (порівняйте) ліричних героїв сонетів 66 та 116. Чим вони схожі, чим відрізняються?

Українські перекладачі творів Шекспіра

Українською мовою перші переклади окремих сонетів здійснили П. Куліш, Ю. Федькович, І. Франко, М. Славинський, П. Грабовський. У XX ст. до перекладу поетичної спадщини В. Шекспіра долучилися майстри художнього слова М. Москаленко, С. Караванський, Г. Селезінка та О. Селезінка, Г. Пилипенко, Н. Бутук, В. Марач; в еміграції перекладали Юрій Клен, Т. Осьмачка, Василь Барка, Яр Славутич. У 1966 р. сонети В. Шекспіра опубліковані в майстерних перекладах Д. Паламарчука. Переклад повного сонетарію В. Шекспіра належить перу Д. Павличка.

Сонет 130

Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
Не білосніжні пліч овали,
Мов з дроту чорного коса густа.

Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дише так вона, як дишуть люди, –
А не конвалії між диких трав.

І голосу її рівнять не треба
До музики, милішої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої – цілком земні.

І все ж вона – найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими.

Переклад Дмитра Паламарчука

■ **Аналізуємо сонет 130**

1. Кому присвячений цей сонет? Яким постає образ коханої поета? Чи з цього сонета зрозуміло, які саме риси коханої полонили поета?
2. За допомогою яких засобів створено цей образ?
3. Чому автор вдається до заперечення постійних епітетів і порівнянь?
4. Що, на думку Шекспіра, робить героїню сонета привабливою?
5. Доведіть, що ідеал поета має земну природу. Що надає цьому образу піднесеності?
6. У сприйнятті ліричного героя його обраниця постає приземлено-реально. Що він відчуває до неї?
7. Як у фіналі сонета виражено почуття ліричного героя?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Пригадайте особливості форми та змісту італійського сонета. Як Шекспір збагатив жанр сонету?
2. Порівняйте форму сонета в Петрарки й Шекспіра. Чи впливає на зміст сонета його форма?
3. Кого і що оспівує Шекспір у своїх сонетах? Чому поет не планував оприлюднювати свої поезії?
4. Розділіться на три групи. Проаналізуйте один із сонетів Шекспіра.
5. Які думки і вчинки ліричного героя сонетів Шекспіра підтверджують, що це особистість доби Відродження? Як ми можемо довести, що сонети написані в епоху Відродження?
6. Порівняйте образи Лаури із сонетів Петрарки і Смаглявої леді зі 130-го сонета Шекспіра. Чи стосуються слова «славлені похвалами пустими» героїні сонетів Петрарки?
7. Чи сподобалися вам сонети Шекспіра? Які рядки вас особливо здивували / зацікавили / зворушили? Чим саме?
8. Який образ вам ближчий і зрозуміліший: Смаглявої леді чи доньки Лаури? Чому?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Підготуйте виразне читання напам'ять одного із сонетів (за власним вибором).
2. Знайдіть в інтернеті і прослухайте художнє читання сонетів Шекспіра в оригіналі, здійснене професійними акторами – носіями мови (Кріс Г'юз, Річард Армітідж та ін.). Чиє виконання вам сподобалося більше? Чому?
3. **Творчі дослідницькі проєкти:** **А.** Укладіть за інтернет-джерелами антологію українських перекладів одного із сонетів Шекспіра, включивши до неї оригінальний текст. **Б.** Підготуйте повідомлення про осіб, які стали прототипами героїв сонетів Шекспіра.

Трагедія «Ромео і Джульєтта»

Коли Шекспір написав трагедію «Ромео і Джульєтта», достеменно невідомо. Вважають, що її було створено не пізніше 1595 р. Сюжетною основою п'єси стала старовинна італійська легенда, яка неодноразово приваблювала письменництво того часу. Родини Монтеккі і Капулетті згадано, наприклад, у «Божественній комедії» Данте («Чистилище»). У тогочасній книжці, яка розповідала про історію Верони початку XIV ст., йшлося про трагічне кохання двох молодих веронців із ворожих родин Монтеккі й Капулетті. Ця оповідь надих-

Трагéдія (грец. tragoedia) – драматичний жанр, твір із гострим і непримиренним конфліктом особистого чи громадського характеру, який закінчується зазвичай тим, що герой гине.

нула англійського поета Артура Брука, який написав поему «Ромео і Джульєтта». Вона і стала джерелом для трагедії Шекспіра.

Дія «Ромео і Джульєтти» розгортається протягом п'яти днів – від неділі до п'ятниці. На початку нібито нічого не віщує трагічного фіналу, навіть смерть Тібальта і Меркуціо. Адже Ромео щиро хотів припинити сутичку, яку затіяв Тібальт. Герої гинуть через підступи фортуни: якби Ромео отримав листа від брата Лоренцо чи прибув до Верони на пів години пізніше, жодної трагедії не сталося б. І найпевніше, князю Ескалу, якому набридла ворожнеча Монтеккі й Капулетті, сподобалася б ідея оженити єдиних дітей цих родин, припинивши в такий спосіб сварки.

Саме відчуття вселенської несправедливості стосовно двох закоханих і робить п'єсу Шекспіра великою трагедією, а її головних персонажів – вічними образами.

Цей твір часто називають апофеозом (звеличуванням) кохання, піснею переможної любові. Тож невипадково імена Ромео та Джульєтти стали уособленням чистого і пристрасного почуття. А біля дому Джульєтти у Вероні нас зустрічає тендітна бронзова скульптура героїні Шекспіра, яка, за сучасною легендою, дарує щастя і любов усім, хто до неї доторкнеться: *«Любішого не буде силуету, / Аніж в коханні вірної Джульєтти...»*.

▲ Джульєтта. Скульптор Нерео Костантіні. 1972

РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА

Дійові особи

Ескал, князь Веронський. Паріс, молодий дворянин, родич князя. Монтеккі, Капулетті, глави двох ворогуючих родин. Старий, дядько Капулетті. Ромео, син Монтеккі. Меркуціо, родич князя і друг Ромео. Бенволіо, небіж Монтеккі і друг Ромео. Тібальт, небіж синьйори Капулетті. Брат Лоренцо, чернець-францисканець. Брат Джованні, чернець того ж ордену. Балтазар, слуга Ромео. Самсон, Грегорі, слуги Капулетті. П'єтро, слуга Джульєттиної мамки. Абрам, слуга Монтеккі. Аптекар. Троє музикантів. Паж Паріса. Паж Меркуціо. Стражник. Синьйора Монтеккі, дружина Монтеккі. Синьйора Капулетті, дружина Капулетті. Джульєтта, дочка Капулетті. Мамка Джульєтти. Веронські городяни, родичі обох родин, маски, носії смолоскипів, пажі, сторожа, вартові та слуги. Хор.

Сьогодні маємо сім українських перекладів трагедії, створених у різні часи такими майстрами, як Пантелеймон Куліш, Гнат Хоткевич, Василь Мисик, Абрам Гозенпуд, Ірина Стешенко, Ігор Костецький та Юрій Андрухович.

Дія відбувається у Вероні, початок п'ятої дії – в Мантуї.

ПРОЛОГ

Входить Хор.

Хор Однаково шляхетні дві сім'ї
В Вероні пишній, де проходить дія,
Збували в ворожнечі дні свої.
Аж враз кривава скоїлась подія.
Коханців двоє щирих, запальних
Ворожі ті утроби породили;
Нещастя сталося у сім'ях тих, –
Вони одвічні звади припинили.
Життя коротке і сумну любов,
Трагічну смерть, що потрясла родини,
Як змила ту ненависть чиста кров,
Ми вам покажемо за дві години.
Даруйте нам недоліки пера,
Всі хиби виправить стараннa гра. *(Виходить)*

- Чому Шекспір розпочинає трагедію виступом хору?
- Яка роль прологу у творі?
- Знайдіть у тексті прологу слова, де окреслено основний конфлікт твору.

ДІЯ ПЕРША

СЦЕНА 1

Верона. Міський майдан.

На майдані починається сварка між слугами Капулетті та Монтеккі. Пізніше до сварки приєднуються прибічники обох родин. Найзаповзятішим у сутичці був небіж Капулетті Тібальт. На площі з'являються очільники родин із дружинами та князь Ескал із почтом. Князь, обурений нескінченними чварами між Монтеккі і Капулетті, погрожує смертною карою тому, хто ще раз стривожить Верону. На спустілому майдані з'являється Ромео, що страждає від безнадійного кохання до веронської красуні.

Ромео Страшна ненависть, та любов страшніша.
З ненависті любов. О гнів кохання!
З нічого – все: і розквіт, і буяння.
О легкості тягар. Сенс пустоти.
Безформний хаос пречудових форм.
Свинцевий пух і полум'я холодне,
Цілюща слабість і блискучий дим...
Безсонний сон, єство, що не існує.

Тим часом граф Паріс домовляється з Капулетті про шлюб із Джульєттою. Вирішили, що на родинному святі в будинку Капулетті буде оголошено про заручини Паріса і Джульєтти. Капулетті віддає слузі список із переліком гостей і наказує запросити їх на свято. Слуга, не вміючи читати, звертається за допомогою до Ромео, який разом із Бенволіо з'являється на площі. Дізнавшись про маскарад, Бенволіо пропонує Ромео надягнути маски і піти до Капулетті. Він сподівається, що закоханий у Розаліну Ромео порівняє її з чарівними красунями, запрошеними на свято, і одразу втратить до неї будь-який інтерес, адже «лебідь той обернеться в ворону». Ромео погоджується піти на маскарад, щоб зустрітися з Розаліною.

СЦЕНА 5

Зала в домі Капулетті. Входять Капулетті, синьйора Капулетті, Джульєтта, Тібальт з іншими членами родини, гостями й масками.

Ромео *(до свого слуги)* Хто синьйорина та, що подає
Свою прекрасну руку кавалеру?

Слуга Не знаю я, синьйоре.

Ромео Померкли смолоскипи перед нею!
І світить вродою вона своєю
На щоках ночі – діамант ясний
У вусі мавра; скарб цей дорогий
І для землі, і для життя сія.
Вона – омріяна любов моя!
Її оточують прекрасні дами,
Вона ж між них –
голубка між галками!
Коли танок закінчать вже, саму
За ніжну ручку я її візьму,
І щастя неземне тоді відчую...
Чи ж я коли любив? Чи ще люблю я?
О ні! Зрікайтеся, брехливі очі!
Не знали ви краси до цієї ночі!

Тібальт По голосу це мусить буть Монтеккі.
Мою рапіру, хлопче! Як! Цей раб
Наважився прийти в блазенській масці,
Щоб глузувати з нашого бенкету?
Ні, честю роду я клянусь, за сміх
Убить його, вважаю я, не гріх!

Капулетті Ромео тут?

Тібальт Так, він, негідник, тут.

Капулетті Спокійно, друже. Не чіпай його.
Поводиться він ввічливо й шляхетно.
Сказати правду, вся Верона славить
Його за честь, за виховання добре.
За всі скарби Верони я не дам
Його в моїй господі зневажати.
Тому вгамуйся й не звертай уваги –
Так хочу я. Коли мене шануєш,
Розвеселись, кинь хмурити чоло,
Бо хмуритись на святі непристойно.

Тібальт Мій дух скорився й змовк, я ж не змовчу.
Від гніву й сорому я весь тремчу!
Це вторгнення зухвале стерплю нині,
Та згодом в жовч обернеться терпіння! *(Виходить)*

Ромео *(до Джульєтти)* Коли торкнувсь рукою недостойно
І осквернив я цей олтар святий,

- Чим цей монолог Ромео перегукується із сонетами до Смаглявої леді?
- Якими художніми засобами відтворено красу Джульєтти?
- Порівняйте із монологом зі сцени 1. Чим різняться два описи почуттів?

Уста – два пілігрими – хай пристойно
Цілунком ніжним змиють гріх тяжкий.

Джульєтта О пілігриме, в тім гріха немає –
З молитвою торкатись рук святих:
Такий привіт нам звичай дозволяє.
Стискання рук – то поцілунок їх.

Ромео Але, крім рук, ще дано й губи їм...

Джульєтта Так, для молитви, любий пілігрим...

Ромео О, то дозволь мені, свята, й устами
Молитися побожно, як руками!

Джульєтта Нас незворушно слухають святі.

Ромео Не рухайся ж, дай відповідь мольбам! *(Цілує її)*
Твої уста очистили мій гріх...

Джульєтта Взяли твій гріх мої уста з твоїх.

Ромео Мій гріх?.. В твоїх словах я докір чую!
Верни ж мій гріх. *(Знову цілує її)*

Джульєтта Мов з книги ти цілуєш...

Мамка Вас просить ваша мати, синьйорино.

Ромео А хто у неї мати?

Мамка Що, юначе?
Таж господиня в домі цім вона.
Така вже добра пані, мудра й чесна,
Я викохала донечку її,
З якою щойно розмовляли ви.
Скажу вам чесно: хто її здобуде –
Здобуде той повнісінький гаман.

Ромео Що? Капулетті?.. Ох! Де ж вороття?..
У ворога в руках моє життя!

Бенволіо Ходім, ходім! Жарт видався на славу!

Ромео Ох, я боюсь – кінчається забава.

Виходять усі, крім Джульєтти й мамки.

Джульєтта Глянь, няню, і скажи, хто той господар?

Мамка Монтеккі він, і звуть його Ромео;
Єдиний син того, хто ворог нам.

Джульєтта Злоба єдина у душі буяла,
І зі злоби любов єдина встала!..
Не знаючи, зустріла надто рано,
Та пізно я дізналась, безталанна!
Ох, не на радість ти, любов моя,
Бо ворога кохаю ніжно я!

Виходять.

▲ Томас Френсіс Діксі. Джульєтта Капулетті. 1875

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА 1

Верона. Фруктовий сад Капулетті. Входить Ромео.

Ромео

Сміється з шраму той, хто ран не мав.

Вгорі, край вікна, з'являється Джульєтта.

Та тихо! В тім вікні сяйнуло світло!
Там схід, сама ж Джульєтта – ясне сонце!
Зійди ж, прекрасне сонечко, і сяйвом
Блиск заздрісного місяця убий!
Він і без того зблід, він занедужав
Від прикрості, що ти – його служниця,
А все ж затьмарила його красою.
Тож не служи ревнивцеві блідому!
Весталчин одяг, бляклий, зеленавий
Лише безумці носять. Скинь його!
Он владарка моя, моє кохання!
Дізналася б вона, як я люблю!
Вона заговорила? Ні, мовчить...
Ну що ж. Нехай. Адже говорять очі.
Я відповім... Який-бо я зухвалець.
Ні, не до мене очі ці говорять.
Дві зірки найяскравіші на небі
Десь мають пильні справи і повинні
На час покинути небесні сфери
Й очам її своє благання шлють –
За них тим часом сяяти в блакиті.
О, що, коли б і справді тії очі
На небі сяли, зорі ж – на обличчі?
Обличчя ясні зорі ті затьмило б,
Як сонечко – ліхтар; та з неба ж очі
Лили б такі потоки променисті,
Що всі пташки співати почали б,
Подумавши, що то вже сходить сонце!
На руку ось схилилась край віконця,
Притиснувши долоню до щоки...
Якби мені за рукавичку бути
І доторкатись до щоки її!

Джульєтта О лишенько!

Ромео Вона заговорила...
Мій світлий ангеле, мов ясні далі,
Ти сяєш наді мною серед ночі,
Як легкокрилий посланець небес

Перед очима вражених людей,
Що, голови закинувши, слідкують,
Як серед хмар лінивих він ширяє
І по ефіру грудях чистих плава.

Джульєтта Ромео! О, навіщо ти Ромео?
Зміни своє ім'я, зречися батька;
Як ні, то присягни мені в коханні,
І більше я не буду Капулетті.

Ромео *(вбік)* Послухать – чи відповісти відразу?

Джульєтта Лише твоє ім'я – мій ворог лютий;
А ти – це ти, а зовсім не Монтеккі...
Що є Монтеккі? Таж чи так зовуть
Лице і плечі, ноги, груди й руки
Або якусь частину тіла іншу?
О, вибери собі нове ім'я!
Та що ім'я? Назви хоч як троянду,
Не зміниться в ній аромат солодкий!
Хоч як назви Ромео – він Ромео.
Найвища досконалість все ж при ньому.
Хоч би він був і зовсім безіменний...
О, скинь же, скинь своє ім'я, Ромео!
Воно ж не є тобою, і взамін
Візьми мене усю!..

Ромео Ловлю на слові!
Назви мене коханим, і умить
Я вдруге охрещусь і більш ніколи
Не буду зватися Ромео.

Джульєтта Хто ти,
Що, притаївшись під серпанком ночі,
Мою підслухав таїну сердечну?

Ромео Яким ім'ям назвать себе – не знаю.
Своє ім'я ненавиджу я сам!
Свята моя, адже ж воно – твій ворог.
Я б розірвав його, коли б воно
Написане стояло на папері!

Джульєтта Мій слух не похопив ще й сотні слів
Із уст твоїх, а голос я впізнала:
Хіба ти не Ромео, не Монтеккі?

Ромео О ні, свята, знай: що не те й не інше,
Якщо вони для тебе осоружні.

Джульєтта Як ти зайшов сюди, скажи, й навіщо?
Як міг ти перелізти через мур?
Адже високий він і неприступний.
Згадай-но, хто ти: смерть тебе спіткає,
Як з наших хто тебе застане тут.

Ромео — Кохання принесло мене на крилах,
І не змогли цьому завадить мури;
Кохання може все і все здолає, –
Твоя рідня мені не перешкода.

Джульєтта — Вони тебе уб'ють, коли побачать.

Ромео — В очах твоїх страшніша небезпека,
Ніж в двадцяти мечах.
Поглянь лиш ніжно –
Й мені ненависть їхня не страшна.

Джульєтта — О, не хотіла б я нізащо в світі,
Щоб тут вони побачили тебе!..

Ромео — Своїм плащем мене прикриє ніч.
Та, як не любиш ти, – нехай знаходять...
Хай краще смерть від лютої злоби,
Ніж довгий вік без ніжності твоєї.

Джульєтта — Хто показав тобі сюди дорогу?

Ромео — Моя любов! Вона мене навчила,
Дала мені пораду, я ж за те
Позичив їй очей. Я не моряк,
Та будь від мене ти хоч так далеко,
Як щонайдальший берег океану,
Я б зважився такий здобути скарб!

Джульєтта — Моє лице ховає маска ночі,
Але на нім пала дівочий стид,
Що ти в цю ніч мої слова підслухав.
Хотіла б я пристойність зберегти,
Від слів своїх відмовитись хотіла б,
Хотіла б я... та годі прикидатись!
Мене ти любиш? Знаю, скажеш: «Так...»
Тобі я вірю, з мене досить слова.
О, не клянись! Зламати можеш клятву:
Недурно ж кажуть, що з любовних клятв
Сміється сам Юпітер. О Ромео!
Скажи, якщо ти любиш, правду щиру.
Коли ж вважаєш – переміг мене
Занадто швидко, я тоді насуплюсь,
Скажу уперто: «Ні!», щоб ти благав.
Інакше – ні, нізащо в світі! Ні!
Так, мій Монтеккі, так, я нерозважна
І, може, легковажною здаюсь...
Повір мені, і я вірніша буду,
Ніж ті, що хитро удають байдужість.
І я б могла байдужою здаватись,
Якби зненацька не підслухав ти
Любов мою й слова мої сердечні...

Пробач мені, мій любий, і не думай,
Що мій порив палкий – це легковажність;
Мою любов відкрила темна ніч.

Ромео Клянусь цим місяцем благословенним,
Що сріблом облива верхи дерев...

Джульєтта О, не клянися місяцем зрадливим,
Який так часто змінює свій вигляд,
Щоб не змінилася твоя любов.

Ромео То чим я поклянусь?

Джульєтта Не треба зовсім.
Або, як хочеш, поклянись собою –
Душі моєї чарівним кумиром, –
І я повірю.

Ромео Серця почуттям...

Джульєтта Ні, не клянись! Хоч ти – єдина радість,
Та не на радість змовини нічні...
Все сталось несподівано занадто –
Так швидко, так раптово й необачно,
Як блискавка, що блисне й раптом зникне
Ледь встигнемо сказати: «Он сяйнуло!»
Добраніч, любий! Теплий подих літа
Нехай цю бруньку ніжного кохання
Оберне в пишну квітку запашну,
Коли з тобою зійдемося ще раз.
Добраніч! Хай у тебе переллється
Той мир, що вщерть моє сповняє серце!

Ромео Без нагороди так мене й покинеш?

Джульєтта Якої ж нагороди хочеш ти?

Ромео Повинна ти в коханні присягти.

Джульєтта Я присяглась раніш, ніж ти просив,
Проте я хтіла б клятву ту забрати.

Ромео Забрати клятву? О, навіщо, люба?

Джульєтта Щоб бути щедрою і знов віддати.
Таж я того жадаю, що вже маю:
Як море, доброта моя безкрая,
Як море, дна не має і любов,
Що більше їх я віддаю тобі,
То більше їх у мене зостається,
А їм немає меж...

Мамка кличе за сценою.

У домі гамір!
Прощай, мій любий!.. Няню, я іду!
Не зрадь мене, Монтеккі мій коханий.
Хвилину почекай, я повернусь. *(Виходить)*

Ремáрка – авторська примітка в тексті драматичного твору, що містить стислу характеристику обставин дії, зовнішності та поведінки дійових осіб.

■ Простежте далі за ремарками. Як за їхньою допомогою автор підкреслює силу почуттів закоханих?

Ромео О, ніч свята! Благословенна ніч!..
Таж ніч тепер... А що, як все це сон?
Такий солодкий сон, що я боюсь –
Він не обернеться ніколи в дійсність.

Знову з'являється Джульєтта.

Джульєтта Три слова ще, Ромео, й на добраніч!
Якщо любов твоя до мене щира
І хочеш ти зі мною взяти шлюб,
То взавтра сповісти мене про це,
І я пришлю по відповідь когось,
Де і коли ти хочеш повінчатись;
Тобі до ніг складу я свою долю –
З володарем піду хоч на край світу!

Мамка *(за сценою)* О синьйорино!

Джульєтта Я йду! Як ти не будеш з чистим серцем,
Тоді благаю...

Мамка *(за сценою)* Синьйорино!

Джульєтта Зараз!
...Облиш мене і більше не приходь,
Зостав мене на самоті з журбою,
То взавтра я пришлю.

Ромео Душі спасінням...

Джульєтта Сто тисяч раз тобі привіт! *(Виходить)*

Ромео В сто тисяч раз без тебе хмурий світ!
Так, як школяр від книжки утікає,
Так ревно і любов любов шукає;
Як гидко їм на школу знов дивитись,
Так тяжко їй з любов'ю розлучитись! *(Ступає до виходу)*

У вікні знову з'являється Джульєтта.

Джульєтта Ромео, стій!.. О, стій! Якби мені
Сокольничого голос, щоб назад
Змогла я сокола мого вернути!
Неволі голос надто слабосилий,
А то б я потрясла печеру Ехо,
Й повітря б голос більш, ніж я, захрип.
Повторюючи це ім'я невпинно:
«Ромео, де ти? Де ж ти, мій Ромео?!»

Ромео То кличе знов мене моя душа!
Бринять, як срібло, голоси коханців
І солодко скрашають тишу ночі, –
Мов ніжна музика милує вухо!

Джульєтта Світає... Хтіла б я, щоб ти пішов,
Але не далі, аніж птах отой,

Який літає на шовковій нитці.
Пустунка дівчинка його відпустить,
Як бідолашного в кайданах в'язня,
Й відразу знов назад за нитку тягне.
Ревнуючи до волі ту пташину.

Ромео Хотів би птахом бути я твоїм!

Джульєтта І я, мій любий, теж цього хотіла б,
Та ласками замучила б тебе...
Прощай, прощай! Тяжкий час розставання...
О, стільки в нім солодкого страждання,
Що все прощалася б, хоч і світає! *(Виходить)*

Ромео Тебе хай сон і спокій повиває!
Як хтів би я тим сном спокійним бути,
Щоб тут в солодких мріях все забути!
Тепер до келії отця святого –
Почуть пораду хочу я від нього. *(Виходить)*

Ромео домовляється з братом Лоренцо, щоб той обвінчав його з Джульєттою. Монах погоджується, бо через шлюб «злоба та родинна у дружбу обернутися повинна».

◀ Франческо Хаєс.
Ромео і Джульєтта з абатом Лоренцо.
1823

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. З якою метою Ромео пішов на маскарад до Капулетті? Чи правий був Меркуціо, який говорив, що поведінку Ромео визначають «ті мелодії, якими розпливався Петрарка»? Чи суголосні бажання Ромео з переживаннями ліричного героя Петрарки?

2. Чи можна Ромео назвати зрадливим?

3. Якою є перша зустріч Ромео і Джульєтти? Чи можна сказати, що це любов із першого погляду?

4. Що стоїть на заваді коханню та шлюбу Ромео і Джульєтти? Хто з героїв твору їм перешкоджає?

5. Чи можуть Монтеккі і Капулетті пояснити коріння їхньої родової ворожнечі? Знайдіть свідчення, що місто і вони самі стомилися від цього?

6. Чому брат Лоренцо погоджується таємно обвінчати Ромео і Джульєтту? Чи досяг він своєї мети?

7. Розгляньте опорну схему «Основні конфлікти трагедії "Ромео і Джульєтта"» та розкрийте, як вони проявляються в перебігу подій.

Основні конфлікти трагедії «Ромео і Джульєтта»

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Сформулюйте головний конфлікт трагедії і згрупуйте дійових осіб навколо нього. Оформте роботу як таблицю, інфографіку, лепбук тощо.
2. Знайдіть у творі цитати, що ілюструють зміни в характерах головних героїв.
3. Укладіть «коло знань» про внесок В. Шекспіра в англійську та світову культуру.

ДІЯ ТРЕТЯ

Верона. Міський майдан.

На площі Тібальт затіяв сварку з Меркуціо. Ромео, який щойно обвінчався з Джульєттою, намагається їх розборонити. Смертельно поранений Меркуціо проклинає Монтеккі та Капулетті: «Чума, чума на ваші дві родини!». Ромео, бажаючи помститися за смерть друга, вбиває Тібальта і відчуває себе «блазнем у руках фортуни». Князь вирішив вигнати Ромео із Верони. Мамка повідомляє Джульєтті, що Ромео вбив Тібальта та йде у вигнання.

СЦЕНА 3

Келія брата Лоренцо. Входить брат Лоренцо.

Брат Лоренцо Виходь хутчій, Ромео нещасливий!
У тебе закохалася печаль,
І одружився ти з бідою.

Входить Ромео.

Ромео Отче!
Що чути там? Який же присуд князя?
Яке ж іще страшне, незнане горе
Загрожує мені знайомством?

Брат Лоренцо Сину!
Ти надто вже з негодами здружився!
І князеве я рішення приніс.

Ромео Віддав він справу до страшного суду?

Брат Лоренцо Ні, князь наш не суворий: засудив
Тебе він не на смерть, а на вигнання.

Ромео Вигнання? Зглянься і скажи – на смерть.
Лице вигнання грізне і страшне,
За смерть страшніше! Не кажи – вигнання…

Брат Лоренцо Ти звідси вигнаний лише, з Верони.
Вгамуйся. Май терпіння. Світ широкий.

Ромео Нема за мурами Верони світу:
Чистилище там, пекло і тортури.
Вигнання звідси – це вигнання з світу;
Це – смерть, лиш названа фальшивим словом;
Сокиру так позолотивши, ти
Мені стинаєш голову й смієшся,
Милуючись своїм ударом згубним.

Брат Лоренцо О смертний гріх! Яка невдячність чорна!
За вчинок твій закон скарав би смертю,
Та князь наш добрий, зглянувшись на тебе,
Закон наш відхилив і обернув
Ласкаво на вигнання слово «смерть».
Однак це милість. Ти ж її не бачиш!

Ромео Тортури, а не милість! Небеса
Тут, де живе Джульєтта. Кожна кицька
І миша, навіть пес – тварина кожна,
Дрібна й нікчемна, жити може тут,
У цім раю, дивитися на неї…
Та тільки не Ромео! Муха, й та
Утіхи, шани й права більше має:
Вона ж торкатись зовсім вільно може
Руки її – Джульєттиного дива.
Блаженство раю красти в неї з уст,
Що чисті і цнотливі, як весталки[1],
І червоніють з сорому, за гріх
Вважаючи свій власний дотик. О!
Ромео ж – ні, не може! Він – вигнанець!

Стукіт у двері.

Брат Лоренцо Хтось стукає… Ромео, заховайсь!

- Чи є справедливим рішення князя Ескала?
- Чому герої так по-різному сприймають присуд князя?

[1] **Весталки** (від лат. Vesta) – жриці давньоримської богині домашнього вогнища Вести, які давали обітницю довічної безшлюбності.

Ромео О ні! Нехай мої гіркі зітхання
Мене туманом від людей окриють.

Стукіт.

Брат Лоренцо Ти чуєш? Хто там? Заховайсь, Ромео!
Тебе захоплять!.. Почекайте! Встань же!

Входить мамка.

Мамка О отче, отче, розкажіть мені,
Де чоловік синьйори? Де Ромео?

Брат Лоренцо Ось, долі він. Сп'янів від власних сліз.

Мамка Ох, і моя синьйора так лежить,
Точнісінько так само!

Брат Лоренцо О нещасна
Спорідненість сердець! Сумна подібність!

Мамка Ось саме так лежить і синьйорина.
Ридає й плаче, плаче і ридає.
Та встаньте, встаньте ж! Ви ж таки мужчина.
Задля Джульєтти, задля неї встаньте.
Ну, та й чого впадати так у розпач?

Ромео *(підводиться)* Ох, няню!..

Мамка Синьйоре мій! Лиш смерть – всьому кінець!.

Ромео Ти про Джульєтту говорила? Як їй?
Я, мабуть, лиходієм їй здаюсь?
Дитинство щастя нашого убив я,
Заплямувавши рідною їй кров'ю.
О, де моя дружинонька таємна?
Скажи, що думає вона тепер
Про вщент зруйноване кохання наше?

Мамка Таж ні, вона нічого не говорить,
А тільки плаче, плаче; то на постіль
Враз упаде, то підведеться знов.
Тібальта кличе, скрикне враз «Ромео!» –
І знову падає...

Ромео О, це ім'я
До кулі смертоносної подібно
Її убило так, як ця рука
Проклята вбила кревного її!
Мій отче, о, скажи мені, скажи:
Де саме криється, в якій частині
В моїм ганебнім тілі це ім'я?
Скажи мені, щоб міг я зруйнувати
Житло мерзенне!

Брат Лоренцо просить Ромео схаменутися і говорить, що вночі він зможе відвідати Джульєтту, а потім відправитися до Мантуї, щоб дочекатися примирення родин. Капулетті обіцяють Парісу обвінчати його із Джульєттою у четвер.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Паріс просить брата Лоренцо обвінчати його з Джульєттою. У цей час з'являється Джульєтта, яка начебто прийшла сповідатися брату Лоренцо. Паріс іде. Брат Лоренцо пропонує Джульєтті випити зілля, від якого вона на певний час засне. Сон буде глибоким, схожим на смерть. Усі вирішать, що дівчина померла, і поховають її у склепі. Брат Лоренцо викличе з Мантуї Ромео, і вони чекатимуть, доки Джульєтта прокинеться.

СЦЕНА 5

Спальня Джульєтти. Входить мамка.

Мамка
Синьйоро!.. Синьйоро!.. О Джульєтто!..
Ягняточко! Як довго бідна спить!
Голубонько, прокинься!.. Наречена!..
Ні слова?.. Серденько, ти наперед,
Мабуть, поспать за цілий тиждень хочеш?
Що? Вже прибралася!.. І знов лягла!..
Синьйоро! Гей, вставай же, синьйорино!
О боже милий! Поможіть! Померла!
О, нащо я родилася на світ!
Дать aqua vitae!..[1] Ах, синьйор! Синьйоро!

Входить синьйора Капулетті.

Синьйора Капулетті
Що тут за гам?

Мамка
О, нещасливий день!

Синьйора Капулетті
Ох боже! Донечко! Життя моє,
Прокинься, глянь, бо вмру з тобою разом!
Рятуйте! Поможіть!

Входить Капулетті.

Капулетті
Ведіть Джульєтту! Наречений тут.

Мамка
Вона умерла! Нежива! О горе!

Синьйора Капулетті
О боже милий! Вмерла, вмерла, вмерла!

Капулетті
Що?.. Дай же глянути... Рятуй нас, боже!
Вона холодна! Кров спинилась в жилах,
Заклякли всі суглоби! Вже давно
Її уста покинуло життя...
Убила люта смерть її раптово,
Як убива мороз дочасний квітку,
Найкращу квітку із усіх квіток.
Будь проклятий цей час. О горе, горе!

Мамка
День нещасливий.

Синьйора Капулетті
О скорботний час!

Капулетті
Смерть, що взяла її, щоб нарікав я,
Язик зв'язала й мову відняла...

Входять брат Лоренцо й Паріс із музикантами.

[1] **Aqua vitae** (лат.) — вода життя, розчин етилового спирту, який застосовували як лікарський засіб.

Брат Лоренцо Готова йти до церкви наречена?

Капулетті Готова йти, щоб більше не вернутись!
(До Паріса)
О сину, знай: напередодні шлюбу
З твоєю молодою спала смерть...
Глянь, ось лежить вона – розкішна квітка,
З якої нагла смерть зірвала цвіт.
Мій зять тепера – смерть, а водночас
І спадкоємець... Тож і я помру!
Життя й добро – я все покину смерті!

Паріс Як довго ранку я цього чекав,
І як жахливо він мене стрічає...

Синьйора Капулетті Ненависний, проклятий, день страшний!
О, це найтяжчий, найстрашніший день,
Якого у одвічнім мандруванні
Не бачив на шляху своєму час!
Одна, одна дочка моя, єдина,
Одна-єдина радість і утіха,
І ту жорстока відібрала смерть!

Мамка О горе! День гіркий, гіркий, гіркий!
Нещасний, найсумніший день гіркий,
Якого я не бачила ніколи!
О день, о день, о день! Проклятий день!
Чорнішого й на світі не бувало!
О день гіркий, о день гіркий!

Паріс Одурений, розлучений, убитий!
О люта смерте, одурила ти!
Жорстока смерте, вбила ти мене!
Любов моя! Життя!.. О ні! О ні!
Ні, не життя – любов мою убито!..

Синьйора Капулетті Зневажений, збезчещений, убитий!
Пошарпаний і змучений украй!
Скорботний часе, ти прийшов сюди
Для того, щоб убити наше свято?
О доню люба!.. Ні, душа моя,
А не дочка! Ти мертва, мертва! Горе!
Дочка моя померла, разом з нею
Навік померли радощі мої!..

Капулетті Збирались на весіллі ми гуляти,
А будем чорний похорон справляти.
І музика обернеться на подзвін,
На поминки печальні – шлюбна учта,
На панахиду – радісні пісні.
Вінчальний же вінок укриє трупа,
І все обернеться на протилежне!

- Як Паріс сприйняв звістку про смерть нареченої?
- Чому його образ не менш трагічний, ніж образи Ромео і Джульєтти?

Брат Лоренцо Ідіть, синьйоре. Ви, синьйоро, – з ним.
Ви теж ідіть, Парісе, і готуйтесь
Небіжницю прекрасну провести.
Карають небеса за гріх… Бог з вами!
Не гнівайте ж їх зайвими сльозами!

Капулетті, синьйора Капулетті, Паріс та брат Лоренцо виходять.

Як кохання змінює Ромео і Джульєтту

Ромео і Джульєтта долають ворожнечу й насильство, деспотизм батьків, стару мораль. Їхні бурхливі почуття суперечать гармонійності, що панує в природі, тому приречені на трагічну розв'язку.

Образи героїв подані в розвитку. Мрійливий Ромео, що оспівує Розалін у як Даму серця, і герой у фіналі твору – дуже різні. Спочатку він лише говорить про любов, але, зустрівши Джульєтту, починає діяти, адже справжнє почуття вимагає рішучості. Юнак стає здатним приймати рішення і брати за них відповідальність. Джульєтта також змінюється: зі слухняної дочки вона перетворюється на сміливу дівчину, яка бореться за своє кохання. Коли Джульєтта покохала Ромео, її давні упередження та забобони зникли. Вона стала героїнею, готовою пожертвувати власним життям заради кохання.

Закохані Ромео і Джульєтта дорослішають, роблячи складний життєвий вибір. Водночас Шекспір через ці образи розкриває проблему юнацького максималізму та імпульсивності. Бурхливе почуття кидає закоханих у крайнощі. Але чи робить воно їх досконалішими, мудрішими?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чому Меркуціо, який також провокував сварку з Тібальтом, після свого поранення весь час повторює: «Чума, чума на ваші дві родини»? Поясніть вашу думку.
2. Як можна зрозуміти фразу Ромео «Я тільки блазень у руках фортуни»? Чи погоджуєтеся ви з його словами?
3. Яке потрясіння переживає Джульєтта? Як вона оцінює події, сприймає смерть Тібальта і провину Ромео? Який вибір вона має зробити?
4. Чому батьки вирішили видати Джульєтту за графа Паріса? Чи є достойною людиною офіційний наречений Джульєтти, якщо вона готова померти, аби не стати з ним до шлюбу?
5. Якою постає Джульєтта в цій трагедії? Чи можна її назвати слабкодухою, адже вона не зізналася батькам, що кохає Ромео? Чи можна було розв'язати проблему зізнанням у таємному шлюбі? Що цьому завадило?
6. Який вихід із складної ситуації запропонував брат Лоренцо? Чи передбачили герої усі його наслідки? Оцініть ефективність, етичність та ризики рішення Лоренцо.
7. Які любовні пари вибудовані автором у трагедії? Із якою метою? Чим вони відрізняються? Чи були почуття героїв кожної пари взаємними?
8. Схарактеризуйте образи Ромео і Джульєтти.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Прочитайте трагедію до фіналу, поміркуйте, чи могла б вона мати інше завершення. Що змінилося б, якби герої залишилися живі?

2. Сформулюйте «Коло проблем Ромео і Джульєтти». Запропонуйте інші способи їхнього подолання, ніж ті, що їх обрали персонажі.

3. **Творчий проєкт.** «Літературно-мистецький салон». **А.** Представлення репродукцій картин та ілюстрацій із зображенням закоханих героїв трагедії Шекспіра. **Б.** Читання учнями поезій про Ромео і Джульєтту. **В.** Розповіді про найвідоміші літературні пари закоханих.

ДІЯ П'ЯТА

У Мантуї Балтазар повідомляє Ромео про смерть Джульєтти. Ромео вирішив повернутися до Верони, взявши з собою отруту, щоб померти поруч із Джульєттою. Тим часом у Вероні брат Лоренцо довідується, що лист про сон Джульєтти до Ромео не дійшов. Оскільки дівчина мала ось-ось прокинутися, він вирушив на кладовище, щоб відчинити браму склепу.

СЦЕНА 3

Кладовище. Склеп родини Капулетті.

Біля склепу стикаються Ромео і Паріс, який приніс квіти для Джульєтти. Між ними виникає суперечка, яка переростає у сутичку, і Ромео вбиває Паріса.

Паріс *(падає)* О смерть моя!.. Як милосердий ти,
То поклади мене біля Джульєтти… *(Вмирає)*

Ромео Я обіцяю: слово честі. Гляну
Йому в обличчя… Хто це?.. Граф Паріс!
Меркуціо то родич!.. Що казав
Дорогою слуга мій? Я не слухав,
Бо тяжко стиснула скорбота серце…
Здається, він казав, що граф Паріс
Мав із Джульєттою ось повінчатись…
Чи він казав, чи це мені приснилось?
Чи то, почувши про Джульєтту, я
Утратив розум – марити почав?
О, дай мені, дай руку, бо й тебе
Зі мною вписано в скорботну книгу
Лихої долі на одній сторінці!
Я покладу тебе в могилу пишну…
В могилу? Ні. О ні, юначе вбитий.
Таж тут моя Джульєтта спочиває;
Її краса страшний, похмурий склеп
На променистий оберта палац.
Лежи тут, смерть, – тебе ховає мертвий!
(Кладе Паріса в склеп)

Буває часто, люди перед смертю
Стають веселі! А в уяві свідків
Це «передсмертна блискавка остання».
Чи ж це «остання блискавка» й моя?
Моя любове! О моя дружино!
Смерть випила твого дихання мед,
Та не змогла твоєї вроди взяти.
Ти не подолана. Рум'янець твій
Ще на устах, на щоках пломеніє,
Ще смерті стяг блідий не тріпотить!
І ти, Тібальте, в савані кривавім?
Що міг би я для тебе більш зробити,
Ніж те, щоб ця ж таки рука, якою
Завчасно втято молодість твою,
Так само знищила й твого убивцю?
Прости мені, кузене! Ох, Джульєтто,
Чому і зараз ти така прекрасна?
Подумать можна, що безплотна смерть
У тебе закохалась, що якийсь
Кістяк огидний тут тебе замкнув,
У темнім склепі, для утіх любовних!
Боюсь за тебе й залишусь тому
З тобою тут. Ніколи я не вийду
З цього похмурого палацу ночі.
Тут, тут зостанусь я із робаками,
Служницями твоїми. О, тепер
Знайду я тут для себе вічний спокій
І скину гніт моїх зловісних зір
З замученої й стомленої плоті!
Милуйтесь, очі, – це в останній раз!
Ви, руки, пригорніть її востаннє!
А ви, уста мої, дихання брамо,
Скріпіть навік священним поцілунком
Довічну спілку зі скупою смертю!
Сюди, мій поводатарю гіркий!
Лихий стерничий, одчайдуху лютий,
Розбий об скелі мій нещасний човен!
За тебе п'ю, моя любов! *(П'є)* О чесний
Аптекарю! Швидка твоя отрута...
Отак я з поцілунком умираю!.. *(Падає)*

З другого боку кладовища входить брат Лоренцо з ліхтарем, ломом і заступом.

Брат Лоренцо *(підходить до склепу)*
Ромео! Боже мій! Чия це кров
Камінні східці склепу багрянить?
Хто кинув закривавлені ці шпаги
Тут, на порозі вічного спокою?.. *(Входить до склепу)*
Ромео! О, який блідий! Хто ще?..

Як? І Паріс?.. Увесь залитий кров'ю?..
Яка лиха година спричинилась
До цих фатальних і страшних подій?
Синьйора ворухнулись!

Джульєтта прокидається.

Джульєтта О мій отче!
Пораднику! А де мій чоловік?
Я знаю добре, де я маю бути;
І ось я тут. А де ж Ромео мій?

Шум за сценою.

Брат Лоренцо Я чую шум. Ходім з цього гнізда
Зарази, смерті і тяжкого сну.
Наш замір вища сила зруйнувала,
Не наша. Ми противитись не можем.
Ходім! Ходім! Джульєтто, поруч тебе
Лежить твій мертвий муж. Паріс також.
Тебе у монастир я прилаштую
Святих сестер. Ходім, не зволікай.
Нічого не розпитуй. Близько варта.
Біжім хутчій. Джульєтто, люба сестро!

Шум наближається.

Загаємось – ускочимо в біду. *(Виходить)*

Джульєтта Іди, мій отче, сам. Я не піду.
Що любий мій в руці стискає? Склянку,
Спорожнену, я бачу, до останку.
І смерть страшна отрута завдала...
Який скупий! Все випив! Не лишив
І краплі благодатної для мене,
Що помогла б мені піти за ним!
Я цілуватиму твої вуста...

Ще, може, трішки є на них трутизни, –
В підкріпленні цьому я смерть знайду... *(Цілує його)*
Твої вуста ще теплі!..

1-й страж *(за сценою)* Де це, хлопче?
Веди нас!

Джульєтта Хтось іде!.. Мерщій! О щастя:
Тут рятівний кинджал! *(Вихоплює кинджал Ромео з піхов)*
Ось твої піхви! *(Заколює себе)*
Зостанься в них і дай мені умерти!.. *(Падає на труп Ромео і вмирає)*

Стража знаходить тіла Паріса, Ромео і Джульєтти.
У місті піднімається ґвалт. Городяни разом із князем
та Капулетті збираються на кладовищі.

▲ Густав Клімт. Театр Шекспіра. Фреска. 1886–1888

Капулетті О небо! О дружино! Глянь сюди…
Таж наша доня вся спливає кров'ю!..
Він місцем помилився, цей кинджал!
Його оселя ось порожня висить
На поясі у мертвого Монтеккі,
А згубний ніж стирчить у грудях доньки!

Синьйора Капулетті О горе! Жах – мов похоронний дзвін,
Мене у домовину кличе він!

Входять Монтеккі та інші.

Князь Підвівся нині рано ти, Монтеккі,
Щоб глянути, як рано ліг твій син!

Монтеккі Володарю, моя дружина вмерла…
Не винесла вона розлуки з сином
І от в могилу від журби зійшла.
Яке ж іще чека на мене горе?

Князь Глянь і побачиш сам!..

Монтеккі О ти, нечемо! Ти забув пристойність:
Раніш від батька ліг у домовину!

Князь Замкніть уста свої для скарг до часу,
Допоки ми подій не з'ясували, –
Їх джерело, вершину і кінець.
Тоді вождем я стану вашій тузі
І вам підпорою до смерті буду.
Тим часом підкоріть журбу терпінню:
Ведіть сюди осіб всіх підозрілих.

Брат Лоренцо розповідає присутнім історію кохання Ромео і Джульєтти.

Князь А де слуга Ромео? Що він скаже?

Балтазар Я сповістив господаря свого
Про смерть Джульєтти. З Мантуї умить
Він верхи прискакав на кладовище
І кинувся сюди, до цього склепу.
Листа ж звелів віддати вранці батьку

І наказав мені, під страхом смерті,
Щоб я його самого тут лишив.

Князь Подай листа. Я гляну, що він пише.
Цей лист підтверджує словаченця,
Шляхи кохання й новину про смерть.
Ромео додає, що він купив
В убогого аптекаря отруту
Й прийшов сюди, щоб отруїтись тут
І поруч із Джульєттою лежати.
О, де ж вони, ці вороги запеклі?
Монтеккі! Капулетті! Подивіться,
Який вас бич карає за ненависть:
Ваш цвіт любов'ю вбили небеса!
А я за те, що зносив ваші чвари,
Двох кревних нагло втратив. Кара всім!

Капулетті О брате мій, Монтеккі, дай же руку!
Вдовиний спадок це дочки моєї,
А більшого не можу я просити.

Монтеккі Але я можу дати більше. Я
Їй статую із золота поставлю.
Покіль Вероною звемо Верону,
Любішого не буде силуета,
Аніж в коханні вірної Джульєтти.

Капулетті Ромео статуя не менш багата
Із нею поруч буде тут стояти!
О, бідні юні жертви наших чвар!..

Князь Не визирає сонце з-поза хмар...
Похмурий мир приніс світанок вам.
Ходім звідсіль. Все треба з'ясувати.
Ще доведеться вирішити нам,
Кого помилувать, кого скарати...
Сумніших оповідей не знайдете,
Ніж про любов Ромео і Джульєтти.

Усі виходять.

Переклад Ірини Стешенко

Ірина Стешенко (1898–1987) – українська актриса, письменниця, перекладачка. «З самого початку Стешенко-перекладач поставила до себе дуже суворі вимоги. Переклад, на її думку, – це творча одержимість перекладуваним твором і його автором, а не холоднокровне "перекладування" іншою мовою, хай навіть і на високому професійному рівні. Іншомовний твір повинен звучати в перекладі на іншу мову так, начебто він і був написаний цією мовою: лише стилістична своєрідність, особливості мислення й деталі побуту повинні говорити про те, що перед тобою – твір письменника іншої країни, іншого народу» (*Роксолана Зорівчак*).

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

«Ромео і Джульєтта» – трагедія, за якою створено чи не найбільше кінофільмів. Уперше Ромео і Джульєтта з'явилися на екрані 1902 р. – у французькій чорно-білій німій стрічці. У 1936 р. герої Шекспіра «заговорили» в стрічці режисера Джорджа К'юкора. Прем'єра знаменитої історії кохання, створеної Ренато Кастеллані «в кольорі», відбулася 1954 р. Найбільш близькою до оригіналу є кіноверсія Карла Карлеї «Ромео і Джульєтта» (2013). Стрічку знімали у Вероні та інших італійських містах. Для кінофільму спеціально шили оригінальні костюми за ескізами XII ст.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чого не зміг передбачити абат Лоренцо, рятуючи кохання Ромео і Джульєтти?
2. Загибель Паріса, Ромео і Джульєтти – випадковість чи закономірний фінал подій? Поміркуйте: до трагічних наслідків призвели зовнішні чинники чи також і певні риси особистості закоханих?
3. Як у фіналі розв'язується конфлікт між сім'ями Монтеккі та Капулетті? Що символізує остання сцена, коли Монтеккі обіцяє встановити пам'ятник Джульєтті, а Капулетті – Ромео?
4. Підтвердіть або спростуйте думку, що любов Ромео і Джульєтти змінила не лише їх самих, а і їхніх батьків, та й усю Верону.
5. У час написання «Ромео і Джульєтти» Шекспір створив комедію «Сон літньої ночі» зі щасливим фіналом. У ній героїня за волею батька теж спочатку мала вийти заміж не за того, кого кохала. Чи підводить нас історія Ромео і Джульєтти до думки про можливість щасливого фіналу? Чому? Відповідь аргументуйте.
6. Доведіть, що п'єса Шекспіра «Ромео і Джульєтти» – трагедія.
7. Чому образи Ромео та Джульєтти стали вічними?
8. Які ідеї епохи Відродження втілено у творі?
9. Як ви розумієте вислів: «Шекспір – вершина, схили якої встелені трупами режисерів»?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Підготуйте виразне читання монологу одного з персонажів твору або діалогу Ромео і Джульєтти (у парі).
2. Напишіть лист В. Шекспіру про свої враження від трагедії.
3. **Дослідницькі завдання.** **А.** Знайдіть і випишіть із тексту виражально-зображальні засоби (епітети, метафори тощо), які створюють атмосферу трагічності оповіді. **Б.** Багато висловів із «Ромео і Джульєтти» стали афористичними, як, наприклад, «спорідненість сердець». Знайдіть і випишіть їх із тексту. **В.** Підготуйте реферат, повідомлення або презентацію на дібрану самостійно тему про відображення трагедії Шекспіра в інших видах мистецтва (кіно, живопис, музика тощо).

МІГЕЛЬ ДЕ СЕРВАНТЕС САВЕДРА «Дон Кіхот»

▲ Хуан де Хуарегі. Ймовірний портрет Сервантеса. 1600. Сьогодні вчені припускають, що автор «Дон Кіхота» насправді міг мати інший вигляд

В уламках од зброї з іржавим мечем
Він гордою їде ходою,
І погляд у нього сіяє вогнем,
І серце аж рветься до бою.
Меча не пускає він з лицарських рук
І страху ніколи не знає,
Життя його — низка і горя, і мук,
Та іншого він не бажає.

Борис Грінченко,
український письменник

■ Чому слова Бориса Грінченка про Дон Кіхота стосуються і Сервантеса?

■ Прочитайте цей розділ і дізнайтеся, що таке *донкіхотство*.

Життя і творчість Сервантеса можна схарактеризувати висловом «руйнівник стереотипів». Спочатку Сервантес розвінчав тогочасну життєву мудрість, якою йому радив скористатися батько: «Три речі – церква, море, палац. Вибери одну із них – і злидням кінець». Мігель спробував усі три, та, вочевидь, не судилося йому стати заможним. Людина, яку близькі та друзі вважали взірцем чесного служіння вітчизні, отримала у винагороду від держави лише злидні та в'язницю. Зате долею було визначено зруйнувати найпопулярніший тоді літературний жанр.

Солдат із душею поета

Мігель де Сервантес Сааведра (1547–1616) народився в збіднілій дворянській родині, мав трьох братів і трьох сестер. У пошуках заробітку його сім'я об'їздила пів Іспанії, зазнавши багато лиха. Однак освіту Мігель отримав досить-таки пристойну. Чи то випадок, чи гра долі привели Сервантеса на службу до папського посла в Іспанії, з почтом якого він у 1569 р. виїхав до Італії. Як іспанець опинився на службі італійського кардинала, достеменно не відомо. Подейкували, що це була втеча від покарання за участь у дуелі.

В Італії Сервантес провів п'ять років: спочатку на службі в кардинала Аквавіви, а згодом в іспанській армії. Здавалося, навіть італійське повітря надихало його на творчість. Проте Сервантес не забував про свою службу і про те, що є іспанським солдатом.

Маріано де ла Рока-і-Дельгадо. Мігель де Сервантес, уявляючи Дон Кіхота. 1858

У морському бою між турецькою ескадрою і флотом Священної ліги (Іспанія, кораблі Папи Римського, Венеція) біля Лепанто Сервантес відважно бився з ворогами. Він був тяжко поранений, унаслідок чого ліва рука стала нерухомою.

Повернення до Іспанії у 1575 р. мало покласти край злигодням відставного солдата, адже він мав рекомендаційні листи до короля Філіпа II. Однак галеру, на якій плив Сервантес із братом, захопили пірати, і полонених продали в алжирське рабство. Рекомендаційні листи зіграли злий жарт. Намісник турецького султана в Алжирі вирішив, що перед ним людина знатна і заможна, тож зажадав великого викупу. Сервантес наполіг, щоби спочатку викупили молодшого брата, а сам не просто чекав – боровся за звільнення ще довгих п'ять років. Він улаштовував невільницькі бунти і втечі, сам чотири рази (!) намагався тікати, але намарно...

Нарешті в 1580 р. Сервантес повернувся на батьківщину, де його чекала зубожіла родина. Він почав безкінечну боротьбу з нестатками: брався за комерцію і письменство, повертався на військову службу, був комісаром із заготівель для «Непереможної Армади»[1]. Статків чесний комісар не нажив, хоча інші заготівельники на долю не скаржилися, багатіли хабарництвом і крутійством. Сервантес не дуже любив займатися оформленням ділових паперів, що призвело до конфлікту з фінансовими органами. Його звинуватили в незаконних реквізиціях[2] і приховуванні коштів та кинули за ґрати. З кар'єрою армійського заготівельника було покінчено.

Нова посада збирача податків у королівстві Гранада призвела до чергового позбавлення волі: зібрані кошти Сервантес передав банкірові, який незабаром оголосив себе банкрутом. Хоча державі вдалося відшкодувати збитки, Сервантеса все ж ув'язнили за втрату грошей.

Література не дуже прихильно ставилася до вже немолодого письменника. Як зазначав сам Сервантес, він «отримав у віршах менше перемог, ніж лиха, що сиплеться на його голову». На той час його доробок становив кілька поем, романів, новел і близько тридцяти п'єс. Слава прийшла до Сервантеса, коли в січні 1605 р. у Мадриді побачила світ перша частина «Хитромудрого гідальго Дон Кіхота з Ламанчі». Успіх роману, задум якого виник у в'язниці, був надзвичайним: у липні того ж року продавали вже п'яте видання роману, через два роки його читали в Брюсселі, а через сім – у Лондоні. Навіть для нашого часу таке поширення книжки є надзвичайним, а що вже говорити про XVII століття!

[1] **Непереможна Арма́да** — іспанський військовий флот.

[2] **Реквізи́ція** — примусове вилучення державою особистого майна громадянина з виплатою власникові вартості цього майна.

Слава Сервантеса гриміла Європою, шляхетна публіка, відвідуючи іспанську столицю, хотіла більше дізнатися про нього. Показовою є розмова одного француза, який перебував на той час у Мадриді, з іспанськими придворними. На запитання, хто такий Сервантес, йому відповіли, що «він старий солдат, гідальго[1], бідняк». Здивований іноземець зауважив, що людину, яку шанують у світі, Іспанія мала б озолотити й утримувати казенним коштом. Та відповідь була цинічною: *«Якщо писати його примушують злидні, то дай Боже, щоб він ніколи не жив у статках, бо своїми творами, бувши бідняком, він збагачує весь світ»*...

[1] **Гіда́льго, іда́льго** – шляхтич в Іспанії, отримував титул у спадок.

Сервантес упродовж багатьох років розраховувався з боргами батьків за його викуп з алжирського полону. Задля заробітку він погодився виконати за дорученням королівського двору таємне завдання в Африці, культуру і звичаї якої добре знав. Наприкінці життя Сервантес прийняв чернецтво, щоб не обтяжувати родину витратами на своє поховання, адже ченців ховали за кошти братства. На жаль, могилу великого сина Іспанії було втрачено, його останки випадково виявили лише в 2015 р. в одному з монастирів і перепоховали в Мадридському соборі.

Сервантес уславив свою батьківщину: його роман «Дон Кіхот» став другою після Біблії книжкою у світі за кількістю мов, якими її перекладено. У 2002 р. сто письменників із 54 країн визнали «Дон Кіхота» найкращим художнім твором в історії людства. А найпопулярніший в Іспанії семиденний туристичний маршрут пов'язаний саме з місцями, де жив і творив Сервантес, де діяли його знамениті персонажі, де Дон Кіхот боровся з вітряками.

▲ Монумент Сервантесу та його героям. Мадрид. Архітектори Рафаель Мартінес Сапатеро, Педро Мугуруса. Скульптор Лоренцо Валера. 1929

Роман «Дон Кіхот»

Сервантес задумав свого «Дон Кіхота» як пародію на лицарський роман, що в Іспанії був популярний і серед простолюду, і при королівському дворі: Філіп II полюбляв з'являтися на придворних торжествах в костюмі мандрівного лицаря. Ці твори виникли в середні віки й розповідали про життя лицаря і його подвиги в ім'я Прекрасної Дами та власної слави. Герой лицарського роману – мандрівний (мандрований) лицар – бився з могутніми велетнями, долав вогнедишних драконів, перемагав підступних чаклунів і завойовував королівства. Саме після появи цих романів усе неймовірне й надзвичайне почали називати романтичним.

Парóдія – комічне або сатиричне наслідування іншого художнього твору, яке в перебільшеному вигляді відтворює найхарактерніші особливості оригіналу.
Зазвичай її будують на неоднуваності стилю і теми оповіді: наприклад, «низький» предмет описують «високим» стилем, а «високий» – низьким стилем.

Світ фантазій і химерних ілюзій відволікав читацьку аудиторію від реальних проблем. Сервантес написав пародію, оскільки зрозумів, що такі твори далекі від життя і вже відійшли в минуле наприкінці XVI ст. Вихід його книжки про Дон Кіхота, який під впливом лицарських романів вирушив у подорож, щоб знищити зло та беззаконня, але замість цього боровся з вітряками, баранами, мандрівниками та бурдюками з вином, фактично призвів до занепаду жанру лицарського роману.

Своїм твором «Дон Кіхот» Сервантес започаткував новий європейський роман.

Рома́н – складний за будовою і великий за обсягом епічний твір, у якому широко охоплено життєві події певної епохи та багатогранно й у розвитку змальовано персонажів.

Роман Сервантеса має епізодичну будову, головний композиційний прийом – мандрівка, що дає можливість широко змалювати дійсність. Він складається з двох частин.

У першій частині твору автор описує характер і звички гідального Алонсо Кіхано з Ламанчі, який втрачає глузд через надмірне читання лицарських романів, і два лицарські виїзди. Зміст першого виїзду – ночівля Дон Кіхота у заїжджому дворі, який видався йому замком, посвята його в лицарі, бійка з толедськими торговцями за уявну образу Дульсінеї та звільнення побитого пастушка, наслідком якого стали ще більші знущання його хазяїна. Друзі та родичі Алонсо Кіхано повертають мандрівного гідального додому, спалюють лицарські романи й замуровують двері в бібліотеку. Але Дон Кіхот підбиває свого сусіда Санчо Пансу стати його зброєносцем, обіцяючи посаду губернатора. Вони утікають із села у пошуках пригод.

Другий виїзд із джурою – кумедні пригоди, які змінюються серйозними спостереженнями над життям. Найвиразніше характер героя

розкривається під час битви з вітряками, які йому здавалися велетнями, і звільнення людей, засуджених за свої злочини до галер. Дон Кіхот вже постає не божевільним, а мрійником, який вірить у добро і справедливість, вважає, що правда має торжествувати. Перша частина роману завершується поверненням додому виснаженого героя у клітці, куди його, оголосивши божевільним, помістив священник, рятуючи від арешту за звільнення каторжників.

Мандруючи разом із Дон Кіхотом і Санчо Пансою (твір Сервантеса називають «романом великої дороги»), ми бачимо повсякденне життя Іспанії, зустрічаємо різних людей – знатних і простих, бідних і заможних – усього в романі 669 персонажів. Ми сміємося з витівок Дон Кіхота, але нас не полишає відчуття гіркоти: золоту добу, коли людина не знала, що таке зло й несправедливість, на жаль, відродити неможливо. Тому цей твір вважають трагікомічним епосом, а головним у романі є *конфлікт між непрактичною духовністю і бездуховною практикою.*

Сервантесу книжка не лише подарувала відчуття гордощів, а й завдала прикрощів: у 1614 р. якийсь Фернандес де Авельянеда надрукував продовження пригод Дон Кіхота та Санчо Панси, де глузував і з автора, і з його героїв. Тому письменник написав другу частину роману, де глибше розкрив характер персонажа через діалоги та філософські роздуми. Втім, фальшиве продовження певний час конкурувало з авторською другою частиною. Це також означало, що Дон Кіхот почав «жити» своїм життям. Час засвідчив: літературний персонаж Сервантеса потрапив до кола так званих *вічних образів* – він вийшов за межі конкретного літературного твору та доби і набув символічного значення.

Зазначимо, що в різні часи роман прочитувався по-різному: то як комічний роман, то як критичний опис суспільства, то як трагедія ідеалізму й благородства. А яким ви побачите «Дон Кіхота»?

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

В Іспанії у містечку Тобосо під Мадридом створили будинок-музей Дульсінеї, обраниці Дон Кіхота. На фото пам'ятник героям роману перед музеєм.

За легендою, коли наполеонівська армія на початку XIX ст. опинилася в Іспанії, військо генерала Дюпона підійшло до Тобосо і приготувалося до штурму. Генералу доповіли, що перед ним те місце, де жила кохана Дон Кіхота, і він заборонив обстріл містечка. Освічений французький генерал не побажав увійти в історію як воєначальник, що зруйнував рідне місто великої літературної героїні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яких життєвих труднощів зазнав Сервантес? Що вас вразило найбільше?
2. Які риси характеру виявив Сервантес на службі, у піратському полоні?
3. Із якою метою Сервантес створив «антилицарський» роман?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Складіть план-сценарій коміксу / короткого відеофільму про життя і пригоди Сервантеса.
2. Доберіть з інтернету інформацію про вшанування пам'яті письменника та його героїв на батьківщині, у світі та в Україні.

ПРЕМУДРИЙ ГІДАЛЬГО ДОН КІХОТ ІЗ ЛАМАНЧІ

(скорочено й адаптовано)

Розділ I

В однім селі у Ламанчі – а в якому саме, не скажу – жив собі не так давно гідальго, з тих, що то мають лише списа на ратищі, старосвітського щита, худу шкапину та хорта-бігуна. Душенина на щодень (частіше яловичина, ніж баранина), на вечерю здебільшого салатка м'ясна, суботами «бите-різане» (тобто яєшня з салом), п'ятницями сочевиця, неділями ще якесь голуб'ятко на додачу все це поглинало три чверті його прибутків. Решта йшла на камізелю з дорогої саєти[1], оксамитні штани й пантофлі про свято; про будень малась одежа з сукна домашнього роблива – і то незгірша. Була у нього в домі клюшниця років за сорок і небога, що й двадцяти ще не мала, та ще хлопець-челядинець про польову й надвірню роботу – чи коня сідлати, чи ножицями садівницькими орудувати. Літ нашому гідальгові до п'ятдесятка добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лиця сухорлявий, зорі не засипляв і дуже кохався в полюванні. На прізвище йому було, кажуть, Кіготь чи Віхоть (про се, бачите, одні автори пишуть так, а другі інак), хоча в нас є певні підстави гадати, що насправді він звався Кикоть. Проте для нашої повісті воно байдуже...

Так от, щоб ви знали, гідальго той гулящого часу[2] – тобто замалим не цілий рік – водно читав лицарські романи з таким запалом і захватом, що майже зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господарювання.

Його уява переповнилась різними химерами, вичитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, викликами та ранами, зітханнями та коханнями, розлуками та муками і всякими такими штуками. Всі ті несосвітенні вигадки так убились йому в тямку, що він мав їх за щирісіньку правду.

[1] **Саєт (саєта)** – тонке англійське сукно.
[2] **Гулящого часу** (заст.) – у вільний час.

Збожеволів він отак до послідку, і вроїлася йому в голову думка, яка жодному шаленцеві дотя на ум не спливала: що йому випадає, мовляв, і подобає, собі на славу, а рідному краєві на пожиток, статися мандрованим лицарем, блукати світами кінно і оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандровані лицарі, – тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб окрити ймення своє славою.

▶ Гюстав Доре. Дон Кіхот. 1863

«Його уява переповнилась різними химерами, вичитаними з тих книжок»

1855 рік. Доре вирушив до Іспанії, щоб «передати місцевий колорит і побачити місця, які славетний лицар прославив своїми подвигами». До роману Доре намалював 370 ілюстрацій, за якими можна простежити шлях благородного гідальго. Перший малюнок зображає Дон Кіхота серед видінь – битви, любовні пригоди, виклики на поєдинок, фантастичні вигадки й нісенітниці.

Гідальго вичистив заіржавілу прапрадідну збрую [1], яка марніла на горищі, і вирішив, що він та його кінь повинні взяти собі славні та гучні імена, гідні нового звання й нового покликання. Свою стару шкапу він назвав Росинантом, тобто Перешкапою, а себе – Дон Кіхотом із Ламанчі. Залишилося тільки знайти даму серця, бо мандрований лицар без любові – то все одно, що дерево без листу. Нею стала проста дівчина із сусіднього села Альдонса Лоренсо, яку Дон Кіхот прозвав Дульсінеєю Тобоською, адже родом вона була з Тобосо.

[1] **Збру́я** (від пол. zbroja) – обладунок, спорядження.

Дон Кіхот вирішив якнайшвидше вирушити в мандри, адже скільки у світі *«зла треба знищити, скільки беззаконня скасувати, скільки свавolі влинити, скільки помилок виправити!»*. Цілий день їхав гідальго, доки не натрапив на корчму, яка здалася йому пишним замком із чотирма вежами і шпилями щиросрібними. Корчмар, якого він прийняв за управителя замку, збентежився, коли Дон Кіхот почав просити, щоб той висвятив його в мандрівні лицарі. Корчмар подумав, що гість несповна розуму, тож не варто з ним сперечатися. Дон Кіхот облаштувався перед посвятою вартувати зброю на дворі, біля колодязя, де пастухи напували худобу. Одному з погоничів якраз треба було напоїти своїх мулів, і він зняв із жолоба лицареву зброю. Після пишної промови Дон Кіхот щосили торохнув погонича в голову списом, а потім і другого. Товариші поранених стали здалеку закидати лицаря камінням. Корчмар, щоб угамувати цей гармидер, мотнувся по книгу, де записував видане мулам сіно та ячмінь. Звелівши Дон Кіхотові стати на одне коліно, він пробурмотів щось із видаткової книги, уліпив лицареві доброго потиличника, а потім плазом меча вдарив по спині.

Так відбулося «висвячення» Дон Кіхота в мандрівні лицарі.

Розділ IV

Саме на світ почало благословлятись, як Дон Кіхот виїхав із корчми вже зуповним лицарем, і такий же був радий, та веселий, та втішний, так у ньому серце грало, що на Росинантові аж попруги тріщали. Та тут спали йому на пам'ять корчмареві поради за припас, що то в дорозі може знадобитися, особливо за гроші та за сорочки, і він вирішив з'їздити по те добро додому та за одним ходом і зброєносця собі поєднати; був там у нього на призначці селянин один, його сусіда, чоловік багатий на діти, а бідний на достаток, та до джурування і геть-то придатний. От і завернув він Росинанта до свого села, а той, ніби зачувши вже рідну стайню, так щиро з копита рвонув, що ледве землі торкався.

Проїхав отак трохи, аж чує – з правої руки, з гущавини лісової, щось ніби квилить-проквиляє, тихо так та жалібно. Скоро почув, промовив:

– Хвала небові святому за ласку, що мені так хутко ниспосилає, аби міг я повинність мою лицарську справити і плодів моїх добрих намірів зажити! Не сумнюся, що то стогне якийсь безталанник чи, може, безталанниця, що потребують помочі моєї та опіки.

Смикнув за повіддя та й погнав Росинанта туди, звідки те квиління чулося. Ледве в залісок уїхав, дивиться, аж там до одного дуба кобила прив'язана, а до другого – хлопець років п'ятнадцяти, до пояса заголений. Отож він і стогнав, та й було чого, бо тут же стояв якийсь здоровий дядько й що є сили затинав його батогом, примовляючи за кожним разом:

– А будеш мені дивитися! А будеш мені кричати!

А хлопець лебедів:

– Ой, не буду більше, дядьку, їй же Богу святому, не буду, а худібки так уже пильнуватиму, що й на хвильку з ока не спущу!

Побачивши що тут діється, Дон Кіхот гримнув на дядька грізним голосом:

– Нечемний лицарю, не годиться знущатись отак над безборонним! Сідай на коня, бери свого списа, – а треба сказати, що до того дуба, де стояла кобила на припоні, ратище було прихилене, – я кажу тобі, що так, як ти, чинять лише страхополохи!

Побачивши таку фігуру, всю в зброю закуту, що потрясала списом над самим його обличчям, дядько аж помертвів увесь і одказав лагідком:

– Пане лицарю, хлопець, що я отес караю, то мій наймит, вівці в мене пасе в цих урочищах, і такий же він, щоб ви знали, негляд: щодня мушу якоїсь ягнички недолічитись. А як почну його за те недбальство чи, може, й шахрайство карати, то він каже, що я скупар і пеню[1] на його волочу, аби заслуженини не платити. Бреше, побий мене Боже, що бреше!

– Як ти смієш, хамлюго, казати при мені, що він бреше! – гукнув Дон Кіхот. – Заплати йому без жадної відмовки, а ні, то Богом живим божуся, на місці трупом тебе покладу! Зараз же одв'яжи його!

[1] **Пеня́** – тут: нарікання на неприємності або збитки, незадоволення чимось.

Селянин похнюпився і мовчки одв'язав свого наймита; тоді Дон Кіхот спитався в хлопця, за скільки йому господар завинуватив. Той одказав, що за дев'ять місяців, по сім реалів місячно. Дон Кіхот обраховував, що разом хлопцеві належить шістдесят і три реали, і наказав господареві, щоб він негайно калиткою брязнув, коли йому життя миле. Перелякáний дядько вимовлявся, що неспромога його, та він же стільки й не винен, от хоч би й забожитись (а побожитись таки не важився): треба одлічити за три пари черевиків, що хлопцеві справив, та ще реала за те, що двічі кров йому з руки кидав, як був занедужав.

– Може, воно й так, – сказав Дон Кіхот, – а от ти допіру одшмагав його безневинно, то він уже, виходить, сквитував і за обув'я, і за кровопуск. Нехай він подер шкуру на тих черевиках, що ти справив, так ти ж за те на ньому шкуру подер; нехай цирульник[1] пустив йому кров, коли він хворий лежав, так ти ж пустив йому тепер юшку, як він зовсім здоровий був. От воно й виходить, що за се нічого вертати не треба.

– Так горе ж моє, пане лицарю, що я грошей при собі не маю, – бідкався дядько, – нехай Андрес іде зо мною, і дома я заплачу йому геть-чисто все, до останнього шеляга.

– Щоб я оце та пішов до нього? – закричав хлопець. – Як піду, то він же з мене всю шкуру спустить!

– Не спустить, – заперечив Дон Кіхот, – раз я йому наказав, то мусить чинити мою волю. Хай тільки заприсягнеться тим лицарським законом, до якого належить, то пущу його з душею, і він тобі напевне всю заслуженину заплатить.

– Що-бо ви, пане, говорите! – мовив хлопець. – Господар мій не належить до жодного лицарського закону. Се ж Хуан Лантух, багатій із села Кінтанара.

– То нічого, – сказав Дон Кіхот, – і Лантухи можуть бути лицарями; не родом чоловік славен, а робом.

– Воно-то так, – погодився Андрес, – та яким же робом оце мій господар робить, що кривавицю мою заїдає?

– Та-бо не заїдаю, голубе Андресику, – обізвався дядько, – ходи лишень, будь ласкав, зо мною. Присягаю на всі лицарські закони, які тільки є на світі, що сплачу тобі до останнього реала, з дорогою душею!

Дон Кіхот обіцяв повернутись і покарати господаря, як не здержить свого слова. Коли ж Дон Кіхот зник за деревами, селянин повернувся до наймита свого Андреса і, знову його до дуба прив'язавши, такого дав перегону, що бідаха мало душі не пустився. Але врешті він одв'язав хлопця і дав йому волю. Андрес пішов з важким серцем, присягнувшись розповісти Дон Кіхотові геть-чисто все; доведеться тоді господарю всемеро заплатити. А господар справляв собі з того смішки.

[1] **Цирýльник** – у давнину перукар, який також займався лікарською практикою: хірургією і стоматологією.

▲ Апеллес Местрес. Санчо Панса. 1879

Завзятий гідальго Дон Кіхот, так оборонивши покривдженого, був вельми задоволений, що дуже славно й щасливо розпочав своє лицарювання. Незабаром він зустрів толедських купців. Лицар почав вимагати, щоб вони визнали Дульсінею Тобоську першою красунею у світі або ставали з ним до бою. Купці ладні були визнати незрівнянність краси Дульсінеї, навіть якби вона була на одне око крива. Обурений лицар кинувся на подорожніх, але тут Росинант зашпортався і впав. Вершник продовжував шпетити купців. Тоді погонич, ухопивши списа, побив його на цурки, полічивши Дон Кіхоту ребра. Хоча лицар не міг устати, але почувався щасливим: адже це була звичайна знегода мандрівного лицаря, та й винен був у всьому кінь. У такому стані знайшов його односелець та й доправив додому до племінниці. Дон Кіхот пояснив, що він бився з десятьма зухвалими й почварними велетнями. Поки Дон Кіхот спав, його друзі оглянули бібліотеку. Вони знайшли безліч лицарських романів і зрозуміли причину такого безумства. Негайно ж усі книжки були спалені, а двері до книгозбірні замуровані. Лицарю пояснили, що це зробив його найлютіший ворог чаклун Фрестон.

Цілих два тижні по тому сидів наш гідальго тихо дома – не було й знаку, щоб він існову ті химороди гнати збирався. Всі ті дні мав він надзвичайно втішні бесіди з двома друзяками своїми, парохом [1] та цирульником; казав їм, що світові нині найбільше потрібні мандровані лицарі і що саме в його особі те мандроване лицарство відродиться й оновиться. Парох інший раз сперечався з ним, а інший притакував, бо знав, що інакше з ним не зговориш. Одночасно Дон Кіхот провадив перемовини з одним селянином, близьким своїм сусідом; був то чоловік добрий, хоч добра мав, сердега, не гурт, але, як то кажуть, без олії в голові. Так він уже його вговоряв, так надив, такого йому наобіцяв, що бідний селюк згодився нарешті стати йому за зброєносця і з ним у мандри піти. Дон Кіхот радив йому, між іншим, не дуже огинатися, бо дуже можливо, що їм удасться за одним махом-пахом звоювати острів який-небудь, тоді він його зразу на губернатора настановить. Знадившись на ці обіцянки, Санчо Панса (так звали того селянина) покинув жінку і дітей і став до сусіда свого за джуру.

Наготувавши й нарихтувавши все як слід, Дон Кіхот і Санчо Панса виїхали одної ночі з села, так що ніхто й не бачив, не попрощались навіть зі своїми – сей із жінкою та дітьми, а той з небогою та клюшницею...

[1] **Па́рох** – парафіяльний священник.

▲ Хаокін Ібарра. Дон Кіхот і Санчо Панса. Гравюра. 1870

Розділ VIII

Тут перед ними заманячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля стояли; як побачив їх Дон Кіхот, то сказав своєму зброєноші: Фортуна сприяє нашим замірам понад усяке сподівання. Поглянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять,

якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився воювати і всіх до ноги перебити.

– Та де ж ті велетні? – спитав Санчо Панса.

– Он там, хіба не бачиш? – одказав Дон Кіхот. – Глянь, які в них довжелезні руки: у деяких будуть, мабуть, на дві милі завдовжки.

– Що-бо ви, пане, кажете? – заперечив Санчо. – То ж зовсім не велетні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони од вітру крутяться і жорна млиновії ворочають.

– Зразу видно, що ти ще лицарських пригод несвідомий, – сказав Дон Кіхот, – бо то таки велетні. Як боїшся, то ліпше стань осторонь і помолись, а я тим часом зітнуся з ними в запеклому й нерівному бою.

По сім слові стиснув коня острогами, не слухаючи криків свого зброєносця, який усе остерігав його, щоб не кидався битись, бо то не велетні, а вітряки. Та лицареві нашому так ті велетні в голові засіли, що він не зважав на Санчове гукання й не придивлявся до вітряків, хоч був уже од них недалеко, а летів уперед і волав дужим голосом:

– Не тікайте, боягузи, стійте, підлі тварюки! Адже на вас нападає один тільки лицар!

Тут саме звіявся легкий вітрець, і здоровенні крила вітрякові почали обертатись; як побачив те Дон Кіхот, закричав:

– Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіганта Бріарея, і тоді не втечете кари!

Сеє сказавши, припоручив душу свою володарці Дульсінеї, просячи її допомогти йому в такій притузі, затулився добре щитом і, пустивши Росинанта вчвал, угородив списа крайньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпонув крило так рвучко, що спис миттю на друзки розлетівся, а крило підняло коня й вершника, а потім скинуло їх із розгону додолу. Санчо Панса прибіг на всю ослячу ристь рятувати свого пана: наблизившись, він побачив, що той і поворухнутись не може – так тяжко грьопнувся з Росинанта.

– Ах, Боже ж ти мій, Господи! – бідкався Санчо. – Чи не казав я вам, пане, щоб стереглися, бо то вітряки, воно ж усякому видно, хіба тому ні, в кого вітер у голові ганяє.

– Мовчи, друже Санчо, – одказав Дон Кіхот, – бойове щастя переходя живе. Я оце думаю, та так воно і є, що то мудрий Фрестон, той самий, що вкрав у мене книжки вкупі з кімнатою, навмисне перетворив тих велетнів на вітряки, щоб не дати мені слави перемоги, бо на мене дуже ворогує. Але кінець кінцем мій доблесний меч розіб'є ті зловорожі чари.

– Та дай Боже, – сказав Санчо Панса.

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росинанта, що теж був ледве живий та теплий. Міркуючи так і сяк про недавню пригоду, вони рушили далі до Ляпіського перевалу, бо там, казав Дон Кіхот, чекають їх, без сумніву, численні й різнорідні пригоди. Одне тільки смутило нашого лицаря, що не було вже в нього списа: розповівши про те горе джурі своєму, він сказав:

– Раз якось читав я, що один гишпанський лицар на ймення Дієго Перес де Варгас, поламавши в бою меча, одчахнув од дуба здоровенну

гілляку і того дня стільки подвигів учинив, стільки маврів нею перетовк, що йому дали прізвище Гілляка, а нащадки його й досі пишуться Варгас-і-Гілляка. Я до того річ веду, що й сам думаю собі дубця уломити з першого дуба чи падуба, що ми по дорозі вбачимо. І буде той дубець незгірший, ніж у Варгаса був, і доконаю я з ним таких подвигів, що ти можеш себе за щасливця вважати: рідко кому доводиться бути свідком і самовидцем майже неймовірних подій.

– То все в Божих руках, – одказав йому Санчо, – я вірю всьому, що ваша милость мені каже. Тільки сядьте-бо рівніше, а то ви якось аж перехнябились у сідлі – мабуть, таки добре забились, як упали.

– Правда твоя, – промовив Дон Кіхот, – але, як бачиш, я не кволюся, що те й те мені болить, бо мандрованим лицарям не подобає на рани скаржитись, хоч би з них і тельбухи вилазили.

Дон Кіхот і Санчо Панса вранці дорогою зустріли двох ченців на мулах, із ними була дама, що їхала до свого чоловіка в Севілью. Дон Кіхотові здалося, що два чарівники викрали принцесу й везуть кудись, тому він кинувся її визволяти. Перелякані подорожні пообіцяли лицарю заїхати в Тобосо до Дульсінеї. А Дон Кіхот і Санчо Панса рушили своєю дорогою і вирішили заночувати в козопасів. Коли всі сіли вечеряти, Дон Кіхот посадив коло себе джуру і сказав: «*...Ми будемо з тобою, ніби рівний з рівним: я, твій пан і прирожденний сеньйор, і ти, мій джура, будемо їсти з одної миски й пити з одного кубка, бо про мандроване лицарство можна сказати те саме, що про кохання – воно всіх рівняє*».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому особливість побудови роману «Дон Кіхот»? Чому роман називають пародійним? Риси яких інших жанрів йому властиві?
2. Яким постає Дон Кіхот на початку роману? Зачитайте його портрет. Опишіть побут небагатого іспанського гідальго.
3. У чому полягає пародійність підготовки героя до лицарського походу?
4. Що спонукало Дон Кіхота стати мандрівним лицарем? А що спокусило Санчо Пансу відправитися в подорож?
5. Яким має бути мандрівний лицар із погляду Дон Кіхота? Чи відповідала поведінка Дон Кіхота омріяному ним ідеалу?
6. Навіщо Дон Кіхот вступив у бій із вітряками? Чи були у нього шанси на перемогу? Чим це не схоже на інші «подвиги» героя?
7. Опишіть герб лицаря Дон Кіхота, як ви його уявляєте. Придумайте девіз.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Прочитайте наступну частину роману. Поміркуйте, які ідеї Відродження втілено в образі Дон Кіхота.
2. Укладіть таблицю «Пародійний характер роману "Дон Кіхот"».

Дон Кіхот узявся на всі боки шпетити й паплюжити підкидачів. Нарешті Санчо відпустили, але корчмар забрав у заставу його сакви, чого нещасний джура навіть не помітив.

Розділ XVIII

Санчо під'їхав до свого пана такий знеможений та знесилений, що ледве здужав осла поганяти. Як побачив те Дон Кіхот, так до нього промовив:

– Отепер уже, добрий мій Санчо, я певний-певнісінький, що той замок чи нехай заїзд і справді зачарований, бо хто ж то з тобою так нелюдськи жартував, як не привиди або не тогосвітні істоти?.. Якби не се, то, клянуся честю, я так би за тебе помстився...

– Та і я помстився б, якби приміг, – сказав Санчо, – не подивився б на те, що не лицар; та коли ж неспромога моя. Тільки я думаю, що то наді мною збиткувались не привиди й не зачаровані, як ви кажете, істоти, а таки люди з крові і кості, от як і ми з вами. А що ви, пане, через мур не могли дістатись і з коня злізти, то, мабуть, сила не в чарах, а в чомусь іншому. Бачу вже, що, пригод шукаючи, такого собі лиха напитаємо... Я так собі своїм убогим розумом міркую: чи не краще нам оце додому вертатись та за господарство дбати (пора, бачите, жнив'яна), аніж отак галасвіта їздити, потрапляючи з дощу та під ринву?

Їдуть вони отак удвох, розмовляють, аж бачать попереду на шляху курява хмарою встає, велика та густа.

– Настав день, о Санчо, – обізвався тоді Дон Кіхот до джури, – що покаже, яке щастя судила мені доля: настав день, кажу, коли я появлю, як нігди, міць правиці моєї і звершу подвиги, що запишуться в книгу слави на всі потомні часи. Бачиш хмару пилу, що он там устає? То, Санчо, суне величезне військо, незчисленна й різноплеменна рать.

– І мусить бути не одна, а дві, – сказав Санчо, – бо й з другого боку таке саме хмарище суне.

Оглянеться Дон Кіхот – аж і справді. І так йому радісно на душі стало, що й не сказати: серед сієї розлогої рівнини, думав він, зітнеться зараз і зріжеться одно військо з другим. У нього в уяві, бачите, щохвилі і щомиті так і роїлися всі оті битви, чари, перемоги, шаленства, любощі, виклики на герць, що то в лицарських романах про них пишеться, і всі його думки, розмови та вчинки крутилися безнастанно в цьому блудному колі. Насправді ті хмари пилу, що вони побачили, збили дві великі овечі отари, що тим шляхом сунули, та

▶ Вільгельм Марстранд. Дон Кіхот і Санчо Панса на роздоріжжі. Після 1847

сюди, а та туди, тільки за тією кушпелою їх не видно було, поки не підійшли зовсім близько. Але Дон Кіхот з такою певністю твердив, що то військо з військом ізближається, що й Санчо вкінці тому повірив і спитав:

– А що ж нам, пане, тепер робити?

– Як то що? – перепитав Дон Кіхот. – Запомагати й рятувати слабих і безборонних! Щоб ти знав, Санчо, те військо, що йде нам назустріч, веде і провадить могутній цісар Аліфанфарон, володар великого острова Трапобани [1], а позад нас іде військо його супротивника, гарамантського короля Пентаполіна Голорукого, званого так тому, що як іде до бою, то завше оголює праву руку.

[1] **Трапоба́на (Тапробана)** – легендарний острів в Індійському океані. Частина вчених ототожнює його зі Шрі-Ланкою (Цейлоном), частина – з Суматрою.

Стоячи на пагорку, Дон Кіхот називав різних лицарів з обох загонів. Не запинаючись, він описував, яка в кого збруя, які кольори, девізи та емблеми, захоплений дорешти нечуваним божевіллям, що його опанувало. Санчо Панса слухав, роззявивши рота, крутив головою, щоб побачити тих лицарів і велетнів, що називав його пан. Не розгледівши нічого, він сказав, що бачить і чує тільки, як вівці мекають та барани бекають. Дон Кіхот відповів, що то страх затуманив Санчо Пансу, і помчав до битви. Дарма Санчо застерігав його, та Дон Кіхот уже мчав до бою, кидаючи виклик ворогам.

– Гей ви, лицарі, що виступаєте і боретесь під коругвами хороброго цісаря Пентаполіна Голорукого! Всі за мною, і ви побачите – я одним духом розквитаюся з його ворогом, Аліфанфароном Трапобанським!

По сім слові загнався в саму ширину вражу, тобто в овечу отару, і так люто, так завзято махав своїм ратищем на всі боки, мов то й справді були його смертельні вороги. Вівчарі й гуртоправи, які ту худобу гнали, кричали йому, щоб перестав, але побачивши, що те не помагає, повідв'язували свої швигалки й почали швигати на нього камінця завбільшки в кулак, аж йому коло вух свистіло. Наш лицар не зважав на те каміння.

Тут саме круглячок один влучив йому в бік, аж двоє ребер в тіло продавилось. З того болю лицареві нашому в очах потемніло; думав уже, що його вбито або принаймні тяжко поранено; та тут він згадав про бальзам, схопив бляшанку, підніс до рота й почав уливати в себе той напій, але не встиг націдити, скільки треба, як надлетіло друге ядро: воно вцілило йому в саму руку, розтрощило на друзки бляшанку, вибило мимольотом три чи чотири зуби спереду і збоку, ще й два пальці боляче обранило. Од тих двох гостинців повалився бідолашний гідального з коня додолу. Пастухи підбігли до нього, подивились – неначе вбитий; тоді хутенько зігнали отару, підібрали побитих овець, сім їх було, чи що, та й рушили собі далі.

Увесь цей час Санчо стояв на пагорбі та, дивлячись на панові шалені витворки, аж бороду на собі рвав, проклинаючи той час і годину, коли він із ним злигався. Як же побачив, що лицар упав з коня додолу, а вівчарі посунули далі, з'їхав наниз і кинувся мерщій до Дон Кіхота. Побачивши його в жалюгідному стані, але притомним, джура обізвався:

– Чи не казав же я вам, пане, щоб вернулись, бо то не військо було, а овеча отара?

– Яку жману, яку облуду може напускати той негідний чаклун, мій лютий ворог! – промовив Дон Кіхот. – Знай, Санчо, що таким чародіям дуже легко нас обмарити, а сей злобитель переслідує мене: заздро, бач, йому стало тієї слави, що мав я в бою залучити, от він і перетворив ті військові загони на овечі отари. Підійди ближче й подивись, скільки мені зубів бракує спереду і з боків, бо мені здається, що геть усі повибивані.

Санчо нахилився над ним так близько, що мало не заліз очима в рот, але в цей саме час на Дон Кіхота почав діяти бальзам. Тільки джура встиг заглянути панові в зуби, як той вивергнув, мовби з мушкета вистрелив, все, що в нього було в нутробі, прямо на бороду своєму жалібникові.

– Богородице-Діво! – аж крикнув Санчо. – Що воно таке? Не йнакше, як на смерть горопаху поранили, коли вже кров'ю ригає.

Та приглянувшись пильніше, догадався по запаху, кольору й смаку, що то не кров, а бальзам, який Дон Кіхот при ньому пив оце з бляшанки; тут його самого так занудило та замлоїло, що в кендюсі все перевернулось, і він геть обблював свого пана – пишно малися тепер обоє. Побіг Санчо до осла дістати з торби чим утертися і пана перев'язати; глядь аж торби немає. Мало не стерявся джура з того горя, знов почав себе клясти-проклинати і поклав у думці, що кине цю дурну службу й вернеться в село, – нехай уже й плата пропадає, і надія на той острів, що йому пан обіцяв!

Тим часом Дон Кіхот зіп'явся на ноги і, підтримуючи лівою рукою щелепи, щоб останні зуби не повипадали, правою взяв за повід Росинанта (вірний і смирний кінь так і не відходив од свого вершника) і підійшов до джури; той стояв, похилившись на свого осла і підпершись голову рукою, мов у тяжкій задумі. Побачивши, що він такий смутний та невеселий, Дон Кіхот сказав:

– Знай, Санчо: тільки той чоловік іншого переважить, котрий зробить більше за нього. Всі ці бурі й негоди, що спадають на наші голови, свідчать лише про те, що скоро й нам сонечко засяє, скоро й наші справи на краще підуть. І горе, і радощі ніщо не вічне; якщо горе надто довго триває, значить, радощі десь уже недалечко. Не журись моїм лихом, адже тобі самому нічого не сталось...

– Вам би, ваше добродійство, зауважив Санчо, – проповідником бути, а не мандрованим лицарем.

– Мандровані лицарі, Санчо, все знають, все повинні знати, – сказав Дон Кіхот. – В старовину, бувало, мандрований лицар міг серед табору бойового казань або орацію виголосити незгірше од якогось доктора Паризького університету, отже, як бачиш, спис ніколи ще не притупляв пера, а перо – списа.

Ніч застала Дон Кіхота і Санчо в дорозі. Вони побачили, як назустріч їм рухаються якісь поторочі в балахонах, зі смолоскипами в руках і несуть ноші для небіжчиків. Дон Кіхоту здалося, що несуть пораненого чи вбитого лицаря, тому він має за

▲ Сальвадор Далі. Дон Кіхот і ченці. 1946

нього помститися, напавши на похоронну процесію. Нажахані люди розбіглися хто куди. Один із подорожніх зламав ногу, бо гідальго збив його з мула. Дон Кіхот повідомив, що він – лицар з Ламанчі, його покликання – «їздити світами і нівечити всяке зло та направляти всяку кривду». На те потерпілий сказав, що не знає, як Дон Кіхот може направляти кривду: був він прямим, а лицар зробив його кривим. Не знати, як Дон Кіхот зло нівечить, бідаху ж лицар понівечив так зле, що йому до суду Божого добра не бачити...

Тим часом Санчо Панса переклав до свого мішка всі припаси, які познаходив на покинутих мулах. А на прощання сказав подорожнім, що такого прочухана їм дав Дон Кіхот із Ламанчі на прізвисько Лицар Сумного Образу. Коли мандрівний лицар поцікавився, чому Санчо так його назвав, той відповів, що при світлі смолоскипів вид у нього такий мізерний, що аж сумно глянути. Рушили вони далі майже навпомацки, бо ніч була така темна, хоч в око стрель.

Розділ XX

Чи пройшли яких дві сотні ступнів, чи ні, аж чують – вода реве, ніби з високих та стрімчастих скель на діл падає. Боже, як вони зраділи, той гук зачувши: стали, насторошили вуха, прислухаються... Зненацька до їхнього слуху долинув інший гук, що мов холодною водою остудив ті палкі мрії про воду, особливо ж у Санчо, що зроду вдався боюном та страхополохом. Почулись їм якісь розмірені удари і ще неначе брязкіт кайданів чи залізяччя якого. Дон Кіхот, що в нього в грудях билось безбоязне серце, скочив на Росинанта, нахопив на руку щита, взяв списа на перехил і промовив:

– Друже Санчо, чиню тобі відомо, що волею небес уродився я в сей залізний вік, аби на світі золотий вік, або, як іще кажуть, золоту добу воскресити. Я той, кому судились жахливі небезпеки, величні діяння, голосні подвиги. Отож підтягни на Росинантові попругу, а сам залишайся тут із Богом і чекай на мене три дні, але не більше; як я за цей час не вернусь, їдь собі назад у наше село, а згодом, зроби мені таку ласку й добродійство, сходиш у Тобосо до моєї незрівняної володарки Дульсінеї і скажеш їй, що відданий їй лицар поліг головою, звершаючи подвиг, яким він сподівався заслужити її кохання...

Побачив Санчо, що пан так рішуче на своє наважився, що тут ні слізьми, ні порадою, ні просьбою нічого не вдієш, та й надумав хитрощами його на тім місці до дня затримати, тож коли підтягував попруги коневі, спутав йому нишком задні ноги обротькою од свого осла. Дон Кіхот хотів був одразу й рушати, та нічого не виходило: кінь міг пересуватися лише куцими стрибками. Зрадів джура, що та штука йому вдалася, та й каже:

– От бачите, пане: зласкавилось небо на сльози мої і благання та й судило так, щоб Росинант із місця не рушався. Тож нема чого впиратися і стискати його острогами, бо то значило б нещастя на свою голову накликати: негоже, як той казав, проти вітру плювати.

Прикро було Дон Кіхотові, та вирішив він ранку чекати. Санчо, коли стало світати, крадькома розпутав Росинанта. Вони рушили в напрямку, де чувся плюскіт води і таємниче гупання. За виріжком скелі одкрилась причина зловісного грюкоту, що наганяв їм ляку. То гупали колеса водяного млина-валюші, де сукно з вовни валяли. Лицареві і джурі зі свого нічного ляку лишилось тільки посміятись.

Дон Кіхот побачив вершника, у якого на голові сяяло щось блискуче. Він вирішив, що то – лицар у золотому шоломі мавританського царя Мамбріна, який оберігає від ран. Насправді це був цирульник із мідним тазом для гоління на голові. Тож відібрати у нього «Мамбрінів шолом» було неважко. Дон Кіхот пояснив Санчо: шолом зачаровано, бо він потрапив у руки невігласа, тільки лицар бачить правду.

Розділ XXII

Дон Кіхот підвів очі й побачив, що назустріч їм по дорозі йшло пішки чоловік із дванадцятеро якихось людей, нанизаних, мов намисто, на довгий залізний ланцюг. До ланцюга вони були прикуті нашийниками, ще й на руках у кожного були кайданки. Їх супроводило двоє комонників [1] і двоє пішаків; кінні були озброєні мушкетами, а піші мечами та сулицями [2]. Як забачив їх Санчо Панса, зразу промовив:

– Се йдуть галерники чи, сказати б, каторжники, королівські невольники: їх женуть на галери.

– Як то невольники? – спитав Дон Кіхот. – Чи то можебна річ, щоб король та своїх людей заневолював?

– Може, я трохи не так сказав, – відповів Санчо, – се люди, засуджені за свої злочини до галер, і їх женуть туди силою королю служити.

– Як би там не було, – сказав Дон Кіхот, – але, зрештою, вони йдуть туди не доброхіть, а їх женуть, кажеш, силою?

– Авжеж, – потвердив Санчо.

– Виходить, – сказав лицар, – я мушу виконати щодо них свою повинність – поборювати насильство і запомагати та рятувати знедолених.

– Зважте на тее, ваша милость, – остеріг його Санчо, – що правосуддя в особі самого короля не чинить сим людям кривди й насильства, лише карає їх справедливо за їхні злочини.

Тим часом гурт кайданників надійшов ближче, і Дон Кіхот дуже чемно попрохав вартовиків, щоб вони з ласки своєї повідомили і з'ясували йому, з якої причини чи радше з яких причин вони ведуть сих людей в такий спосіб. І приточив до того стільки розумних і чемних речей, аби спонукати їх задовольнити його цікавість, що другий вершник нарешті сказав:

– Хоч ми й веземо з собою реєстр, де списані всі справи цих нужденників і вироки на них, та не час нам тут спинятись, діставати й читати

[1] **Комóнник** (заст.) – вершник.

[2] **Сулúця** – легкий короткий спис завдовжки від 1 до 1,5 м.

ті папери. Нехай вашець краще спитає в них самих, і вони скажуть, як захочуть. А певне, що захочуть, бо сі люди залюбки лихе творять і про лихе говорять.

Діставши такий дозвіл (хоч певно міг обійтися і без нього), Дон Кіхот під'їхав ближче до кайданників і спитав у першого з ряду, за які гріхи він мусить отак каратись.

– За те, що закохався, – відповів кайданник.

– Як, тільки за те? – здивувався Дон Кіхот. – Ну, якщо вже закоханих на галери посилають, то і я давно міг серед тих веслярів опинитись.

– То було не таке кохання, як вашець думає, – сказав кайданник. – Я, бачите, так щиро полюбив сапету з праною білизною, так міцно пригорнув її до себе, що якби слуги правосуддя не відняли її в мене, то доброхіть ні за що б не випустив. Отак застукали мене на гарячому, не треба було й на муки брати, справу розсудили хутко: всипали сотню нагаїв, дали в додачу три роки вимашки та й уже.

– Що значить вимашки? – спитав Дон Кіхот.

– Галер, значить, – відповів кайданник.

Це був молодик років так двадцяти й чотирьох, родом, як він казав, із П'єдраїти. З таким самим питанням звернувся Дон Кіхот до другого кайданника, але той, похмурий та понурий, не мовив на відповідь ні слова: за нього одказав знов той перший:

– То, пане, канарка: за співи й музики взято.

– Не розумію, – сказав Дон Кіхот.

– Пане лицарю, – пояснив йому вартовик, – «заспівати» означає у цих харцизяк признатися на муках. Цього лотра взяли на тортури, то він і признався, що був коноводом, тобто коні крав, от і дали йому за те признання шість років галер, не рахуючи двохсот батогів, що взяв уже в спину. Через те ж він весь час такий смутний та невеселий, бо всі латриги, і ті, що там зостались, і ті, що з ним ідуть, нехтують його і зневажають, кепкують із нього і знущаються за те, що признався, не мав сили до кінця одмагатись. А вони, бач, кажуть, що легше вимовити «ні», чим «так», і вважають за везуна того злочинця, життя і смерть якого залежить не від речових доказів і свідків, а від власного язика; я гадаю, зрештою, що тут вони не дуже розминаються з правдою.

– Я теж так гадаю, – погодився Дон Кіхот.

Підійшовши тоді до третього, він і йому таке саме задав питання, а той відповів шпарко й сміливо:

– Іду на вимашку, на п'ять років, бо не мав десяти дукатів.

– З дорогою душею дав би я вам і двадцять, – сказав Дон Кіхот, – аби вас од сієї халепи одрятувати.

– Шкода, – відповів кайданник, – тепер це все одно, що в чистому морі з грішми од голоду помирати.

Дон Кіхот підійшов до четвертого каторжника. Се був поважний на вид чоловік із сивою бородою, що мало не до пояса йому сягала. Почувши лицареве питання, він не одказав ні слова, тільки заплакав; тоді обізвався п'ятий, мовби ставши йому за товмача:

– Сьому добродію вліпили чотири роки галер, а перед тим прокатали, як годиться, на ослі в повному параді.

– Себто, виходить, – утрутився Санчо Панса, – на позорище його виставили?

– Еге, – відповів каторжник. – А за що його так покарали – бо сей поштивий чоловік був собі фактор, постачав добрим людям живий товар, себто, бачите, за звідництво його засудили та ще за чаклунство, бо, кажуть, із нечистою силою накладав.

Дон Кіхот під'їхав тим часом із розпитками до наступного злочинця. Скутий він був не так, як інші: на нозі мав довгого ланцюга, що обвивався йому навкруги всього тіла, а на шиї аж двоє залізних кілець – одно злучене з ланцюгом, а друге, так зване «держи-мене» або «задериголова», з'єднувалось біля пояса двома залізними прутами з наручнями, замкнутими на велику колодку, так що ні рук до рота не піднесеш, ні головою до рук не нахилишся. Дон Кіхот спитав, чому на сьому чоловікові більше кайдання, ніж на інших.

– Тим на ньому більше кайдання, – відповів вартівник, – що він один натворив більше злочинів, ніж усі інші огулом. То такий зух, такий одчаюга забісований, що хоч і закували його отак кругом, а боїмося, щоб не втік.

– Які ж там можуть бути злочини, – спитав Дон Кіхот, – коли його тільки на галери засуджено?

– Так на десять же років, – відповів вартовик, – а це все одно, що громадянська смерть. Та що там балакати: сей молодець, щоб ви знали, сам знаменитий Хінес де Пасамонте, званий Хінесик-Потягусик.

– Пане комісаре, ви не дуже, – обізвався тоді кайданник, – мабуть, не треба перебирати, як кого дражнять! Моє ім'я Хінес, а не Хінесик, а прізвище Пасамонте, а зовсім не Потягусик, як вашмость каже. Краще хай гляне кума, яка сама.

– А що, лайдаку, хіба не так тебе дражнять? – спитав вартовик.

– Дражнять, дражнять, – відповів кайданник, – та й додражняться, що всім заціпить, бо я їм усе волосся повискубую. А ви, пане лицарю, як маєте нам щось дати, то вже давайте: їдьте собі з Богом, бо ті ваші розпитки вже добре остобісіли. Як вас цікавить моя особа, то знайте – я Хінес де Пасамонте і сам списав своє життя оцими ручками й пучками.

▶ Пабло Пікассо. Дон Кіхот. 1955

Чи не найвідоміше зображення героїв роману було створено для французького тижневика «Les Lettres françaises» («Французька література»). Із цим малюнком вийшов номер, присвячений 350-річчю роману Сервантеса. Пікассо ще зі школи любив цю книжку, тож із задоволенням зобразив її героїв. Малюнок у різних форматах успішно продавали упродовж кількох десятиліть.

– Латрига правду мовить, – підтвердив комісар, – він і справді списав свою історію дуже, як то кажуть, до шмиги і залишив ту книгу в тюрмі під заставу на двісті реалів.

– І викуплю колись, – докинув Хінес, – хоч би й за двісті дукатів.

– А як тій книзі на титул? – спитав Дон Кіхот.

– «Життя Хінеса де Пасамонте», – відповів Хінес.

– І вона вже закінчена? – допитувався Дон Кіхот.

– Як же вона може бути закінчена, – сказав Хінес, – коли моє життя ще не скінчилось? У ній воно описане од самого народження й до тої хвилі, коли мене востаннє засуджено до галер.

– То ви вже там і передніше бували? – спитав Дон Кіхот.

– Атож, – відповів Хінес, – довелося вже служити Богові й королю аж чотири роки, скуштував я і сухарів казенних, і карбачів[1].

– Та ти, я бачу, завзятий, – зауважив Дон Кіхот.

– І нещасливий, – додав Хінес, – бо так уже повелось, що талановитих людей усюди безталання переслідує.

– Скажи краще тумановитих, – обізвався комісар.

– Я казав уже вам, пане комісаре, щоб ви не дуже той, – огризнувся Пасамонте. – Не на те вам начальство жезла в руки дало, щоб ви з бідних кайданників знущались, а на те, щоб провадили нас, куди велить його королівська милость. Як же знов своє почнете, то, їй-Богу...

Почувши ті похвалки, комісар замахнувся на Хінеса жезлом, але Дон Кіхот став між ними й попросив не кривдити горопаху; у кого, мовляв, руки зв'язані, нехай уже дасть трохи волі хоч язикові. Тоді, звертаючись до всього кайданницького гурту, промовив:

– З усього, що я тут чув, миле моє браття, я можу зробити висновок, що хоч вас засуджено за ваші переступи, та кара, яку вам призначили, не дуже вам припала до вподоби і ви йдете відбувати її без жодної охоти, більше того, проти вашої волі. А дехто з вас у цю халепу, може, й не зовсім по правді потрапив: одному витерпу не стало на муках, другому забракло грошей, третьому оборонця, четвертому попався не суддя, а кривосудець. Такі ото думки облягли мою голову: вони спонукають, примушують і наглять мене сповнити над вами ту місію, що для неї небо послало мене на сей світ і заради якої я вступив у лицарський орден, до котрого належу, і обрікся захищати скривджених і обороняти слабосильних од утисків потужних і можних. Знаючи, проте, що обачність велить нам діяти добром там, де можна уникнути зла, хочу я попросити сих вартовиків ваших і самого пана комісара, щоб вони з ласки своєї розв'язали вас і розпустили з Богом, королю ж, гадаю, знайдеться і без них досить пригідних слуг, бо то, на мою думку, річ надто жорстока й несправедлива – повертати в рабство тих, що їх Бог і природа вольними створили. Тим паче, панове вартовики, – це вже наш лицар до конвою звертався, – що сі бездольні вам особисто нічого лихого не вдіяли. Чесним же людям не подоба ставитися катами своїх ближніх, особливо коли їхнє тут не мелеться. Прошу ж вас добром і ласкою се зробити, я вам лише спасибі скажу, а як не зробите по волі, то сей меч і спис, се могутнє рамено примусить вас до того силою.

[1] **Карба́ч** – батіг, нагайка, канчук.

– От так штука! – вигукнув комісар. – Он куди мишачий хвостик закрутився! Щоб ми, значить, королівських в'язнів на волю пустили, так ніби нам дано право розкувати їх, або ви маєте повновластя до подібних наказів? Їдьте собі, пане, своєю путею, та поправте на голові того генерала, бо нам ваші жарти потрібні, як собаці п'ята нога!

– Сам ти собака і мишачий хвіст, а до того ще й падлюка, – крикнув люто Дон Кіхот.

І тої ж самої миті, перше ніж комісар до оборони міг зготуватися, торохнув його списом і звалив з коня додолу: нашому лицареві дуже пощастило, бо з усього конвою тільки цей повалений мав мушкета. Решта вартовиків як стояли, так і отетеріли з такої несподіванки, але незабаром оговтались: кінні схопились за мечі, а піші за сулиці та і вдарили гуртом на Дон Кіхота, що очікував їх у незворушному супокої. Скрутно припало б нашому гідальгові, якби каторжники не надумали скористатись із цієї нагоди, щоб на волю вийти, й не заходились розбивати ланцюга, на якому їх ведено. Тут така закрутилась веремія, що страх: вартовики то до в'язнів кидались, що вже почали кайдани рвати, то од Дон Кіхота одбивались, що на них напосідав, та ні там, ні тут не могли собі дати ради.

▲ Тоні Жоанно. Ілюстрація до роману. 1836

Вирвавшись першим на волю, Хінес де Пасамонте видер у розпростертого на землі комісара мушкет і наставив на вартових. Сторожа з переляку розбіглась. Санчо, як побачив те, зажурився, бо подумав, що вартові повідомлять поліцію, яка негайно влаштує облаву на злочинців і тих, хто їх звільнив. Він порадив Дон Кіхоту звідти тікати й заховатися десь у ближніх горах. Але Дон Кіхот поскликав звільнених каторжан і сказав, що порядні люди завжди дякують за добро. Як знак вдячності він зажадав, щоби звільнені рушили до Тобосо, стали перед очі сеньйорі Дульсінеї Тобоській і розповіли про славний вчинок лицаря в її честь. Хінес де Пасамонте відповів за всіх, що посилати їх гуртом до Тобосо – все одно, що просити печеного льоду. Бо вони поховатись мають, щоб їх не злапала погоня. А що Дон Кіхот наполягав на своєму, то почав він із друзями на Дон Кіхота каміння швиргати. Як Дон Кіхот не заслонявся, а кілька каменюк улучило в нього так дошкульно, що впав із коня додолу. Забрали каторжники в лицаря і його джури все, що могли, та й розбрелись, ховаючись від переслідування. А Хінес ще й украв Санчового осла. Дон Кіхот журився, що люди, яким він стільки добра зробив, такого лиха йому накоїли.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Який епізод роману, на ваш погляд, найбільш комічний? Найбільш трагічний? Чому ви так вважаєте?
2. Хто назвав Дон Кіхота Лицарем Сумного Образу? Якою подією це було викликано?

3. Опишіть «подвиги» Дон Кіхота, їхнє сприйняття Санчо Пансою і самим лицарем. Оцініть справжні наслідки вчинків лицаря.

4. Чи згодні ви з твердженнями Дон Кіхота, що «обачність велить нам діяти добром там, де можна уникнути зла», «чесним людям не подоба ставати катами своїх ближніх»? За яких обставин вони звучать? Чому ці думки автор уклав у вуста божевільного лицаря?

5. Які два світи переплітаються в романі «Дон Кіхот»? Хто їх представляє?

6. «...Варто тільки торкнутися видимості рукою, і вона негайно ж виявиться обманом», – міркує безумний гідальго, що живе у світі ілюзій і вірить у реальність Амадіса Гальського, героя лицарського роману. Поясніть випадки оманливості реального світу в романі.

7. Чому наміри героя виправити несправедливість у реальному світі були ілюзорними?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Опишіть ідеального середньовічного лицаря. Чи відповідає цьому образу Дон Кіхот? Поміркуйте, чому лицарські ідеали застаріли для ренесансної людини.

2. Заповніть таблицю «Конфлікт між дійсністю і уявою».

Реальність	*Уявний світ Дон Кіхота*	*Конфлікти і суперечності*

Розділ XXV

Дон Кіхотові спало на думку вчинити подвиг, що вкриє його ім'я нев'янучою славою і розголосить його по всьому широкому світі, – упасти в шаленство. Він тільки не знає: чи йому, як Роланду, вивертати з коренями дерева, чи, як Амадісу, обливатися сльозами. Санчо має розказати про це Дульсінеї. Джура відповів, що як панові потрібно, то він швиденько вирушить до Тобосо. Однак перед Дон Кіхотом постала несподівана проблема, адже Дульсінея не вміє ні читати, ні писати і нічого не знає про кохання лицаря, бо так виховали її батьки.

– Ц-ц-ц-ц! – зацмокав язиком Санчо. – То себто, виходить, Лоренса Корочка донька, Альдонса Лоренсова, і є сеньйора Дульсінея Тобоська? От воно що!

– Так, се вона, підтвердив Дон Кіхот. – І я тобі скажу, що вона гідна бути володаркою світу.

– Та я ж її добре знаю, – сказав Санчо, – як челядь у селі навкидя грає, то і з найдужчих хлопців ніхто так далеко залізяки не кине, як вона. Там-то голінна дівоха, і вродою, і поставою – усім узяла, і хоч якому мандрованому лицарю перцю дасть, як до неї підсипатись почне! А моцна ж яка, а голос, бісової крові, який! Раз якось вилізла на дзвіницю наймитів гукати, що в батька переліг орали, гоней так за двадцять од села, та як зикне – враз почули, мов під самою дзвіницею

▶ Оноре Дом'є. Дон Кіхот і Санчо Панса. 1868

Оноре Дом'є цікавлять не походи і пригоди доблесного лицаря. Художник досліджує його внутрішній світ — сумніви, муки і розчарування. Його Дон Кіхот — символ самотнього ідеаліста, непохитного борця зі злом.

стояли. І ще добре, що вона дівка не манірista, полегка – всім бісики пуска, з кожним собі пожирує і все зведе на жарти та на смішки. Отож, пане Лицарю Сумного Образу, я вам скажу, через таку не то ошалієш, а й сказишся і повісишся, то ніхто не здивує, що продаси чортові душу. А тепер я так собі оце міркую: на що воно здалось сеньйорі Альдонсі Лоренсовій, тобто сеньйорі Дульсінеї Тобоській, щоб перед нею падали на коліна ті, що ваша милость їх перемагає і шле до неї? Може, прийдуть вони до неї, а вона саме льон тіпає чи на току збіжжя молотить, то їм буде ніяково, а вона з того гостинця насміється або ще й розсердиться на вас.

– Я вже не раз казав тобі, Санчо, – мовив Дон Кіхот, – що ти надто на язик лепетливий і, хоч на розум тупуватий, можеш часом і гостре слівце вкинути. За що я люблю Дульсінею Тобоську, тим вона не поступиться жодній у світі принцесі. Зваж іще й на те, що не всі дами, яких оспівують поети під різними вигаданими йменнями, суть справжні і дійсно сущі істоти. Невже ти думаєш, що всі оті Амарілли, Філіди, Сільвії, Діани та Галатеї[1], яких повно скрізь по книжках і романсах, по цирюльнях і театрах, що всі вони насправді живі жінки й дівчата, облюбленці тих, що славили їх і славлять дотепер? Певна річ, що не так воно є; їх здебільшого вимріяли поети, аби було про кого вірші складати, аби всі гадали, що вони когось кохають і чийогось кохання варті. Ось через що й мені досить думати і уявляти, що добра Лоренсова Альдонса прекрасна і цнотлива, а до роду її мені байдуже...

– Правда, паночку, все правда, – сказав Санчо, – ви мудра голова, а я віслюк. Та чого це мені раптом таке слово з губи злетіло? Того, мабуть, що голодній курці просо на думці. Давайте вже мерщій листа, та я поїду.

Дон Кіхот видобув записника і, одійшовши трохи набік, заходився компонувати листа. Як написав, підкликав Санчо і сказав, що хоче йому того листа вголос прочитати, нехай напам'ять вивчить, а то ще буває загубить десь по дорозі – од такого нерозторопи всього можна сподіватись...

[1] **Амарілла, Філіда, Сільвія, Діана, Галатея** – героїні романів.

– То слухай же, – сказав Дон Кіхот, – ось що я написав:

Лист Дон Кіхота до Дульсінеї Тобоської

«Достохвальна і можновладна синьйоро!

Зранений вістрям розлуки і вжалений жалем у саме серце, найсолодша Дульсінеє Тобоська, зичить тобі щастя й здоровля той, хто сам їх не має. Якщо краса твоя мною гордує, якщо цнота твоя мною нехтує, якщо зневага твоя мене к землі прибиває, то хоч я собі б терплив ий удався, не здолаю більше тої муки зносити, що не тільки важка понад силу, а й довго понад усяку міру триває. Вірний мій зброєносець Санчо розповість тобі докладно, прекрасна невдячнице, кохана ворогине моя, у який розпач я упав з твоєї причини. Якщо рачиш порятувати мене – твій єстем, а ні, то чини собі як сама знаєш, а я, збавивши собі віку, задовольню жорстокість твою і моє жагуче прагнення.

Твій до гробу Лицар Сумного Образу».

– Присягаю на душу панотця мого, – сказав Санчо, вислухавши листа, – що скільки живу, зроду не чув нічого такого величного. А, бодай же вас курка вбрикнула, як прикладно ви все те виповіли, як добре пасує сюди той підпис – Лицар Сумного Образу! Ні, ви таки, пане, головаті, не взяв вас кат: геть-чисто все на світі знаєте!

Ежен Лепуатвен. Санчо передає Дульсінеї листа від Дон Кіхота. 1847

Санчо поїхав додому, обіцяючи вибити відповідь із Дульсинеї хоч кулаками, хоч носаками. Заїхав він на Росинанті по дорозі до корчми, де впізнали його священник і цирульник, що колись оглядали книгозбірню Дон Кіхота. Вони пригрозили Санчо: якщо той не розкаже правди, то вважатимуть його грабіжником, який обібрав свого пана. Джура все розповів, а священник і цирульник придумали, як Дон Кіхота додому повернути. Священник переодягнеться в подорожню панянку і попросить у нього лицарського захисту. Так виманять Дон Кіхота з пущі і припровадять до села.

Дорогою вони зустріли Карденіо та Доротею, які через нещасливе кохання блукали в горах. Священник розповів їм про свій задум. Доротея переодяглася в пишні шати, видала себе за принцесу Обізіяну, яку скривдив лихий велетень, тож приїхала вона просити допомоги в Дон Кіхота. Доротеї вдалося умовити Дон Кіхота їй допомогти. Дорогою до корчми гідальго поцікавився, чому тут опинилися священник і цирульник без челяді та речей. Священник одказав, що їх обібрали галерники, яких розпустив якийсь божевільний, «лайдак без честі й поваги: адже він пустив вовків

між вівці, лисиць на курей, а мух на мед». Санчо розповів односельцям про пригоду з галерниками, тож парох хотів почути, що скаже на це Дон Кіхот. Наш лицар не зважився признатись, що то він звільнив злочинців. Санчо хотів виправдати свого пана, адже той несвідомо відпустив засуджених за великі злочини. На те Дон Кіхот відрізав: лицареві не випадає перепитувати, потрапили люди в халепу зі своєї вини чи терплять безневинно. Він мусить стати їм до помочі, як беззахисним. І не варто його судити людям, які в лицарських справах не знаються. Потім Дон Кіхот вирішив дізнатися наслідки Санчового посольства і став його розпитувати. Джура вигадав, що попросив якогось дяка записати з пам'яті Дон Кіхотового листа, і той хвалив, ніби ліпшого листа зроду не переписував.

Розділ XXXI

– Усе це мені до смаку припадає, – сказав Дон Кіхот, – та говори лишень далі. От ти приїхав – і що ж робила в ту пору цариця вроди? Певна річ, перли низала або своєму вірному лицареві який девіз сріблом-злотом гаптувала?

– Та ні, – одвітував Санчо, – вона саме у себе в дворі пшеницю точила аж два кірці.

– Ти ж май на оці, – зауважив Дон Кіхот, – що до якої зернини вона рукою торкалась, та зразу в перлину перетворювалась. А скажи, друже, ти ж бачив, яка пшениця була? Певне, біла та яра, та вся добірна – саме чоло?

– Та ні, ледаченька, заміркувата, – одказав Санчо.

– Запевняю тебе, – провадив Дон Кіхот, – що з тої пшениці, яку вона руками своїми просівала, хліб буде як сонце... Та цікавий я знати: як ти вручив їй мого листа, чи вона ж його поцілувала? Чи, може, на голову собі поклала? Чи вчинила іншу яку церемонію, гідну такого послання? Чи так що зробила?

– Як хотів я їй того листа дати, – відповів Санчо, – то в неї ще сливе повне решето пшениці було, так вона мені й каже: «Положи його, – кае, – отуди на лантух, бо поки сього збіжжя не доточу, то й читати, – кае, – не буду».

– Розумна пані, – зауважив Дон Кіхот, – вона, мабуть, хотіла почитати його на дозвіллі, собі до любої вподоби. Та кажи далі, Санчо: поки вона своє діло робила, про що вона з тобою розмовляла? Чи питала щось про мене, і як ти їй відповідав? Розкажи мені геть-чисто все, до останньої, мовляв, цяточки.

– Нічого вона в мене не питала, – відповів Санчо, – та я їй сам усе розказав: так, мовляв, і так, пан мій заради вас у гори й бескеття, мов той дикун, забився і одбуває там покуту, ходить голий до пояса, спить просто неба, хліб їсть без обруса, бороди не чеше, плаче-ридає, свою долю проклинає...

– Що я нібито долю свою проклинаю, се вже ти перегнув, – зауважив Дон Кіхот, – бо я, навпаки, благословляю її і благословлятиму по

- Чому прославлена Дон Кіхотом Дульсінея була далекою від реальної сільської дівчини Альдонси Лоренсо?
- Зіставте сприйняття Дульсінеї Дон Кіхотом і Санчо. Чий опис ближчий до описів коханої Петрарки, а чий – до Шекспірової Смаглявої леді?

Завдяки Сервантесу у світовій культурі виникло поняття «донкіхотство», що походить від імені його головного героя. Це поняття має кілька тлумачень: нерозуміння дійсності, смішна поведінка людини, відірваної від реальності, небажання пристосовуватися, прагнення перетворити життя і завзяте обстоювання мрії. Німецький поет Генріх Гейне вважав Дон Кіхота символом віри в правду і добро, вічного прагнення до прекрасного та ідеального. Образ Санчо Панси, на його думку, втілює раціональне бачення і практицизм.

Із часом Дон Кіхота почали сприймати переважно як позитивний образ поборника добра. Тепер так називають вчинки людини, яка палко прагне до високої мети, проте не помічає неможливості її здійснення. Отже, донкіхотство можна розглядати як певну модель життя, що передбачає повагу до такої людини та визнання її високої духовної сили.

всі дні життя мого, що вона мене сподобила любити таку високу душею сеньйору, як Дульсінея Тобоська.

– Що висока, то висока, сказав Санчо, – мабуть, на цілий корх вища за мене буде.

– А ти ж як, Санчо, – спитав Дон Кіхот, мірявся з нею, чи що?

– Та нарочито не мірявся, – одказав Санчо, – а як помагав їй лантух збіжжя на осла завдати, то стояв поряд неї і побачив, що, либонь, на цілу долоню вона од мене вища.

– І правда ж, – сказав Дон Кіхот, – що до того стану гінкого і високого зросту долучаються в неї тисяча тисяч гарних прикмет, що оздоблюють їй душу? Та скажи мені, будь ласкав, Санчо, іще одну річ: коли ти підійшов до неї, то чи не відчув якогось такого аромату аравійського, пахощів тонких і духмяних, що й слова до них не прибереш, духу такого, як у крамниці модного рукавичника?

– Та як би вам сказати, пане, – відповів Санчо, – од неї справді трохи пахтіло ніби чи тхнуло чимось мужчинським, – звісно, наробилася в охоту, то й упріла.

– Тут щось не так, – зауважив Дон Кіхот, – мабуть, у тебе нежить був, а може, то ти почув свій власний запах. Адже я знаю, як благоухає ся троянда серед терня, сей зельний крин, ся духовита амбра.

– Все може бути, – відповів Санчо, – воно й справді, од мене самого частенько такий дух іде, як тоді, мені здалося, йшов од її милості сеньйори Дульсінеї. Та й не дивно, сказано – чорт на чорта скинувся.

– Ну гаразд, – допитувався далі Дон Кіхот, – от вона вже переточила пшеницю й до млина вирядила, а що ж вона зробила, як прочитала листа?

– Та вона його й не читала, – одрік Санчо, – бо, кае, неписьменна; взяла та й подерла на дрібнюсінькі шматочки: не хочу, кае, нікому на прочитання давати, щоб у селі, кае, не знали моїх тайнощів. Буде з мене, кае, що ти мені з уст про панове кохання з'ясив і про ту несвітську покуту, що він через мене справляє. Скажи, кае, панові, що я цілую йому руки, і дужче мені хочеться його в образ побачити, аніж листи йому писати. А ще просила й наказувала, аби, одержавши од неї звістку, зразу вийшли з тих нетрів і перестали витворки витворяти та їхали б негайно в Тобосо, як тому не стане на заваді якась важливіша

річ, бо вона страх як хоче з вашою милостю побачитися. Здорово вона сміялась, як я сказав, що ваша милость прибрала собі найменння Лицар Сумного Образу... Питав я в неї, чи приходив отой біскаєць, так, кае, приходив, і дуже, кае, добрий хлопець. І про галерників питав, так ні, кае, поки ще ані жодного не бачила.

– Досі було все як слід, – промовив Дон Кіхот. – Та скажи мені, якого клейнода вона дала тобі на відході за вістку, що ти од мене привіз? Бо то, бачиш, у лицарів мандрованих та дам їхніх так уже здавна повелося, що вони дарують різні коштовні речі джурам, вірницям чи карликам, котрі від нього до неї чи від неї до нього з вістями приходять чи приїздять, у нагороду б то за їхнє посольство.

– Може, воно й так, – одказав Санчо, – і, як на мене, то се дуже добрий звичай, тільки таке мусило бути в давню давнину, а тепер дають хіба скибку хліба чи грудку сиру, бо не що ж подала мені й пані моя Дульсінея через огорожу подвірню, як я вже попрощався з нею. Ще й сир, як на те, овечий був.

– Вона без міри щедра та гойна, – сказав Дон Кіхот, – і якщо не подарувала тобі якоїсь золотої цяці, то лише через те, що не мала нічого під рукою. Та добрі, кажуть, ковбаски й після паски. Я побачусь із нею, і все якось улагодиться. А знаєш, що мене дивує, Санчо? Здається мені, що ти до Тобосо й назад не з'їздив, а злітав, бо за яких три дні справився, а туди ж не менше буде, як тридцять миль... Та годі вже про се; скажи краще, як, на твою думку, я маю чинити: володарка моя Дульсінея кличе мене до себе, і я, здавалося б, повинен виконати сей її наказ, проте обіцянка, що я дав принцесі, котра їде з нами, унеможливлює наразі його виконання... Я так гадаю: треба мені їхати якнайшвидше й знайти того велетня: як же відрубаю йому голову і приверну принцесі її законне царство, то, не гаючи і хвилі малої, полину до сонцесяйної вроди, котра озорює всі мої чуття, і подам їй такі докази на своє виправдання, що вона не гніватиметься...

– Гай-гай! – вигукнув Санчо. – У вашої милості немає, певне, третьої клепки в голові! Невже ви таки, пане, й справді думаєте мандрувати на край світу отак пусто-дурно і випустити з рук таку багату й вельможну відданицю, що за нею таке віно [1] можна взять ціле царство!

[1] **Віно** – посаг нареченої.

– Слухай, Санчо, – сказав Дон Кіхот, – коли ти на те лише радиш одружитися, аби, велетня вбивши, я зразу став королем і мав спромогу нагородити тебе чим обіцяв, то чиню тобі відомо, що й без одруження легко можу бажання твоє вволити: перше ніж до бою стати, вимовлю тобі, що в разі перемоги дістану частину царства, навіть у зв'язок малженський не вступаючи, з правом передати її, кому захочу; а коли мені ту частину дадуть, то кому ж я маю її передати, як не тобі?

– Та вже ж не кому, – погодився Санчо. – А до панії моєї Дульсінеї вашій милості зараз нема чого їхати, се правда: краще рушайте на того велетня, забийте його та й ділові кінець, а од того діла, так мені здається, буде нам і слава велика, і користь немала.

– Згоден, Санчо, – промовив Дон Кіхот. – Правда твоя, я так і зроблю, як ти мені радиш, не поїду до Дульсінеї, поїду з сією принцесою.

Тільки гляди, не кажи нікому, навіть і супутникам нашим, про що ми тут із тобою міркували й розправляли, бо Дульсінея – панна скромна і стримана, не хоче, щоб усі знали, що вона має на мислі, тим-то не годиться мені, чи комусь іншому, до мене причетному, таких речей розголошувати.

– Коли так, – сказав Санчо, – то навіщо ви, пане, посилаєте всіх переможених правицею вашої милості на поклін до панії моєї Дульсінеї? Адже цим ви немов розписуєтесь, що ви її любите, що вона ваша кохана! Ви ж їм наказуєте, аби вони впадали перед нею на коліна й говорили, що то з вашої волі оддають їй шану – то як же ви хочете, щоб од людей приховалось, що в вас, обох, на серці?

– Який же ти, Санчо, глупак, який простак! – вигукнув Дон Кіхот. – Хіба ти не розумієш, що се робиться для звеличення її і прослави? Знай же, що за нашими лицарськими поняттями то для дами велика честь, коли в неї є багато мандрованих лицарів, що служать їй вірно, не сягаючи думкою далі того служіння, тільки за те, що вона є вона, і не жадають за свою велику любов жодної нагороди, аби тільки вона мала їх за своїх лицарів.

– Такою любов'ю, – зауважив Санчо, – треба любити Господа нашого Ісуса Христа, як панотець у казані каже: заради його самого, а не з надії на славу, не з страху покари. Отак же і я хотів би любити і служити йому, скільки моги моєї.

– Не взяв же тебе враг! – здивувався Дон Кіхот. – Хлоп хлопом, а часом щось таке розумне скаже, мовби по всяких школах учився.

Мандрівники набрели на криницю і сіли біля неї підкріпитись, бо зголодніли. Подорожній хлопець упізнав Дон Кіхота, припав йому до колін і жалібно заплакав. А Дон Кіхот почав хвалитися подорожнім, як врятував Андреса з біди. Хлопчина відповів, що все було зовсім не так, як сподівався лицар.

▲ Балет Л. Мінкуса «Дон Кіхот» на сцені Дніпровського академічного театру опери та балету

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Балет «Дон Кіхот», створений за мотивами роману Сервантеса, по праву називають святом танцю. Цей шедевр народився завдяки співпраці австрійського композитора Людвіга Мінкуса та видатного французького балетмейстера Маріуса Петіпа. Понад два століття вистава з незмінним успіхом іде на сценах театрів багатьох міст Європи та США.

В Україні балет «Дон Кіхот» має надзвичайну популярність і вже багато років поспіль прикрашає афіші провідних театрів, як-от Національна опера України, Дніпровський академічний театр опери та балету, Львівська національна опера, Одеський академічний театр опери.

– Не вірю я в ті присяги, – сказав Андрес. – І ніяких відплат мені не треба, аби тільки до Севільї якось добратись. Дайте, коли маєте, чогось поїсти на дорогу і зоставайтеся тут із Богом разом з усіма мудрованими лицарями, мордувало б їхню маму, як мене через них мордовано!

Санчо видобув із своєї торби шмат хліба й грудку сиру й дав хлопцеві. Схопив Андрес той хліб та сир і, бачивши, що більш ніхто не дає нічого, понурив голову та й узяв, як то кажуть, ноги на плечі. Але на відході сказав іще Дон Кіхотові:

– На Бога, пане мандрований лицарю, як мене ще коли зустрінете, то не рятуйте вже, хоч би мене й на кавалки різали, бо з вашої допомоги мені ще більше лиха прибуде... Западіться ви з усіма мандрованими лицарями і з усім їхнім кодлом!

Дон Кіхот порвався був устати, щоб покарати нахабу, та хлопець дременув шляхом, аж курява встала – хто б уже його й наздогнав! Андресова розповідь непомалу розгнівала нашого гідальга, і всі мусили якось од сміху стримуватись, щоб його ще більше не роздратувати.

Подорожні дісталися до вже знайомої їм корчми. Стомлений Дон Кіхот ліг спати. За обідом розговорилися про лицарські романи. Корчмар визнав, що дуже любить їх читати. Доротея занепокоїлася, хоч би корчмар не здонкіхотився, на що той відповів, що не такий він дурний, тепер інший світ настав, не такий, як був давнішими часами, коли тії преславні лицарі по землі блудили.

Дон Кіхот спросоння став битися з велетнем і навіть відтяв йому голову. Корчмар здогадався, що лицар порубав його міхи з вином і кинувся на Дон Кіхота. Парох пообіцяв корчмареві відшкодувати всі збитки, а Доротея потішила Санчо Пансу, що, як його пан справді відтяв велетневі голову, вона, вступивши у володіння своїм царством, надасть джурі найкраще велетневе царство.

Санчо почув розмову гостей у корчмі, і жаль огорнув йому душу: всі його надії на титул високий розтанули й розвіялись димом, бо королівна Обізіяна насправді була Доротеєю, нареченою дона Фернандо, а велетня ніякого не було.

Розділи XXXVII–XLVII

Тим часом до корчми прибився той самий цирульник, у якого Дон Кіхот здобув колись Мамбрінового шолома, а Санчо Панса забрав упряж для осла. Він став вимагати назад своє добро, зчинив бійку із Санчо, тож збіглися усі постояльці. Священник із цирульником, друзі Дон Кіхотові, заходилися переконувати мандрівного цирульника, що то не мідний таз, а справжній лицарський шолом. Ті з присутніх, хто знав про Дон Кіхотові химери, реготали на всі заставки, а невтаємниченим усе це здавалося несусвітньою глупотою. У корчмі сталася колотнеча. Дон Кіхот закричав, щоб усі заспокоїлись, бо велика ганьба чесним людям убивати один одного за якісь там марниці. Але тут стражники оголосили, що в них є розпорядження заарештувати Дон Кіхота, того грабіжника й розбійника, що промишляє по всіх дорогах і роздоріжжях.

Слухаючи тої мови, Дон Кіхот тільки посміхався, а потім заговорив упевнено і спокійно:

– Ех ви, ниця ницота і підла підлота! То це, по-вашому, розбій – кайдани розбивати, невольників визволяти, нужденних рятувати, похилих підіймати, бездольних спомагати? Ех ви, ледач ледача і темна темнота! Не дав вам Бог підсліпим вашим розумом спізнати всю велич

◀ Гюстав Доре. Ілюстрація до роману. 1863

мандрованого лицарства, не дарував за гріхи ваші свідомості, що не тільки самого такого лицаря, ба й тінь його повинні ви шанувати.

Слуги правосуддя впевнилися, що лицар – божевільний, і вирішили його доправити додому. Сонному лицареві скрутили руки й ноги. Дон Кіхот був переконаний, що його було заклято, і на нього напали всі привиди й примари зачарованого замку. За шість днів на возі Дон Кіхота привезли у його село.

Санчова жінка після повернення допитувалася, чи багато наджурував її чоловік. Санчо відповів, що бути джурою при мандрованому лицареві, шукачеві пригод любо, мило та почесно. Правда, частіше такі пригоди випадають, що не дуже-то й хотілось: на сто тільки одна буде добра... І привіз він із мандрів не простого майна чи нової одежі жінці й дітям, а щось краще й дорожче.

Дон Кіхот, як оклигав, знову утік із дому разом із Санчо Пансою. Вони поїхали до Сарагоси, де мав відбутися лицарський турнір. Назустріч їм їхав віз, на якому везли левів. Коли Дон Кіхот наказав відкрити клітку, переляканий сторож послухався, але сонні леви не вийшли з неї. Відтоді Дон Кіхот став іменувати себе Лицарем Левів. По дорозі Дон Кіхот також переміг Лицаря Дзеркал, яким виявився Самсон Караско, котрий таким способом хотів повернути сусіда додому. А Дон Кіхот був упевнений, що знову не обійшлося без злого чаклуна.

Через декілька днів лицаря запросили до себе герцог із дружиною. Вони чудувалися з розуму й безумства Дон Кіхота та простосердечності Санчо Панси і вирішили повеселитися з цього. Дон Кіхота і Санчо посадили на дерев'яного коня, зав'язали їм очі і обдували їх із ковальських міхів, переконуючи, що вони летять у зачаклований королівство, де відважний лицар стане на герць із підступним чаклуном. Але рішучість Дон Кіхота вийти на бій «налякала» чарівника і розвіяла злі чари. Тим часом Санчо почав готуватися до губернаторства. Розумні поради, висловлені Дон Кіхотом своєму джурі, надзвичайно вразили герцога. Санчо став керувати невеликим містом, яке він прийняв за острів Баратарію. Жителі містечка визнали, що мудрішого управителя і судді вони ще не мали. Але Санчо там жилося нелегко: він не міг піти туди, куди хотів, не міг з'їсти те, чого хотів, вимушений був підкорятися етикету та приписам лікарів. Коли герцог влаштував розіграш із уявним нападом ворогів на місто, Санчо вирішив, що губернаторства з нього досить, відразу ж осідлав осла й вирушив до Дон Кіхота.

Дон Кіхот подався до Барселони, щоб довести всім, що він не такий, яким зобразив його в книжці Сід Ахмет Бен-Енхелі. У Барселоні він вступив у поєдинок із Лицарем Білого Місяця і зазнав поразки. Лицар, який насправді був його односельцем Самсоном Караско, вимагав, щоб Дон Кіхот повернувся додому і цілий рік не залишав свого села. Вдома Дон Кіхот захворів. Перед смертю його розум прояснився, він прокляв лицарські романи, заповів майно небозі за умови, що вона вийде заміж лише за того, хто ніколи нічого не читав про лицарів.

Переклад Миколи Лукаша

■ Поміркуйте, про які цінності, дорожчі за майно, гроші чи посаду губернатора, говорить Санчо.

Переклади «Дон Кіхота» в Україні

Перший український переклад роману «Дон Кіхот» здійснив Іван Франко, надрукувавши в часописі «Дзвінок» віршований переказ кількох епізодів твору під назвою «Пригоди Дон Кіхота» (1891). Друге виправлене і доповнене видання, ілюстроване Теофілом Копистинським, вийшло у Львові в 1899 р. Українські митці розуміли, як важливо запропонувати читацькому колу європейські твори в українських перекладах.

Леся Українка наголошувала: «конечне Сервантес повинен бути у нас, а то що ж то за європейська бібліотека буде без "Дон Кіхота"».

На початку XX ст., коли в боротьбі з паростками українського культурного життя забороняли в межах Російської імперії друкувати українські переклади з інших мов, каральні органи Чернігова спалили рукопис перекладу «Дон Кіхота» Сервантеса, здійснений Володимиром Самійленком, представником мистецького об'єднання «Плеяда».

Відтоді минуло доволі багато часу, і нарешті майже повний переклад геніального твору увінчав довготривалу працю Миколи Лукаша, якого називали українським Дон Кіхотом. Продовжили велике починання Лукаша й завершили другу книгу роману перекладачі Анатоль Перепадя та пізніше Євген Тарнавський. Нещодавно «Дон Кіхот» Сервантеса побачив світ у скороченому перекладі Богдана Лета.

УКРАЇНСЬКЕ ВІДЛУННЯ

Рубен Даріо

СОНЕТ – СЕРВАНТЕСУ

В години смутку й горя – я один.
Але приходить добрий друг до мене –
Сервантес. Він мої печалі й треми
Пом'якшує. Життя й природа – він.

Шолом блискучий з золота й перлин
Дає він сну моєму, і шалене
Виводить серце на ясні терени,
Де спокій, і молитва, й сміху дзвін.

Ласкавий лицар. Він говорить. Мова
Тече, немов ручай із кришталю.
О, як я слухати його люблю!

Ось він іде, як доля загадкова,
Світ веселити силою жалю,
Скорботою свого святого слова.

Переклад Дмитра Павличка

Дмитро Паламарчук

ДОН КІХОТ (уривок із сонета)

Присвячується Миколі Лукашу

Важкі томи стомовних словарів,
Письмовий стіл, залізна койка вбога...
Сюди вночі з'являючись до нього,
Як рівний з рівним, Фауст говорив...
Химерник, маг, ідального юродивий,
Безсмертним стилосом творивши диво,
За правду й честь зійшов на ешафот.
У світі зла, нікчемнім і безликім,
По смерті став легендою над віком
Хоробрий лицар, мудрий Дон Кіхот.

■ З мережі «Інтернет» дізнайтеся про життя і творчість перекладача Миколи Лукаша та спробуйте пояснити, чому його називали Дон Кіхотом. Поміркуйте, чому сонет написано від імені літературного героя.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Хто і за яких обставин промовляє фразу «волею небес уродився я в сей залізний вік, аби на світі… золоту добу воскресити»? Що вона означає?
2. Розкажіть про стосунки Дон Кіхота та Санчо Панси. Які риси донкіхотства можна знайти в Санчо Пансі? Чи випадково ці герої не схожі зовнішньо?
3. Мова Дон Кіхота і Санчо Панси насичена прислів'ями та приказками. Як це характеризує персонажів?
4. Доведіть, що образи Дон Кіхота і Санчо Панси є парними, взаємодоповнюють один одного і не сприймаються окремо. Назвіть приклади інших «парних» образів.
5. Що в образі Дон Кіхота приваблює людей протягом століть? Які риси вдачі Дон Кіхота варті поваги? Чим достойний поваги Санчо Панса?
6. Ким Дон Кіхот є для вас: шляхетною людиною, невиправним мрійником, божевільним чи диваком, неспроможним розібратися в дійсності? Які емоції він у вас викликає: співчуття, жаль, сміх чи захоплення?
7. Якими постають Дон Кіхот і Санчо Панса в інтерпретації різних художників? Чиї роботи вам до вподоби, чим саме?
8. Чому роману Сервантеса та його героям вдалося вийти за межі пародії? Чому образи Дон Кіхота і Санчо Панси вважають вічними образами?
9. Як ви гадаєте, що висміює Сервантес: лицарський роман, сучасну йому дійсність, певні національні риси іспанців? Обґрунтуйте відповідь.
10. Іспанський дослідник Мігель де Унамуно якось замислився: а чи було дитинство у героя Сервантеса Дон Кіхота? Що ви думаєте з цього приводу? Чи є Дон Кіхоти в середовищі підлітків?
11. Кого з відомих вам сучасників ви могли б назвати Дон Кіхотом, чому?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Серед химерних промов Дон Кіхота приховані мудрі поради. Випишіть їх. Чи можна стверджувати, що вони є справжньою сутністю образу?
2. Поясніть значення висловів «здонкіхотився», «битва з вітряками», «Лицар Сумного Образу». Які ще вислови з роману стали крилатими?
3. Заповніть у зошитах таблицю «Порівняльна характеристика образів».

Об'єкти зіставлення	*Дон Кіхот*	*Санчо Панса*
Соціальний стан		
Рівень освіти, знань, культури		
Зовнішність		
Причини мандрів, мета подорожі		
Ставлення один до одного		
Сприйняття світу героями		

4. Напишіть твір-роздум на одну з тем: «Чи потрібні нині Дон Кіхоти?»; «Двобій непрактичної духовності із бездуховною практикою: що далі?».

БАРБАРА КОСМОВСЬКА. «Буба»

Щоб написати справжній роман, потрібно бути собою, а не загравати з читачем його сленгом. Будь-яка фальш призведе до нашої поразки, як і надмірна «правильність». Адже колись ми так само блукали власними просторами й сподівалися на розуміння. Розуміння – це найкраща спільна мова з юним читачем.

Барбара Космовська

▲ Барбара Космовська

- Що для вас означає «бути собою»?
- Як ви вважаєте, що є ключовим в особистісному зростанні?
- Наскільки, на вашу думку, важлива роль розуміння в цьому процесі?

Барбара Космовська – польська письменниця, у літературному доробку якої і дорослі, і дитячі книжки. Вона вважає, що досвід її дитинства і пам'ять про складні часи юності створюють спільний «простір» для діалогу з молодіжною читацькою аудиторією. На думку Барбари, позитивний досвід можна набути через пізнання світу за допомогою науки та мистецтва. Письменниця здобула не лише численні нагороди та літературні відзнаки, а й щире захоплення і визнання читачів різного віку. Для польської аудиторії вона – просто Бася. Твори Барбари Космовської також мають великий успіх за кордоном.

Барбара Космовська: знайти себе

Народилася Барбара Космовська 24 січня 1958 р. в родині музикантів на півночі Польщі в невеликому містечку Битів, відомому своєю великою українською громадою. Писати вірші вона почала ще під час навчання в ліцеї, публікуючи їх у скаутському часописі для підлітків «По рідному краї» («Na Przełaj»). Зі шкільних років її улюбленим письменником був Марк Твен.

Після закінчення Гданського університету Барбара Космовська повернулася до рідного міста і працювала вчителькою польської мови. Одночасно писала наукову роботу про творчість дитячої письменниці Зофії Урбановської. Своє дослідження Космовська успішно захистила в Гданському університеті й здобула науковий ступінь доктора літературознавства. Нині Барбара Космовська пов'язана з Поморською академією в Слупську, є науковим співробітником факультету філології та історії. Крім цього, вона співпрацює з журналом дитячої літератури

«Гуллівер», створює радіоп'єси для дітей і підлітків, а також бере участь у громадській роботі, допомагаючи соціальним службам Битова повертати до суспільного життя колишніх засуджених.

Особливо плідними для письменниці стали 2000-ні роки: у 2002 р. її книжка «Буба» посіла перше місце в польському конкурсі романів для дітей та юнацтва «Повір у силу фантазії», у 2007-му повість «Позолочена рибка» було відзначено літературною премією «Книга року ВВС». Тоді ж Барбара Космовська здобула першу премію на Літературному конкурсі імені Астрід Ліндгрен, лауреаткою якої вона ставала тричі.

Як мати двох доньок, письменниця глибоко розуміє проблеми молоді, що надихає її писати для цієї аудиторії. Серед багатьох підліткових романів авторки найбільш популярними стали «Буба», «Буба: мертвий сезон» – історії про Бубу, шістнадцятирічну дівчину, що живе звичайним, буденним життям, та повісті «Дівчина з парку» і «Позолочена рибка», які увійшли до кола читання польських школярів.

Барбара Космовська є володаркою престижних польських літературних відзнак, зокрема «Гуллівер» і «Жовтий кіт». Твори Космовської просякнуті гумором – часто лукавим і в'їдливим, але завжди доброзичливим і необразливим. Її книжки щирі й позитивні, характери й учинки персонажів психологічно вмотивовані, кожен герой, навіть другорядний, переживає особисту драму.

Про складне письменниця розповідає просто, а її вигадані персонажі дуже схожі на реальних людей. Наприклад, у повісті для дорослих «Українка» (2011) зображено долі різних жінок, у центрі сюжету – Іванка, яка в пошуках кращого життя приїхала до Польщі на заробітки, але зіткнулася з мовним бар'єром і нерозумінням.

У «Бубі» теж немає нічого незвичайного: вічно зайняті батьки, дивакуватий дідусь, улюблені джинси, перше кохання, старша сестра, яка регулярно свариться з чоловіком і повертається до батьків. У цій круговерті життя обертається Буба: вона мусить вчити англійську і фізику, розв'язувати задачі з математики, приймати гостей, про яких забули її батьки, слідкувати за дідусем і водночас – навчитися приймати себе такою, якою вона є, зрозуміти, що таке справжнє кохання, і знайти своє місце у світі.

▼ Барбара Космовська з юними читачами і читачками

У написанні творів для молоді Барбара Космовська вбачає своє покликання, оскільки, за її словами, «для такого читача значно важче писати, ніж для дорослого, адже потрібно розуміти його проблеми, знати його мову, розуміти спосіб мислення. Я схиляюся перед молоддю і вважаю, що ми маємо чудову молодь... Пишу для молоді, бо вважаю, що як доросла маю розповідати молодим про важливі речі... як друг».

Порушуючи у творах такі непрості теми, як розлучення батьків, проблеми з алкоголем, смерть близької людини, бідність, інтернет-залежність[1] і перша закоханість, письменниця з розумінням та гумором ставиться до своїх персонажів. Долаючи перешкоди, власну невпевненість, її герої здобувають перемоги над собою й обставинами.

> Моя книжка може стати чудовою нагодою, щоби розпочати діалог. Вона може призвести до того, що стіну між поколіннями вдасться бодай у якихось місцях пробити.
>
> *Барбара Космовська*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чому Барбара Космовська вважає, що писати для дітей і підлітків – складніше і важливіше завдання, ніж писати для дорослих?
2. Що у творах письменниці привертає увагу читацької аудиторії і робить їх надзвичайно популярними?
3. Як дитячі книжки Барбари Космовської допомагають «пробити стіну» і налагоджувати зв'язок між поколіннями?

Роман «Буба»

Роман «Буба» має певні автобіографічні риси. І це не лише особисті спогади про проблеми з батьками чи однолітками, без чого не обходиться життя жодного підлітка. Наприклад, мама Буби, авторка жіночих романів, – це іронічна самопародія письменниці.

Перед нами історія життя дівчинки-старшокласниці, доньки зіркових батьків. Насправді вона Агнешка, але майже всі її називають Бубою. Це приклеїлось до неї змалку і влучно характеризує самостійну в усьому героїню: *буба* (український аналог *вава*) – це набиті гулі, синці, вавки, без яких дитина не набуває життєвого досвіду. Авторка майстерно розкриває внутрішній світ героїні, її складні стосунки з батьками, пошуки себе у світі.

Мама Агнешки – відома письменниця, батько – телеведучий. Але позірно успішна родина насправді нещасна: дорослі, надто зайняті своєю кар'єрою і самі собою, не можуть дати ладу власному життю. Характер Буби дещо несподіваний: вона така собі мудра дівчина, оточена інфантильними[2] дорослими – дідусем, мамою й татом, старшою сестрою Олькою. Тож Буба мусить розплутувати сімейні проблеми і є тим стрижнем, на якому тримається вся родина. Буба не має вибору: саме вона, а не навпаки, вимушена втішати маму, заспокоювати батька, берегти дідуся від згубних звичок, мирити Ольку з чоловіком. Усі знаходять свою точку опори в дитячій розсудливості Буби, і вона робить усе можливе, щоб зберегти родину. Дівчинка трохи розгублена перед складнощами життя, але водночас вона намагається виправити світ і зробити його кращим.

[1] **Інтернет-залежність** – нав'язливе бажання ввійти до інтернету і неможливість вчасно зупинитися.

[2] **Інфантильність** – поведінка дорослої людини, більш характерна для дитини.

◄ Українське видання роману Б. Космовської «Буба» (Харків: Видавничий дім «Школа», 2020)

Барбара Космовська вважає: коли юні чарівники чи вампіри цілком заселять сторінки книжок, прийде час і для душевної зустрічі зі звичайними однолітками, якими і є Буба з однокласниками. Вона схожа на дівчину з сусідньої вулиці або під'їзду чи однокласницю. Але типовим підлітком її не назвеш, хоч Буба полюбляє джинси та мартенси[1]. Письменниця задумала Бубу як героїню, яка не переймається новочасними ідеями. Вона любить симфонічну музику, старанно вчиться заради майбутнього, стає чемпіонкою з бриджу[2].

Хоча сім'ю Буби важко назвати взірцевою, та все ж центром її життя є дім. Саме в ньому вона вчиться грати в бридж, переживає своє перше кохання, тривожиться за сестру Ольку та переймається проблемами подруги Агати, бо «дочці алкоголіка завжди гірше, ніж йому самому». Родинна оселя стає свідком тріумфу Буби, і саме там батьки дізнаються, що вона стала чемпіонкою Польщі, хоча спочатку їм важко було збагнути, що чемпіонка Агнешка і є... їхньою Бубою. Та хай там як, але саме вдома Буба знаходить необхідну підтримку (це дідусь записав її на участь у турнірі з бриджу!), тепло і затишок, адже «мудрі птахи завжди повертаються до своїх гнізд».

БУБА (уривки)

Півтори партії

Буба не була ані дуже вродливою, ані негарною. Не була й надто високою, хоча низенькою її теж не назвеш. Можна було б сказати, що вона товста, проте насправді гладкою вона також не здавалася. Деякі продавчині навіть зверталися до неї «крихітко», коли дівчина приміряла чергову пару джинсів. Бо Буба ходила лише в джинсах. Так, ніби в усіх крамницях з лахами продавали виключно вилиняні й витерті «Левіси»[3]. Через оті джинси найбільше гнівалася Бубина мати.

– І коли ти лише виростеш із цих жахливих штанів? – питала вона щоразу, натрапляючи на доньку в їхньому просторому помешканні на третьому поверсі багатоповерхівки на вулиці Звіринецькій, у якому, проте, не бракувало пожильців.

Буба не вдавалася в дискусії, бо не збиралася ні з чого виростати. Тим більше, що її дорослішання ніхто з родичів, певне, й не помітив би. Дівчина не раз замислювалася, чи хтось у сім'ї

[1] **Ма́ртенси** – високі черевики з товстою підошвою від британського бренду «Dr. Martens».

[2] **Бридж** – командна гра в карти, визнана видом спорту, оскільки потребує високого інтелекту.

[3] **«Ле́віси»** (від *Levi's*) – назва американського бренду джинсового одягу, під цим брендом було створено й запатентовано перші у світі джинси.

знає, як її звуть насправді. Про всяк випадок нікому не ставила цього незручного питання. Зрештою, байдуже, яке її справжнє ім'я, якщо його взагалі не використовують. Щось схоже відбувалося і з Бубиним прізвищем. Теж незручним. Завжди її запитували про маму або тата. «Дитинко, ти випадково, не донька цієї відомої письменниці?». Або: «Це твій татко веде передачу «Обрій надії»? Цю програму про хворих на серце?». А Буба знала, що вона донька аж ніяк не «випадково», та ніколи не вимовляла цього вголос.

– Я? – удавала вона в таких ситуаціях щире здивування.

І люди приймали це лаконічне пояснення й більше не мучили запитаннями таку посередню людину, як Буба. Вона чудово пригадувала кошмар під час поїздки зі своїми знаменитими батьками на відпочинок. Буба просто повинна була навчитися зберігати анонімність. Коли поруч були батько з матір'ю, вона перетворювалася на об'єкт суворої критики численних шанувальників їхніх талантів, котрі були гірко розчаровані тим, що Буба ось така, а не інакша, а до того ж не настільки розумна, дотепна й вродлива. Якби ж то йшлося лише про вроду! Буба відчувала, що від неї очікують усього, чим природа обдарувала її батьків аж надто щедро. А може, навіть трохи більшого. Вона швидко зрозуміла, що мусить боротися за власне право залишитися Бубою. Подобається це комусь чи ні. Тому щоразу, коли вона не признавалася до свого відомого прізвища й тим самим відмовлялася дати комусь автограф, дівчина відчувала себе знаменитою актрисою після чергової вдалої вистави.

Зараз вона теж так почувалася. Проте цього разу Буба нікому не збрехала, не зіграла жодної зі своїх чудових ролей, а просто повертала-ся з ліцею, стусаючи каменюки носаками мартенсів. Водночас уявляла собі, що коли переступить поріг рідної домівки, її відразу огорне атмосфера загального зацікавлення. Пролунають важливі запитання: Ти зголодніла? Як ти написала контрольну з фізики? Що думаєш про нові квіти на балконі пані Пенцикової? Або інші, які стосуються, наприклад, хатніх справ, у яких її голос виявиться вирішальним. Важливо, аби Бубу запитували й очікували її відповідей.

Дівчина натиснула на кнопку домофона. Знову забула вдома ключі.

– Знову забула ключі? – почувся невдоволений голос Бартошової. Двері із глухим риплянням відчинилися, і Буба усвідомила, що, окрім їхньої хатньої робітниці, ніхто її ні про що більше не запитає. І їй не доведеться нічого вигадувати.

* * *

– Як добре, що ти вже прийшла, сонечко. Будь ласка, принеси мені срібні шпильки з комода. У мене зустріч із читачами, а я маю жахливий вигляд – у материному голосі забриніла незрозуміла Бубі скарга.

Мати мала чудовий вигляд. У неї було прекрасне, горіхового кольору, волосся, таке густе й блискуче, що навіть брильянтові шпильки здавалися б на ньому дешевенькими скельцями.

– Бубо! – перелякано глянула на неї мати. – У тебе нині день народження?

– Був учора.

– Боже! Дитинко! Чому ти нам не нагадала?

– Бо вас не було.

– Справді. Нас учора не було. Але дідусь був...

– Дідусь навіть про власний день народження не пам'ятає.

– Боюся, ти маєш рацію.

– А я боюся, що ні! Я пам'ятаю не лише про власний, але й про твій, Маріє, – дідусь стояв у дверях. Окуляри на носі перехнябилися, на сивій голові панував безлад. – Якщо так звані нащадки можуть бути старими, то ти – саме той випадок, – продовжував він. – Твій онук Францішек сам тобі про це скаже, щойно в нього проріжуться зуби.

Буба заплющила очі. Будь-яка згадка про онука викликала в матері істерику. Цього разу її не сталося, мабуть, через старанний, щойно зроблений макіяж.

– Тобі не вдасться мене рознервувати, – запевнила вона, зберігаючи кам'яний вираз обличчя. – Я не сперечатимусь зі старим, який у житті надбав хіба що хворобу Альцгеймера[1].

– І погану дочку, – додав добряче ображений дідусь.

Він хотів щось докинути, але дзвінок у двері пригасив його полемічний запал.

– Кого це знову принесло? Бубо, золотко, відчини. Я вже запізнилася, – про всяк випадок мати схопила торбинку. – Бартошова дасть вам обідати. Скажи батькові, що я повернуся до восьмої. Про що це я забула? – вона нервово крутилася перед дзеркалом.

– Про наш сьогоднішній бридж, Марисю!

У дверях стовбичило подружжя Маньчаків...

– Ви запросили нас на бриджа, – спокійно нагадав Маньчак, стягаючи із дружини білу кролячу шубку.

– Це кінець. – Мати в розпачі сіла на поламаному кріслі, яке невипадково називали «Людовиком». – Як мені скасувати зустріч у бібліотеці?

– Там, напевно, нікого немає, – припустила Маньчакова. – На останній зустрічі з тобою теж було лише троє людей.

– Але це була зустріч у в'язниці, – виправдовувалася мати. – До того ж, у чоловічій, а я пишу жіночі романи...

– То що з тим бриджем? – не здавався Маньчак.

Він стояв із записником, у якому нотував усі поразки Бубиних батьків протягом останніх десяти років.

– Ну, не знаю... Бубо... – мати несміливо глянула на доньку. – Може, зіграєте з дідусем.

– З яким дідусем? Бо коли йдеться про пана Генрика, то я пас, – кинула пані Віолетта.

– А чому це «пас»? – дідова голова знову з'явилася у дверях кімнати. – Останнього разу ми вас із Бубою так розгромили, то тепер уже й «пас»? – єхидно засміявся дідусь.

■ Поміркуйте, чи етичним є зауваження пані Марії стосовно свого батька.

■ Чи справедливе воно щодо людини, яка дає слушні поради онуці та знається на інтелектуальній грі в бридж?

[1] **Хвороба Альцгеймера** – хвороба людей похилого віку, проявами якої є погіршення пам'яті та розумових здібностей.

У передпокій вийшла Бартошова. Побачивши паруючу супницю, усі замовкли.

– Обід, – замогильним голосом промовила вона, залишаючи за собою аромат сушених грибів.

– Тоді ми залишаємося, – вирішила Маньчакова. – Зіграємо з Бубою та паном Генриком. Зрештою, яка різниця, у кого ми виграємо, правда, любий? Ще тільки дві партійки, Бубо. Два робери й підемо додому, – обіцяла пані Віолетта, нервово збираючи карти й роздаючи їх.

– Не лови ґав! – нагадав Бубі дідусь.

Він був сердитий після останнього програшу, і Буба знала, що наступного тижня він звинувачуватиме її в помилці. Навіть перед Бартошовою.

– Завтра мені відповідати з англійської, – сказала Буба, аби щось сказати.

– Якщо відповіси так, як зараз граєш, то опинишся без сімки. Тобто залишишся на другий рік у тому ж класі, – дідусь знову люто сіпав кінчик вуса, що мовою родини означало цілковиту відсутність очок.

– Я не приховую, що мені треба ще займатися англійською, – навіть глухий почув би в Бубиному голосі волання про допомогу.

– Бриджем теж, – буркнув дідусь.

На вустах Маньчакової розквітла тріумфальна посмішка.

– Граємо, ну ж бо! Граємо! – квапила вона, удаючи малу дівчинку, готуючись завдати суперникам вирішального удару, що перетворений на стовпчик цифр, міг би стати одним із найпереможніших записів у нотатнику пана Вальдека.

Так, напевне, і сталося б, коли б не задзеленчав телефон.

– Не бери слухавку, Бубо! – вигукнула пані Віолетта, притуляючи карти до грудей, неначе побоюючись, що телефон відбере всі її бриджеві трофеї.

– Це ж пів хвилинки, – пообіцяла Буба й побігла на звук невгамовного дзеленчання.

Дівчина повернулася щаслива.

– Нареченний? – увічливо поцікавився Маньчак.

– Ні. Це пані Коропова із третьої квартири.

– Напрошується в якості закуски? – пожартувала Маньчакова, яка обожнювала заливного коропа. Вона сиділа замріяна і довгим нігтем погладжувала трефового короля.

– Ні. Вона просить, аби ви дали їй дорогу.

– Куди? – пан Вальдек підвів очі, сповнені щастя. У них справді були чудові карти.

– До рибної крамниці, – урвав дискусію дідусь, дужче сіпаючи вуса.

– Бо ви їй перегородили дорогу. Своєю машиною, – урочисто закінчила Буба. – Вона вимагає, аби хтось негайно прибрав авто, бо вона поспішає до аптеки.

– Яка невихована жінка! – обурилася пані Віолетта. – Якщо вона стільки витримала, то могла б ще трохи почекати. Люди настільки нетерплячі, що просто слів бракує.

– Вона хотіла подзвонити до поліції, бо каже, що це вже втретє, –

Буба зі стоїчним[1] спокоєм спостерігала за поразкою Маньчаків і тим невимовним болем, з яким вони підводилися зі стільців і розставалися з козирями, викладеними рівненьким рядочком.

– А я стільки разів просив тебе, щоб ти здала на права, – мстиво нагадав Маньчак. – Я спокійненько розіграв би цю партійку.

– Може, й так, зате не мав би чим повернутися додому, – ледь не плакала Маньчакова.

Усі мусили погодитися з її аргументом. Адже відомо було, що вона сім разів намагалася скінчити курси. Завдавши при цьому шкоди сімом автомобілям та двом інструкторам. Зараз вона шукала капелюшок і здавалося, от-от розплачеться.

Новий телефонний дзвінок примусив Маньчаків швидше збиратися.

Буба полегшено зачинила двері за роздратованою парою.

Лише за дверима своєї кімнати Буба відчула себе в безпеці. Зняла мартенси, які досі тримали в ув'язненні її змучені ноги, і залізла під кольоровий плед. Дозволивши собі вперше за цілий день розкішну хвилину блаженних лінощів, вона подумала, про що можна мріяти о пів на одинадцяту вечора, після жахливого вечора з Маньчаками та перед не менш жахливим ранком у ліцеї. Зате, понишпоривши під подушкою, Буба сказала собі, що в неї є чудова книжка, на яку очікує пів класу. Заради дружби я мушу прочитати її до завтра, вирішила дівчина, і навколишній світ видався їй майже досконалим. Майже, бо шістнадцятирічний життєвий стаж навчив її з обережністю захоплюватися світом, який готував їй тисячу непередбачених ситуацій, котрі тут, на Звіринецькій, траплялися постійно.

[1] **Стоїчний** – стійкий у життєвих випробуваннях, здатний протистояти спокусам.

Запеклий атеїст починає діяти

Перед обідом мати збиралася на зустріч, організовану місцевим ксьондзом, та ніяк не могла підібрати собі сукню. Батько, який у Бога не вірив і вважав себе запеклим атеїстом, невлад і нетактовно коментував одяг, погляди дружини і подібні зустрічі. Дідусь критикував одноманітність страв пані Бартошової, тож вона з помсти розказала, що він у середу знову програв усю свою пенсію в лотерею «Спортлото». Середа – єдиний день, коли дідуся Генрика доглядає не Буба, а її тато. Він не хотів, щоб мама дізналася про залишеного напризволяще дідуся, тож перевів мову на справи доньки.

– Як твої справи, Бубо? Усе гаразд?

Буба подумала, чи батькові спало коли-небудь на думку, що кожну розмову він починає однаково. Ніби щойно повернувся з далекої подорожі. Запитання, чи все в неї гаразд, було загальним, і аж ніяк не заохочувало Бубу до звірянь. Що їй було відповісти? Що не все гаразд?

Що батько вже тричі переносить їхню поїздку на Віслу? Що вчитель англійської по-англійськи кепкує лише з Буби і що вона по-англійськи йде з уроку? Нарешті те, що Адась, той самий, з яким Буба знайома з дитсадочка і якого любить, почав зустрічатися з Йолькою? І що він навіть не подумав піти з Бубою на «Міс Сайгон», хоча в неї були два квитки? Окрім цього короткого списку скарг, усе було якнайкраще. По-старому. Без карколомних поворотів долі, без приголомшливих і неймовірних ситуацій, від яких перехоплювало би подих.

Батько більше не чекав на Бубину відповідь. Він завзято шукав щось у своєму портфелі й за мить полегшено перевів подих.

– Знайшов, – зрадів він, витягнувши якісь папери. – Тобі перший скажу. Я вестиму нову програму. Сценарій простий, зате завдання складне.

– Телевікторина чи якесь інше шоу? – Буба знала, що розмова про неї закінчилася. Тепер настав час батька, заповнений докладною розповіддю, яка перенесе його в атмосферу телестудії.

– «Повір мені».

– Що? – здивувалася Буба.

– Бубо, це така назва. «Повір мені» – організовуватимемо зустрічі перед камерою людей, котрі перестали вірити одне одному. Я повинен стати між ними посередником, зробити все для того, щоб у телестудії з'єдналися їхні долоні, серця й сумління... – аж сяяв батько.

– Жахливо, – коротко відгукнулася Буба, відкушуючи шматок пирога.

– Жахливо? – не зрозумів тато. – Чому ти так думаєш? Усі переконані, що нас дивитимуться тисячі людей...

– Будь-яке «ридання на екрані» просто огидне. Це гра на людських почуттях... – Буба знала, що вона справляє батькові прикрість... – А ти хотів би бути відвертим на очах усієї Польщі? – Буба уважно глянула на тата. – На очах пані Коропової, пана Миготка чи Кшивицьких з нашого поверху?

– Ну... – замислився батько. – У деяких випадках... Хіба я знаю?.. Але напевне бувають такі моменти...

– Тоді чому, коли ви сваритеся з мамою, то зачиняєте двері до своєї кімнати?

– Ну, це інша справа.

– Коли миритеся, то теж волієте залишитися без свідків.

– Але ми з мамою...

– Авжеж. Ви ж ніколи не сваритеся, – докінчила Буба, залишаючи батька наодинці зі сценарієм.

Хліб не надто насущний

Мати повернулася з батьківських зборів знервована, бліда й сердита.

– Бубо! – холодно кинула вона в бік доньчиної кімнати. Напружено сіла в кухні на стільці.

– Ти про англійську? – Буба вирішила послабити удар. – Я ж вам казала, що в мене проблеми. Але ж не такі серйозні? – вона перелякано

дивилася на маму. Не пригадувала, щоб та видавалася такою обуреною. Хіба що, коли сварилася з батьком...

– Бубо, виставу закінчено, – мамин голос драматично переходив у плач. – Я вже давно підозрювала щось жахливе. Ти так швидко з того ліцею повертала або так пізно йшла на уроки... Я відчувала, що ти щось приховуєш...

– Але ж ти ніколи не знаєш, о котрій я виходжу чи повертаюся. Тебе ніколи немає, або ти спиш... – Я працюю ночами, – перебила її мати, – тому можу собі дозволити. Як ти могла мене не попередити, наразити на таку ганьбу, завдати такого сорому?! – З маминих очей ринули потоки сліз.

– Але що сталося? – Бубі вривався терпець.

– Мовчи! – закричала мати. – Тобто – розповідай! – зажадала вона. – Поясни, будь ласка, чому ти так підло нас ошукала. Ти ж не ходиш до жодного ліцею! Ти брехуха! Донька відомої письменниці з незавершеною середньою освітою! – мати витирала накрохмаленою скатертиною то очі, то носа. – Я перевірила журнали в усіх класах. Навіть у четвертих! Ніде про наше прізвище навіть не чули!

– Ну, із четвертими все зрозуміло. Мені ще до них рости й рости, – бовкнула Буба. – Але в першому «А» про мене, мабуть, щось-таки знають.

– Вони навіть не знають, який ти маєш вигляд. Я показала їм фото! Ніхто з учителів тебе на очі не бачив!

– Хвилиночку, а в якому ліцеї ти була? – Буба зморщила носа й напружено дивилася на маму.

– Як це – у якому? У твоєму. Ось, будь ласка, – вона відкрила записника з календариком і підсунула Бубі під носа. – Ось адреса. Що, не твій? На площі Вашингтона. Імені, здається, 303-ї Дивізії.

– Не мій, – спокійно відповіла Буба. – У тому, що на площі, були якісь літературні зустрічі з тобою. Рік тому. Мій – імені Костюшка, двісті метрів звідси, біля бібліотеки. А з ліцеєм імені 303-ї Дивізії в нього спільного лише те, що цей ліцей, як із пташиного польоту, видно з вікна нашої кухні.

Мама завмерла.

– Справді, Бубо? – запитання пролунало драматично. – Ти розумієш, що це значить? Що я знову можу повністю тобі довіряти! Ох, дитинко! – Буба опинилася в маминих обіймах, але перш ніж її притулили й обцілували, дівчині спало на думку, що в цій ситуації не все настільки смішно, як хотілося б зараз мамі.

У Польщі діти з семи років ходять до початкової школи, навчання там триває вісім класів. Потім дитина складає іспит восьмикласника і може вступити до середньої школи (ліцей або технікум), де навчаються чотири роки, а класи нумерують від першого (наш дев'ятий) до четвертого (випускний).

* * *

Буба разів з п'ять проходила пова телефон, перш ніж наважилася подзвонити.

– Адась? – запитала вона спокійно. Намагалася приховати хвилювання, котре її дуже непокоїло. – У тебе є підручник з фізики? Так, я ще не встигла купити. Заскочиш? – хвилювання поступилося місцем радості. – Ну, чекаю, – закінчила вона розмову.

Миттю повернулася до своєї кімнати. Схопила відкриту книжку й крадькома віднесла до кухні. Заховала її в хлібниці. Приготувала сік і, прихопивши склянки, повернулася до себе. Вилила на голову трохи маминих парфумів і придивилася до свого відображення в дзеркалі. Три прищі лише на мить затьмарили її радість. Відкриваючи двері, вона вже була готова полинути назустріч великій пригоді.

– Я зніму черевики, – запропонував Адась.

– У нас не роззуваються, – пояснила Буба, піднімаючи погляд на висоту метра дев'яноста сантиметрів. На самому вершечку, увінчаному їжачком волосся, дівчина помітила приємну посмішку.

Здоровенні Адасеві черевики голосно протупотіли паркетом цілої квартири. Буба з гордістю відзначила, що це справило враження навіть на батька, який, задивившись на Адасеві ноги, не встиг кинути йому свого звичного «хай». Адась злегка пригнувся і, на татове здивування, вписався в двері Бубиної кімнати, які негайно зачинилися.

– Ти бачила те саме, що я? – батько недовірливо дивився на маму, увагу якої привернули звуки армійського марширування по її килимах.

– Не зовсім. Ця жердина – то хто?

– Гадки не маю. Уперше його бачу. У нього така широченна куртка, що під нею сховався б цілий кавалерійський полк. Він не озброєний, як ти думаєш?

– Це Адась, – озвався дідусь. – Малий Адась Куницький з Бубиного дитсадочка.

– Тієї Куницької, що співає?

– Ні, тієї, що грає, – пояснив дідусь.

– На чому грає? – Не на чому, а в що! У спортлото, – дідусь схилив голову нижче, занепокоєний тим, що зацікавлення Адасем несподівано перейшло на нього. – Між нами кажучи, – продовжив він, – яка ж вона чарівна жінка, його мати! Я переконаний, що в її жилах тече не одна краплина чистої арабської крові.

– Як у коня?

– Батько мав на увазі блакитну, – пояснив Павел. – Не знаю, скільки там у ній тече блакитної крові, але здогадуюся, скільки нашої готівки протікає між її пальців.

Дідусь вороже глянув на зятя.

– Завжди ти, Павлику, про справи, навіть тоді, коли йдеться про майбутнє твоєї доньки.

– Як це – майбутнє? То все зайшло аж так далеко? – мати відчула обов'язок з'ясувати всі подробиці.

– Далеко чи ні, пильнувати треба. Ти повинна зайти до них, вигадай

якийсь привід. Вони начебто фізику вчать, але доки не переконаєшся, нічого не відомо.

– Я приготую їм бутерброди й чай, – мати блискавично прийняла рішення. – Але занесемо разом, – попередила вона. – Не хочу, щоб Буба подумала, що лише я їй не довіряю.

Мати у хлібниці знайшла захований Бубою підручник з фізики, тож її підозри посилилися. Батьки й дідусь із підручником у руках вирішили піти до Буби в кімнату і мимовільно викрили її хитрість. Адась забрав свій підручник і подався до Йольки. А Буба сиділа над двома чашками чаю і розмірковувала, чи в її віці можна так голосно плакати.

У Польщі використовують шестибальну систему оцінювання, де 1 – найнижча оцінка, а 6 – найвища. Оцінки від 2 до 6 балів вважають позитивними, а 1 бал – негативною оцінкою.

Маленький успіх

Буба сиділа на лавці й плакала. Дідусь підійшов і сказав, що готовий її вислухати.

– Це через Йольку. Вона сказала, що ми більше не подруги.

– Зараз, зараз... Невже Адась нарешті зрозумів, чого варта моя онука? – дідусь передчасно задоволено потер руки, а з Бубиних очей заструмеліли нові сльози. – Розумію. Адась у цьому не замішаний. То що там з Йолькою?

– На фізиці Гібсон вирішив провести контрольну. Коли ми її пишемо, він збирає зошити й перевіряє також домашнє завдання.

– Чому Гібсон? – кіно дідусь цікавився значно менше, ніж бриджем.

– Бо він постійно каже: okay, no, the best, one і two. Інших оцінок не ставить, – швидко пояснила дівчина.

– І що з тією фізикою?

– Йолька останнім часом не ходила до школи й нині попрохала мене зробити підміну зошитів.

– Що таке «підміна зошитів»?

Бубі довелося оцінити те, як дідусь старався збагнути проблеми, що були далекі від його розуміння.

– Йолька мені дає свій, без завдання, а я їй свій, – пояснила вона, дивуючись, що дідусь не розуміє таких очевидних речей. На мить Буба навіть запідозрила, що всупереч дідовим заявам він узагалі не ходив до жодної школи.

– Ну, а далі? – заохотив дідусь.

– А я не погодилася.

– У тебе були причини?

– Звісно! У мене з фізики one, one і two, two, а в Йольки лише одне two.

– І ти їй про це сказала?

– Я намагалася, але вона вважає, що друзі існують для того, щоб допомагати. Поставила умову: або зошит, або дружба.

– А ти обрала гідність і тепер ридаєш замість радіти?

– Гідність? Яка гідність?! Адась сказав, що я вчинила по-свинському. По-свин-сько-му! – чітко проказала вона захриплим голосом, який знову небезпечно задрижав.

– Це вони з тобою вчинили по-свинському, моя Бубо. Цей стриженний і шантажистка. У друзів можна попросити, але не можна ображатися, якщо чогось не отримаєш. Крім того, ця Барбі вихопила тобі з-під носа отого здоровила, тож не бачу приводу, щоб вона позбавила тебе ще й зошита. Зошит, на відміну від здоровила, твій. І завдання твої...

– Ти нічого не розумієш, – Бубин ніс нагадував морожену моркву. – До всього, Гібсон мене ще й похвалив. Уперше, – з носа Буби сплили сльозини, і він став ще більше схожий на моркву, яку піддали термічній обробці. – Це кінець. Я залишилася сама, як...

– Як я, – меланхолійно зітхнув дідусь. – А коли ми вже залишилися самі на цьому чудовому світі, не має іншого виходу, як...

– Зіграти в бриджа? – прошепотіла Буба.

– Звичайно, моя крале[1]! Будуть з тебе люди! – дідусеве пожвавлення сполохало зграйку галок. – Отже – до карт! – весело вигукнув він, важко підводячись із лавки.

– До карт! – рішуче відповіла Буба, і вперше легенько всміхнулася.

– Вона все-таки гарна, – думав дідусь, який дріботів, намагаючись устигнути за парою мартенсів. – Я б навіть сказав, що дуже гарна, – вирішив він, спіткнувшись об кістяк ялинки пані Пенцикової. – І так гарно вміє вістувати[2]... А її розіграш! Справжнісінький шедевр... Шкода, що в коханні все складніше, ніж у картах. У коханні потрібне везіння, а щоб грати у віст, достатньо лише мати колоду карт.

[1] **Кра́ля** – тут: дідусева гра значеннями слів: краля – красуня, також краля – королева (дама в картах).

[2] **Вістува́ти** – грати проти суперника.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Зовнішній вигляд людини може чимало розказати про неї. Як Бубу характеризує її одяг?
2. Які життєві проблеми і складнощі переживає героїня роману? Чи стикаються з подібними проблемами українські підлітки?
3. Чому Буба вирішила серйозно взятися за навчання? Опишіть коло інтересів і захоплень героїні роману. Чим вона відрізняється від своїх однокласників?
4. Охарактеризуйте подружок Буби. Хто з них виявився несправжньою подругою? Чому?
5. Зіставте образи хлопців, які подобалися Бубі: Адама і Мілоша.
6. Доведіть, посилаючись на текст, що насправді батьки дуже люблять доньку.

7. Наприкінці роману Б. Космовської «Бубині очі засяяли щастям». Що для героїні було важливішим – тріумф у ліцеї чи реакція родини? Відповідь аргументуйте.

8. Поясніть, який сенс закладає авторка в назву роману.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Випишіть із тексту твору життєві уроки Буби – висловлювання, які могли б стати афоризмами.

2. Заповніть сторінку Буби в одній із соцмереж.

* * *

Мама захопилася молодим видавцем і почала одягатися, як Буба, слухати рок-музику і займатися фітнесом, щоб схуднути. Між батьками почалися сварки й розмови про розлучення. Буба переживала, і в неї в школі виникли проблеми з хімією та фізкультурою. «Про нашу родину можна сказати, як про цей місяць: у березні сім погод надворі», – написала вона у своєму щоденнику. Щоб не слухати безконечні родинні скандали, дівчинка прослуховувала улюблені твори класичної музики так часто, що скоро знала їх майже напам'ять. Дідусь Генрик вважав, що батьки скоро помиряться, і так сталося. Буба подумала, що життя без старенького було б для неї просто нестерпним. Вона давала йому трохи грошей зі своїх кишенькових, щоб він міг хоч інколи купувати білет улюбленої лотереї. Коли ж дідусь нарешті виграв мільйон, батьки стали його вітати і просити поділитися виграшем. А дідусь відповів, що добре було б підняти платню домашній робітниці й купити нові черевики Бубі. Та виявилось, що дідусь розіграв батьків, підробивши лотерейний білет. Нові мартенси все-таки купили, і Буба була майже щаслива, бо любила свій дім і його мешканців. Дідусь переконував онуку, що таких хлопців, як Адась, у Буби буде ще багато. Але вона має чекати, як у картах, а коли прийде її козирний король, одразу це зрозуміє. Після від'їзду батьків на відпочинок за Бубою і дідусем Генриком приїхала приглядати бабуся Рита. Вона одразу ж почала командувати й виховувати усіх підряд, адже їй нічого не подобалося. Буба подружилася з Агатою, яку більшість однокласників не помічали. Дівчина була доброю і щирою та уміла дружити й співчувати, на відміну від Йольки.

Млинці – це вам не кожух

– Переживаєш через ту трійку? – Агата намагалася перекричати галас великої перерви. – Я б за трояк з історії віддала мої нові джинси, – вона захоплено глянула на «Левіси», які обтягували її ноги.

– А я свої нові черевики за святий спокій удома, – озвалася Буба.

– Тобі влаштовують скандали через трійки? – здивувалася Агата й відкрила рота.

– Ні. Бабуся приїхала, а це означає, що до її від'їзду я не матиму спокою.

– Е-е-е, перебільшуєш. Я б хотіла мати бабусю, – Агата споважніла й більше не виглядала здивованою.

– Але не мою, – за цим коротким Бубиним реченням ховалося пекло її дитячих спогадів.

– А чому, власне кажучи, ти так її не любиш? Старенькі бувають такі милі...

– Бувають... Усі, окрім неї, – простогнала Буба. – Бабуся ціле життя була вчителькою, – майже пошепки пояснювала вона подрузі й нарешті побачила в її очах зрозуміння.

– Тоді це інша справа, – Агата глянула на Бубу співчутливим поглядом. – І ця бабця у вас залишається? – спитала вона просто так, бо не належала до тих Бубиних подружок, що цікавилися її телевізійним батьком. Агату цікавила Буба.

– Пробуде з тиждень, може, довше. А цього вистачить, Щоб дідусь набув важкої депресії, я – комплексів, а Бартошова – неврозу, як це було рік тому.

– Ти диви, – зітхнула Агата тоном знавця педагогів, – одна вчителька, а скільки лиха здатна наробити...

Підтвердженням сказаного була самостійна з геометрії. Крім Буби, котра дивом розв'язала дві задачі, та Кшиштофа, який не робив нічого іншого, крім розв'язування задач, усі нічого не написали.

– Мені шкода, – кажучи це, математичка, здавалося, була на сьомому небі, – але я не уявляю собі подальшої співпраці з вами.

– То ви, пані вчителько, підете від нас? – наважився запитати Мілош, кандидат на найнижчу середню оцінку в ліцеї.

– Я ні, – кисло всміхнулася Сокира. – Усе, а принаймні середній бал з мого предмета вказує на те, що це ти, Бродзевич, підеш від нас. Ну, що ж... Нам тебе бракуватиме.

Буба повернулася з Мілошем. Він їй подобався, бо був нормальним хлопцем і ніколи не клеїв дурня...

– Я навіть у тюремній камері не торкнувся б геометрії. Але як це пояснити моїй мамі, – роздумував Мілош.

– А що, вона ніяк не збагне, що можна не любити геометрію?

– Ні, бо вона архітектор.

– О! – Буба його повністю розуміла, – тоді це дійсно проблема. У мене, крім «як справи», сказаного задля годиться, ніхто про бурсу не питає. Нині буде гірше, бо бабця приїхала.

– Ну, то класно! Принаймні, маєш чим похвалитися!

– Чим похвалитися? Цією трійкою? Мілоше! Ти сам не тямиш, що кажеш!

– Оце-то так! Пів класу життя ладне віддати заради такого, а ти наслухаєшся претензій! – у Мілошевому голосі вчувалося співчуття до такої несправедливості. – Якщо хочеш, – запропонував він, – то я піду з тобою й скажу твоїй бабці, що означає задовільна оцінка для учня Сокири. Та це ж як перепустка в політех.

– Краще не треба! – засміялася Буба. – Ліпше не знайомся з нею, бо погано думатимеш про цілу родину. А бабця в нас виняток. Раніше я гадала, що любитиму її, коли мені виповниться років сорок, але моя мама стверджує, що ні...

– Та гаразд! – Мілош блискавично зрозумів ситуацію. – Якби твоя

бабця довідалася, які оцінки в мене, певне, я навіть не міг би тебе зі школи проводжати. А це було б найгірше, – ледь чутно закінчив він.

Буба глянула на нього з величезним подивом. Витягла руки з кишені, бо їй раптом стало якось дуже тепло. Можливо, більше біля серця, аніж в місці, де звичайно носять рукавички. Але це не мало великого значення. Нарешті вони зупинилися.

– Якщо захочеш спробувати порозв'язувати різні варіанти прямої й круга, можеш до мене заскочити. Це не так уже й важко, – дівчина ніяково усміхнулася.

Буба сердилася на себе. Найдужче за рум'янець, який укривав її щоки. Це від морозу, – подумки переконувала вона себе.

– Ну, – Мілош дивився на Бубу якось так... гарно. – Хочу, – відповів він, помовчавши хвильку. – Мабуть, це єдина нагода, щоб бодай зазирнути до цієї чортової геометрії.

– Зідзвонимося? – Буба червоніла чимраз дужче.

– Звісно.

Вона помахала йому замерзлою рукою й рушила додому. Наче все було таке саме, як завжди. Той самий сквер, повний голодних галок. Той самий волонтер у яскравому костюмі папуги, який навчав дітей правил дорожнього руху й бігав з табличкою з написом «стоп», навіть ті самі пенсіонери, які простували маленькими кроками, тримаючи одне одного попідруки. Те саме блакитне таксі на стоянці. Але Бубині очі виразно бачили, що все це трохи змінилося. Галки промовляли людськими голосами. Пенсіонери вочевидь помолодшали. І навіть старе таксі мало такий гарний вигляд, виблискуючи хромованими деталями, що могло позмагатися за перше місце серед усіх автомобілів на Звіринецькій. Чари тривали до тієї миті, доки Буба не натиснула кнопку домофона.

– Це ти, Бубо? – із пристрою долинуло нещадне підтвердження присутності в домі бабці Рити. – Швидко піднімайся нагору, бо ми чекаємо на тебе й не сідаємо обідати. Де ти поділася? – питалася бабця в перехожих, які зупинялися під будинком.

А Буба вже стояла біля дверей і з важким серцем шукала відповідні слова для привітання.

За обідом бабусі не подобалося геть усе: страви Бартошової, зовнішній вигляд Басі, дідуся.

– Якщо ця дівчина, – бабця говорила про Бубу, – перебуватиме під одним дахом із таким, як ти, то мене нічим не здивуєш, – процідила вона.

– Тут ти помиляєшся, – дідусь на мить визирнув із-за Малиша. – Вона ще не раз тебе здивує. І ця дівчина, і навіть я.

Буба знала, яким буде продовження розмови, що неухильно наближалася до сварки у фіналі. Тому з усмішкою добре вихованої панночки подалася до своєї кімнати. Там вона тоскно глянула на стінний календар, де золотистим маркером було обведено дату бабусиного від'їзду. Ще стільки днів, – щиро засмутилася дівчина. – А могло бути цілком непогано, – думала вона, звинувачуючи дорослих в ускладненні навіть найпростіших речей. – Адже ці дні більше ніколи не повторяться.

Зіпсовані й нікому не потрібні, вони зітруться навіть у пам'яті. А шкода. І Буба посміхнулася, бо раптом їй спало на думку, що було б немудро стерти з пам'яті всі події сьогоднішнього дня. Пригадала галасливих галок і ямочки на Мілошевих щоках, яких вона досі не помічала. Присяглася собі ніколи про них не забувати, відкрила щоденника й записала в ньому, що Мілош нормальний хлопець. Трохи подумавши, додала: «Дуже навіть нормальний і так приємно усміхається».

Бабуся Рита тим часом створила удома «кухонне пекло», намагаючись усіх навчити їсти здорову і правильну їжу. Вона поїхала, коли Павел із Марисею повернулись із відпочинку. Але новою причиною сварок між батьками стала пані Сільвія, з якою тато танцював у будинку відпочинку. Розмірковуючи про маму й тата, Адася і Йольку, Буба дійшла висновку, що іноді краще бути самій, аніж із кимсь, хто зробить твоє життя сірим і безрадісним. Агата й Мілош допомогли Бубі зробити контрольну з хімії, вони отримали добрі оцінки, а Йолька з Адасем незадовільні. За допомогу Буба віддячила друзям запрошенням у кафе на пончики.

■ Знайдіть в інтернет-бібліотеці рубаї Омара Хаяма, який перегукується з висновком Буби.

* * *

...Повернення з ліцею перетворилося для Буби на найприємнішу частину навчального процесу. Вона навіть перестала вдавати, наче не помічає Мілоша, який зненацька виростав на її шляху. Навпаки. Дівчина шукала його поглядом відтоді, як застібала блискавку на куртці. Він ніколи її не підвів. Чекав завжди в тому самому місці, креслячи носаком черевика таємничі знаки на рештках брудного снігу. Потім приєднувався до Буби, і вони разом простували вулицею аж до її мікрорайону. З Мілошем було інакше, ніж із Адасем. Дівчина не відчувала збентеження, вигадуючи оповідки, яких ніколи не почує Адась, бо Бубі не хотілося, щоб про них дізналися всі. Зате Мілош не лише ставився зі зрозумінням до всього, що відбувалося на Звіринецькій, а й сам розповідав, що діється на Ружаній, а точніше – у порослій виноградом віллі, яка влітку ховалася в гущавині шипшини. Буба раділа, бо життя Бродзевичів нагадувало життя її власної родини, проте дівчину не полишало враження, що Мілошеві батьки приділяли йому більше уваги, з його думкою завжди рахувалися, тоді як з нею...

– Ти помиляєшся! – жваво заперечував Мілош. – У мене та сама проблема. Коли я слухаю тебе... Ну, а те, що мене частіше помічають, то це виключно через мої недоліки: шкільні оцінки або безлад, який я завжди скрізь залишаю. Не кажучи вже про інші речі, – невесело додав він.

– Які саме? – Буба ладна була все віддати, аби дізнатися про різні способи привертання до себе уваги.

– Ну, знаєш... – Мілош ледь спохмурнів. – Наприклад, недавно предки підняли на ноги весь поліцейський відділок, бо думали, що в них хтось украв машину. А я лише хотів перевірити на відлюдді, чи вона справді така всюдихідна. Або те, що сталося з маминим квитком на літак...

– А що ти з ним зробив? – у Бубиній уяві Мілош пересів із джипа до кабіни авіанетки й схопився за кермо, так само, як Чак Норріс в одному з фільмів.

– Е-е-е, не питай! – Мілош благально глянув на Бубу. – Взагалі-то я й сам гадки не мав, куди його подів. Лише потім виявилося, що я на ньому записав назви потрібних мені комплектуючих комп'ютера і залишив у крамниці такому собі чуваку, який може організувати різні комп'ютерні прибамбаси. – Мілош потер щоку. Він вочевидь боявся Бубиної реакції, бо вважав її дуже розсудливою. А вона реготала.

* * *

У наступних розділах ідеться про дружбу Мілоша й Буби. Хлопець почав приходити щовівторка увечері: вони допомагали один одному в навчанні або просто слухали музику. Мілош став третім за успішністю хлопцем у класі завдяки Бубі, бо вона завжди вірила в нього і підтримувала. У ньому було щось справжнє, і на нього почали звертати увагу інші дівчата, та Буба знала, що він лише її. Дівчина почувалася майже щасливою. Їй хотілося б вірити в те, що це щастя ніколи не закінчиться й завжди асоціюватиметься з іменем Мілош, обличчями любих батьків і здоров'ям діда Генрика.

Йолька й Адась розійшлися, і подружка невдало спробувала знову відбити хлопця у Буби, начебто через допомогу з хімії. Мілош на це сказав Бубі, що ляльки Барбі його не цікавлять. Буба розмовляла з Адасем про Йольку, їй стало його шкода, але вона зрозуміла, що в неї вже інші почуття. Дідусь порадив Бубі записатися на якийсь турнір із бриджу, бо вона натренувала пам'ять і стала дуже непогано грати.

У кожного свої проблеми

Буба помітила за воротями ліцею, у гущавині бузку, на «лавочці курців» знайому куртку із сірим капюшоном.

Агата сиділа з утомленим обличчям і дивилася на цигарку, що була в її руці. Бубина присутність не змусила її навіть підвести голову.

– Ти куриш? – Буба ділила людей на тих, кому куріння підходить, і на тих, хто в жодному разі не повинен цього робити. Агаті нізащо не варто було курити, тому в Бубиному голосі забриніла гірка нотка.

– Не знаю, – тихо озвалася Агата, – пробувала кілька разів, але не вийшло. Здавалося, Агату пригнічувала відсутність у неї такого вміння.

– Дай спокій! – Буба сіла поряд. – Тобі проблем мало? Напевне вистачить тих, що вже є, – докинула вона змученим голосом.

– Ти вже говориш, як я, – терпко усміхнулася Агата. – Але проблеми в нас досить різні. І я б охоче помінялася ними з тобою.

– А я навпаки, – запевнила Буба, упевнена, що не може бути нічого гіршого, ніж стати непомітною для очей орнітолога.

– Але ж ти не знаєш, на що хотіла б помінятися, – Агата посміхнулася так сумно, що Буба відразу забула про свої прикрощі. – Пригадуєш? – Агатин погляд блукав кущами, на яких цвіріньокали крихітні пташки, – ти колись казала, що в тебе вдома всі живуть своїм життям, ніхто тебе не помічає,

мама частіше спілкується із дзеркалом, ніж із тобою, тато хоче, щоб його весь час хвалили, а сам ніколи не хвалить тебе...

– Бо це правда, – Буба споважніла й заздро спостерігала за веселими горобцями. Їй теж хотілося вмоститися на гілці й злитися із сіренькою аграєю. – Я про це нікому не розповідала, – тихо мовила вона. – Ніхто, крім тебе, не знає, як важко бути донькою людей, котрі постійно зайняті собою або роботою. Вони пояснюють, що роблять це задля мене, але в них бракує часу запитати, чи не хотіла б я піти з ними в суботу, наприклад, у кіно на «Бріджит Джонс» чи...

– Дай спокій! – у голосі Агати залунала нотка роздратування або навіть зневаги. Дівчина підвела голову, і тепер на Бубу дивилися її очі, сповнені болю. – Повір мені, – видушила вона гірко, – інколи мені хочеться, щоб мене не помічали. Я... я так часто молюся про це... Бачиш? Цей синець... – з куртки висунулася рука Агати з величезним крововиливом. – Або ось тут, на шиї... – вона розв'язала шарф і Буба із жахом помітила сліди чиїхось сильних пальців, – це доказ, що не завжди можна сховатися... Від власного батька, – закінчила Агата з ледь помітною іронією. І ця іронія була важча від найважчого каміння, яке Буба досі зустріла на своєму шляху.

Очі Агати вже були сухі й зайняті бійкою двох горобців за окраєць.

– Невже після цього можна сказати щось розумне? – гарячково думала Буба. В її очах уперто блищала якась дурна сльозина, і дівчина нічого не могла з нею вдіяти.

– Мабуть, не знаєш, що в цій ситуації сказати, аби не виглядати по-дурному? – посміхнулася Агата й знайшла Бубину долоню, прикриваючи її власною, холодною рукою. – То не кажи нічого, бо навіщо? Ти класна, тільки життя зовсім не знаєш. Тобто, – докинула вона за хвилину, – тобі знайомий інший біль. Такий... людський. А мій – нелюдський, – закінчила вона, жбурляючи горобцям шматок черствої булки. – Ну, не рюмсай, – Агата відгорнула неслухняне волосся з Бубиного обличчя й погідно дивилася на неї. – Мій батько п'є, тому все цим і закінчується. Але інколи він буває тверезим, і тоді на світі немає кращого батька.

– А часто він буває тверезий? – у Бубиному питанні жевріла надія.

– На жаль, ні. Частіше він п'яний. Це хвороба, а він занадто слабкий, щоб лікуватися.

– Ти могла б прийти до мене, втекти... – Буба міцно схопила худі Агатині руки й благально вдивлялася в подругу.

– Від цього не втечеш. Ну, і в мене ще є брат. А хто його захистить, якщо я сховаюся в тебе?

– Ти хочеш сказати, що із цього немає жодного виходу?

– Мабуть, який-небудь є, – Агата глибоко замислилася й мовчала.

Горобці вже помирилися й виїдали крихти, розсипані в грязюці, змішаній зі снігом.

– Є якісь блакитні й оранжеві телефонні лінії, психологи, лікарі... Але є проклятий, дурний сором, який примушує тебе не ходити на фізкультуру, щоб ніхто не побачив твоїх синців, не носити коротких рукавів і викотів. І мовчати, бо коли скажеш забагато, про тебе говори-

тимуть «дочка алкоголіка». Неважливо, що ти відчуваєш. Завжди будеш гіршою. Неважливо, що ти читаєш. Навіть ті, хто в очі книжок не бачать, зате їхні тверезі батьки готують їм уранці сніданки, дивитимуться на тебе, як на патологію[1], покидька суспільства. А найгірше, що дочці алкоголіка завжди гірше, ніж йому самому! Я волію нікому про це не розповідати, – тихо зізналася Агата. – Тим більше, що батько... – вона замовкла.

– ...що твій батько? – Буба підхопила ці слова, як кволу рослинку.

– ...що він ще десять років тому був чудовим хірургом. А зараз... У нього налиті кров'ю очі, збільшена печінка, постійне похмілля й професія «алкоголік». Та, здається, ти хотіла поділитися зі мною своєю проблемою. А я так по-дурному розбазікалася, – Агата обтрушувала брюки, занепокоєно дивлячись на подругу.

– Своєю проблемою? – Буба ледь почервоніла. – Ні, я лише хотіла запитати... звичайно, ти можеш не погодитися, але я подумала...

– Ну, давай швидко, бо мені ще малому англійську пояснювати.

– Я б хотіла... – Буба зібрала в собі всю свою мужність, – ти можеш бути моєю подругою?

– Я вже давно твоя подруга. А віднині знаєш, що я саме так до тебе ставлюся, – відповіла Агата. І Буба знову зрозуміла, що Агата мала рацію. Бо сором – це болюче відчуття, що пече, як незагойна рана.

[1] **Патоло́гія** – відхилення від норми, негативне явище.

* * *

Коли Мілош побачив, як Буба розмовляє з Робертом, чоловіком її сестри Ольги, намагаючись їх помирити, він подумав, що то її новий хлопець, і приревнував. Агата порадила їм поговорити, і все з'ясувалося, їхня дружба тривала далі.

У школі планували дискотеку з нагоди початку весни. Буба почувалася пригніченою, бо вона не мала нормального одягу. Батьки, як завжди, заклопотані собою, не звертали на це уваги. Буба сказала дідусеві, що з радістю пішла б на забаву в нових джинсах. Він розумів її майже без слів, тож зауважив, що для таких справ існують суконки, а Мілошеві буде приємніше побачити свою дівчину не у звичних джинсах. Дідусь пішов разом із нею по магазинах і купив джинсову сукню, яку вибрала Буба. Вдома всі були приголомшені красою Буби. На дискотеці вона відчувала себе Попелюшкою, усі хлопці крутилися навколо неї. Мілош назвав її «своїм синім дроздом» – найулюбленішим птахом, і подарував перстеника із синім камінчиком.

Дідусь відправив Бубу на турнір із бриджу, але всім сказав, що Буба їде на вихідні з класом. Із турніру Буба, хоч була там наймолодшою, повернулася з перемогою. Вона потрапила у вищу лігу спортсменів, їй запропонували заняття з особистим тренером і стипендію. Дідусь казав, що на бриджевому небосхилі з'явилася нова зірка, яку рано чи пізно помітить увесь світ. Атож. Увесь світ! Бо він завжди мав схильність до перебільшень.

У школі дізналися про Бубине досягнення і почали її ставити в приклад іншим. Навіть чоловік учительки математики, чемпіон Польщі з шахів, просив автограф у Буби. Після уроків Буба розмовляла з Адасем, який захотів знову з нею зустрічатись, але Буба сказала, що він не зумів вчасно відрізнити тріскучу сороку від співочого дрозда, тож надалі нехай краще придивляється.

Удома Буба влаштувала дідусеві «день народження» і за турнірну премію подарувала йому новий дорогий телевізор. Батьки не можуть зрозуміти, де вона взяла такі гроші. Тато випадково в газеті побачив статтю про нову шістнадцятирічну чемпі-

онку з бриджу Агнешку. Навіть із фотографії батьки не одразу зрозуміли, що це їхня дочка, аж потім згадали, що Бубу насправді звуть Агнешка.

Бубині очі засяяли щастям. Справді, приємно, коли батьки пригадують, що про власну дитину знають геть усе. Ну, може, не зовсім, бо це занадто. Майже все. Так воно буде найкраще.

Переклад Божени Антоняк
Ілюстрації Олександра Коваля

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Із кого складається сім'я Буби? Чим особливі ці родинні стосунки? На кому «тримається» родина?
2. Бубині батьки на загал позиціюють себе як взірець родини. Чи, на ваш погляд, у Буби зразкова сім'я? Чи робить зірковий статус їх щасливими?
3. Охарактеризуйте батьків Буби: поведінка, життєві цінності, ставлення одне до одного, до своїх дітей, Буби зокрема та старшого покоління.
4. У своєму щоденнику Буба написала: «Про нашу родину можна сказати, як про цей місяць: у березні сім погод надворі». Як ви розумієте цей вислів?
5. Які родини зіставляє авторка у своєму романі? Чи можна сказати, що вони гармонійні та щасливі?
6. Чому дідусь є найбільшим другом Буби? З образом якого літературного дідуся його можна порівняти?
7. Пригадайте, у яких творах, прочитаних раніше, розглянуто проблему складних стосунків дітей зі своїми батьками. Зіставте ці твори з романом «Буба».
8. В одному зі своїх інтерв'ю Б. Космовська зауважила: «Література не повинна бути гаслом. Нехай вона пробуджує в нас кращі почуття й зворушує». Чи актуальне це висловлювання стосовно романів про Бубу? Чому?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Укладіть перелік сімейних цінностей, які утверджує Б. Космовська у своїй книжці.
2. Створіть презентацію / плейкаст / інший цифровий продукт про себе та свою родину.
3. Б. Космовська назвала Марка Твена серед письменників, які вплинули на її творчість. Пригадайте роман «Пригоди Тома Соєра», із яким ви познайомилися в 5 класі, та порівняйте використання іронії у творах Марка Твена і Б. Космовської. Чи можна стверджувати, що Б. Космовська є своєрідною ученицею Марка Твена?

КУЛЬТУРНА ДОБА XVII–XVIII СТОЛІТЬ

Любіть же розум ви!
Нехай він тільки сам
Привабність і красу утворює пісням...
Нікола Буало

▲ Нікола Пуссен. Танець під музику Часу. 1634–1636

У танку Життя кружляють Насолода, Працьовитість, Багатство, Бідність. Янголятко поряд із дволиким Янусом пускає мильні бульбашки – символ швидкоплинного людського життя. Крилатий сивобородий старий – Батько Час, біля його ніг – янголятко з пісочним годинником.
Кружляння хороводу символізує повороти колеса Фортуни, а кожна з фігур – той чи той стан, у якому людина опиняється волею долі. По небу мчить колісниця Аполлона. Його сестра Аврора, богиня світанку, летить попереду, розсипаючи квіти.

■ Розгляньте картину. Прочитайте коментар до неї. На надбання яких епох орієнтуватимуться митці XVII ст.?

■ Поміркуйте, чому митець зобразив людське життя і культуру як Танець під музику Часу.

XVII століття стало часом докорінних змін у всіх сферах життя суспільства, що призвело до руйнації світоглядних засад, породжених добою Відродження, – втрати віри в гармонію світу й необмежені можливості людського розуму та гуманістичний оптимізм. На тлі кризи ренесансного світогляду сформувалися нові естетичні системи – **бароко** і **класицизм**, які пропонували нові шляхи осмислення суперечливого та мінливого світу й визначали напрями розвитку мистецтва Західної Європи XVII–XVIII ст.

Бароко як доба і художній напрям

Бароко – яскрава культурно-історична доба, що прийшла на зміну Відродженню. На ній відбились глибока криза і світоглядні зрушення, зумовлені політичними, релігійними й науковими потрясіннями того часу. Це також художній напрям із характерною емоційністю, динамізмом, пишнотою та складністю форм, що знайшло відображення в літературі, архітектурі, живописі, музиці та інших видах мистецтва.

Баро́ко (італ. barocco – дивний, химерний) – культурна доба і мистецький напрям у XVII–XVIII ст., якому властиві пишне оздоблення творів, алегоризм і складна метафоричність зображуваного, різкі контрасти поряд із життєствердним сприйняттям дійсності.

Розвивалося бароко в різних країнах Європи неодночасно і нерівномірно, об'єднуючи різні мистецькі течії та літературні школи. Наприклад, в італійській літературі виникла школа *маринізму*, яку очолював поет Джамбаттіста Маріно. Іспанський *гонгоризм* пов'язаний з іменем поета Луїса де Гонгори. В англійській літературі помітним явищем була *«метафізична школа»*, яку представляв Джон Донн.

Найвидатнішими представниками літератури бароко були Педро Кальдерон, Франсіско де Кеведо (Іспанія); Теодор Агріппа д'Обіньє (Франція); Андреас Ґріфіус, Мартін Опіц (Німеччина); Ян Кохановський, Ян Анджей Морштин (Польща); Лазар Баранович, Іван Величковський, Йоаникій Галятовський, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода, Митрофан Довгалевський (Україна).

Виникнення бароко зумовлено низкою причин. Якщо Відродження було добою панування гуманітарних наук – «наук про людський дух», то в епоху бароко переважало зацікавлення природничими і точними науками. Якщо раніше головним «інструментом» наукового дослідження були слово й думка, то з XVII ст. їхнє місце посів експеримент. Провідним методом стає планомірне накопичення і ретельний аналіз наукових фактів. Саме тоді з'явилися звичні для нас галузі, зокрема літературознавство, а математика здобула статус «королеви наук». Достатньо згадати, що мікроскоп і телескоп – інструменти, без яких сьогодні неможливо уявити жодну природничу лабораторію чи обсерваторію, – винайшли саме в ту добу.

Грандіозні наукові відкриття, однак, мали й інший вплив. На порозі XVII ст. людство раптом зіштовхнулося з новою картиною світу, яка викликала захоплення і страх водночас. З'ясувалося, що Земля насправді є лише маленькою кулею, що мчить у невідомому напрямку в безмежному космічному просторі, заповненому безліччю подібних куль. До того ж усі ці небесні тіла могли будь-якої миті зіткнутися, «розпастися на атоми» й потягнути людство у безодню небуття. Надихнувшись силою людського розуму й сміливістю творців нової картини світу, англійський бароковий поет Джон Донн у вірші «Анатомія світу» так передав напіврозпачливе-напівжартівливе ставлення до цих змін:

Геоцентрична система світу – уявлення про світобудову, згідно з яким центральне положення у Всесвіті займає Земля, навколо якої обертаються Сонце, Місяць, планети, зірки.

Всі виміри розпалися, о леле!
Меридіани взявши й паралелі,
Людина сітку з них міцну сплела
І небо раптом у полон взяла.
Яка на небо лізти нам потреба?
Вже ми стягли собі на землю небо
І загнуздали табуни зірок,
Щоб нам корився їх химерний крок.

Переклад Віктора Коптілова

Отже, **геоцентричну** картину світу було зруйновано. Усвідомлення цього породило страх серед не лише представників церкви та можновладців, а й пересічних людей. Водночас похитнулася і **антропоцентрична** світобудова, якою так пишалися гуманісти епохи Відродження. З'ясувалося, що «вінець всесвіту» – «подібна до Бога людина» – може стати своєю цілковитою протилежністю, оскільки в ній одночасно співіснують і невпинно змагаються Добро і Зло, «людське й звіряче» (П. Кальдерон). Як мала чинити людина, яка втратила ренесансне відчуття гармонії світу? Якщо вона не здатна створити на Землі «золоту добу», то, ймовірно, має пристосовуватися до реального життя, водночас намагаючись залишатися Людиною. Радикальні зміни світогляду європейців суттєво вплинули й на їхнє мистецтво. Бароко стало яскравим вираженням нового світовідчуття і найповніше відображало складність, контрасти та драматизм доби.

У мистецтві бароко людина постає складною особистістю, яка переживає глибокі трагічні конфлікти, втрату гармонії зі світом, постійно відчуває непевність і сумніви. Герої літератури цього періоду часто цілковито покладаються на визначену наперед долю. Їхня психологія сповнена контрастів: в одній особі іноді співіснують християнська покірність і відвертий протест, аж до сатанинського виклику Богові.

Поетика бароко поєднала в собі релігійні та світські мотиви, античні й християнські образи, а також елементи середньовічної готики та Відродження. Література бароко вимагала від читачів не лише глибоких знань і ґрунтовної освіти, а й інтелектуальної напруги, тобто була призначена для вузького кола обізнаних людей, а не для масового читання.

Хай людина поміркує про себе і порівняє себе з усім сущим, хай відчує, до якої міри вона загубилася в цьому глухому кутку Всесвіту, і, виглядаючи з комірчини, відведеної їй під житло, – я маю на увазі зримий світ, – хай усвідомить, чого варта наша Земля з усіма її державами і містами, і, зрештою, чого варта вона сама. Людина в безконечності – що вона значить? ...людина вільна й рівна Богові, але вона є лише маленькою ланкою у величному механізмі природи.

Блез Паскаль,
французький філософ
і математик

▲ Бароковий книжковий зал Національної бібліотеки «Клементінум» (Прага) – однієї з найкрасивіших бібліотек світу

Тож невипадково літературі бароко притаманні такі риси:

- необмежена універсальність, космічні масштаби (героями барокових творів стають Всесвіт, Сонце, Місяць, Земля);
- відчуття неспокою, динаміка дій і почуттів, невизнання спокійного споглядання, розміреної оповіді («світ... не знає спокою»: усе рухоме, плинне; звідси улюблені образи: водограї і ріки, струмки й водоспади, бурі й вітер, хмари й дим);
- усвідомлення швидкоплинності життя та мінливості долі (улюблені теми: примхлива гра випадку, різка зміна долі персонажів; стрижневі образи: щойно розквітла й миттєво зів'яла квітка, палац і в'язниця, король і в'язень, колиска й труна; образи тіні, вітру, диму, свічки, що догорає, як символу нетривалого й плинного);
- прагнення вразити читача, викликати його здивування, щоби потім через емоції діяти на його розум;
- алегорії та пишна метафоричність: метафора сприймалася як спосіб пізнання світу (світ – це лабіринт, ринок / ярмарок; життя – це сон).

Із позицій Відродження, яке тяжіло до античної простоти, гармонії та відчуття міри, мистецтво бароко сприймалося як «дивне». Дослідники зазначають, що поняття «бароко» виникло «як вираз осуду, як визначення відхилень від норми, від канонізованих уявлень і форм». В архітектурі зникли звичні європейцю прямі лінії, кути й півкола, рівні колони і правильно окреслені арки, якими славилося Відродження. Водночас зникли й гострі кути, властиві середньовічним готичним

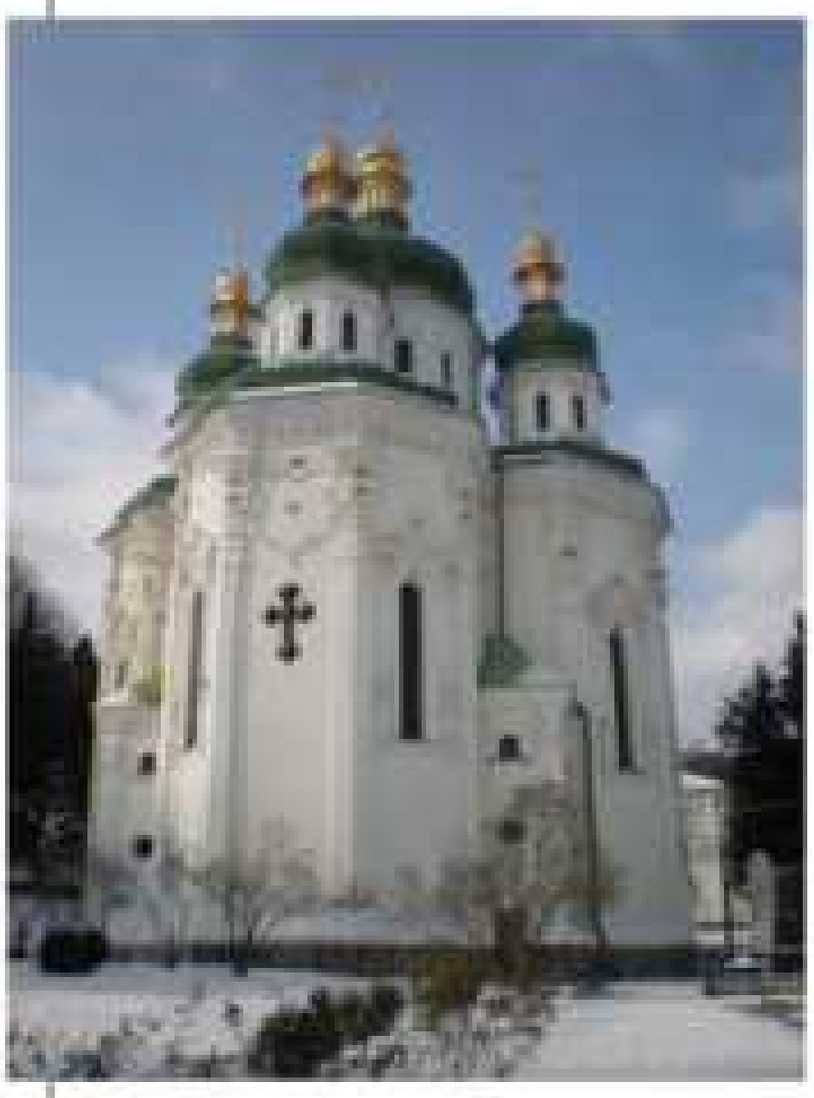
◀ Джованні Лоренцо Берніні.
Ангел із терновим вінком. 1668–1671

Скульптура Берніні вражає динамікою та живописною пластичністю. Майстерне оброблення і полірування мармуру створило надзвичайний ефект природного блиску шкіри й текстури тканин. Статуя «Ангела з терновим вінком» одночасно символізує божественне начало й людську гріховність та яскраво відображає характерні риси бароко: пишність, чуттєвість, натхнення, контраст і алегоричність.

соборам, витягнутим вістрям до неба. Натомість з'явилися закручені, наче вихор, спіралі, химерна ліпнина, у якій інколи важко розрізнити, чи це рослина, чи тварина.

Однак культура бароко не відкидала досягнень Відродження, а, навпаки, продовжила пошуки місця людини у світі. Водночас її розвиток ґрунтувався на нових світоглядних і естетичних засадах, що надали цьому стилю особливої глибини. Саме тому, попри химерність і вибагливість форм у різних видах мистецтва, бароко зберігає свою унікальну й неповторну привабливість і досі.

В Україні бароко розвивалося у другій половині XVII–XVIII ст., пізніше, ніж у Західній Європі. Запозичені із західноєвропейського мистецтва риси гармонійно поєдналися з національними культурними традиціями. У цей період активно розбудовували міста, як-от Чернігів, Переяслав, Суми, Харків, Ніжин та інші. Саме тоді з'явилися архітектурні споруди нового стилю – храми, колегіуми, житлові будинки. Їхня пишність, парадність і витонченість оздоблення стали яскравим відображенням розмаїття форм, притаманних мистецтву бароко.

Особливо виразно українське бароко проявилося в культовій архітектурі. Найбільшу кількість храмів у цьому стилі зведено за часів козацтва. Важливу роль у розвитку храмобудівництва відігравав Іван Мазепа, який славився своєю палкою прихильністю до національної культури та сприяв будівництву й відновленню багатьох церков. До цього процесу активно долучалася й козацька старшина,

◀ Георгіївська церква Видубицького монастиря в Києві – яскравий зразок архітектури українського бароко. Бароковий храм не мав чітко вираженого фасаду, був однаковий з усіх боків – здається, ніби його споруда весь час обертається навколо своєї осі. Враження нескінченності додає внутрішній простір, позбавлений чітких меж.

підтримуючи розвиток культової архітектури та сприяючи утвердженню національних традицій барокового мистецтва. Україна надала європейському бароко унікальних рис національного стилю, збагативши його місцевими архітектурними й мистецькими традиціями. Згодом цей стиль отримав назву «козацьке бароко».

УКРАЇНСЬКЕ ВІДЛУННЯ

Максим Стріха

МОЇЙ СВІЧІ, ЩО ДОГОРАЄ

(Переспів із барокового голландця)

Свіче моя, нехай твій вогник нетривалий
Допомага мені, щоб розум мій устиг
Спізнати ті знання, що стоси мудрих книг
Допитливим очам одвіку відкривали.
Будь книжкою й сама, аби в коротку мить,
Яку життям звемо, я сенс міг осягнути
Той людський і простий, в закови не замкнутий,
Науки, що в серця нам від сердець стремить.
Погаснув ґніт чадний, – марнота швидкоплинна
Так само погаса, – але крізь тьму гниття
Незгасне світло йде – знак вічного життя,
Що сяє в небесах краса його нетлінна.

- Знайдіть у вірші Максима Стріхи традиційні барокові метафори і алегоричні образи.
- Дізнайтеся з інтернету, як стиль бароко відобразився в українській культурі: живописі та літературі.

Класицизм, його філософсько-естетичні засади

До основних художніх систем Західної Європи XVII ст. належить **класицизм**. Зародившись у ренесансній Італії, класицизм остаточно сформувався та досяг найвищого розквіту в мистецтві Франції в XVII ст., звідки поширився майже всією Європою, передовсім у тих країнах, де були сильні монархії.

Класицизм вирізнявся вимогою неухильного дотримання чітких, раз і назавжди встановлених норм та правил, викладених у різноманітних поетиках (наприклад, у «Мистецтві поетичному» Н. Буало). Цей напрям виявився як у літературі, так і в інших видах мистецтва (живописі, архітектурі, музичному, парковому мистецтві тощо).

Найвидатніші представники літератури класицизму: П'єр Корнель, Жан Расін, Мольєр, Нікола Буало, Жан де Лафонтен, згодом – Вольтер (Франція), Уґо Фосколо (Італія), Александер Поуп (Англія), Мартін Опіц, Йоганн Готшед (Німеччина) та ін.

Попри те, що становлення бароко і класицизму відбулося приблизно в одну історичну добу, між ними існували докорінні відмінності. Якщо митці бароко «подібним відтворювали подібне» – хаотичність, ілюзорність і швидкоплинність життя вони втілювали в так само «хаотичних, ілюзорних і швидкоплинних» образах та художніх засобах, то класицисти, навпаки, протиставляли хаотичності, ілюзорності й швидкоплинності навколишнього світу демонстративну впорядкованість, нормативність і «незмінність» законів мистецтва.

Класици́зм (від лат. classicus – взірцевий, еталонний) – це напрям у європейському мистецтві й літературі XVII ст. (у деяких країнах і XVIII ст.), зорієнтований на античні зразки, які проголошували ідеальними (взірцевими), гідними наслідування.

Однією з **головних естетичних засад класицизму** була орієнтація на античні зразки. Ідея відродження великої класичної спадщини зародилася ще в добу Ренесансу, коли італійські гуманісти прагнули створити літературні шедеври, гідні античних взірців. Цей підхід неабияк розвинули і піднесли на новий рівень французькі класицисти, поставивши античність у центр свого художнього ідеалу. Творчість митця-класициста сприймалася як своєрідний діалог із давніми греками. Жан Расін, наприклад, наголошував: «Ми повинні постійно питати себе: що сказали б Гомер чи Вергілій, прочитавши ці вірші? Що сказав би Софокл, побачивши постановку цієї сцени?».

Вілла Ротонда, Вічeнца (Італія), архітектор Андреа Палладіо

Великий венеціанський майстер Палладіо був серед тих, хто на схилку ренесансної доби сформулював архітектурну мову класицизму: ідеальна симетрія, що ґрунтується на ретельно вирахуваних математичних пропорціях, простота, гармонія з довкіллям. За зразком Ротонди було створено тисячі будівель у всьому світі.

Філософським підґрунтям класицизму був раціоналізм (від лат. *ratio* – розум) – вчення, яке стверджує, що головним інструментом пізнання світу є розум. Віра, свою чергою, ставала другорядною, а життєвий досвід ставили під сумнів, якщо це не мало раціонального («розумного») пояснення. Водночас почуття людини також відходили на задній план, адже раціональне проголошувалося вищим за емоційне.

Засновником філософії раціоналізму Нового часу був француз Рене Декарт (1596–1650). Саме він проголосив відому формулу тотожності людського життя і розумової діяльності, що стала крилатим висловом: Cogito ergo sum («Мислю – отже, існую»).

Отже, естетична програма класицистів створювалася згідно з «розумоцентричними» ідеями філософів-раціоналістів. Спонтанній і необмеженій фантазії митця протиставлено дисципліну творчості, яка набувала безумовної переваги: «*...Уму коритися повинні завжди співи, / Бо римі з розумом не слід ворогувать. / Вона – невільниця і мусить послух мать*»; «*Здоровий розум нам хай сяє, як мета*», «*Ви вчіться мислити, тоді уже писать*» (Н. Буало).

Розквіт класицизму невипадково пов'язаний саме з абсолютистською Францією, оскільки в руках монарха Людовіка XIV і його міністра кардинала Рішельє було сконцентровано неподільну владу. Від них залежало, якою буде культурна картина Франції, тож мистецтво ставало частиною державної політики. Література і культура того часу розвивалися за чіткими приписами та були орієнтовані на особисті смаки й уподобання монарха, що якнайкраще відповідало духові класицизму – найбільш регламентованої з-поміж естетичних теорій, які коли-небудь знало людство. У 1635 р. Рішельє заснував Французьку академію, що сприяло розвиткові національної мови й літератури. З його ініціативи в Парижі відкрився театр. Підтримуючи мистецтво й науку, кардинал наближав митців до себе, а вони у своїх творах прославляли монархічну владу, проголошували необхідність громадянського служіння державним інтересам. Тогочасні правителі Франції асоціювали свободу творчості з некерованістю та анархією в державі. Саме тому провідні теоретики класицизму та літературні критики, які спрямовували художню творчість митців-практиків, були наближені до двору, де отримували грошову винагороду.

Підкреслену регламентованість класицизму розкриває чітка **ієрархія літературних родів**. Найпрестижнішою з-поміж них вважали драму. Своєю чергою, її поділяли на жанри: «високу» трагедію та «низьку» комедію. Комедія могла бути і віршованою, і прозовою, тоді як «високу» трагедію писали тільки віршами. Згідно з приписами класицизму, змішувати жанри (наприклад, поєднувати комедію і трагедію у трагікомедію) було категорично заборонено. У ліриці й епосі регламентація була менш суворою. «Високим» жанром епосу вважали епопею, а лірики – оду, яку класицисти відродили, наслідуючи античні зразки.

МИСЛИМО КРИТИЧНО

Класицизм і бароко

Класицисти й просвітителі різко критикували барокове мистецтво, «претендуючи на роль єдиних спадкоємців Ренесансу, прагнули повністю усунути свого противника, який, слід зазначити, мав не менші права на згадану спадщину» (*Д. Наливайко*).

Жан-Жак Руссо писав: «Бароко в музиці означає музику, гармонія якої заплутана, переповнена прикрасами і дисонансами, з нечіткими інтонаціями та штучним ритмом». І це стосується творів Йоганна Себастьяна Баха, Генделя й Антоніо Вівальді!

Лише пізніші епохи визнали, що бароко – це не «фальшивий самоцвіт» (Н. Буало), а коштовна перлина у скарбниці світової культури.

■ Прослухайте на музичних онлайн-ресурсах популярні твори видатних барокових композиторів. Висловіть своє враження про ці твори. Чи погоджуєтеся ви з оцінкою французького філософа й письменника Ж.-Ж. Руссо?

Ієрархія жанрів

	«Високі»	«Низькі»
Жанри	*Трагедія, епопея, героїчна поема, ода*	*Комедія, пісня, епіграма*
Теми	*Видатні події державного та світового історичного значення*	*Соціальні пороки, негативні риси характерів*
Ідеї	*Прославлення монархії, громадянське служіння*	*Викриття соціальних і людських вад*
Герої	*Правителі, видатні діячі, придворні та знатні люди*	*Низи суспільства, зрідка негативні образи дворян*
Мова	*Величава, урочиста, піднесена*	*Наближена до розмовної*

Одним із основних правил класицистичної драми було **«правило трьох єдностей»: часу, місця та дії.** Воно походить із «Поетики» Арістотеля (IV ст. до н. е.), де зазначено, що «трагедія має відбуватися протягом одного обігу сонця і лише трохи виходити за його межі». Отже, дія трагедії мала розгортатися приблизно протягом доби.

Правило єдності місця передбачало, що дія відбувається в одному місці (наприклад, будинок Журдена в «Міщанині-шляхтичі» Мольєра). За правилом єдності дії основна сюжетна лінія твору мала залишатися цілісною та не переривatися сторонніми подіями. Н. Буало в «Мистецтві поетичному» наголошував на необхідності одночасного дотримання всіх «трьох єдностей» у трагедії – дії, місця та часу, вважаючи їх ключовими для створення гармонійного драматичного твору.

Література класицизму пропонувала не лише взірцеві правила для побудови творів, а й **«взірцевого героя»**. Герой класицистичної трагедії зазвичай опинявся перед складним вибором між виконанням державного обов'язку та особистими почуттями, якими він жертвував, і завжди вибирав інтереси держави, закону чи суспільства. Таке розв'язання конфлікту між почуттям і обов'язком слугувало переконливим прикладом для наслідування і для правителів, і для громадян. Класицисти наголошували на дидактичній функції літератури та відповідальності письменника перед суспільством. Естетичне (художнє) в їхній концепції було нерозривно пов'язане з морально-етичним і виховним.

У «високій» трагедії сюжети, теми й образи часто брали з міфології та історії (античної або національно-героїчної). Однак навіть античні герої були представниками вищих суспільних верств. Класицисти іноді зображували представників нешляхетного стану, як-от буржуа чи міщан (наприклад, пан Журден). Проте таких персонажів здебільшого висміювали, вони належали до «низьких» жанрів (комедій) і слугували негативним прикладом. Зображати простолюд як головних героїв у «високих» жанрах було заборонено.

Прагнучи до раціонального, «упорядкованого» аналізу людської психіки, класицизм зосереджувався на **виокремленні однієї основної риси в людському характері.** Такий підхід давав змогу створити постать літературного героя, яка, за словами Горація, від початку й до кінця *«мала цілісну вдачу. / Їй лиш одній притаманну і їй відповідну»*.

Герой як носій однієї домінантної риси характеру або пристрасті з'явився ще в часи античності, отже, у цьому класицисти також наслідували давніх греків і римлян. Тож персонажів класицистичних творів зазвичай наділяли лише однією-двома яскравими рисами. Позитивні риси – чесність, вірність, доблесть, талановитість – були притаманні героям з античної або національної історії та представникам панівної верхівки. Негативні – хитрість, підступність, недоумкуватість, ледачкуватість – приписували переважно вихідцям із соціальних низів.

Зрозуміло, що «високі» жанри були орієнтовані передовсім на вищі суспільні стани – короля, придворних і шляхту, тоді як «низькі» жанри відповідали запитам нижчих суспільних прошарків (міщанства, селян). У такий спосіб закріплювалася зручна для панівних класів соціальна ієрархія: представників суспільних низів зазвичай висміювали, тоді як панівні верстви асоціювалися з доблестю і шляхетністю, їхнім образам були притаманні високі поривання та найкращі риси характеру. Тому стає очевидним: Мольєр сміливо порушив у комедії «Міщанин-шляхтич» усталені норми і правила, зобразивши дворян Доранта й Дорімену як негативних персонажів.

Композиція класицистичного твору була традиційною: **суворе дотримання пропорційності всіх частин твору, стрункість будови.** Важливими стали чіткість, ясність, простота викладу; єдність почуття для лірики тощо.

Боротьба **за ясність, чіткість і точність висловлювання, за прозорість думки** («хто ясно мислить, той ясно викладає»), втіленої в літературному творі, була неабиякою заслугою класицизму. Вона сприяла подоланню прийнятої тоді надлишковості в мові аристократів, їхньої ізольованості від загальнонаціональної мови.

Зрозуміло, що класицизм не обмежився літературою, а охопив інші види мистецтва. Чітка симетрія, прямі лінії та кути, підкреслена акуратність в архітектурі, виразні портрети й урівноважені скульптури міфологічних та історичних персонажів античної доби в образотворчому мистецтві – ось його провідні риси...

Літературні закони, сформульовані класицистами, розкривали важливі секрети й закономірності поетичної творчості. Проте з плином часу вони почали сприйматися як рутинні штампи, що гальмують розвиток поезії. І людство знову вирушило шукати дорогу до вершин творчості, намагаючись, як раніше Арістотель, Горацій чи Буало, віднайти верстові знаки, які б указали правильний шлях.

УКРАЇНСЬКЕ ВІДЛУННЯ

Максим Рильський

ПОЕТИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Лише дійшовши схилу віку,
Поезію я зрозумів
Як простоту таку велику,
Таке єднання точних слів,
Коли ні марній позолоті,
Ні всяким викрутам тонким
Немає місця, як підлоті
У серці чистім і палкім,
Коли епітет б'є стрілою
У саму щонайглибшу суть,
Коли дорогою прямою
Тебе метафори ведуть,
Коли зринає порівняння,
Як з моря синього дельфін:
Адже не знає він питання,
Чом саме тут зринає він!
Слова повинні буть покірні
Чуттям і помислам твоїм,
І рими мусять бути вірні,
Як друзі в подвигу святім.
Свій парус ладячи крилатий,
Пливти без компаса не смій!..
Світ по-новому відкривати,
Поете, обов'язок твій!

Класицизм в українському мистецтві

В Україні класицизм як система не розвинувся, для його розвитку не склалися ні політичні, ні загальнокультурні умови. Він охопив обмежену кількість жанрів, переважно тих, які теоретики класицизму вважали «низькими». Але саме в той час відбувся епохальний перехід від української книжно-слов'янської до живої народної мови й почалося відродження українського письменства, а згодом і нації в цілому. Яскравими представниками класицизму, батьками сучасної української мови й літератури є Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко та інші.

Поширення нового стилю в українській архітектурі припадає на кінець XVII – початок XIX ст. Ім'я Андрія Міленського пов'язане з розвитком архітектури Києва, який перетворився на сучасне європейське місто: головна вулиця – Хрещатик, перший у місті театр, Воскресенська церква. Відомий архітектор В. Беретті збудував університет. На українських теренах постали Палац Потоцьких (нині Одеський художній музей), садиби в Батурині, Сокиринцях, Качанівці на Чернігівщині, Вороновиці і Серебринцях на Вінничині, Микулинцях на Тернопільщині, які є чудовими зразками класицизму.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чим характеризується XVII століття? Як історичні події та розвиток науки вплинули на самоусвідомлення людини того часу? Розкрийте особливості барокового світобачення.
2. Які основні риси притаманні літературі бароко?
3. У яких суспільно-історичних умовах сформувався класицизм? Поясніть, яку роль у його розвитку відіграв французький абсолютизм.
4. На який естетичний ідеал орієнтувалися класицисти? Яку роль відігравала антична спадщина у творах класицистів?
5. Яке філософське вчення стало підґрунтям класицизму?
6. Складіть перелік основних правил і норм класицизму.
7. Визначте, якою на переконання класицистів була функція художньої літератури у суспільному житті.
8. Чим класицизм відрізняється від бароко в підході до зображення світу та людини? Назвіть спільні та відмінні ознаки.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Складіть сенкани про бароко і класицизм.
2. Зіставте епохи античності й Відродження з добою бароко і класицизму.
3. Прослухайте на музичних онлайн-ресурсах популярні композиції видатних композиторів-класицистів: Й. Гайдна, В. А. Моцарта, Л. ван Бетховена. Висловіть своє враження про ці твори.

МОЛЬЄР. «Міщанин-шляхтич»

Мольєр, твої найкращі твори, –
Навіки дивні чати їх,
Пройшовши крізь віки й простори,
В серцях відіб'ються людських.

Нікола Буало

■ Якою мірою оцінка творчості Мольєра, яку дав теоретик класицизму Нікола Буало, виявилася пророчою?

■ Нікола Буало в «Мистецтві поетичному» називав Мольєра «зіркою, яка ніколи не згасне». Що саме він мав на увазі під поняттям «зірка»? Чи відповідає така характеристика сучасному розумінню «зірковості»? Чи можна з позиції сьогодення вважати Мольєра справжньою зіркою?

▲ Нікола Міньяр. Мольєр у ролі Цезаря. 1658

На шекспірівському театрі було написано, що весь світ – театр. А видатний комедіограф і актор Жан Батист Поклен, якого світ знає як неперевершеного Мольєра, міг би сказати, що театр – усе його життя, бо він присвятив себе сцені, зокрема комедії.

Навряд чи була у Франції, та й у всій Європі, професія, більш шанована і водночас зневажена суспільством, як професія актора, особливо комедійного. З одного боку, він міг би бути таким наближеним до королівської особи, про що інші й мріяти не могли, а з іншого – йому могли відмовити у визнанні лише через фах. Свого часу Мольєр не став членом Французької академії лише тому, що поважні академіки не хотіли сидіти поряд із комедіантом...

Коме́дія – жанр драми, у якому сатиричними і гумористичними засобами відображається смішне в житті, висміюються потворні суспільні й побутові явища, людські вади, а характери, ситуації та дії представлені у смішних формах.

Гордість французького театру

Народився **Жан Батист Поклен** 13 січня 1622 р. в родині заможного шпалерника, який викупив у свого брата посаду при королівському дворі, мріючи добитися дворянства. Хлопчик рано втратив матір, тож його вихованням опікувався дідусь Луї Кресс е. Він був палким шанувальником театру, свою любов до мистецтва сцени прищепив онукові, якого часто брав із собою на вистави.

Коли Жану Батисту виповнилося п'ятнадцять років, він вступив до цеху шпалерників, щоб згодом успадкувати батькову посаду при дворі,

хоч той не дуже хотів, аби син продовжив його професію. Вона видавалася нешляхетною і міщанською, інша справа – бути поважним адвокатом вишуканої публіки. Тож грошей на освіту Жана Батиста він не шкодував. Батько з дідом добилися його зарахування до престижного колежу, де навчалися діти знатних осіб і надзвичайно заможних міщан. Серед шкільних товаришів Поклена був навіть принц Конде. Юнак здобув диплом правника, але майбутньою блискучою кар'єрою не надто переймався, його більше приваблювали література і театр.

Певний час батька це не дуже хвилювало, адже молодості властива легковажність та й, зрештою, вся Франція тоді захоплювалася театром. Але коли син зачастив до будинку Бежарів, де молодь просто марила сценою, і завів мову про створення нового паризького театру, батько занепокоївся. Спочатку він, сподіваючись звабити сина придворними спокусами, відправив його замість себе у складі королівського почту супроводжувати Людовіка XIII. Але коли після цієї подорожі Жан Батист відмовився від почесного звання королівського шпалерника, батько вдався до рішучих дій. А що може бути кращим учителем, ніж необхідність самотужки розв'язувати життєві матеріальні проблеми? Тож Жан Батист отримав належну йому частину материного спадку і заборону ганьбити у фіглярських забавах славне й горде прізвище Покленів.

У 1644 р. Жан Батист разом із родиною Бежарів відкрив «Блискучий театр», де він хотів ставити високі трагедії і грати головні ролі шляхетних героїв. Юнак прагнув завоювати весь Париж і, рішуче відмовившись від свого респектабельного середовища, узяв псевдонім Мольєр. У цей задум було вкладено всі гроші, які він отримав від батька. Однак новостворений театр слави не зажив, публіка не пішла до нього на вистави. Мольєрів невисокий зріст не давав йому змоги стати успішним трагіком, тож замість слави і визнання він отримав безліч боргів. «Блискучий театр» зазнав ганебного краху, а сам Мольєр за борги потрапив до в'язниці, звідки його визволив батько. Тоді наполегливий актор-початківець вирішив змінити тактику: у 1645 р. театральні ентузіасти спорядили фургон і з нехитрим реквізитом попрямували за славою у провінцію. Їм часто доводилося спати на соломі, грати в сільських хлівах просто за обід, зрідка щастило бути запрошеними до якогось вельможі в замок, або виступити в містечку, де щедро платили.

На такий крок могли наважитися лише юні відчайдухи, бо провінційна сцена вже мала своїх улюбленців. Це були ярмаркові трупи, що ставили народні грубуваті *фарси*, та виступи італійських акторів-імпровізаторів *комедії дель арте* [1] з їхніми живими діалогами і веселими

[1] **Комедія дель а́рте** (комедія масок) – вистава-імпровізація на основі дуже короткого, схематичного сценарію, зі вставними музичними і танцювальними номерами. Головні герої – Арлекін, П'єро, Коломбіна та інші мають маску-характер, яка була частиною сценічного костюма.

сюжетами. Трагічний репертуар нікого не цікавив, часи були важкі, люди прагнули трохи радості й відпочинку. Що лишалося робити Мольєрові? Він кинув виклик своїм суперникам і, об'єднавши дві комічні традиції, створив власний театр. Відтепер трупа отримала не тільки Мольєра-актора, а й Мольєра-драматурга, що спершу переробляв чужі, а потім почав писати і власні невеличкі веселі п'єси.

Тринадцять років Мольєр із друзями завойовували провінцію і, досягши мети, повернулися підкоряти Париж. Там провінційну трупу, звісно, ніхто не чекав. Але чи то слава їх усе ж випередила, чи то просто примхлива Фортуна привітно усміхнулася – Мольєр домігся виступу перед молодим королем Людовіком XIV. Він дуже серйозно поставився до майбутнього спектаклю і вибрав для постановки, звичайно ж, «високу» трагедію П'єра Корнеля, який у той час був безперечним авторитетом. І вкотре глядацька зала залишилася незворушною. Тоді драматург наважився на ризикований і зухвалий крок: попросив дозволу показати невеликий дивертисмент[1], що так подобався провінційній публіці. Успіх перевершив усі сподівання: король передав Мольєрові старий театр «Пті Бурбон», виділив чималий пенсіон, а брат короля Філіп дозволив театру мати назву «Трупа Брата короля».

[1] **Дивертисме́нт** – весела вистава з танцювальними номерами і піснями.

Нарешті в Мольєра з'явився час віддатися драматургічній творчості: одна за одною з'являються його комедії, а гра самого Мольєра була незрівнянною. Дуже швидко «Брати короля» стали одним із найулюбленіших театрів парижан. Але цей успіх породив і заздрісників. Через них у розпал сезону мольєрівська трупа втратила приміщення і опинилася на вулиці.

Конкуренти Мольєра засилали своїх агентів до його акторів, щоб переманити до себе. Але, до їхньої честі, жоден із них не зрадив драматурга у цей скрутний період. Тим часом доля знову посміхнулася Мольєру – сам король Франції перейнявся майбуттям його театру. Трупа отримала приміщення Пале-Роялю і дозвіл відремонтувати театр за королівський кошт. Парадокс: колись старий Поклен мріяв за допомогою королівського двору відвадити свого сина від лицедійства, а зараз саме театр наблизив Мольєра до вінценосної особи.

Якось непомітно, крок за кроком, Мольєр змінив сам підхід до комедії. Раніше веселий жанр тільки розважав і тішив публіку, часто потураючи вульгарним смакам. П'єси Мольєра, викриваючи і особистісні, і суспільні вади, намагалися виховувати глядачів, утверджуючи певні громадянські ідеали. Така п'єса отримала назву *високої комедії*[2]. Сміх викликала не ситуація, в яку потрапляла дійова особа, скажімо, як у Шекспіра в його комедіях помилок, а її характер. Наприклад, пан Журден через маніакальне прагнення стати шляхтичем сам виставляє себе на глум. А уважний глядач, порівнюючи поведінку графа Доранта та міщанина Клеонта, доходить висновку, що благородним насправді

[2] **Висока комедія** – комедія, в якій на тлі серйозної життєвої ситуації показані сатиричні та комічні персонажі. Вважають, що висока комедія утверджує важливі суспільні й моральні ідеї.

є простолюдин, а не дворянин... Тож якщо раніше серед недоброзичливців Мольєра були в основному його конкуренти, то поступово до них долучилися і певні суспільні групи, яких комедіограф висміював у своїх творах: дворяни, лицемірні священники, лікарі-шарлатани.

Хоч дотримання правил класицизму було обов'язковим для драматургів того часу, Мольєру вдалося створити комедії з напруженим сюжетом і цікавими характерами. І стріли його сатири нещадно разили лицемірство і зажерливість, скупість і жагу до грошей, пихатість і догоджання. Імена багатьох персонажів Мольєра стали загальними й означають людину, якій притаманні ті чи ті риси.

В основі сюжетів його комедій лежить конфлікт, відомий классицистам, — протиставлення пристрасті здоровому глузду. Сюжети творів драматург брав із життя, показуючи людям їхні вади, помилки, пристрасті.

▲ Жан-Леон Жером. Прийом Великого Конде у Версалі. 1878

Особливою гордістю Людовіка XIV був щойно збудований Версаль, де проводили пишні прийоми.

Король любив вихвалявся палацом і перед іноземними посольствами. Тож коли до Парижа приїхав посол турецького султана, Людовік XIV не без зверхності сказав, що навряд чи у султана є щось подібне за красою і розкішшю. Ображений турок відповів, що на коні його повелителя дорогоцінностей більше, ніж на королі Франції. Такої зухвалості король-сонце стерпіти не міг. Але що робити? Дипломата не стратиш, та й війною на Османську імперію не підеш.

Ось тоді на допомогу прийшов Мольєр, якому король замовив комедію, в якій би висміювалися всілякі турецькі церемонії. Так з'явився «Міщанин-шляхтич».

Уперше п'єсу «Міщанин-шляхтич» поставили 14 жовтня 1670 р. в присутності короля Людовіка XIV. Пана Журдена грав сам Мольєр. Утім, якщо хтось уявляє Мольєра таким собі королівським підлесником, що ладен витерпіти будь-що заради монаршої милості, той дуже помиляється: не король посварився з Мольєром, усе відбулося навпаки. Коли Людовік XIV віддав пільгове право на музичні вистави видатному французькому композитору Люллі, то Мольєр не тільки скасував прем'єру нової комедії в королівському палаці, а й викинув із неї пролог, у якому славили короля. Що й казати, вчинок, як на ті часи, досить мужній.

Вистава «Удаваний хворий» мала у публіки шалений успіх і завжди закінчувалася овацією Мольєру як автору і як актору. Коли йшов четвертий спектакль, 17 лютого 1673 р., великий комедіограф відчув себе зле: він уже давно хворів. Однак професійна акторська гордість, присутність у залі членів королівської родини й іноземних гостей примусили його почати виставу. Публіка помітила стан Мольєра, але комедію було зіграно до кінця. Глядачі були

▶ Моріс Лелуар. Мольєр у ролі Аргана. Вистава «Удаваний творий». Париж 17 лютого 1673 р. 1904

в захваті, як природно зображав Мольєр страждання Аргана.

Однак це вже була не гра. Після вистави драматурга віднесли додому й кинулися шукати лікаря та священника. Лікаря не знайшли. Тільки третій абат згодився причастити автора «Тартюфа», але було вже пізно – Мольєра не стало. Після смерті великого комедіографа церква захотіла взяти реванш і заборонила хоронити його за католицьким обрядом. На допомогу знову прийшов король. Тіло драматурга було віддано землі таємно в ніч з 21 на 22 лютого 1673 р. Попри це в останню путь Мольєра проводжало близько 800 осіб.

На початку XIX ст. у Французькій академії, яка свого часу відмовилася прийняти до своїх лав Мольєра, встановили його бюст із написом: «Для його слави нічого не потрібно, але для нашої слави потрібен Він». Щороку 17 лютого в паризькому театрі «Комеді Франсез» ставлять п'єсу Жана Батиста Мольєра, яка незмінно закінчується сценою, в якій востаннє зіграв великий пересмішник, що так любив життя і людей.

Риси класицистичної комедії у п'єсі «Міщанин-шляхтич»

Комедія Мольєра «Міщанин-шляхтич» – яскрава ілюстрація правил класицизму. Будова твору стрункa й добре продумана: вона складається з п'яти дій, як і було усталено.

Перша дія – зав'язка, друга, третя – розвиток дії, четверта – кульмінація (посвята пана Журдена в «мамамуші»), п'ята – розв'язка.

Дія розвивається навколо одного героя (пана Журдена) і одного конфлікту (його прагнення потрапити в середовище дворян). У творі чітко простежується правило трьох єдностей. Дія відбувається протягом однієї доби (єдність часу), у будинку пана Журдена (єдність місця), але єдність дії частково порушена, бо в комедії наявні паралельні сюжетні лінії.

Герої Мольєра, як усі класицистичні образи, є уособленням якоїсь однієї ідеї, пристрасті чи вади (Журден – марнославство, Дорант – розбещеність, Клеонт – честь, гідність тощо). Персонажі чітко поділяються на позитивні й негативні, хоча автор порушує це правило (Журден має як негативні, так і позитивні риси характеру). Комедіограф

дотримується ще одного важливого правила класицизму: основним критерієм оцінки персонажів у комедії був розум, здоровий глузд. Дійові особи зображені схематично, вони статичні, що теж відповідає вимогам класицизму. Крім того, героями комедій мають бути представники нижчих і середніх класів, але в творі сатирично змальовані і представники вищих класів (Дорант, Дорімена), і міщани, які прагнуть бути на них схожими, тоді як слугам властиве раціональне бачення всіх подій.

Ідеєю комедії є висміювання людських недоліків і суспільних вад.

Новаторство полягає в тому, що Мольєр поєднав у п'єсі два компоненти: комедію ситуацій (перевагу віддають подіям) і комедію характерів (висміюють характери).

Автор спирається на традиції народного театру і пропонує своє розуміння природи та призначення сміху. Це сміх особливий – спрямований не просто на висміювання вад людей, а на їх виправлення, тобто має надзвичайне суспільне значення. Драматург поєднує у п'єсі комічне і трагічне, що перетворює її на «високу комедію».

За формою «Міщанин-шляхтич» є комедією-балетом, яка містить музику, пісні, танці. А це вже було прямим порушенням вимог класицистів, які забороняли змішувати різні жанри, адже балет – окремий вид мистецтва. Із народного театру Мольєр запозичив прийоми сварки, переодягання героїв, кумедні ситуації, що наближає комедію до життя.

Утвердження класицизму в комедіях Мольєра, попри окремі порушення канонів, сприяло розвитку та вдосконаленню сценічного мистецтва.

МОЛЬЄР І УКРАЇНА

Українські театри вже тривалий час звертаються до творчості Мольєра. У XIX ст. його комедії з успіхом ставили на сценічних майданчиках Харкова, Києва та Львова. Сьогодні ж вистави за п'єсами видатного драматурга є в репертуарах багатьох театрів. Історії про диваків, шарлатанів, самотність, кохання та людські страхи залишаються і досі актуальними. Режисери охоче осучаснюють п'єси Мольєра, додаючи окремі деталі та український колорит. У виконанні українських акторів персонажі в «Міщанині-шляхтичі» стають ще більш яскравими, відображаючи соціальні явища, як-от пихатість новоспечених багатіїв або прагнення сліпо наслідувати моду.

▲ Сцена з вистави «Удаваний хворий» Миколаївського академічного художнього драматичного театру. Режисери-постановники Павло Гатілов і Володимир Фоменко

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які факти біографії Мольєра вас зацікавили? Які події з життя Мольєра мають особливе значення для розуміння його творчості? Прокоментуйте їх.
2. Чому Мольєр звернувся до жанру комедії? Які комедійні традиції об'єднав драматург?
3. Чому комедії Мольєра називають високими?
4. Чим незвичайна історія появи комедії «Міщанин-шляхтич»?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. За поданою в підручнику інформацією про митця складіть тези «Новаторські художні відкриття Мольєра».
2. Прочитайте комедію «Міщанин-шляхтич», знайдіть у тексті матеріал для характеристики основних образів комедії.
3. За матеріалами інтернет-джерел підготуйте невеликі повідомлення / презентації про найвідоміші твори Мольєра.

МІЩАНИН-ШЛЯХТИЧ

(скорочено)

Комедія на п'ять дій

Дійові особи

Пан Журден – міщанин. *Пані Журден* – його дружина. *Люсіль* – дочка Журденів. *Клеонт* – закоханий у Люсіль. *Доріме́на* – маркіза. *Доранте* – граф, закоханий у Доріме́ну. *Ніколь* – покоївка в Журденів. *Ков'єль* – слуга Клеонта. *Учитель музики. Учень учителя музики. Учитель танців. Учитель фехтування. Учитель філософії. Кравець. Його учень. Два лакеї.*

Дія відбувається в Парижі, в господі пана Журдена.

ДІЯ ПЕРША

ЯВА 1

Учитель музики, учитель танців.

Учитель танців. Тепер у нас з вами діла з головою.

Учитель музики. Ого, ще б пак! Ми знайшли саме такого чоловіка, якого нам треба! Його фантазія – вдавати з себе галантного кавалера – просто скарб для нас!

- Простежте, на що спрямоване вістря сатири Мольєра у цій дії.
- Які риси автор намагається виховати в суспільстві?

Учитель танців. Ну, не цілком. Мені б хотілося, щоб він краще розумівся на тих речах, які ми для нього компонуємо.

Учитель музики. Він справді нічогісінько не тямить, зате добре платить, а це тепер найголовніше для нашого мистецтва.

Учитель танців. Щодо мене, то признаюся вам, – мене вабить трохи ще й слава. Оплески мене хвилюють; на мою думку, для артиста справжня мука – тішити дурнів... Найкраща нагорода за все, що ви створили, – це бачити, що вас зрозуміли, і чути оплески, якими вас вшановують!

Учитель музики. Що й казати! Я теж такої думки; немає нічого приємнішого за оплески, але й найщиріші оплески не нагодують шлунка! Звичайно, панок наш – людина зовсім темна, плеще про все, не тямлячи нічого, і аплодує кожній нісенітниці, та за його гроші можна пробачити йому всяку дурість. Розуміння мистецтва в нього у гаманці, а похвала його – червінці...

Учитель танців. Я де в чому погоджуюся з вами... Та все ж мені здається, що для вас гроші надто вже багато важать. Грошолюбство – така паскудна річ, що кожній чесній людині слід не показувати нахилу до неї.

Учитель музики. А проте ви ж не відмовляєтеся від тих грошей, що їх наш панок вам дає?

Учитель танців. Звичайно, не відмовляюсь, але запевняю вас, я дбаю не тільки про гроші. Я хотів би, щоб він при своїх достатках хоч трохи виховав свій смак.

Учитель музики. Я теж цього бажаю; ми ж обидва саме на це з усіх сил і працюємо...

До зали входить пан Журден у халаті й нічному ковпаку. Він просить оцінити його нове вбрання, пошите так, «як убирається шляхетне панство». Вчителі музики і танців починають вихваляти його кумедний зовнішній вигляд: індійський халат, вузькі червоні оксамитні штани й зелений камзол.

ДІЯ ДРУГА

У залі з'являється вчитель фехтування, який зневажливо відгукнувся про заняття музикою і танцями. Між ним та іншими вчителями починається сварка. Пан Журден просить учителя філософії розборонити суперечку. Але з втручанням учителя філософії сварка перетворюється на бійку. Зрештою всі вчителі, крім філософа, який прийшов на урок, залишають залу.

ЯВА 6

Учитель філософії, пан Журден, лакей.

Учитель філософії (*поправляючи комір*). Вернімося до нашої лекції.

Пан Журден. Ах, пане, мені дуже прикро, що вони вас побили!

Учитель філософії. Пусте! Філософ до всього повинен ставитися спокійно, сприймати речі просто. Я складу на них сатиру в стилі Ювенала.

Ого, вона їм добре дошкулить! Та годі про це. Чого, власне, ви хочете вчитися?

Пан Журден. Всього, чого зможу: я ж страх як хочу зробитися вченим! Така лють мене бере, тільки-но згадаю, що батько з матір'ю не вчили мене різних наук у дитинстві.

- Що тут висміює автор?
- Як здоровий глузд Журдена конфліктує з його бажаннями?

Учитель філософії. Ваші міркування дуже розумні; nam, sine doctrina, vita est quasi mortis imago. Вам це зрозуміло, бо ви, звичайно, знаєте латину?

Пан Журден. Атож, а ви, проте, поясніть мені так, ніби я її зовсім не знаю. А що ж воно означає?

Учитель філософії. Це означає: «Без науки життя майже подібне до смерті».

Пан Журден. Та й мудра ж ота латина!

Учитель філософії. Ви маєте якісь основи, якісь початкові наукові знання?

Пан Журден. Ну, звичайно! Я вмію читати й писати.

Учитель філософії. З чого ж ми з вами почнемо? Чи не хочете, я вас почну вчити логіки?

Пан Журден. А що це за штука – логіка?

Учитель філософії. Вона вчить нас трьох процесів мислення.

Пан Журден. Хто ж вони такі, оці три процеси мислення?

Учитель філософії. Перший, другий і третій. Перший полягає в тому, щоб добре розуміти все на підставі універсалій; другий – у тому, щоб добре розбиратися в усьому на підставі категорій; і, нарешті, третій – у тому, щоб складати правильні висновки за допомогою фігур: Barbara, Celarent, Darii, Ferio, Baralipton тощо.

Пан Журден. Ех, та й слова ж які хитромудрі! Ні, ця логіка мені не до смаку. Давайте вивчати щось цікавіше.

Учитель філософії. Хочете вчитися моралі?

Пан Журден. Моралі?

Учитель філософії. Так.

Пан Журден. Що ж вона розповідає, ота мораль?

Учитель філософії. Вона розповідає про щастя, вчить людей стримувати свої пристрасті і...

Пан Журден. Ні, це не для мене: я запальний, як тисяча чортів, і ніяка мораль мене не стримає. Я волію гніватись та лаятись скільки влізе, коли маю на те охоту!

Учитель філософії. Ну, то, може, бажаєте попрацювати над фізикою!

Пан Журден. А що воно таке ота фізика?

Учитель філософії. Фізика вивчає закони всіх природних явищ і властивості тіл, природу стихій, ознаки металів, мінералів, каміння, рослин і тварин, вона пояснює причини виникнення райдуги, мандрівних вогнів, комет, зірниць, грому, блискавки, дощу, снігу, граду, вітрів та бурі.

Пан Журден. Тут щось забагато галасу та плутанини.

Учитель філософії. Ну, то чого ж я вас учитиму?

Пан Журден. Навчіть мене орфографії.

Учитель філософії. Гаразд. Щоб виконати ваше бажання, розглядаючи справу з філософського боку, треба почати все по порядку: по-перше, треба вивчити всі властивості літер і спосіб їх вимовляння. Отже, я мушу вам зазначити, що літери поділяються на голосні, які звуться так через те, що визначають звуки голосу, та на приголосні, які звучать при голосних. Вони потрібні для того, щоб показати різні зміни звуків. Існує п'ять голосних літер, або голосових звуків: *а, е, і, о, у*.

Пан Журден. Це все я розумію.

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *а*, треба широко розкрити рота: *а*.

Пан Журден. *А, а*. Так.

Учитель філософії. Звук *е* треба вимовляти, наближаючи нижню щелепу до верхньої: *а, е*.

Пан Журден. *А, е, а, е*. Так, так. Та й цікаво ж!

Учитель філософії. А щоб вимовити звук *і*, треба ще більше наблизити щелепи, витягаючи куточки рота аж до вух: *а, е, і*.

Пан Журден. *А, е, і, і, і, і*. Так! Хай живе наука!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *о*, треба трохи розкрити щелепи і зблизити куточки губ: *о*.

Пан Журден. *О, о*. Авжеж, так, правда! *А, е, і, о, і, о*. Просто – чудо! *І, о, і, о*.

Учитель філософії. Рот набирає форми кружальця, що нагадує собою літеру *О*.

Пан Журден. *О, о, о*. Ваша правда. *О*. Як добре, коли дечого навчишся!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *у*, ми майже стискаємо зуби, витягаємо губи вперед і стуляємо їх трохи, але не дуже міцно: *у*.

Пан Журден. *У, у*. А й справді так. *У*.

Учитель філософії. Обидві ваші губи витягаються вперед так, ніби ви робите гримасу. Ось чому, коли вам схочеться посміятися з кого, скривити йому міну, – вам досить тільки вимовити: *у*.

Пан Журден. *У, у*. Правда, правда! Ах! І чого ж то не вчився я раніше, щоб усе це знати!

Учитель філософії. Я поясню вам усі тонкощі цієї вельми цікавої науки.

Пан Журден. Будьте такі ласкаві! А тепер я маю сказати вам дещо під секретом... Я закохався в одну вельможну даму і прошу вас дуже – допоможіть мені написати до неї ніжну записочку; я хочу її кинути цій дамі до ніг.

Учитель філософії. Гаразд.

Пан Журден. Адже ж це буде ґречно? Чи не так?

Учитель філософії. Звичайно. Ви хочете написати до неї віршами?

Пан Журден. Ні, ні, навіщо віршами!

Учитель філософії. Ага! Ви волієте прозою?

Пан Журден. Ні, не хочу я ні прози, ні віршів.

Учитель філософії. Але ж конче треба щось: чи одне, чи друге.

Пан Журден. Чому?

Учитель філософії. А тому, пане, що ми можемо висловлювати наші думки тільки прозою або віршами.

Пан Журден. Тільки прозою або віршами?

Учитель філософії. Так, пане. Все, що не проза, – вірші, а що не вірші – проза.

Пан Журден. А коли ми розмовляємо, – це що ж таке?

Учитель філософії. Проза.

Пан Журден. Що? Коли я кажу: «Ніколь, принеси мені пантофлі та подай мені мого нічного ковпака», – то це проза?

Учитель філософії. Так, пане.

Пан Журден. Сто чортів! Сорок років з гаком розмовляю я прозою, а мені таке ніколи й на думку не спадало. Велике, велике вам спасибі, що пояснили. Отож я хотів би їй написати: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». То чи не можна ці самі слова сказати галантніше [1]? Знаєте, ну, якось делікатніше висловитися?

Учитель філософії. Напишіть, що полум'я її очей обернуло в попіл ваше серце, що ви і вдень і вночі терпите через неї жорстокі...

Пан Журден. Ні, ні, ні, нічого такого я не хочу. Я хочу написати їй тільки те, що я вам сказав: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Учитель філософії. Треба було б написати докладніше.

Пан Журден. Ні, кажу ж вам! Я хочу, щоб у листі були саме ці слова. Тільки треба розставити їх як слід, по-модному, так, щоб вийшло делікатно, як нині заведено. Будьте такі ласкаві, навчіть мене, як найкраще це зробити.

Учитель філософії. Їх можна насамперед на писати й так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». Або: «Від кохання смерть мені віщують, прекрасна маркізо, ваші чудові оченята». Або: «Ваші оченята чудові від кохання мені віщують, прекрасна маркізо, смерть». Або: «Смерть ваші чудові оченята, прекрасна маркізо, від кохання мені віщують». Або ж: «Віщують мені ваші оченята чудові смерть, прекрасна маркізо, від кохання».

Пан Журден. А як же воно найкраще?

Учитель філософії. Найкраще так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Пан Журден. От так штука! Ніколи нічого не вчився, а вийшло відразу добре. Щиро вам дякую і прошу вас прийти завтра трохи раніше.

Учитель філософії. Не турбуйтесь, я не запізнюсь.

[1] **Галáнтний** – вишукано чемний, надзвичайно люб'язний.

Кравець приніс нове вбрання. Коли пан Журден запитав, чому квіточки на костюмі голівками донизу, то його запевнили, що «зараз так носять усі аристократи». Пан Журден запримітив, що кравець хитрує: з його тканини викроїв і собі одежину.

■ У чому полягає комізм цього епізоду?
■ Як у ньому проявляється марнославство Журдена?

ЯВА 9

Пан Журден, кравець, учень кравця, учні кравця, що танцюють, лакей.

Кравець (до учнів). Одягніть це вбрання на пана Журдена так, як ви одягаєте вельможних осіб.

Чотири хлопці, танцюючи, наближаються до пана Журдена. Двоє знімають з нього штани для вправ, а двоє інших — камзол; після цього, рухаючись весь час у такт, вони одягають на нього нове вбрання. Пан Журден походжає між них, а вони роздивляються, чи добре той костюм на нього припасований.

Учень кравця. Шляхетний пане, зробіть ласку, дайте хлопцям дещицю, щоб вони випили за ваше здоров'я.

Пан Журден. Як ти на мене сказав?

Учень кравця. Шляхетний пан.

Пан Журден. «Шляхетний пан!» Ось воно що значить убратися так, як убираються вельможні особи! А вберися-но по-міщанському, то на тебе зроду не скажуть «шляхетний пан». *(Даючи гроші).* Маєш, оце тобі за «шляхетного пана».

Учень кравця. Дуже вам вдячні, ваша ясновельможність.

Пан Журден. «Ясновельможність!» Ого! «Ясновельможність!» Постривай, друже мій... «Ясновельможність» теж дечого варта; це ж неабияка дрібничка — «ясновельможність»! Маєш! Ось що дає тобі його ясновельможність.

Учень кравця. Ваша ясновельможність, ми всі вип'ємо за здоров'я вашої світлості.

Пан Журден. «Вашої світлості»! Ого-го! Стривай, не йди ще. До мене — «ваша світлість»! *(Стиха, набік).* От, їй-право, якщо дійде до «високості», — увесь гаманець йому віддам. *(Уголос).* Тримай, ось тобі за мою «світлість»!

Учень кравця. Глибока вам дяка, ваша ясновельможність, за вашу ласку.

Пан Журден (набік). Добре зробив, що спинився, а то я б йому всього гаманця віддав.

ДІЯ ТРЕТЯ

ЯВИ 2 і 3

Пан Журден, пані Журден, Ніколь, два лакеї.

Пан Журден хизується своїм новим одягом. Але служниця його висміяла, а пані Журден обізвала городнім опудалом. Вона зауважила, що служниця розумніша, ніж її господар. Тоді Журден вирішив довести протилежне, користуючись наукою філософа. Він запитав у Ніколь, що вона робить, вимовляючи звук «у».

■ Простежте, як автор показує безглуздість бажань і дій пана Журдена.
■ Хто з персонажів уособлює раціоналізм і здоровий глузд?
■ Як розбігаються реальність та її сприйняття паном Журденом?

Ніколь. Я роблю те, що ви мені наказуєте.

Пан Журден. Ох! Ну й рахуба, коли маєш справу з дурноверхими! Ти витягаєш губи вперед і наближаєш верхню щелепу до нижньої. *У* – ось, бачиш? Я роблю гримасу – *у*.

Ніколь. Кому це потрібне?

Пан Журден. Як же вони мене дратують, оці дурелі!

Пані Журден. Вижени ти всіх отих панків з їхніми дурощами.

Ніколь. А особливо того, довготелесого фехтувальника: де не пройде по хаті, там і насмітить.

Пан Журден. Ти ба! Їм учитель фехтування не припав до серця! А ось я тобі зараз доведу, що ти нічогісінько не тямиш. *(Наказує подати собі рапіри, і одну з них дає Ніколь).* На, тримай. Стій рівно! Коли хочеш колоти квартою, то треба зробити так, а коли хочеш колоти терсом, то треба зробити так. Це найвірніший засіб, щоб тебе ніколи не вбили, а коли б'єшся з ким-небудь, то найважливіше знати, що тобі не загрожує небезпека. Ану лишень спробуй, кольни мене разочок!

▶ Чарльз Роберт Леслі. Пан Журден захищається від служниці Ніколь. Сцена з вистави Мольєра. 1845

Ніколь. Ну ось, маєте! *(Кілька разів коле пана Журдена).*

Пан Журден. Помалу! Ей, ти! Ой! Обережно!.. Хай тобі чорт, негіднице!

Ніколь. Ви ж самі звеліли колоти.

Пан Журден. Звелів, але ти почала колоти мене терсом, замість того щоб колоти мене квартою, і ти не маєш навіть терпіння почекати, поки я відіб'ю удар.

Пані Журден. Та ти зовсім з глузду з'їхав, чоловіче! Чи чувано таке! І всі вигадки почалися в тебе відтоді, як ти з отими аристократами злигався.

Пан Журден. Якщо я вітаю в моїй господі аристократів, то це свідчить тільки про те, що я маю витончений смак. Далеко розумніше знатися з ними, ніж приятелювати з твоїми.

Пані Журден. Нічого й казати! Велику ти маєш користь від знайомства з шляхетними панами! А особливо від того красунчика графа, яким ти так захопився, що й розум втратив!

Пан Журден. Цить мені! Подумай перш, ніж маєш щось сказати. Це дуже висока особа, далеко значніша, ніж ти собі уявляєш, – справжній вельможа; він розмовляє з самим королем так само, як оце я з тобою. Хіба ж це не велика честь для мене, що така вельможна особа так до мене вчащає, називає мене своїм дорогим другом і вважає мене собі за

рівню? Нікому й на думку не спадає, які послуги він мені робить, а при всіх він буває такий ласкавий до мене, що мені аж самому стає незручно.

Пані Журден. Еге ж, він робить тобі послуги, він до тебе ласкавий, але за те ж і грошенята в тебе позичає.

Пан Журден. Ну то й що! Хіба ж те не робить мені честі, що я позичаю гроші такій вельможній людині?

Пані Журден. А той вельможний пан, що він робить для тебе?

Пан Журден. Годі! Цього вже я не скажу. Досить з тебе й того, що коли я й позичив йому грошей, – він поверне мені свій борг увесь до останнього су, і то дуже скоро.

Пані Журден. Овва! Дожидайся!

Пан Журден. Замовкни! Та ось і він сам.

ЯВА 4

Доранта, пан Журден, пані Журден, Ніколь.

Доранта. Мій дорогий друже, пане Журдене, як ся маєте?

Пан Журден. Дуже добре, ваша вельможність. Милості прошу до господи.

Доранта. А пані Журден як поживає?

Пані Журден. Пані Журден живе собі як може.

Доранта. О! Пане Журдене, яке ж на вас розкішне вбрання!

Пан Журден. Атож. Ось гляньте.

Доранта. В цьому костюмі ви виглядаєте чудово. В нас при дворі не знайдеться жодного юнака, що мав би таку стрункість постать, як ви.

Пан Журден. Хе-хе!

Пані Журден (набік). Знає, як підійти!

Доранта. Ану ж бо, поверніться! Дуже елегантно!

Пані Журден (набік). Еге ж, однаковий дурень – що ззаду, що й спереду.

Доранта. Слово честі, пане Журдене, я страх як скучив за вами! Знаєте, з усіх моїх знайомих ні до кого не почуваю я такої пошани, як до вас: саме сьогодні ранком я говорив про вас у королівській спочивальні.

Пан Журден. Я не вартий такої честі, вельможний пане. *(До пані Журден).* В королівській спочивальні!

Доранта. Ви ще не забули, звичайно, що я винен вам гроші?

Пані Журден (набік). Ще б пак! Ми пам'ятаємо це дуже добре.

Доранта. Ви були такі ласкаві, що кілька разів позичали мені гроші і, треба визнати, робили це вельми делікатно.

Пан Журден. Вельможний пане, ви жартуєте...

Доранта. Проте я вважаю за мій найсвятіший обов'язок платити борги і вмію цінувати послуги тих, хто стає мені в пригоді.

Пан Журден. Я цього певний, вельможний пане.

Доранта. Я хочу поквитатися з вами і прийшов зараз саме для того, щоб разом із вами звести рахунки.

Пан Журден (стиха до пані Журден). Ну, жінко, що скажеш? Тепер бачиш, як ти набрехала на нього?

Доранта. Отже, подивимося, скільки саме я вам винен.

Пан Журден (стиха до пані Журден). Все твої безглузді підозри!

Доранта. Ви добре пам'ятаєте, скільки ви мені позичили грошей?

Пан Журден. Здається, пам'ятаю. Я записав собі для пам'яті. Ось рахунок. Першого разу видано вам дві сотні луїдорів. Другого разу – сто двадцять. Потім – ще сто сорок. Все те разом становить чотири сотні шістдесят луїдорів, або п'ять тисяч шістдесят ліврів. Тисячу вісімсот тридцять два ліври заплатив я за ваші плюмажі. Дві тисячі сімсот вісімдесят ліврів – вашому кравцеві. Чотири тисячі триста сімдесят дев'ять ліврів дванадцять су і вісім деньє – вашому крамареві. І тисячу сімсот сорок вісім ліврів сім су чотири деньє – вашому сідляреві. Разом – п'ятнадцять тисяч вісімсот ліврів.

Доранте. Підсумок точний. П'ятнадцять тисяч вісімсот ліврів. Додайте до цього рахунка ще дві сотні луїдорів, що ви їх дасте мені сьогодні, – і тоді буде рівно вісімнадцять тисяч франків, які я поверну вам незабаром.

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Ну що, хіба ж я не вгадала?

Пан Журден (стиха до пані Журден). Мовчи!

Доранте. Може, це завдасть вам великого клопоту – виконати моє прохання?

Пан Журден. Ба! Зовсім ні...

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Цей панок робить з тебе дійну корову.

Пан Журден (стиха до пані Журден). Цить!

Доранте. Якщо вам це незручно, то я звернуся до когось іншого.

Пан Журден. Анітрохи, вельможний пане.

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Це справжній пройдисвіт!

Пан Журден (стиха до пані Журден). Чи ти замовкнеш нарешті?

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Що? Ти йому ще хочеш дати грошей?

Пан Журден (стиха до пані Журден). Що ж поробиш? Хіба ж я можу відмовити такій високій особі, яка ще нині вранці говорила про мене в королівській спочивальні!

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Ех! Ти таки справжній йолоп!

Пан Журден знову позичає графу Доранту гроші. Останній говорить, що він передав маркізі Дорімені подарунок від пана Журдена (діамантовий перстень) і радить робити побільше таких дарунків, аби здобути прихильність дами. Крім того, повідомляє, що сьогодні маркіза завітає до будинку пана Журдена, щоби подивитися балет. Пані Журден підозрює свого чоловіка в залицянні до якоїсь дами. Вона хвилюється за дочку і хоче, щоб Люсіль вийшла заміж за Клеонта. Ніколь це подобається, бо вона мріє одружитися зі слугою Клеонта. Тож пані Журден відправляє служницю до Клеонта, щоб той прийшов до них просити дозволу на шлюб.

ЯВА 12

Клеонт, пан Журден, пані Журден, Люсіль, Ков'єль, Ніколь

Клеонт. Добродію, я вирішив обійтися без посередників і дозволяю собі звернутися до вас із проханням... Отже, скажу вам без манівців: честь бути вашим зятем така для мене велика, що я вважав би себе за найщасливішу людину в світі, коли б міг заслужити такої ласки.

- У чому полягає комізм цього епізоду?
- Як тут проявляється марнославство Журдена?

Пан Журден. Перше, ніж дати вам відповідь, добродію, я попрошу вас сказати мені: ви шляхетного роду?

Клеонт. Добродію, більша частина людей відповідає на таке запитання позитивно: слово сказати легко. Видавати себе за шляхетного тепер ніхто не соромиться, і такий звичай дозволяє носити крадену назву. Але я, щиро кажучи, дивлюся на такі речі трохи інакше. Я вважаю, що всякий обман принижує порядну людину. Негідно ховати своє справжнє походження, з'являтися товариству на очі під чужим титулом, видавати себе не за те, що ми є насправді. Отже, скажу вам відверто, я – не шляхетного роду.

Пан Журден. Дозвольте, добродію, потиснути вашу руку, проте дочка моя – не для вас.

Клеонт. Чому?

Пан Журден. Ви не шляхетний – ви не матимете моєї дочки.

Пані Журден. Шляхетний! Що тобі до того шляхетства? Та хіба ж твій батько любісінько не був таким самим крамарем, як і мій?

Пан Журден. Ото кляті баби! Не дадуть і слова сказати! Якщо твій батько і був крамарем, – тим гірше для нього; що ж до мого, то так його може лише лихий язик називати. Кажу вам востаннє: я хочу, щоб мій зять був високого роду.

Пані Журден. Твоїй дочці потрібен чоловік до пари: для неї чесний, заможний, гарний на вроду хлопець багато кращий від будь-якого шляхтянчика – жебрака та потвори.

Ніколь. Що правда, то правда! Бачили ми в нашому селі одного паничика...

Такий тюхтій, такий йолоп, що й у цілому світі другого такого не стрінеш!

Пан Журден (до Ніколь). Цить, грубіянко! Вічно втручаєшся в розмову. Добра для дочки маю чимало, тільки почестей мені бракує, тож і хочу я зробити з неї маркізу.

Пані Журден. Маркізу?

Пан Журден. Еге ж, маркізу.

Пані Журден. Ой лишечко! Крий нас, боже!

Пан Журден. Це вже вирішена справа.

Пані Журден. Ну, то я тобі скажу, що цього ніколи не буде. Нерівний шлюб завжди нещасливий. Не хочу я, щоб мій зять дорікав моїй дочці рідною, щоб мої онуки соромилися називати мене бабунею. Та коли б вона приїхала до мене в гостину в екіпажі, вельможною дамою, та не вклонилася б, бува, комусь із наших сусідів, то її вся вулиця засміяла б! Одне слово, я хочу такого зятя, щоб він мені дякував за мою дочку, щоб я могла йому по-простому сказати: «Ну ж бо, зятьок, а сідай-но лишень до столу та пообідай з нами».

Пан Журден. Отак собі міркують обмежені люди: не мають навіть бажання видряпатися знизу нагору! Досить балачок! А таки наперекір вам усім моя дочка буде маркізою! А як розлютуєш мене ще дужче, то я з неї герцогиню зроблю!

Ява 14

Клеонт, Ков'єль.

Ков'єль. Ну, та й накоїли ж ви лиха з вашим благородством!

Клеонт. Що ж поробиш! Я маю власні переконання і ніколи їх не зречуся.

Ков'єль. Ви жартуєте! Та чи ж можна ставитися серйозно до такого чоловіка, як пан Журден! Хіба ж ви не бачите, що він з глузду з'їхав? Чи то вже так важко потурати його химерам?

Клеонт. Твоя правда. Але ж я й гадки не мав, що треба довести своє шляхетне походження для того, щоб зробитися зятем пана Журдена.

Ков'єль. Одна кумедна витівка спала мені на думку: одурити нашого шляхетного пана й добути вам те, чого ви так бажаєте.

Ков'єль. Тут у нас недавно був маскарад, а для мого жарту то саме до речі: я скористаюся з нього, щоб обкрутити нашого йолопа круг пальця. Це, звичайно, комедією пахне, та з ним можна собі дозволити все, що заманеться. Чого там панькатись! Він і сам зіграє свою роль чудово й легко повірить кожній нісенітниці, якої б йому не набалакали. В мене й актори, й костюми напоготові; дозвольте мені взяти на себе всю справу. Я зараз вам усе поясню. Ходімо лишень звідси: він повертається.

ЯВА 15

Пан Журден сам.

Пан Журден. Сто чортів! Усі мені дорікають, що я, мовляв, злигався з вельможними панами, а на мою думку, немає нічого приємнішого, як знатися з вельможним панством. Від них маєш тільки повагу та шану. Далебі, я дав би собі на руці два пальці відрубати, аби народитися вдруге — графом чи маркізом.

Маркіза прийшла до оселі пана Журдена і вагається, чи правильно вона зробила. Розмовляючи з графом, визнає, що надзвичайно вражена його дарунками, особливо діамантовим перстнем, і готова дати йому згоду на шлюб. Граф Доранта попереджає пана Журдена, щоб він нічого не говорив маркізі Дорімені про подаруноки, бо в шляхетному товаристві так не прийнято.

▶ Вільям Павелл Фрайт. Пан Журден приймає гостей. Сцена з вистави Мольєра. 1860

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розподіліть героїв п'єси на позитивних і негативних, визначте їхню соціальну належність. Прокоментуйте результати ваших спостережень.
2. Що спонукало паризького міщанина Журдена змінити плин свого життя? Що важить для нього *«видряпатися знизу нагору»*? Що для нього означає стати шляхтичем?

3. За що пан Журден ображається на своїх батьків? Чи справді він прагне стати освіченою людиною?
4. Чого і як навчається пан Журден? Чи можуть ці знання змінити життя героя?
5. Чи можна назвати стосунки пана Журдена і графа Доранта дружбою?
6. Порівняйте образи шляхтича Доранта та міщанина Клеонта. Кого з них можна вважати шляхетним? Відповідь аргументуйте.
7. Кого протиставлено пану Журдену і графу Доранту та хто відображає позицію самого автора? Запропонуйте запитання для порівняння цих образів.
8. Зіставте ситуації розриву мрії і дійсності у творах Сервантеса і Мольєра.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Укладіть цитатну характеристику образу Журдена.
2. Зіставте образи Журдена / Доранта / Клеонта. Заповніть порівняльну таблицю.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

З'являється пані Журден і починає сварити присутніх, говорячи, що вона боронить свої права і всі жінки стоятимуть за неї.

ЯВА 5

Пан Журден, Ков'єль переодягнений.

Ков'єль. Шановний добродію, не знаю, чи маю я честь бути вам знайомим?

Пан Журден. Ні, добродію.

Ков'єль (показуючи рукою на фут від підлоги). А я вас пам'ятаю, як ви були ще отакенький.

Пан Журден. Мене?

Ков'єль. Атож. Я був великим другом вашого покійного батька.

Пан Журден. Мого покійного батька?

Ков'єль. Атож. То був справжній чесний шляхтич.

Пан Журден. Мій батько?

Ков'єль. Атож.

Пан Журден. Он як можна вірити людям!

Ков'єль. А що?

Пан Журден. Знайшлися такі йолопи, які запевняють мене, що він був крамарем!

Ков'єль. Ваш батько – був крамарем! То все лихі язики плетуть! Та він зроду не крамарював. Просто як людина надзвичайно привітна й послужлива, – до речі, він добре розумівся на різному крамі, – батько ваш охоче вибирав той крам по різних місцях, наказував приносити до себе додому, а потім уже роздавав його своїм приятелям за гроші.

Пан Журден. Я в захопленні, що познайомився з вами: ви їм посвідчите, що мій батько був шляхтичем.

Ков'єль. Я ладен це підтвердити перед цілим світом.

Пан Журден. Щиро вам дякую! А в яких справах довелося вам завітати до наших країв?

Ков'єль. З того часу, як я товаришував з вашим покійним батьком, – а він, як я вже сказав вам, був справжнім шляхтичем, – я встиг об'їздити цілий світ.

Пан Журден. А це, мабуть, дуже далеко звідси?

Ков'єль. Та вже звісно... Всього чотири дні, як я повернувся з довгої мандрівки; мене завжди цікавило все, що стосується вас, а тому я й зараз заїхав сюди, щоб повідомити вам дуже приємну для вас новину.

Пан Журден. Яку ж то?

Ков'єль. Чи знаєте ви, що син турецького султана завітав до нашого міста?

Пан Журден. Я? Ні.

Ков'єль. Та невже? З ним разом і пишний почет; всі збігаються на нього подивитися; його вітають і вшановують у нас як дуже високу особу.

Пан Журден. А я цього й не знав.

Ков'єль. Найважливіше для вас – те, що він закохався у вашу дочку.

Пан Журден. Син турецького султана?

Ков'єль. Атож. І хоче її сватати.

Пан Журден. Її сватати? Син турецького султана?

Ков'єль. Син турецького султана хоче стати вашим зятем. Сьогодні заходжу я до нього, розмовляю з ним про те, про се, звичайно, турецькою мовою – я знаю її досконало, – коли це він мені й каже: «Акчіам крок солер онш алла мустаф гіделум аманахем варахіні уссере карбулат?» – тобто: «Чи не бачив ти молодої вродливої дівчини, дочки пана Журдена, паризького шляхтича?»

Пан Журден. Син турецького султана так і сказав про мене?

Ков'єль. Еге. І коли я відповів йому, що знаю вас дуже добре і бачив вашу дочку, то він мені на це: «Ах, марабаба сахем!» – тобто: «Ах, як я закохався в неї!».

Пан Журден. Дуже вам дякую за те, що сказали. Я сам ізроду не додумався б, що «Марабаба сахем» означає: «Ах, як я закохався в неї!» Яка хороша ця турецька мова!

Ков'єль. Дозвольте ж мені довести справу до кінця. Отож він прибув сюди просити у вас руки вашої донечки, а щоб його майбутній тесть був гідний такого вельможного зятя, він – з ласки своєї – надає вам звання «мамамуші», – це в них такий високий сан у їхній країні.

Пан Журден. «Мамамуші»?

Ков'єль. Атож, «мамамуші», тобто по-нашому – паладин [1]. Паладини – це стародавні... ну... одне слово, паладин. Це найпочесніший сан у цілому світі, – таким чином, ви зрівняєтеся з найвидатнішими вельможами на землі.

Пан Журден. Син турецького султана робить мені велику честь. Прошу вас, проведіть мене, будьте ласкаві, до нього, щоб я міг подякувати йому особисто.

Ков'єль. Навіщо? Він сам завітає до вас.

Пан Журден. Він сам завітає до мене?

[1] **Паладин** – у середні віки – знатний лицар із почту короля.

Ков'єль. Авжеж, і привезе з собою все, що потрібне для церемонії вашого висвячення.

Пан Журден. Ач, який він прудкий!

Ков'єль. Його кохання не має сил чекати.

Пан Журден. Одне мене бентежить... Дочка моя страх яка вперта: закохалася по самісінькі вуха в такого собі Клеонта та ще й присягається, що вийде заміж тільки за нього.

Ков'єль. Вона передумає, тільки-но гляне на сина турецького султана. До того ж уявіть собі, який дивний випадок! Син турецького султана напрочуд схожий на того Клеонта. Я його бачив, мені його показали... Кохання, яке вона відчуває до одного, дуже легко може перескочити на іншого, і... Та я чую, він наближається. Ось і він сам.

ЯВА 6

Клеонт у турецькому вбранні; три пажі, що несуть поли його каптана; пан Журден, Ков'єль.

Клеонт. Амбусахім окі бораф, Жордіна, саламалекі!

Ков'єль (до пана Журдена). Це означає: «Пане Журдене, нехай серце ваше цвіте цілий рік, як трояндовий кущ!» То звичайне привітання в їхній країні.

Пан Журден. Я покірний слуга їхньої турецької високості.

Ков'єль. Карігар камбото устін мораф.

Клеонт. Устін йок катамалекі басум басе алла моран!

Ков'єль. Він каже: «Нехай пошле вам небо силу лева і мудрість гадюки!»

Пан Журден. Їхня турецька високість роблять мені надто велику честь, і я бажаю їм найбільшого щастя та доброї долі!

Ков'єль. Осса бінамен садок бабаллі оракаф урам.

Клеонт. Бель-мен.

Ков'єль. Він каже, щоб ви мерщій ішли з ним готуватися до церемонії; він бажає швидше побачитися з вашою дочкою й справити весілля.

Пан Журден. І все це він сказав двома словами?

Ков'єль. Еге: то вже така турецька мова, що кількома словами можна сказати дуже багато. Йдіть же мерщій за ним!

ЯВИ 9–13

Турецька церемонія

Шестеро турків урочисто входять під музику по двоє на сцену. Вони несуть три килими і, протанцювавши кілька фігур, піднімають їх високо вгору. Інші турки, співаючи, проходять під тими килимами і стають по обидва боки сцени. Муфтій із дервішами закінчує цей похід. Потім турки простилають на підлозі килими і стають на них навколішки. Муфтій із дервішами стає посередині, турки-помічники падають долілиць, співаючи «Аллі», потім здіймають руки до неба, співаючи «Алла»[1]; вся ця церемонія повторюється кілька разів до кінця молитви, після чого всі вони підводяться, співаючи «Алла екбер»[2]. Двоє дервішів ідуть до пана Журдена, який стоїть у турецькому вбранні, з поголеною головою, але без тюрбана й без шаблі. Усі присутні співають і танцюють.

[1] Бог (*турецьк.*).
[2] Бог великий (*турецьк.*).

■ Порівняйте дві посвяти: пана Журдена в мамамуші і Дон Кіхота в лицарі.

■ Чому пан Журден не міг зрозуміти, що турки несправжні, й викрити розіграш?

Муфтій виходить і повертається у величезному святковому тюрбані, прикрашеному чотирма або п'ятьма рядками засвічених свічок; за ним двоє дервішів у гостроверхих шапках, теж прикрашених запаленими свічками, несуть Коран. Двоє інших дервішів вводять пана Журдена і ставлять його навколішки так, щоб він руками доторкався землі, а спина його служила пюпітром для Корана; муфтій кладе йому на спину Коран і знову починає прикликати Магомета: то насуплює брови, то швиденько перегортає сторінки, після чого, зводячи очі й підносячи руки до неба, він голосно вигукує: «Гу!» Під час цієї другої церемонії турки-помічники то нахиляються, то випростуються, теж співаючи: «Гу, гу, гу!»

Пан Журден (після того, як у нього зняли Коран зі спини). Уф!..

Муфтій (до пана Журдена). Ти не шахрай?

Турки. Ні, ні, ні!

Муфтій. Ти не брехай?

Турки. Ні, ні, ні!

Муфтій (до турків). Тюрбан йому дай!

Турки. Ти не шахрай? Ні, ні, ні! Ти не брехай? Ні, ні, ні! Тюрбан йому дай!

Турки, що танцюють, надівають під звуки музики на пана Журдена тюрбан.

Муфтій (подаючи панові Журденові шаблю). Ти вже шляхтич, я не брехай. Шаблю приймай!

Турки (видобуваючи шаблі). Ти вже шляхтич, ми не брехай. Шаблю приймай!

Турки, що танцюють, б'ють пана Журдена в такт шаблями.

Муфтій. Бийте, бийте, Не жалійте!
Турки. Бийте, бийте, Не жалійте!
Муфтій. Не стидатись, не кричати,
Коли хочеш паном стати!
Турки. Не стидатись, не кричати,
Коли хочеш паном стати!

Муфтій утретє починає прикликати Магомета. Дервіші шанобливо беруть його попід руки, потім турки – і ті, що співають, і ті, що танцюють, – починають стрибати навколо муфтія, нарешті виходять разом із ним і виводять пана Журдена.

ДІЯ П'ЯТА

ЯВА 1

Пані Журден, пан Журден.

Пані Журден. Ах, боже мій милосердний! Ой лишенько! На кого ти схожий! Що ти на себе нап'яв? Чи не зібрався ти часом до маскараду? Та кажи ж нарешті, що це все означає? Хто тебе так вичепурив?

Пан Журден. Чи чувано коли таке зухвальство! Розмовляти так з «мамамуші»?

Пані Журден. А що це за звір такий?

Пан Журден. «Мамамуші» – це по-нашому «паладин».

Пані Журден. Балазин? Ти таки й справді блазень!

Пан Журден. От дуреля! Я кажу – паладин, розумієш? Це такий високий сан. Мене щойно висвятили на нього з цілою церемонією.

Пані Журден. З якою ж то церемонією?

Пан Журден. Магомета за Жордіна

Я проситиму щоднини...

Пані Журден. Та що ти мелеш?

Пан Журден (співаючи й пританцьовуючи). Га-ла-ба, ба-ла-шу, ба-ля-ба, ба-ла-да! *(Падає додолу).*

Пані Журден. Ой боже ж мій милосердний! Чоловік мій з глузду з'їхав!

Пан Журден (підводиться й виходить). Цить, нахабо! Мусиш з повагою ставитися до пана «мамамуші»!

Пані Журден (сама). Де він розум свій втратив? Побіжу ж я за ним... Крий боже, ще на вулицю вискочить! *(Побачивши Доріменту й Доранта).* Ой лишенько! Вас іще тут бракувало! З усіх боків біда!

Дорант пропонує Дорімені допомогти Клеонтові здобути кохану дівчину й підтримати його вигадку щодо цього маскараду. Маркіза погоджується з тим, що юнак вартий свого кохання. Вона також вважає, що їм із графом уже час одружитися, і не хоче, щоб він витрачався на подарунки для неї, бо залишиться без грошей.

ЯВА 3

Пан Журден, Дорімена, Дорант.

Дорант. Шановний пане, ми з маркізою прийшли висловити вам нашу повагу і привітати вас із новим саном. Ми хочемо потішитися разом з вами з нагоди шлюбу вашої дочки з сином турецького султана.

Пан Журден (вклоняючись по-турецькому). Вельможний пане, зичу вам силу гадюки й мудрість лева.

Дорімена. Я маю приємність, добродію, одна з перших привітати вас із тим високим саном, що його ви досягли собі на славу.

Пан Журден. Шановна пані, зичу вам, щоб ваш трояндовий кущ цвів протягом цілого року. Я вам безмежно вдячний за те, що ви завітали мене вшанувати... Серце моє належить тільки вам, маркізо.

Дорант. А де ж його турецька високість? Ми хотіли б як ваші друзі засвідчити нашу пошану і йому.

Пан Журден. Ось він іде. Я вже послав по дочку, щоб вона віддала йому свою руку.

ЯВА 6

Люсіль, Клеонт, пан Журден, Дорімена, Дорант, Ков'єль.

Пан Журден. Іди сюди, донечко моя, підійди-но ближче і подай руку цьому панові, який робить тобі честь, обираючи тебе собі за дружину.

Люсіль. Що з вами, тату? Що ви зробили з собою? Чи не комедію ви граєте?

Пан Журден. Ні, ні, яка там комедія! Це дуже серйозна справа і дуже почесна для тебе – кращого й не придумаєш! *(Показуючи на Клеонта).* Ось твій майбутній чоловік – я даю його тобі.

Люсіль. Ні, тату, я вже вам казала, що нізащо в світі не вийду ні за кого, крім Клеонта, і я радніше зважуся на щось лихе, ніж.. *(Пізнаючи Клеонта).* Звичайно, ви – мій батько, і я повинна вам у всьому коритися...

Пан Журден. Ах, який же я радий, що ти так скоро зрозуміла свій обов'язок! Як приємно мати таку слухняну дочку.

■ Прокоментуйте розв'язку комедії: вади осміяно, але чи виправлено їх, чи розв'язано конфлікт.

ЯВА 7

Пані Журден, Клеонт, пан Журден, Люсіль, Доранта, Доріменa, Ков'єль.

Пані Журден. Як? Це що таке? Кажуть, що ти хочеш видати свою дочку за якогось маскарадного блазня?

Пан Журден. Я хочу видати нашу дочку за сина турецького султана.

Пані Журден. За сина турецького султана?!

Доранта. Як, пані Журден! Та невже ви відмовляєтеся від такої честі? Невже ж ви не хочете, щоб його турецька високість був вашим зятем?

Пані Журден. Боже мій, пане, не суньте ви свого носа до чужих справ!

Доріменa. Чи ж можна відмовлятися від такої великої честі?

Пані Журден. Я б і вас попросила, шановна пані, не турбуватися тим, що вас зовсім не обходить!

Доранта. Ми дбаємо насамперед про вас. Нам дуже близькі ваші інтереси – ми ж бо ваші друзі.

Пані Журден. Чудово обійдуся я й без вашої дружби.

Доранта. Таж ваша дочка сама дала згоду виконати бажання свого батька.

Пані Журден. Моя дочка згодна одружитися з турком?

Доранта. Звичайно.

Пані Журден. Вона може забути Клеонта?

Доранта. Чого часом не зробиш, щоб перетворитися на вельможну даму!

Пані Журден. Я задушу її власними руками, якщо вона вчинить таку штуку!

Ков'єль (до пана Журдена). Пане, якщо дружина ваша захоче вислухати мене сам на сам, то я обіцяю вам, що вона дасть свою згоду на все, що схочете.

Пані Журден. Нічого знати не хочу!..

Ков'єль. Ви тільки вислухайте мене, а тоді робіть, як самі знаєте.

Пан Журден. Ну, що там таке?

Ков'єль (стиха до пані Журден). Ми вже цілісіньку годину подаємо

вам різні знаки, пані. Невже ж ви ще й досі не бачите, що все це робиться тільки для того, щоб підробитися під пана Журдена з його кумедними химерами? Ми намагаємося обдурити його цим маскарадом. Адже це сам Клеонт – оцей син турецького султана.

Пані Журден (стиха до Ков'єля). Ага-а-а!

Ков'єль (стиха до пані Журден). А я, Ков'єль, перекладач при ньому.

Пані Журден (стиха до Ков'єля). Ага! Ну, коли так – я здаюсь.

Ков'єль (стиха до пані Журден). Тільки і взнаки не давайте.

Пані Журден (уголос). Так! То інша річ. Гаразд, даю згоду на цей шлюб.

Пан Журден. Ох! Нарешті всі до розуму прийшли! *(До пані Журден).* От бачиш, а ти ще не хотіла його вислухати! Я знав, що він поясннть тобі, що то значить – син турецького султана.

Пані Журден. Він мені все пояснив як слід, і тепер я задоволена. Треба послати по нотаря.

Доранm. Чудова ідея! А щоб ви, пані Журден, зовсім заспокоїлися й від сьогодні перестали ревнувати вашого шановного чоловіка, то той самий нотар, що підпише контракт вашої дочки, підпише й мій шлюбний контракт з маркізою.

Пані Журден. І на це залюбки даю мою згоду.

Пан Журден (стиха до Доранта). Це ви для того, щоб відвести їй очі?

Доранm (стиха до пана Журдена). Нехай собі втішається цією вигадкою.

Пан Журден (стиха). Гаразд, гаразд! *(Уголос).* Пошліть по нотаря!

Пані Журден. А Ніколь?

Пан Журден. Я віддаю її перекладачеві, а мою жінку хай бере, хто хоче!

Ков'єль. Дуже вам дякую, пане! *(Набік).* От йолоп так йолоп! Другого такого й у цілому світі не знайдеш!

Переклад Ірини Стешенко

Мольєр – блискучий майстер комізму

Джерелом сміху в комедії є характер і поведінка пана Журдена, його надмірне прагнення стати шляхетним. Бажаючи піднестися над звичним йому оточенням, герой відмовляється від традиційного способу життя, але ця комічна спроба призводить до поразки. У своєму бездумному захопленні шляхетністю Журден нехтує розсудливістю і стає об'єктом глузування з боку не лише знайомих, а й хитрих шахраїв, які користуються його слабкістю. Навколо Журдена групуються люди різних соціальних станів. Автор створює комічні ситуації, які яскраво розкривають не лише характер головного героя, а й персонажів, що його оточують.

Комізм проявляється як в окремих обставинах, у які потрапляють герої («комедія ситуацій»), так і в зображенні їхніх характерів, розкритих через вчинки та діалоги («комедія характерів»). Драматург використовує сміх для викриття негативних рис людини і вад суспільства.

Сміх у Мольєра багатозначний. В одному випадку він добродушний, веселий, а в іншому – викривальний, нищівний. Зображуючи Журдена, пані Журден, закоханих, автор віддає перевагу гумору та іронії. Однак для змалювання образів аристократів застосовуються гостріші засоби комічного – сатира і сарказм. Над простодушністю пана Журдена автор сміється, а шахрайство графа Доранта викликає огиду й осуд. У грубуватості й наївності Журдена виявляються риси персонажа фарсу.

Сміх у комедії є позитивним героєм і має величезну силу, бо за його допомогою драматург намагається виправити людство й дати моральний урок своїм сучасникам, що є актуальним і сьогодні. В атмосфері загальних веселощів звучать серйозні слова. Вони передають позицію автора щодо того, якою має бути справжня людина.

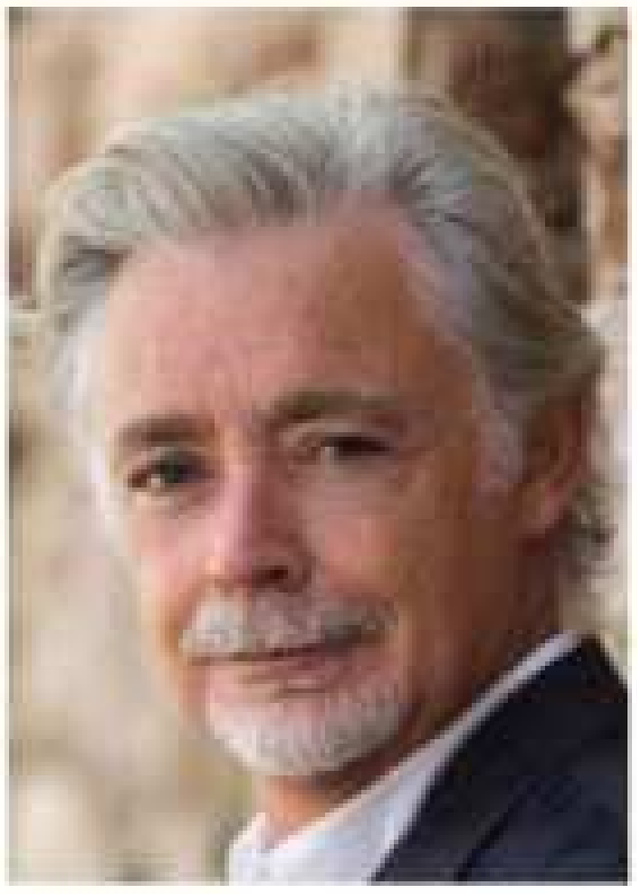
ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Знайдіть у п'єсі характерні ознаки класицизму. У чому автор відходить від канонів?
2. Чим незвична комедія Мольєра? Які види мистецтва в ній поєднано?
3. Сформулюйте тему, визначте провідну ідею та основні проблеми комедії «Міщанин-шляхтич».
4. **Дослідницька робота в групах із текстом.** Якими засобами досягається комічний ефект? Доберіть приклади використання комічного: гумору, іронії, сарказму, сатири.
5. Чи помітили ви у творі епізоди, де автор іронізує над правилами класицизму?
6. Проти кого і проти чого спрямований сатиричний удар твору?
7. Чому, на вашу думку, найвищу театральну премію Франції назвали на честь Мольєра?
8. Чи в наш час є журдени, доранти і дорімени?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Напишіть мініатюру (виступ на засіданні Академії наук і мистецтв) на тему «Похвала Мольєрові».
2. Спробуйте продовжити комедію – напишіть шосту дію. Як, на вашу думку, складуться подальші стосунки персонажів?
3. Підготуйте повідомлення, як традиції Мольєра втілилися в українській літературі XIX–XX ст.

ЙОН КОЛФЕР
«Артеміс Фаул. Код вічності»

**Я писатиму, доки люди не припинять читати
або ж доки в мене не вичерпаються ідеї.
Сподіваюся, не станеться ні першого, ні другого.**

Йон Колфер

◄ **Йон Колфер. Фото з особистого сайту митця**

■ **Чи мають ваші друзі якісь таланти, надзвичайні здібності, гострий розум? У чому вони проявляються?**

■ **Можливо, ви теж маєте надзвичайні здібності? Як ви їх використовуєте?**

Чи знаєте ви, що за захопливими пригодами Артеміса Фаула стоїть справжній чарівник, який живе в реальному світі? Його звати Йон Колфер, і він не просто письменник, а справжній маг, який уміє переносити нас у фантастичні світи. Йон Колфер понад усе в людях шанує розум, але вважає, що інколи люди його використовують не за призначенням, і це створює великі проблеми.

Давайте разом зазирнемо за лаштунки творчості цього талановитого ірландця.

Йон Колфер: чарівник з Ірландії

Йон Колфер народився 14 травня 1965 р. в мальовничому місті Векфорд на південно-східному узбережжі Ірландії. Він разом із чотирма братами зростав у творчій родині, де панувала атмосфера веселощів та змагань. Батько працював учителем початкової школи, цікавився історією та живописом, а мати присвятила себе театру: була актрисою, режисеркою і викладачкою драми. Можливо, саме завдяки батькові, який умів перетворювати навчання на захопливу гру, маленький Йон закохався в книжки та любив слухати історії. Уперше він почав писати невеличкі оповідки в початковій школі, зачарований легендами про вікінгів, які натхненно розповідав батько. Письменник згадував: «Коли інші діти надворі грали в спортивні ігри та дерлися по деревах, я залишався вдома й писав п'єски та малював комікси».

Після закінчення університету Йон Колфер, за прикладом батька, став учителем. Він працював із дітьми молодшого шкільного віку.

У вільний від уроків час молодий учитель складав казки за мотивами кельтського фольклору – про ельфів, лепреконів і гоблінів, які потім розповідав своїм учням. Цей досвід виявився корисним, коли він вирішив стати письменником і створювати книжки для дітей.

Одруживишись, Йон чотири роки працював за кордоном у Саудівській Аравії, Тунісі та Італії, де вони з дружиною як волонтери навчали англійської мови дітей із небагатих родин. Саме з досвіду життя в Тунісі постала перша книжка письменника «Бенні й Омар» (1998) про дружбу та пригоди ірландського й арабського хлопчиків, яка стала світовим бестселером і була перекладена багатьма мовами. Наступного року вийшло продовження повісті – «Бенні та Малюк», яку номінували на премію «Книга року Ірландії».

Однак найбільша слава прийшла до Йона Колфера після серії книжок про Артеміса Фаула – юного хитрого генія, який спілкується з чарівним світом казкових істот. Автора нагородили національною премією, а 2002 р. він став лауреатом німецької премії за «Артеміса Фаула» як найкращу перекладну книжку.

Серію творів про Артеміса Фаула перекладено понад 40 мовами світу. Було надруковано і продано більш ніж 25 мільйонів примірників. У 2019 р. вийшла трилогія, героями якої є молодші брати Артеміса – Майлс і Беккет. Ці твори Йона Колфера теж сподобались аудиторії, привабивши своїм гумором і захопливими пригодницькими сюжетами.

Нині письменник разом із дружиною та синами Фінном і Шоном живе у Векфорді. Він – життєлюб, багато подорожує і черпає натхнення для своїх книжок під час поїздок. «Я побував у Лос-Анджелесі, катався на лімузинах і жив у величезних готелях, але як же все-таки добре повернутися додому, в реальний світ!». Коли письменник розробляв сюжет про геніального Фаула, перед ним поставали картини й образи його країни: «Усі місця, які я уявляв собі, коли писав книжку, розташовані в Ірландії». Навіть ідея величезного будинку Артеміса спала на думку автору завдяки великому маєтку в графстві Векфорд.

Митець любить музику: він грає на кількох музичних інструментах і написав кілька пісень. Йон Колфер – великий шанувальник коміксів і має їх велику колекцію. Тому він запланував і частково здійснив видання графічних романів (коміксів) усіх восьми частин серії про Артеміса Фаула.

У своїх творах Йон Колфер досліджує важливі й вічні теми, як-от: *добро і зло, сила родини, вплив грошей (золота) і їхнє значення в людському житті, поєднання традицій і сучасності.*

Чому його книжки є такими популярними? У чому їхній секрет? Можливо, це...

Незвичайні герої: Артеміс Фаул – суперечливий, нетиповий герой. Він розумний, хитрий, але водночас самотній і вразливий, що й робить його таким цікавим для читацької аудиторії.

Фантастичні світи: книжки Колфера – це подорож у світ ельфів, гномів, фей та інших містичних істот. Проте зображені світи не є абстрактними, вони пов'язані з реальністю і викликають у читацького кола бажання дізнатися більше.

Гумор: попри серйозність тем, до яких звертається автор, у книжках Колфера завжди є місце для гумору. Автор вміє створювати смішні ситуації навіть у найнесподіваніших епізодах.

Раптові повороти сюжету: кожна книжка Колфера – це справжня загадка, яку читач / читачка намагається розгадати впродовж усього твору і до останньої сторінки.

Саме тому читацька аудиторія з нетерпінням чекає нових цікавих історій від Йона Колфера.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як досвід дитинства і досвід роботи вчителем вплинули на творчість Йона Колфера?
2. У яких жанрах пише Йон Колфер? Чому твори ірландського письменника стали популярними серед читачів і читачок різного віку?
3. Як ви гадаєте, чому саме серія книжок про Артеміса Фаула стала такою успішною? Які риси цього героя роблять його привабливим для читацького кола?
4. Чи вважаєте ви, що книжки Йона Колфера про геніального юного злочинця Артеміса Фаула можуть бути корисними для розвитку уяви та критичного мислення в дітей? Аргументуйте свою відповідь.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Створіть презентацію про життя і творчість письменника.
2. Підготуйтеся до дискусії і обговоріть сильні та слабкі сторони творів Йона Колфера про Артеміса Фаула.
3. Проведіть літературний конкурс на кращий твір або малюнок за мотивами ваших улюблених книжок Йона Колфера.

Артеміс Фаул — дитина-вундеркінд[1]

Артеміс Фаул – герой циклу творів ірландського письменника Йона Колфера про геніального дванадцятирічного хлопчика, спадкоємця злочинної династії Фаулів, і чарівний Народ із підземного світу. Попри юний вік, Артеміс уже встиг запатентувати понад двадцять винаходів і створити програму, яка викрала й переказала зі швейцарських банків мільйони доларів на його рахунок.

Уперше читацька аудиторія знайомиться з диво-хлопчиком у романі «Артеміс Фаул. Розум проти чарів» (2001). Про подальші пригоди юного «злого генія» йдеться в пригодницьких фентезі «Артеміс Фаул. Випадок в Арктиці», «Артеміс Фаул. Код вічності», «Артеміс Фаул. Зрада Опал», «Артеміс Фаул. Утрачена колонія», «Артеміс Фаул. Парадокс

[1] **Вундеркінд** (нім. Wunder – диво і Kind – дитина) – дитина, що має винятковий для свого віку розумовий розвиток і обдарованість у науці, мистецтві, спорті, конструюванні тощо.

ЙОН КОЛФЕР. «Артеміс Фаул. Код вічності»

▲ Постер до фільму «Артеміс Фаул»

часу», «Артеміс Фаул. Поклик Атлантиди», «Артеміс Фаул. Останній хранитель». Йон Колфер відкрив новий рівень дитячої літератури, зумівши створити захопливі й одночасно інтелектуальні книжки, що поєднують у собі наукову фантастику, пригоди й елементи детективу. Вони привертають увагу широкого читацького кола і стали такими популярними, що режисер Кеннет Брана на студії Волта Діснея у 2020 р. зняв кінофільм за першими двома романами.

«Артеміс Фаул. Код вічності» – це захоплива історія, яка змушує читацтво замислитися над складними питаннями моралі, етики й людської природи.

Врятувавши свого батька, колишнього легендарного мафіозі, Артеміс Фаул нетерпляче чекає його одужання. А поки що хлопчина хоче провернути вигідну справу й отримати мільярд доларів, проте все пішло не за планом... І через цю авантюру небезпека загрожує не лише Артемісу, а й підземній цивілізації ельфів, спрайтів, піксі, гномів, гоблінів, тролів та інших істот, яких Люди Бруду (так підземні жителі називають людей) чомусь вважають вигаданими і міфічними.

Отже, відкриваємо секретний код...

Що ж то за «пташка»[1], що за «пташина» цей Артеміс Фаул? Найбільша загадка цього Артеміса – його розум, інтелект. Хоч у які тести заганяй його, а з нього мов з гуски вода. Розум не одного медичного світила потьмарився після зустрічі з цією «пташкою», не один психіатр, забелькотавши щось нестямне, сам став пацієнтом у власній клініці... Одначе всі сходяться на одному: Артеміс – вундеркінд, чудо-дитина. Але ж чому, чому такий блискучий інтелект схилився до злочинної діяльності?.. Тож, либонь, найліпший спосіб намалювати точний портрет Артеміса – це розповісти про його першу лиходійську затію...

Уся ця бувальщина сталася кілька років тому, на самому початку двадцять першого віку, й розпочалася вона з того, що Артеміс Фаул надумав підлатати втрачені родинні статки. Він виплекав такий задум, що загрожував увергнути цивілізації людей та ельфів у братовбивчу війну – війну, в якій могли загинути і люди, й ельфи.

Йон Колфер. «Артеміс Фаул. Розум проти чарів»

[1] Саме так перекладається з англійської прізвище головного героя циклу Артеміса Фаула.

АРТЕМІС ФАУЛ. КОД ВІЧНОСТІ

(скорочено)

ПРОЛОГ

Уривок із щоденника Артеміса Фаула. Диск 2. Розшифровка

Протягом останніх двох років мені вдавалося прокручувати свої справи без батьківського втручання. За цей час я продав піраміди бізнесмену із Заходу, підробив і продав з аукціону багатенько щоденників Леонардо да Вінчі та позбавив ельфів гарненької частини їхнього золота. Але моя свобода майже скінчилася. Зараз, коли я пишу, мій батько перебуває у шпиталі в Гельсінкі, де одужує після дворічного ув'язнення у російської мафії. Поки він ще не прийшов до тями, але зовсім скоро повернеться до нормального життя і знову контролюватиме фінанси Фаулів.

Коли в маєтку Фаулів будуть і мама, і тато, я не зможу непомітно втілювати свої протизаконні плани... Але на останню справу лишилося ще трохи часу. Мама цього не схвалить. І не думаю, щоб ельфам сподобалося. Тож нічого їм не скажу.

Глава 1: КУБ

«Ан фан», Найтсбрідж, Лондон

Артеміс Фаул майже задоволений. Батько одужує і незабаром його випишуть з університетського шпиталю. Артемісу запропонували дуже вигідну угоду, тож він чекає свого бізнес-партнера в ресторані морепродуктів «Ан фан» у Лондоні. Його охоронець, велетень Батлер, відомий як найнебезпечніша людина у світі, відповідає за успішне проведення зустрічі.

– Ви вставили вушні тампони? – запитав він у свого роботодавця.

Артеміс приречено зітхнув.

– Так, Батлере. Хоча мені здається, що тут небезпека нам навряд чи загрожує. Справа цілком законна, і зустрічаємося ми при денному світлі. Заради бога!

Вушними тампонами дворецький називав звукові фільтри, поцуплені з ельфійських шоломів. Батлер розжився шоломами і ще кількома зразками ельфійської технології, коли рік тому, виконуючи накази Артеміса, познайомився зі спецназівцями ЛЕП. Звукові фільтри виростили в лабораторіях ЛЕП. Вони складалися з мініатюрних пористих мембран, що автоматично закривали вушний прохід, коли рівень шуму перевищував безпечні показники.

– Може й так, Артеміс, але в найманих убивць є така мила звичка – вони завжди нападають саме тоді, коли на них не чекають.

– Можливо, – погодився Артеміс, вивчаючи в меню розділ «Закуски». – Але кому потрібно мене вбивати?

Батлер суворо поглянув на жінку, що сиділа собі за столиком. Старенькій було щонайменше вісімдесят.

– Може, вони і не на нас полюють. Не забувайте, Йон Спіро – впливова людина. Він довів до банкрутства не одну компанію. Ми могли просто потрапити під руку.

Артеміс кивнув. Як завжди, Батлер має рацію, що пояснювало, чому вони досі живі. Йон Спіро, американець, із яким вони зустрічалися, був саме таким чоловіком, що притягує до себе кулі найманих убивць. Процвітаючий мільярдер з інтересами в галузі інформаційних технологій, із темним минулим та підозрілими зв'язками. Ходили чутки, що його компанія, «Фішн Чіпс», опинилася нагорі завдяки вкраденому дослідженню...

Увійшов невисокий засмаглий чоловік у супроводі справжнього гіганта. Йон Спіро зі своїм секретарем.

Батлер нахилився до свого підопічного і прошепотів:

– Обережно, Артеміс. Мені відома репутація цього здоровання.

Спіро підійшов до столика з розкритими обіймами. Американець середнього віку, худий як тріска, і ледь вищий за Артеміса. У вісімдесятих він займався транспортними перевезеннями; у дев'яностих продавав і купував акції та цінні папери. Зараз він зацікавився комунікаційними технологіями. Його білий лляний костюм уже став візитівкою...

Артеміс підвівся привітати свого партнера.

– Містере Спіро, прошу.

– Привіт, малий Артеміс Фаул. Як ся маєш?

Хлопець потиснув йому руку. Коштовності забряжчали, як хвіст у гримучої змії.

– Усе добре. Радий, що ви прийшли.

Спіро взявся за стілець:

– Якщо Артеміс Фаул має пропозицію, то я й по битому склу до нього прийду...

– Дуже добре, – зітхнув Артеміс і поклав на стіл алюмінієву валізку. – Перейдемо відразу до справ.

Він відкинув кришку, і перед ними опинився червоний куб завбільшки з програвач для мінідисків на блакитному пінопласті...

– Майбутнє, містере Спіро. З випередженням розкладу...

Натиснув кнопку, і прилад ожив. Бокові та передня секції відкинулися, і на столі опинився монітор із колонками.

– Чудово, – пробурмотів Спіро. – Пролетіти три тисячі миль, щоб побачити мікротелевізор.

Артеміс кивнув.

– Мікротелевізор. Але й комп'ютер, що контролюється голосом, мобільний телефон, діагностичний прилад. Ця маленька коробочка здатна зчитати будь-яку інформацію з будь-якої платформи, електронної або органічної. Вона може показувати відео, читати лазерні диски,

DVD; через неї можна виходити в Інтернет, отримувати електронну пошту, зламувати комп'ютери. Вона може навіть просвітити вашу грудну клітку, щоб перевірити, як швидко б'ється ваше серце. Батареї цього комп'ютера вистачить на два роки, і він, звісно, бездротовий.

Спіро, постукуючи пальцями по столу, оглянув ресторан.

– Поглянь туди, – він показав на полицю з відео над барною стійкою. – Покажи щось із відео.

– Оце й усе?

– Для початку згодиться.

Арно Блант демонстративно перебрав записи, зупинився на одному без назви. Кинув диск на стіл із такою силою, що ножі й виделки підстрибнули.

Артеміс ледь утримався, аби не закотити очі. Він поставив червону коробочку прямо на диск... Операція була завершена за секунду. На моніторі ожив старий англійський серіал.

– Найкраща якість, – зауважив Артеміс. – Навіть якщо дані, що надійшли, не найкращої якості, Сі-Куб корегує сигнал.

– Який куб?

– Сі-Куб, – повторив хлопець. – Так я вирішив назвати цю маленьку коробочку. Трохи по-дитячому, визнаю. Але, як на мене, дуже підходить. Кубик, що все бачить, – тобто, скорочено буде – Сі-Куб.

Спіро схопив диск і кинув його Арно Бланту.

– Перевір.

Охоронець-блондин увімкнув програвач над барною стійкою і вставив диск у гніздо. На екрані з'явилися кадри «Вулиці Коронації». Саме те, що і на приладі.

– Переконалися? – спитав Артеміс.

Американець дзенькнув браслетами.

– Майже. І ще одна остання перевірочка. У мене таке відчуття, що за мною стежать урядовці. Чи не міг би ти поглянути?

Артеміс трохи помовчав і звернувся до червоної коробочки:

– Кубе, ти можеш визначити сигнали жучків у цьому помешканні?

Прилад задзижчав.

– Найсильніший іонний сигнал надходить із заходу, за вісімдесят кілометрів звідси, від супутника США з кодовим номером ST1132P. Зареєстрований у ЦРУ. Час надходження сигналу – вісім хвилин. Визначено ще кілька датчиків ЛЕП, пов'язаних із...

Артеміс швидко вимкнув звук. Звісно ж, ельфійське обладнання знайде інше ельфійське обладнання. Над цим потрібно ще попрацювати. Якщо інформація потрапить не в ті руки, на ельфів чекають неприємності.

– Що сталося, хлопче? Коробка ж іще не закінчила. Хто ті ЛЕП?

Артеміс знизав плечима:

– Не заплатиш, не програєш, як ви, американці, кажете. Одного прикладу достатньо. Ви на гачку в ЦРУ.

Арно Блант іронічно гмикнув. Батлер навіть не ворухнувся. Хтось має лишатися професіоналом. Спіро хруснув суглобами пальців – звичка, яку Артеміс не терпів.

– Отже, маємо вісім хвилин. Перейдемо до суті. Скільки ти хочеш за коробочку?

Артеміс не звернув уваги, його думки були зайняті інформацією про датчики ЛЕП, яку він щойно почув від Куба. В одну бездумну мить він мало не видав своїх підземних друзів людині, здатній їх знищити.

– Перепрошую, що ви сказали?

– Я спитав, скільки ти хочеш за цю коробочку?

– По-перше, це Куб, – виправив його Артеміс. – А по-друге, він не продається...

Батлер обхопив пальцями рукоятку пістолета на поясі. Арно Блант завів руку за спину. Напруга зростала. Артеміс зчепив пальці.

– Містере Спіро, Йон. Я ж не дурень. Я розумію вартість свого Куба. В усьому світі не вистачить грошей, щоб за нього заплатити. Скільки б ви мені не заплатили, через тиждень він коштуватиме в тисячу разів більше.

– Чого ж ти хочеш, Фауле? – крізь зуби запитав Спіро. – Яка в тебе пропозиція?

– Пропоную рік. За гарну ціну я триматиму мій Куб в таємниці ще один рік.

– Цілий рік не оприлюднюватимеш свій винахід?

– Саме так. Тож ви матимете час, щоб продати свої акції до того, як усе обвалиться, та інвестувати виручені гроші в «Фаул Індастріс».

– «Фаул Індастріс» не існує.

Артеміс посміхнувся.

– Скоро з'явиться.

Але Спіро навіть не помітив глузування. Був зайнятий підрахунками. Крутив браслет, немов то були чотки.

– Твоя ціна? – нарешті запитав він.

– Золото. Одна метрична тонна, – відповів спадкоємець Фаулів.

– Багато.

Артеміс знизав плечима.

– Люблю золото. Воно не втрачає цінності. І до того ж, це зовсім мало в порівнянні з тим, що ви збережете.

Спіро подумав. Арно Блант за його плечем не зводив очей з Батлера. Охоронець Фаула моргав, ніби нічого не сталося: у разі сутички сухі очі – дуже серйозна перешкода. Гра у хто кого передивиться – то для аматорів.

– Скажімо, мені не подобаються твої умови, – заговорив Йон Спіро. – Скажімо, я вирішу прихопити твій гаджет із собою просто зараз.

Груди Арно Бланта розправилися іще на сантиметр.

– Навіть якби ви забрали Куб, – посміхнувся Артеміс, – ви б не змогли ним скористатися. Такі технології вашим інженерам навіть не снилися.

Спіро теж спробував посміхнутися.

– О, думаю, вони б здогадалися, що до чого. Навіть якщо на це пішло б років зо два, тобі було б байдуже. Там, де б ти опинився, про цю штуку ти б навіть не думав.

■ Чим цінний Сі-Куб? Чи хотіли б ви бути власником такого мікротелевізора? Відповідь обґрунтуйте.

■ Чи згодні ви з думкою, що «золото не втрачає цінності»? Чому?

– Де б я не опинився, секрети Сі-Куба будуть зі мною. Він запрограмований на мій голос. Дуже винахідливий код.

Батлер трохи зігнув коліна, приготувавшись стрибати.

– Б'юся об заклад, що цей код ми зламаємо. У мене у «Фіш Чіпс» дуже непогана команда.

– Вибачте, якщо ваша *непогана команда* мене аж ніяк не вражає, – сказав Артеміс. – Ви вже кілька років плентаєтесь позаду «Фонетикса».

Спіро скочив на ноги. Йому не подобалася навіть назва. «Фонетикс» – єдина комунікаційна компанія, акції якої були дорожчими за акції «Фіш Чіпс».

– Гаразд, хлопче, ти розважився. Тепер моя черга. Я маю йти, доки мене не застукав той супутниковий сигнал. Але я залишаю з тобою містера Бланта. – Він поплескав охоронця по плечу. – Ти знаєш, що треба робити.

І саме цієї миті Артеміс зрозумів, у яку халепу вони вскочили.

Усе сталося за долі секунди. Спіро клацнув пальцями, і всі до одного відвідувачі ресторану витягли зброю. Вісімдесятирічна бабуся з револьвером у кістлявій руці вже не здавалася такою невинною. Із кухні вийшли двоє офіціантів з автоматами. Батлерові навіть не лишилося часу, щоби вдихнути.

Спіро постукав по солонці:

– Шах і мат, хлопче. Я виграв.

Артеміс пробував зосередитись. Має бути якийсь вихід. Але на думку нічого не спадало. Його обдурили. Може, це останні хвилини його життя. Перемогти Артеміса Фаула ще не вдавалося жодній людині. Але рано чи пізно це мало статися.

– Я йду, – сказав Спіро і поклав до кишені Сі-Куб. – Доки супутник мене не помітив. І оті інші ЛЕП, чи як там їх назвали. Ніколи про них не чув. Але я їх знайду, і вони пошкодують, що знають моє ім'я. Дуже приємно мати з тобою справу.

По дорозі до дверей Спіро підморгнув своєму охоронцеві.

– Маєш шість хвилин, Арно. Мрії здійснюються, еге ж? Будеш хлопцем, що переміг великого Батлера. – Він повернувся до Артеміса, не в змозі встояти перед спокусою: – До речі, чи не назвали тебе на честь богині Артеміди? Якесь у тебе дівчаче ім'я. – І він зник, розчинився у юрбі туристів...

Блант лінниво потягнувся до кобури. Навіщо поспішати? Варто Батлерові поворушитись, і в нього полетять десятки куль.

Мозок у Артеміса немов підвис. Звичайний потік ідей пересох. «Я помру, – думав він. – Повірити не можу».

Батлер щось сказав. Артеміс вирішив, що варто прислухатися.

– Чапля осінь жде завзято, буде сани фарбувати, – сказав охоронець, чітко вимовляючи кожне слово.

Блант прикручував глушник на дуло керамічного пістолета.

– Що ти таке верзеш? Що за нісенітниці? Тільки не кажи, що великий Батлер з'їхав з глузду! Ото я розкажу хлопцям!

Артемісові ці слова теж дещо нагадали. Майже повний вербальний код для детонатора звукової гранати, прикріпленої до нижньої поверх-

ні стола. Батлерів невеличкий прилад безпеки. Іще одне слово – і граната вибухне...

Стара почухала потилицю дулом револьвера.

– Чапля осінь жде? Пригадую, що ми вчили цього віршика у монастирській школі. Такий собі трюк, щоб запам'ятати кольори веселки.

Веселка. Останнє слово. Артеміс пригадав – в останню мить, – що має відкрити рота. Якщо зуби зчеплені, від звукової хвилі вони посиплються, як скло.

Граната миттєво вибухнула, і потужна хвиля розкидала одинадцятьох осіб в усі кінці кімнати. Ті, кому пощастило, вилетіли через двері або вікна. Кому не пощастило, зустрілися зі стінами. Захрустіло. І то були не стіни. Артеміса утримали обійми Батлера. Охоронець немов вріс у підлогу і міцно тримав хлопця. У порівнянні з громилами Спіро були в них ще й інші переваги: зуби лишилися цілими, кістки не поламалися, а вушні тампони вберегли барабанні перетинки від дірок.

Артеміс опустився на стілець, кілька разів глибоко вдихнув. Навкруги панував хаос. Пил і стогін. Батлер знову його врятував. Іще нічого не пропало. Може, вони навіть устигнуть перехопити Спіро, доки той не виїхав із країни...

У дверному прорізі з'явилася велетенська постать, загородивши собою сонячне світло. Батлер повернувся з розвідки. Артеміс важко дихав, його переповнювали емоції.

– Батлере, – почав він, – ми маємо поговорити про твою зарплату...

Але то був не Батлер. Арно Блант... У правій руці він стискав пістолет із глушником.

– Ти перший, – сказав він хлопцеві. – Мавпа після тебе.

Арно Блант підняв пістолета, прицілився і вистрілив.

Глава 2: ІЗОЛЯЦІЯ

Небесне місто, ельфи

Хоча Артеміс того і не хотів, але пошук Кубом сигналів спостереження мав далекосяжні наслідки. Оскільки параметри пошуку були дуже розпливчасті, Куб просканував і далекий космос, і глибокий підземний світ. Під землею ельфи з ніг збилися, намагаючись подавити революцію гоблінів. Усіх офіцерів ЛЕП кинули на операцію «Зачистка»... Капітан Холлі Шорт служила в розвідці. Власне, її обов'язком було літати на поверхню і виловлювати ельфів, що пробралися на землю без візи. Якби хоч одного дурного ельфа спіймали Люди Бруду, Небесне місто уже не було б небесним. Але оскільки ще не всі гобліни облизували свої зіниці у виправних закладах, Холлі виконувала те саме завдання, що й решта офіцерів...

Ельфи, які таємно жили під землею, зрозуміли, що їх хтось розсекретив. Сигнал іде з Лондона. Капітан Холлі отримує завдання: летіти на поверхню і врятувати підземну цивілізацію ельфів.

Глава 3: НА КРИЗІ

«Ан фан», Найтсбрідж

«Головна функція охоронця – захищати свого начальника. Начальника не можна пристрелити, якщо ви закриваєте його собою...» Цього Батлера навчили в Академії. Тому охоронець прикрив хлопця своїм тілом. Блант вистрілив майже впритул, тож куля пройшла крізь бронежилет, як розжарена кочерга крізь сніг. І увійшла в груди Батлера лише на сантиметр нижче серця. Рана була смертельною. І поруч не було капітана Шорт, яка могла б зцілити його своєю магією, як колись. Поранений Батлер устиг випустити шість куль в Арно Бланта. Зібравши останні сили, охоронець попрощався і назвав Артемісу свій позивний в Академії як знак найвищої довіри. Не так усе мало скінчитися. Ураховуючи те, через що вони пройшли, Батлер просто не міг померти від руки якогось другосортного качка... Артеміс був у розпачі, бо вони в ресторані, а не в клініці. Та й не винайшли ще трансплантації серця менш ніж за чотири хвилини. Час грає проти нього, час – його ворог. Але сяйнула думка, що не все ще втрачено. Він поклав Батлера на візок для страв і повіз до морозильника. Кріогеніка. Єдиний їхній шанс. Наука про те, як заморозити тіло, доки медицина достатньо еволюціонує, щоб його оживити. На деякий час морозильник згодиться. Необхідно тримати голову Батлера в холоді, аби зберегти клітини мозку. Доки функції мозку не порушені, його теоретично можна оживити, навіть якщо серце не б'ється. Артеміс переклав тіло на кригу і завалив свого охоронця зверху льодом, а потім виставив температуру на мінус чотири, щоби уникнути пошкодження тканин.

– Тримайся, Домовику, – прошепотів Артеміс і зачинив дверцята.

Артеміс вийшов через задні двері та змішався з юрбою місцевих жителів і туристів. Поліція фотографуватиме натовп, тож хлопець не затримався поряд із рестораном і навіть не озирнувся. Він пройшов до найближчого торговельного центру і сів за столик у кафе. Після того як він переконав офіціантку, що не шукає мамусю і має достатньо готівки, щоб заплатити за горнятко чаю, Артеміс дістав мобільний телефон і вибрав номер у меню швидкого набору.

Йому відповіли після другого дзвінка.

– Вітаю. Говоріть скоріше, ким би ви не були. Наразі я дуже зайнятий.

Інспектор Джастін Барр зі Скотланд-Ярду. Грубий голос у Барра з'явився завдяки ножу, приставленому до горла під час розборів у барі в дев'яностих. Якби поруч не опинився Батлер, щоб зупинити кровотечу, Джастін Барр так і лишився би сержантом. Настав час сплатити борг.

– Інспекторе Барр, це Артеміс Фаул.

– Артемісе, як справи? І як там мій старий друг Батлер?

Хлопець потер лоба.

– Боюсь, йому зовсім недобре. Потрібна ваша послуга.

– Заради нашого велетня все що завгодно. Чим можу допомогти?

– Ви чули щось про стрілянину в Найтсбріджі?

Запанувала тиша. Артеміс почув, як задзижчав факс і хтось відірвав папір.

– Так. Щойно надійшла інформація... Там зараз дві наші машини. Ти ж не хочеш сказати, що за всім тим стоїть Батлер?

Артеміс набрав повітря.

– Потрібно, щоб ваші люди трималися подалі від морозильників.

– Дивне прохання, Артемісе. А що в морозильниках такого, чого мені не можна бачити?

– Нічого протизаконного, – пообіцяв Артеміс. – Можете не вірити, але для Батлера то справа життя або смерті.

Барр подумав.

– Гаразд. Давай синхронізуємо наш розклад. Судово-медичні експерти пробудуть там іще годин зо дві. Нічого з цим не можу вдіяти. Але рівно о шостій тридцять, це я гарантую, там нікого не буде. Матимеш п'ять хвилин...

– Більш ніж достатньо.

– І скажи здорованю, що ми квити.

Артеміс доклав зусиль, щоб його голос не затремтів.

– Так, інспекторе. Перекажу.

«Якщо матиму нагоду», – подумав він.

Артеміс пообіцяв інспектору Барру, що той ні про що не пошкодує, бо завтра Батлер буде живий і здоровий.

Кріогенний інститут «Льодовиковий період», Лондон

Артеміс Фаул купив за 500 тисяч фунтів місце для Батлера в Кріогенному інституті «Льодовиковий період» на одну добу. Це було незаконно, але сума справила враження. Тіло Батлера помістили у спеціальний фургон-холодильник.

Артеміс притулився до заднього бампера фургона. Дивно, як швидко змінюються пріоритети. Сьогодні вранці його хвилювало, які черевики взути, а тепер він не може думати ні про що інше, лише про те, що життя його друга висить на волоску. І обірватися цей волосок може будь-якої миті.

Артеміс витер іній з окулярів, які дістав із кишені охоронця. То були не звичайні окуляри. Зір у Батлера був стовідсотковий. Ці окуляри були обладнані фільтрами, знятими з ЛЕПівського шолома. Протизахисними фільтрами. Батлер не розлучався з ними відтоді, як Холлі Шорт накинулася на нього біля маєтку Фаулів.

– Не можна бути впевненим, – сказав тоді дворецький. – Ми ж загроза для безпеки ЛЕП. І командира Рута вже могли замінити кимось не таким до нас прихильним.

Тоді Артеміса не переконали його слова. Ельфи – мирний народ. Вони нікому не заподіють лиха, навіть Людині Бруду, з якою мали проблеми в минулому. Урешті-решт, вони ж розійшлися як друзі. Принаймні, не як вороги.

Артеміс сподівався, що телефонний дзвінок спрацює, та чом би й ні: людські комунікаційні системи моніторили кілька агентів, відловлюючи ключові слова і записуючи розмови, які загрожували національній безпеці. А якщо люди це робили, то можна бути впевненим, що Фоулі був на два кроки попереду. Артеміс начепив окуляри і заліз до кабіни. Слухавку він поклав десять хвилин тому. Припустімо, Фоулі відразу ж узявся до справи, тож потрібно ще годин зо дві, доки офіцер ЛЕП дістанеться поверхні землі. То буде вже п'ять годин, відколи зупинилося серце Батлера. Рекордом було дві години п'ятдесят хвилин: в Альпах

- За яких життєвих обставин людські пріоритети змінюються? Чому?
- Що стає цінним для Артеміса після сутички зі Спіро в ресторані?

якийсь лижник мало не замерз у лавині. Через три години ще ніхто не повертався до життя. Може, і не повернеться.

Артеміс глянув на тацю з їжею, яку прислала доктор Лейн. Раніше він би поскаржився майже на все, що тут було, але тепер усього цього вистачить, аби протриматися до прибуття допомоги...

Уривок із щоденника Артеміса Фаула. Диск 2. Розшифровка

Сьогодні батько зі мною заговорив. Уперше за два роки я почув його голос, і був він не зовсім такий, яким я його пам'ятав. Але ж багато чого змінилося. Два місяці тому Холлі Шорт застосувала свою магію, а батько й досі перебував у шпиталі в Гельсінки. Не рухався, не реагував. Лікарі нічого не розуміли.

– Він уже давно мав прийти до тями, – сказали вони. – Мозок працює нормально. І серце б'ється, як у коня. Неймовірно, але цей чоловік був на порозі смерті, а м'язовий тонус у нього, як у двадцятирічного.

Звісно, для мене це не диво. Магія Холлі повністю зцілила батька... В тіло ніби влили додаткову порцію життя. Як магія впливає на тіло, я знав. Цікаво, як вона впливає на розум. Такі переміни для батька можуть виявитися болючими.

Медична допомога батькові не знадобилася. Він просто сів, протер очі й вимовив одне слово: «Анджеліна». Мамі дозволили увійти. Батлерові, Джульєтті та мені довелося чекати ще кілька важких хвилин, доки мама не вийшла.

– Заходьте всі, – сказала вона. – Він хоче вас бачити.

Раптом я перелякався. Батько, місце якого я намагався зайняти впродовж цілих двох років, повернувся. Чи він виправдає мої сподівання? І чи виправдаю я його?

Я нерішуче увійшов. Артеміс Фаул Перший сидів, обіпершись на подушки. Перше, що я помітив, – його обличчя. Не шрами – вони вже майже затяглися. Вираз обличчя. Раніше похмуре і суворе, зараз батькове обличчя було розслабленим і безтурботним.

Після такої довгої розлуки я навіть не знав що сказати. Батько навіть не вагався.

– Арті, – вигукнув він і протягнув до мене руки. – Ти став уже дорослим. Юнак.

Я кинувся до нього і в міцних обіймах забув про всі свої плани. У мене знову був батько.

Кріогенний інститут «Льодовиковий період», Лондон

Спогади Артеміса перервав якийсь рух угорі. Хлопець виглянув у вікно і вдивився в точку через фільтри. На карнизі третього поверху крався ельф. Офіцер Рекону з крилами і шоломом. Через п'ятнадцять хвилин! Його хитрощі спрацювали. Фоулі помітив дзвінок і прислав когось розібратися. Тепер лишалося сподіватися, що цей ельф аж булькає від магії та дуже хоче допомогти.

Артеміс повільно відчинив дверцята фургона і зробив крок надвір. Ельф нахилив голову, спостерігаючи за рухами людини.

– Не стріляй, – підняв руки Артеміс. – Я не озброєний. Мені потрібна твоя допомога.

Ельф активував крила і повільно опустився, візор шолома опинився на одному рівні з очима Артеміса.

– Не бійся, – продовжив хлопець. – Я друг Народу...

Непрозорий візор шолома відкинувся і капітан Холлі Шорт зажадала пояснень.

Артеміс не відповів. Але по його обличчю Холлі відразу здогадалася, навіщо Хлопець Бруду її покликав. Артеміс натиснув кнопку, і кришка кріогенної камери відчинилася. Всередині під сантиметрами льоду лежав Батлер.

– Ні, – зітхнула Холлі. – Що сталося?

– Він зупинив кулю, призначену для мене, – пояснив Артеміс.

– Коли вже ти чогось навчишся, Хлопче Бруду? – гримнула Холлі. – Від тебе самі неприємності. І як правило, страждають люди, яким ти не байдужий.

Артеміс не відповів. Правда є правдою...

Капітан Шорт прибрала лід, поклала долоні на груди Батлера.

– Три години. Не знаю, Артеміс е. Нічого не відчуваю. Жодної іскри життя.

Артеміс підвів на неї очі.

– Ти зможеш, Холлі? Зможеш його зцілити?

Холлі відступила.

– Я? Я не можу. Потрібен професійний цілитель. І навіть за нього я не ручаюся.

– Але ж ти зцілила батька.

– То зовсім інше. Твій батько був живий. Навіть не в критичному стані. Мені боляче це казати, але Батлер помер. Уже давно.

Артеміс зняв із шиї золотий медальйон на шкіряному шнурочку. Диск із акуратною дірочкою посередині.

– Пам'ятаєш? Це ти зробила – показати, що твій палець приріс до руки. Сказала, що це нагадає мені про краплину добра, яка в мені лишилася. Зараз я саме і намагаюся зробити щось добре, капітане.

– Це не питання доброти. Цього просто не можна зробити.

Артеміс постукав пальцями по камері. Замислився.

– Я хочу поговорити з Фоулі, – нарешті сказав він.

– Я виступаю від імені Народу, Фауле, – відрізала Холлі. – Ми не підкоряємось наказам людей.

– Будь ласка, Холлі, – заблагав Артеміс. – Не можна ж отак просто дозволити йому померти. Це ж Батлер.

Холлі не встояла. Врешті-решт, Батлер не один раз рятував їх усіх...

Артеміс зібрав докупи думки. Він має бути переконливим, інакше в Батлера не лишиться жодного шансу.

– Я хочу, щоб ви спробували зцілити. Розумію, це може не спрацювати. Але невже вам важко спробувати?

– Не все так просто, Хлопче Бруду, – відповів кентавр. – Зцілення –

процес непростий. Він потребує таланту і концентрації. Холлі – здібний ельф, я гарантую, але для такої справи потрібна ціла команда цілителів.

– Обмаль часу, – сердито відповів Артеміс. – Батлер уже занадто довго в такому стані. Це потрібно зробити зараз, доки глюкоза не всмоктала ся в кров. Тканини на пальцях уже почали розкладатися.

Фоулі помовчав.

– Артеміс е, якщо ми погодимось спробувати, я навіть не уявляю, яким буде результат. Батлерове тіло могло катастрофічно змінитися, не кажучи вже про його розум. Такої операції над людиною ще ніколи не проводили.

– Я розумію.

– Хіба, Артеміс е? Справді розумієш? Ти готовий прийняти всі наслідки такого зцілення? Можуть виникнути будь-які непередбачувані проблеми. Хто б не повстав із цієї кріогенної камери, ти за нього відповідатимеш. Ти готовий до такої відповідальності?

– Готовий, – без вагань заявив Артеміс.

– Добре. Тоді вирішуватиме Холлі. Ніхто не може змусити її скористатися магією. Це її рішення.

Артеміс опустив очі. На ельфійку він дивитися не міг.

– Ну, Холлі? Візьмешся? Спробуєш?

Холлі змахнула лід із лоба Батлера. Він був добрим другом Народу.

– Я спробую, – погодилася вона. – Ніяких гарантій, але зроблю що зможу.

Холлі розтопила частину тіла Батлера і перелила в нього частину своєї магії. Магічні іскри потекли по тілу і потрапили в мозок. Після довгих магічних втручань Батлер таки ожив.

– Нам удалося, – сказала Холлі і сповзла по кріогенній камері на коліна. – Він живий.

– Не радій зарано, – порадив кентавр. – Не так швидко все відбувається. Він не прийде до тями ще днів зо два, і навіть тоді ми не знатимемо, в якому стані його розум. І, звісно, лишається очевидна проблема.

Холлі підняла візор.

– Яка ще проблема?

– Сама подивись.

Дивитися на те, що було в камері, капітан Шорт боялася. В уяві виникали гротескні образи. Якого нещасного мутанта вони створили? Перше, що вона помітила, – грудна клітка Батлера. Дірка від кулі майже зникла, але шкіра потемнішала, на майже чорному тлі виднілася червона лінія, схожа на велику літеру У.

– Кевлар, – пояснив Фоулі. – Якісь волокна таки помножилися.

На щастя, не дуже багато, щоб його вбити, але, достатньо, щоб уповільнити його дихання.

– А що то за червона лінія?

– Я б сказав, що то фарба. Мабуть, на куленепробивному жилеті було щось написано. Холлі оглянула фургон. Батлерів жилет лежав

у кутку. На ньому червоними літерами було надруковано ЦРУ. По центру У була маленька дірочка.

– Що поробиш, – зітхнув кентавр. – Це невелика ціна за його життя. Може вдати, що в нього таке тату. Зараз у Людей Бруду це дуже модно.

Холлі сподівалася, що шкіра, зміцнена кевларом, і є та очевидна проблема, про яку згадував Фоулі.

Проте було щось іще. І вона відразу це зрозуміла, коли погляд зупинився на обличчі охоронця. Або, точніше, на волоссі, що росло з того обличчя.

– Боже, – видихнула Холлі. – Артемісові це не сподобається.

Уривок із щоденника Артеміса Фаула. Диск 2. Розшифровка

Лікарі в Гельсінкі вирішили, що вони мають накачати батька вітамінами. Той вирішив, що того не буде. А якщо Фаул щось вирішив, то так воно і буде.

– Я чудово почуваюся, – наполягав він. – Будь ласка, дозвольте мені більше бути з родиною...

Я навіть повірити не міг, що чую таке. З дитинства пам'ятаю, як батько повторював: «Aurum potestas est». «Золото – сила». А тепер він мало не спиною повернувся до Фаулівських принципів. Що з ним зробила магія?

– Золото не найважливіша річ у світі, Арті, – продовжив він. – І сила також. Зараз ми маємо все, що нам потрібно. Ми разом.

Я був просто приголомшений. І не сказати, що це було неприємно.

– Але ж, тату. Ти завжди казав... Це не ти. Я бачу нову людину.

До розмови приєдналася мама:

– Ні, Арті. Не нову людину. Стару. Того чоловіка, в якого я закохалася і з ким побралася, іще до того, як зросла імперія Фаулів. Він повернувся. Ми знову родина.

Я подивився на батьків, які щасливі вони разом. Родина? Чи можуть Фаули бути нормальною родиною?

Холлі зробила все, що могла. Коли Артеміс заглянув до фургона, він побачив, що Батлер за три години постарів років на п'ятнадцять. Залишатись було небезпечно, і ельфійка перенесла їх до маєтку Фаулів.

Маєток Фаулів, Дублін, Ірландія

Холлі, коли вони перенесли Батлера в ліжко, вимагала пояснень. Артемісу довелось розповісти про зустріч із Спіро, під час якої він запропонував притримати революційні технології. За певну ціну, звісно.

– Ти віддав ельфійські технології такому чоловікові, як Спіро?

– Нічого я йому не віддавав, – огризнувся Артеміс. – Він сам узяв.

Холлі наставила на хлопця палець:

– Навіть не прикидайся жертвою, Артеміс. Тобі не личить. Ти що думав? Йон Спіро випустить із рук технології, які здатні зробити його найзаможнішою людиною на планеті?

- Чому на тлі історії дитини-генія тема родинних цінностей стає ключовою?
- Які проблеми порушує автор у творі?

УКРАЇНСЬКЕ ВІДЛУННЯ

За віруванням давніх українців, у кожній хаті обов'язково був свій домовик. Вважали, що він допомагає господарям і стежить за порядком у хаті. Але іноді любить побешкетувати. Наприклад, може порозкидати посуд чи, граючись, полоскотати когось із домашніх. У творі «Домовик» – позитивний охоронця Батлера. Він присвячує себе захисту Фаула як справжній і відданий друг, піклується про його безпеку, тобто виконує своєрідну роль домовика, опікуна, охоронця. Чи не випадково в нього слов'янське коріння?

– Отже, нас запеленгував твій комп'ютер? – запитав Фоулі.

– Так, – зізнався Артеміс. – Ненавмисно. Спіро попросив перевірити, чи за ним ніхто не стежить, і Куб перехопив сигнал ЛЕПівської системи безпеки.

– Чи не можемо ми заблокувати такі перехоплення в майбутньому? – поцікавилася капітан.

– Дефлектори Небесного міста безсилі проти наших власних технологій. Рано чи пізно Спіро дізнається про ельфів. І коли це станеться, така людина, як він, просто не дозволить нам жити в гармонії.

Холлі виразно подивилася на Артеміса.

– Нікого тобі не нагадує?

– Я зовсім не схожий на Йона Спіро, – почав захищатися хлопець.

– Він холоднокровний убивця!

– Зачекай кілька років, – сказала Холлі, – Ти теж таким станеш...

– ОК, Холлі, – втрутився кентавр, – Спробуємо діяти як професіонали. Крок перший: припинити ізоляцію. Наступне, що ми зробимо, – повернемо Куб, доки Спіро не розгадав усі його секрети.

– Якийсь час у нас є, – сказав Артеміс. – Куб зашифрований.

– Як добре?

– У жорсткий диск убудований код вічності... Я винайшов абсолютно нову мову, тож Спіро не матиме, від чого відштовхуватися.

Холлі відчула себе виключеною із розмови.

– Скільки часу знадобиться, щоб зламати цей код вічності?

Артеміс не втримався і скептично підняв брови.

– Вічність, – відповів він. – Теоретично. Але з такими технологіями, як у Спіро, трохи менше.

Холлі не звернула уваги на його тон.

– Добре, тоді ми в безпеці. Тож нащо бігати за Спіро, якщо все, що він має, – це набір схем, від якого ніякої користі?

– Не те щоб ніякої, – поправив її Артеміс. – Один лише чип здатен спрямувати команду розробників у дуже цікавому напрямку. Але ти маєш рацію, Холлі. Бігати за Спіро немає потреби. Тільки-но він зрозуміє, що я живий, як кинеться мене шукати. Урешті-решт, я єдиний можу розкрити повний потенціал Сі-Куба.

Холлі обхопила голову.

– Отже, будь-якої миті сюди може увірватися команда бойовиків у пошуках ключа до коду вічності. Саме такої миті потрібен хтось, схожий на Батлера.

Артеміс підняв слухавку домашнього телефона.

– У родині не один Батлер, – сказав він.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Хто головний герой твору і які найвизначніші риси його характеру? Чи змінюється він під впливом подій? Як саме?
2. Доведіть прикладами з твору, що Артеміс – дитина-геній, вундеркінд. На що він витрачає силу своїх здібностей? Із кого бере приклад у житті?
3. Хто у творі є головним суперником Артеміса? Якими деталями автор створює негативне враження про цього героя? Чому Артеміс усе одно має з ним справи?
4. Найкращі риси охоронця втілені в образі Батлера. Як позивний «Домовик» його характеризує?
5. Що таке «код вічності» і чому його секрет такий цінний? Яку роль відіграє час у пошуках коду вічності? Які наслідки може мати його розкриття для людства?
6. Чим особливе фентезі письменника? Наведіть приклади використання різножанрових елементів: наукової фантастики, казкового фентезі, пригодницького твору, детективу. Наскільки природно вони вписані в загальну канву оповіді?
7. Які технології та наукові досягнення описані в творі? Як автор зображує взаємовідносини між людьми і технологіями?
8. Які паралелі можна провести між світом роману і сучасним суспільством? Які суспільні проблеми порушує автор? Чи є в романі елементи соціальної критики?
9. Визначте, які внутрішні конфлікти є в романі та як вони впливають на розвиток сюжету.

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Простежте, як Артеміс Фаул змінюється упродовж усіх подій. Відтворіть цю динаміку схематично (у вигляді плану, скрайбінгу, мінікомікса тощо).
2. Складіть асоціативний портрет Артеміса Фаула за першими літерами його імені та прізвища.
3. Оформте сторінку Артеміса Фаула в одній із соцмереж. Визначте місце образів-символів пташки, куба і золота в цьому акаунті.

Глава 4: СІМЕЙНИЙ БІЗНЕС

Старший брат дуже пишався Джульєттою, яка вчилася охороняти свого начальника у мадам Ко. По-перше, вона могла влучити в ціль, що рухалася, з будь-якої зброї. По-друге, вона могла будь-кого закинути аж світ за очі. Тренуватися Джульєтта почала, коли їй виповнилося чотири. У вісім вона вже мала чорний пояс із семи єдиноборств. Коли Джульєтті виповнилося вісімнадцять, вона могла із заплющеними очима розібрати і зібрати дев'яносто відсотків зброї, що є у світі, керувати будь-яким видом транспорту, розчинитися в юрбі будь-якого народу. Але іспит не склала, бо мадам Ко придумала надто хитре випробування. Після дзвінка Артеміса вона поспішає на допомогу Батлеру.

Глава 5: МЕТАЛЕВИЙ ЧОЛОВІК І МАВПА

Вежа Спіро, Чикаго, Іллінойс, США

Із Хітроу до міжнародного аеропорту О'Хара в Чикаго Йон Спіро летів на Конкорді. Довгий лімузин доставив його до підніжжя Вежі Спіро, вісімдесятишестиповерхової будівлі зі сталі та скла, що сягала самісінького неба. «Спіро Індастріз» розташувалися на верхніх поверхах – з п'ятдесятого до вісімдесят п'ятого. На вісімдесят шостому містилися особисті апартаменти Спіро, до яких можна було потрапити або через приватний ліфт, або через майданчик для гелікоптера.

Йон Спіро ані на хвильку очей не стулив, думав про маленький куб у своєму дипломаті. Голова технічного відділу мало не танцював від захвату, коли Спіро розказав, на що здатна проста на вигляд коробочка, і відразу ж кинувся розкривати секрети Сі-Куба. Через шість годин він повернувся до конференц-зали на нараду.

– Від неї ніякої користі, – поскаржився науковець, якого звали доктором Пірсоном.

Спіро покрутив оливку у склянці з мартіні.

– Я так не вважаю, Пірсоне, – сказав він, – Чого не можна сказати про цю коробочку, так це того, що від неї ніякої користі. Мені здається, що в цьому рівнянні користі немає від вас.

Спіро був у жахливому гуморі. Щойно зателефонував Арно Блант і повідомив, що Артеміс Фаул вижив. Коли Спіро був у такому гуморі, деякі люди зникали з поверхні землі, якщо їм пощастило.

Спіро наказує зламати код Куба, але йому повідомляють, що Куб реагує лише на голос Артеміса. Жінка в чорному – Карла Фрацетті, похресниця Спаца Антонеллі, боса чиказької мафії і бізнес-партнера Спіро, – отримує завдання викрасти або заманити в Чикаго Артеміса.

– Якщо я вас правильно зрозуміла, вам потрібні металевий чоловік і мавпа?

Спіро кивнув. Зі сленгом мафії він був знайомий. Металевий чоловік носив пістолета, а мавпа могла залізти до будь-якого важкодоступного місця.

– У нас є двоє таких. Даю гарантію, що в Ірландії зайвої уваги до себе вони не привернуть. Але обійдуться вони недешево... Ці хлопці найкращі.

Глава 6: НАПАД НА МАЄТОК ФАУЛІВ

Батлер прийшов до тями, і Артеміс розповів йому, що сталося. Охоронець був здивований зміною зовнішності, але пожартував, що бути живим набагато краще, ніж усі інші варіанти. Батлер, який уже майже одужав, вирішує допомогти Артемісу повернути Сі-Куб і нейтралізувати містера Спіро, якщо Холлі погодиться їм допомогти. Тим часом люди Карли Фрацетті Мульч і Мокасин вилітають в Ірландію, щоб виконати важливу справу: піймати Артеміса Фаула, який дуже потрібний їхньому господареві. Мульч виявляється одним із гномів, давнім знайомим Артеміса і Батлера. До того ж він вирішив діяти окремо від свого напарника і за своїм планом.

Глава 7: НАЙКРАЩІ ПЛАНИ

Маєток Фаулів

Артеміс звертається до ельфів по допомогу в боротьбі зі Спіро, щоб тому не дісталися ельфійські технології. Цей чоловік – справжній маніяк, він не поважає ані життя, ані навколишнє середовище. Хто знає, які жахливі машини він сконструює за допомогою ельфійських технологій? Є також дуже велика ймовірність, що він відкриє Небесне місто. Якщо це станеться, життя землян і підземних мешканців буде в небезпеці. Ельфи погодилися, але є одна умова.

– Так я і думав, – сказав Артеміс. – Хочете стерти пам'ять? Угадав?

– Так, Артемісе. Ти стаєш для Народу неабиякою загрозою. Якщо ми допоможемо вам у цій справі, ви погодитеся на процедуру стирання пам'яті.

– А якщо ні?

– Тоді перейдемо до плану Б, а пам'ять вам усе одно зітруть.

– Без образ, командире, але це технічне питання... – втрутився Фоулі. – Існують два види стирання пам'яті. Блочне стирання стосовно обраного періоду. Його може виконати і Холлі з тими інструментами, що в неї є. І вдосконалене стирання, що видаляє певні спогади. Ця процедура більш складна, але ризик зниження IQ[1] після неї не такий великий. Усі ви пройдете вдосконалене стирання. Я запущу в твою комп'ютерну систему програму, що автоматично зітре всі файли, пов'язані з ельфами. Також мені потрібна буде твоя згода на обстеження будинку, щоб прибрати всі ельфійські сувеніри. Наступного дня після закінчення операції ти прокинешся без будь-яких спогадів про Народ.

– Ви позбавите мене майже двох років спогадів.

– Ти за ними не сумуватимеш. Твій мозок щось вигадає замість них.

Прийняти рішення було дуже непросто. З одного боку, знання про існування Народу дуже вплинуло на становлення особистості Артеміса. З іншого, не можна більше ставити життя ельфів під загрозу.

– Гаразд, – сказав підліток. – Я погоджуюся на ваші умови.

[1] IQ (англ. *intelligence quotient* – коефіцієнт інтелекту) – це оцінка здатності людини думати та міркувати.

■ Подумайте, чому Артеміс погодився на «стирання пам'яті». Як вчинили б ви? Чому пам'ятати – це важливо?

Глава 8: НА ГАЧКУ

Уривок із щоденника Артеміса Фаула. Диск 2. Розшифровка

Батькові завжди подобалося ділитися мудрістю, але зараз вона була більш філософською, ніж фінансовою...

– Поки я був у полоні, думав про своє життя, як я його змарнував, збираючи багатства, чого б вони не коштували моїй родині і людям навколо мене. За життя випадає не так уже й багато шансів зробити щось важливе. Вчинити правильно. Бути героєм, якщо хочеш. Я хочу взяти участь у цій боротьбі.

Чути такі слова від батька було дуже незвично. Чи то його власні думки, чи ельфійська магія? Чи комбінація і того й іншого?

– Раніше я ніколи не втручався. Завжди вважав, що світ не можна змінити. – У його погляді спалахнула нова пристрасть. – Але тепер усе змінилося. У мене інші пріоритети. Я хочу щось змінити, стати героєм, яким і має бути кожен батько.

Він сів на ліжко поруч зі мною.

– Ну що, Арті? Вирушиш у подорож разом зі мною? Коли настане мить, ти скористаєшся шансом стати героєм?

Я не відповів. Не знав, що сказати. І досі не знаю.

Маєток Фаулів

– Послухайте, Артеміс, – сказав Батлер. – Я пропустив кризу середнього віку. Тож не потрібно нічого вигадувати аби тримати мене зайнятим.

– Ні, Батлере. Це дуже важливо. Стосується стирання пам'яті. Якщо мій план спрацює, нам доведеться пройти через цю процедуру. Не можу уявити, як її можна уникнути, тож маю переконатися, що не вся інформація потрапить до Фоулі. Щось має відновити наші спогади про Народ. Якось Фоулі сказав мені, що сильний стимул може знову повернути пам'ять.

Батлер змінив позу і поморщився. В грудях досі відчувалася важкість. Не дивно. Він же і двох днів іще не прожив.

– Є якась ідея?

– Маємо лишити кілька фальшивих слідів. Фоулі очікує на щось подібне.

– Звісно. Схований на сервері файл. Можна відправити собі електронного листа, але не відкривати. А коли ми його завантажимо, з ним завантажиться і вся інформація.

Артеміс передав охоронцеві зігнутий аркуш формату А4.

– Я переконаний, що нас замесмеризують[1] і допитають. Колись ми рятувалися від месмеру за сонцезахисними окулярами. Зараз цей фокус не спрацює. Тож доведеться вигадати щось інше. Ось інструкції...

[1] **Месмеризувати** (від імені лікаря Франца Месмера) – те саме, що й гіпнотизувати.

Вежа Спіро

Йон Спіро сидів у своєму прозорому кабінеті й похмуро дивився на Сі-Куб на столі. Усі вважали, що йому легко живеться. Як же мало вони знали. Чим більше у тебе грошей, тим більше тиску ти відчуваєш. Лише тут у нього вісімсот найманих робітників, і всім хочеться грошей. Усі вимагають щорічного збільшення зарплатні, медичної страховки, дитячих садочків, регулярної перерви на каву, подвійних надурочних і навіть можливість купувати акції. Іноді Спіро навіть сумував за тими часами, коли проблемного робітника просто викидали із вікна, і більше про нього ніхто не чув. Сьогодні, якщо когось викинути із вікна, він зателефонує адвокатові, навіть не долетівши до землі.

Сі-Куб – відповідь на всі його молитви. Золотий шанс, що випадає єдиний раз на все життя. Якщо змусити цю маленьку штучку працювати, йому належатиме весь світ...

У цей час виходить на зв'язок Мульч і повідомляє, що Артеміс хоче говорити зі Спіро. Хлопець погоджується прилетіти. Спіро щасливий. Йому здається, що Артеміс купився на обіцянку залишити його живим. Артемісу ж здається, що Спіро купився на обіцянку розкрити код вічності. Артеміса спорядили мікрофоном-стрічкою на липучці й лінзами-камерами та відправили до Спіро. Гелікоптер швидко переніс їх до Вежі. Після перевірок герої опинилися перед кімнатою із Сі-Кубом. Спіро став на пластину перед дверима і дав команду відчинитися. Після сканування сітківки ока, відбитків пальців і голосового аналізу, комп'ютер відчинив кімнату, де зберігався Сі-Куб.

Спіро не втримався від удару нижче пояса:

– На відміну від тебе, я охороняю свої технології. Ця кімната єдина у світі.

Артеміс кинув на хвалька хмурий погляд.

– Немає потреби вихвалятися, Спіро. Я тут. Ви перемогли. Можемо продовжувати?.. Слухайте, Спіро. Чи ви справді думаєте, що я спробував би сюди залізти? Може, вважаєте, що я залетів би сюди з ельфами і за допомогою магії викрав би цю коробочку?

Спіро розреготався.

– Можеш приводити сюди всіх ельфів, яких знаєш, Арті. Ніякої магії вам не вистачить, і Куб лишиться там, де він є.

...Джульєтта і Холлі кружляли навколо Вежі Спіро у мінівені із затемненими вікнами. Холлі сиділа ззаду і дивилася відео, яке передавала іридокамера Артеміса на візор її шолома. Один раз вона навіть тріумфально підняла кулака.

Джульєтта зупинилася на червоному світлі.

– Як справи?

– Непогано, – підняла Холлі візора. – Пішли закопувати Мульча.

– Круто! Саме так, як і казав Артеміс.

– І Спіро щойно запросив ельфів, яких знає Артеміс, до будинку.

Цей момент був дуже важливим. Книга забороняла ельфам входити до людського помешкання без запрошення. Тепер Холлі могла заходити всередину і робити там усе, що їй заманеться, не порушуючи ельфійської доктрини.

– Чудово, – відгукнулася Джульєтта. – Починаймо. Руки сверблять поквитатися з хлопцем, що підстрелив мого брата...

У захищеній кімнаті Спіро перестав грати люб'язного хазяїна.

– Дозволь розказати тобі невеличку історію, Арті, – сказав він, ніжно поплескуючи Сі-Куб. – Жив собі ірландський хлопець, який уважав, що він готовий до великої гри. Тож він перейшов дорогу дуже серйозному бізнесменові.

«Не називай мене Арті, – подумав Артеміс. – Так мене батько називає».

Розпочавши гру з Артемісом Фаулом, Спіро зробив велику помилку. Дорослим було важко зрозуміти, що цей бліднй тринадцятирічний підліток може становити загрозу. Артеміс скористався цією перевагою і навіть замість дорогого дизайнерського костюма вдягнувся дуже просто. У літаку він тренувався дивитися на співбесідника великими спантеличеними очима, але великі очі – не зовсім те, що потрібно, коли в тебе очі різного кольору.

Спіро поклав Куб на довгий сталевий столик.

– Хочу, щоб ти дезактивував код вічності та просто зараз змусив Куб працювати.

– Просто зараз? Не все так просто.

Спіро схопив Артеміса за плече, зазирнув в очі.

– І чому це не так просто? Просто введи пароль, і ми підемо далі.

Артеміс відвів різнокольорові очі, втупився у підлогу.

– Паролю як такого немає. Код вічності не підлягає скасуванню. Мені потрібно реконструювати всю мову. Це може забрати кілька днів.

– У тебе немає нотаток?

– Є. На диску. В Ірландії. Ваша мавпа не дозволила мені нічого брати, аби не можна було мене відстежити.

Спіро не схотів навіть і думати про таке.

– Забудь. Доки ти тут, ситуація під моїм контролем. Хто знає, який прийом чекає на мене в Ірландії? Зробимо все тут. Скільки б часу нам не знадобилося.

Артеміс зітхнув.

– Добре.

Спіро повернув Сі-Куб до плексигласового саркофагу.

– Виспись, хлопче, тому що завтра ти розбереш цю штуку шар за шаром, як цибулину. А якщо ні, з тобою трапиться те ж саме, що і з Мо Діггумсом.

Артеміса його слова аж ніяк не схвилювали. Ну не вірив він, що Мульчеві загрожує небезпека. Власне, якщо вона комусь і загрожувала, то це двом громилам – Пексу і Чіпсу.

Глава 9: ПРИВИДИ В МАШИНІ

Пекс і Чіпс виконують наказ Спіро – закопують Мульча на пустирі. Останньому того й треба було. Бо ж гноми народжуються, щоб знову потрапити до землі. Пересуваючись під землею, він вийшов до Холлі, яка очікувала, щоб перенести його назад до міста.

Вежа Спіро

Артеміса закривають у камері.

Якщо чесно, на душі хлопця було трохи моторошно. Одна річ – складати план, перебуваючи в безпечному власному домі, інша – втілювати той план у лігві лева. Хоча він ніколи б не зізнався, але за останні кілька днів його впевненість дещо похитнулася. У Лондоні Спіро його перехитрив, навіть без особливих зусиль. Артеміс тоді майже втратив свого друга. Скоро за ним спостерігатиме батько, сподіваючись, що син зробить правильний вибір. Бо інакше Артеміс Старший може взагалі позбавити його будь-якого вибору. Пригадалися батькові слова: «Ну що, Арті? Вирушиш у подорож разом зі мною? Коли настане мить, ти скористаєшся шансом стати героєм?». Артеміс досі не мав відповіді на це запитання. Він зосередився на тому, як увійти до захищеної кімнати і повернути Сі-Куб.

Джульєтта тим часом спостерігала за Вежею Спіро. Арно Блант помітив підозрілий фургончик і послав Пекса з Чіпсом прогнати його геть. Джульєтта легко положила і Пекса, і Чіпса. Холлі тим часом відсканувала Вежу Спіро, аби створити 3D-план будівлі, переслати його Фоулі та попросити його поради. Той відповів, що триматиме відкритим канал зв'язку, але без гарантій.

Обличчя у кентавра аж розжарилося від передчуття пригоди.

– Сумуватимеш за ним, Холлі? – спитав він.

Питання захопило Холлі зненацька.

– За ким сумуватиму? – перепитала вона, хоча вже знала відповідь.

– За Фаулом, звісно. Якщо все піде за планом, ми зітремо його пам'ять. Не буде більше божевільних планів і неймовірних пригод. Життя стане спокійним.

Холлі навіть очі опустила, щоб уникнути погляду Фоулі, хоча через камеру на шоломі кентавр аж ніяк не міг її побачити.

– Ні, – сказала вона. – Не сумуватиму.

Але в очах у неї була зовсім інша відповідь.

Глава 10. ПАЛЬЦІ

Камера Артеміса Фаула, Вежа Спіро

Холлі пропалила стелю кімнати Артеміса лазером. Вони вибралися і прокралися до спальні Спіро, де відсканували його зображення для копії, щоб потрапити до захищеної кімнати. Але в захищеній кімнаті Артеміса чекали Йон Спіро й Арно Блант. У спальні був двійник Спіро, а його відбитки пальця додатково ввели в систему захисту, щоб упіймати Фаула біля Куба. Спіро тішився, що обіграв Артеміса, і наказав йому розблокувати Куб. Це був наступний етап плану Фаула, тож він зняв блокатори, щоб Кубом міг керувати ельф Фоулі. Після перевірки здатностей приладу, Спіро зажадав, щоб Куб увійшов до бази даних «Фонетикс» і скопіював схеми проєктів, що зараз у розробленні. Куб відповів, що компанія «Фонетикс» не під'єднана до інтернету, тож невразлива для зламу хакерами. Спіро вирішив сам навідатися до лабораторії конкурентів. Куб вимкнув систему охорони, і досить швидко вони опинилися в серверній кімнаті, де завантажили базу даних. Спіро тішився, що розорить конкурентів. Однак Джульєтта викликала поліцію. Відеозапис камер було налаштовано так, щоб на зображенні тільки Спіро зі своїми помічниками заходили до «Фонетикса». Розлючений Спіро кинув Куб на підлогу, намагаючись розбити, але його підібрав Артеміс. Тим часом поліцейські оточили «Фонетикс». Проскочити ніхто б не зміг, хіба що людина-невидимка...

Артеміс кинув погляд на монітори.

– Як бачите, можливо. Я знав, що ви чекатимете на мене в кімнаті у Вежі Спіро. Власне, мені лишилося скористатися вашою ненавистю до «Фонетикса», аби заманити вас туди, вивести за межі знайомої території...

– Ти забрав у мене все, – крикнув Спіро. – Все.

Артеміс лишався на диво спокійним.

– Ви не зрозуміли, Йоне. Я ж вам кажу, що мене тут немає. – Він зробив паузу, щоб перепочити. – І ще одне. Про моє ім'я. Так, у Греції це жіноче ім'я. Але інколи з'являється чоловік з таким хистом до полювання, що він заслуговує на те, щоб носити це ім'я. Я чоловік. Артеміс-мисливець. Я полював на вас.

І він зник...

Холлі летіла під самою стелею, спостерігаючи за Артемісом.

Хлопець Бруду дуже ризикував. Якщо Спіро вирішив би пристрелити його у Вежі Спіро, всьому настав би кінець.

Але ні – як хлопець і передбачав, Спіро відтягував вирішальну мить, аби зайвий раз показати себе генієм злочину. Але справжнім генієм був не він. То був Артеміс. Хлопець керував усією операцією від початку до кінця. Він навіть запропонував замесмеризувати Пекса і Чіпса. Необхідно було, щоб ідею вторгнення до «Фонетикса» запропонували саме вони.

Коли двері ліфта відчинилися, Холлі була вже готова. Але потрібно чекати на сигнал.

Артеміс не квапився. Лишався мелодраматичним до самого кінця. І саме тоді, коли Холлі вже була готова порушити наказ, він заговорив.

– Я чоловік. Артеміс-мисливець. Я полював на вас.

«Артеміс-мисливець». Сигнал.

Холлі перевела крила на ручний режим, спустилася, зависла за метр над землею. Причепила Артеміса мотузкою до місячного паска й опустила перед ним камуфляжну фольгу. Усім у кімнаті здалося, що хлопець просто зник.

Спіро заблимав. Хлопець зник! Просто зник! Такого не може бути.

Він Йон Спіро! Ніхто не може перемогти Йона Спіро!

– Це ще не кінець, Артеміс Фаул, – крикнув Спіро у стелю. – Я тебе знайду. Я ніколи не здаюся. Даю тобі слово Йона Спіро. Моє слово!

Він почав стріляти навмання, лишаючи дірки в моніторах, вентиляційних трубах і кондиціонерах. Одна куля просвистіла за метр від Артеміса...

Щойно Холлі відключила захист і почала стріляти, Артеміс висунув плексигласову клавіатуру з нижньої частини Куба і почав набирати текст. Через кілька секунд він уже мав доступ до банківських рахунків Спіро – до всіх тридцяти семи, розташованих у банках острова Мен і Кайманових островів. Тепер він мав доступ до всіх секретних фондів.

Куб швиденько підрахував загальні кошти – 2,8 мільярда доларів США, не рахуючи зміст депозитних сховищ, до яких не можна було дістатися по Інтернету. 2,8 мільярда доларів. Вистачить, аби відновити спадок Фаулів і повернути їм статус однієї з п'ятьох найбагатших родин Ірландії.

Артеміс уже збирався перевести гроші, як раптом згадав батькові слова. Слова батька, якого йому повернули ельфи...

– Ну що, Арті? Вирушиш у подорож разом зі мною? Коли настане мить, ти скористаєшся шансом стати героєм?

Чи справді йому потрібні ті мільярди?

Звісно, потрібні. Aurum potestas est. Золото – сила.

Хіба? Чи скористаєшся ти шансом стати героєм? Чи зробиш щось важливе?

Застогнати вголос було аж ніяк не можна, тож Артеміс закотив очі та заскреготів зубами. Якщо він і стане героєм, то нехай уже таким, якому добре платять. Він швидко вирахував десять відсотків своїх комісійних від 2,8 мільярда доларів, а решту перевів на рахунок Між-

народного фонду амністій. Він зробив так, щоб не можна було повернути гроші. На випадок, якщо пізніше знову виникне спокуса.

Артеміс іще не закінчив. Лишилося зробити ще одну добру справу. Успіх цієї операції залежав від того, чи уважно Фоулі дивиться шоу з «Фонетикс», аби помітити, що хлопець утрутився до його системи.

Артеміс відкрив сайт ЛЕП і вимкнув зломщик паролів. На кожен символ пішло десять дорогоцінних секунд, але скоро він уже зайшов на мікросайт ЛЕП. Те, що йому було потрібно, містилося в розділі «Злочинці». Повна історія арештів Мульча Діггумса. Звідти дуже легко було відстежити перший ордер на арешт. Артеміс поміняв дату на ордері на день пізніше. Це означало, що всі наступні арешти і звинувачення анулювалися. Справний адвокат з легкістю витягне його із в'язниці.

– Ми з тобою ще не розплатилися, Мульче Діггумсе, – прошепотів він, вимкнув Куб і пристебнув його до паска Холлі.

Джульєтта так швидко увірвалася в двері, що її рук і ніг не можна було розгледіти. Нефритове кільце кружляло навколо неї, як блешня на вудочці.

Батлер би так ніколи не вчинив, і вона це прекрасно знала. Він розробив би ідеально практичний і безпечний план – саме тому в нього була тату, а в неї ні. Ну, може, тому вона і не хотіла те тату. Може, вона просто хотіла жити так, як сама бажає.

Вона швидко розібралася в ситуації...

...Лишився один Спіро, а він белькотів щось таке, що годі було вважати його загрозою. Белькотів він, і коли група захвату чиказької поліції надягала на нього наручники.

– Поговоримо з тобою у відділку, – суворо сказав Джульєтті капітан поліції. – Ти загрожуєш не лише своїм товаришам, а й сама собі.

– Так, сер, – слухняно відповіла дівчина. – Не знаю, що на мене найшло, сер. Вона підняла голову. Судячи з ледь помітного мерехтіння повітря, в напрямку шахти ліфта щось пролетіло. Начальник у безпеці.

Холлі повернула зброю в кобуру, включила захист.

– Час летіти, – сказала вона, приглушивши звук внутрішньої системи зв'язку до мінімума.

Вони летіли через кімнату, а Спіро в цей самий час виводили з лабораторій. Він нарешті заспокоївся.

– Мене підставили, – повторював він найневиннішим голосом, – Мої адвокати вас на шматки розірвуть.

Артеміс не втримався і прошепотів йому на вухо, пролітаючи повз:

– Прощавай, Спіро. Ніколи не зв'язуйся з хлопчиком-генієм...

ЕПІЛОГ

Щоденник Артеміса Фаула. Диск 1. Розшифровка

Я вирішив вести щоденник. Такий інтелект, як у мене, має лишити документальні свідчення для майбутніх поколінь Фаулів...

Звісно, з такими документами варто бути обережним. Вони можуть виявитися цінними не лише для моїх нащадків, а й для

- Яке значення уривків щоденника в тексті твору? Про кого і про що ці щоденникові записи?
- Для чого взагалі вів щоденник Артеміс? Поміркуйте, що варто записувати у щоденник.

ворожих агентів, що збирають докази проти мене.

І навіть більш важливо тримати його в таємниці від батька. Він як не свій... Думає лише про благородство і героїзм... Наскільки мені відомо, благородство і героїзм не приймають у жодному банку світу. Родинний спадок у моїх руках, і я збережу його так, як завжди це робив, за допомогою інтриг і геніальних планів. Більшість із цих планів нелегальні... Однак, поважаючи цінності моїх батьків, я вирішив змінити критерії вибору жертв. Екологія лише виграє, якщо збанкрутує кілька корпорацій, тож я вирішив допомогти їм це зробити. Без жертв не обійтися, але сліз буде не так уже й багато. Це не означає, що я став слабким, старомодним Робіном Гудом. Зовсім ні. Я маю намір отримати непоганий прибуток.

Батлер постарішав майже за одну ніч... він став значно повільнішим, хоча й намагається це приховати. Але я його не замінятиму. Він був відданим охоронцем, а його поради з безпеки просто безцінні. Може, мене супроводжуватиме Джульєтта, коли знадобиться справжній захист, хоча вона і заявляє, що життя приватного охоронця не для неї.

За останні роки я розробив програму, що може перевести кошти з будь-якого банківського рахунку на мій. За шість місяців з'явиться версія 2.0. Не варто забувати і про мій талант у сфері підробки творів мистецтва. В минулому я віддавав перевагу імпресіоністам, але зараз мене чомусь тягне на фантастичні сюжети... Але я маю притримати ці проєкти на деякий час, бо сьогодні я дізнався, що став жертвою змови.

День почався дивно. Щойно я прокинувся, відчув дивну слабкість. На якусь мить, доки я не розплющив очі, мені здалося, що я вже ніколи не захочу думати про гроші. Може, це залишки якогось дивного сну, а може, впливають нові позитивні батькові ідеї. Що б там не було, я маю якось подбати, аби в майбутньому такого не повторювалося. Я маю триматися обраного курсу. Злочин – єдиний шлях для Фаулів. Aurum potests est.

Через кілька хвилин сталося ще одне диво. Я вмивався, і з одного ока випав мініатюрний предмет. Я ретельно оглянув його в лабораторії і зрозумів, що це напівзруйнована кольорова контактна лінза. Але не проста. Під кольоровим шаром вона має дзеркальний шар. Геніально. Уявіть мій подив, коли Джульєтта з Батлером також знайшли дзеркальні лінзи у своїх очах.

Отже, в житті Артеміса Фаула Другого починається нова глава. Через кілька днів повертається батько зі своїм новим світоглядом. Скоро мене відправлять до школи, де в мене буде зворушливий комп'ютерний центр і ще більш зворушлива лабораторія.

Пересічний громадянин на моєму місці зачинив би вікна і сховався від світу. Але я не пересічний. Я Артеміс Фаул, остан-

ній у злочинній династії Фаулів, і ніхто не змусить мене звернути із цієї стежки. Я знайду того, хто надягнув мені лінзи, і змушу його за все відповісти. А коли розберуся із цією проблемою, повернуся до своїх планів. Підніму таку хвилю злочинності, якої світ іще не бачив. Ім'я Артеміса Фаула увійде в історію.

Переклад Світлани Колесник
Ілюстрації Олександра Коваля

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Який світ зображено в романі? Він є реалістичним чи фантастичним? Як автор у сюжеті використовує елементи казки, міфу та фантастики?
2. Чи є у творі негативні герої та героїні? Якими художніми засобами письменник дає це зрозуміти? До якого із двох світів вони належать? Чи вдалося автору, на ваш погляд, створити яскраві та переконливі образи персонажів?
3. Як пов'язані та переплетені між собою світ Людей Бруду та чарівного Народу? Чим ці світи відрізняються, що їх поєднує?
4. Чи можна сказати, що світ Людей Бруду уособлює родина Фаулів / Йон Спіро? Придумайте і розробіть / намалюйте герб родини Фаулів / Йона Спіро.
5. Зіставте технічні винаходи, зокрема зброю, людей та ельфів: принцип дії і наслідки. Чия з них орієнтована передусім на захист, а чия – на агресію, напад, руйнування?
6. Яких персонажів чарівного світу нагадують своїми діями Люди Бруду і чим саме? Поміркуйте про символіку цієї назви.
7. Які проблеми порушує автор у своєму творі? У яких ситуаціях опиняються його персонажі? Як автор торкається питання етики та моралі у змалюванні вчинків персонажів? Де і коли герої стикаються перед вибором одного з двох однаково неприйнятних для них варіантів рішення (стан дилеми)?
8. Простежте за щоденником, як змінюється батько Артеміса і його ставлення до життя. Що саме його змінило? Чи можна стверджувати, що батькові висновки і життєва позиція стали життєвими цінностями Артеміса?
9. Яке загальне враження справив на вас роман? Які емоції викликав? Які запитання залишилися у вас після прочитання? Чи захотіли ви прочитати інші книжки циклу та чи порекомендували б ви цей твір іншим читачам і читачкам? Чому?

ПРАЦЮЄМО ВДОМА

1. Який новий пристрій ви вигадали б і додали до арсеналу Артеміса? Намалюйте його схематично або словесно опишіть у зошиті.
2. Придумайте продовження історії Артеміса Фаула.

ЗМІСТ

ВСТУП

Літературний процес 4

ІДЕАЛИ АНТИЧНОСТІ З НАМИ

Культура античності 8
Міфи троянського циклу 16
Гомер. «Іліада» 30
Тіртей. «Добре вмирати тому...» 50
Публій Вергілій Марон. «Енеїда» 56
Літературний міст у сьогодення
Річард Бах. «Чайка Джонатан Лівінгстон» 70

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: СВІТЛО КРІЗЬ ТЕМРЯВУ

Доба Середньовіччя 80
Омар Хаям. Рубаї 92
Данте Аліґ'єрі. Сонет 11 98
Літературний міст у сьогодення
Ерік Вольф Сігел. «Історія кохання» 104

ШЕДЕВРИ РЕНЕСАНСУ

Епоха Ренесансу (Відродження) в Європі 124
Франческо Петрарка. Сонети 132
Вільям Шекспір. Сонети. «Ромео і Джульєтта» 140
Мігель де Сервантес Сааведра. «Дон Кіхот» 171
Літературний міст у сьогодення
Барбара Космовська. «Буба» 203

БАРОКО Й КЛАСИЦИЗМ

Культурна доба XVII–XVIII ст. 224
Мольєр. «Міщанин-шляхтич» 235
Літературний міст у сьогодення
Йон Колфер. «Артеміс Фаул. Код вічності» 260